

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Філологія»

Науковий журнал
(щоквартальник)

Випуск 26(94)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2025

УДК: 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Науковий журнал затверджено наказом Міністерством освіти і науки України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23153-12993Р від 23.02.2018 р.*

*Журнал належить до списку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2021 р. № 735*

Проіндексовано наукометричною базою Index Copernicus ICV 2019: 68.68. та Google Scholar

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 14 від 26 червня 2025 року)*

Редакційна колегія / Editorial Board:

Архангельська Алла Мстиславівна, доктор філологічних наук, професор; факультет романо-германських мов, Національний університет «Острозька академія» – голова редколегії;

Бетко Ірина Павлівна (Irena Betko), кандидат філологічних наук, професор Вармінсько-Мазурського університету в місті Ольштин (Польща);

Деменчук Олег Володимирович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології факультету іноземної філології Рівненського державного гуманітарного університету;

Красовська Гелена Михайлівна, доктор габілітований, професор, Інститут славістики Польської академії наук, Польща;

Левчук Павло, (Pavlo Levchuk), доктор гуманітарних наук у дисципліні мовознавство, ад'юнкт, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Інститут славістики Польської академії наук, Польща;

Максимчук Віталій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія»;

Підкуймуха Людмила Миколаївна, кандидат філологічних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

Поліщук Ярослав Олексійович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри україністики, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Польща;

Худолій Анатолій Олексійович, кандидат філологічних наук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології факультету романо-германських мов Національного університету «Острозька академія»;

Шарова Тетяна Михайлівна, доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу роботи з обдарованою молоддю Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»;

Янковська Жанна Олександрівна, доктор філологічних наук, проф. кафедри культурології та філософії, Національний університет «Острозька академія».

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). 162 с.

ISSN 2519-2558

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94))

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК: 81. 161. 2+

81. 111

ББК: 81. 2 Укр. +

81. 2 Англ.

Адреса редколегії:

*35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія», факультет романо-германських мов*

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2025
© Автори, 2025

ЛІНГВОДИДАКТИКА ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Отримано: 30 травня 2025 р.

Прорецензовано: 1 серпня 2025 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2025 р.

email: olga.klymenko.zp@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3081-6556>

Researcher ID: 57291571900

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-3-6](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-3-6)

Klymenko O. L. Linguistic landscape of the contemporary Britain: sociolinguistic analysis. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 3–6.

UDC: 811.111'271.12+811.111'28]:81'272

Olga Klymenko,
Candidate of Philological Sciences, Professor,
Zaporizhzhia National University

LINGUISTIC LANDSCAPE OF THE CONTEMPORARY BRITAIN: SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

This paper provides a comprehensive overview of linguistic variation within the United Kingdom, with a particular focus on the distinctions between Standard British English (SE) and Non-Standard English (NSE) varieties, including regional accents and dialects. It examines the sociolinguistic factors that shape language use and perception, exploring the historical and social prestige associated with SE, particularly Received Pronunciation (RP). The paper synthesizes existing research on public attitudes towards diverse accents and dialects, discussing the significant repercussions of these attitudes, especially linguistic prejudice and discrimination. Key areas of impact include adolescent identity formation, educational experiences, and employability prospects. Furthermore, the paper considers the implications of prescriptive attitudes towards NSE and the challenges faced by both native speakers of Vernacular varieties and learners of English as a Foreign Language (EFL). Ultimately, it argues for a greater appreciation of linguistic diversity and a critical examination of the societal biases that devalue non-standard forms of English, advocating for a more inclusive approach to language in all societal domains.

Keywords: linguistic landscape, sociolinguistic analysis, Standard British English, Non-Standard English varieties, accents, dialects, Received Pronunciation, linguistic prejudice, language attitudes.

Клименко Ольга Леонідівна,
кандидат філологічних наук, професор,
Запорізький національний університет

ЛІНГВІСТИЧНА СИТУАЦІЯ У СУЧАСНІЙ ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття надає комплексний аналіз лінгвістичної ситуації у сучасній Великобританії, приділяючи особливу увагу відмінностям між британським мовним стандартом та нестандартними варіантами англійської мови, включаючи регіональні діалекти. У статті розглядаються соціолінгвістичні фактори, що формують використання та сприйняття мови, досліджується історичний та соціальний престиж, пов'язаний із мовним стандартом, зокрема з нормативною вимовою (RP). Стаття узагальнює наявні дослідження щодо суспільного ставлення до різноманітних діалектів та варіантів мови, аналізує наслідки такого ставлення, особливо лінгвістичні упередження та дискримінацію. Ключові сфери впливу включають формування ідентичності підлітків, освітній досвід та перспективи працевлаштування. Крім того, у статті розглядаються наслідки прескриптивного ставлення до нестандартних різновидів англійської мови у Великій Британії та виклики, з якими стикаються як носії розмовних варіантів, так і ті, хто вивчає англійську як іноземну мову. Зрештою, стверджується необхідність більшого визнання лінгвістичного розмаїття та критичного аналізу суспільних упереджень, що знецінюють нестандартні варіанти англійської мови, та обґрунтовується більш інклюзивний підхід до мови в усіх суспільних сферах її застосування.

Ключові слова: лінгвістична ситуація, соціолінгвістичний аналіз, мовний стандарт, нестандартні варіанти, нормативна вимова, діалекти, лінгвістичні упередження, мовна політика.

The United Kingdom is characterized by a rich tapestry of accents and dialects, a linguistic diversity that can be both a source of cultural heritage and a basis for social stratification (Hughes, Trudgill & Watt, 2012). Language, as a fundamental aspect of human interaction, is inextricably linked with societal structures, cultural identity, and individual experience. The field of sociolinguistics investigates this intricate interplay, examining how language use is molded by social factors such as culture, ethnicity, socioeconomic status, age, gender, and geographical location (Coulmas, 1998; Wardhaugh & Fuller, 2014). Within the British context, the distinction between Standard British English (SE) – often epitomized by Received Pronunciation (RP) or Non-Regional Pronunciation (NRP) – and Non-Standard English (NSE) varieties is particularly salient. While SE has historically held a position of prestige and is considered the norm in formal, official, and educational settings (Crowley, 2003), NSE encompasses a vast array of regional accents and dialects spoken across the nation (O'Donnell & Todd, 2013).

This paper aims to synthesize existing research on attitudes towards these diverse linguistic forms within the UK and the profound repercussions these attitudes entail. It will explore the characteristics that define SE and NSE, the social and historical factors contributing to their perceived values, and the impact of prescriptive language ideologies. Specifically, it will address how attitudes towards accents and dialects affect adolescents' sense of identity, their experiences within the education system, their future employability, and the perspectives of English as a Foreign Language (EFL) learners. By examining these dynamics, the paper seeks to underscore the argument that NSE varieties (accents and dialects) are not linguistically inferior to SE but are valid and complex systems of communication that reflect the UK's rich cultural and regional identities (O'Donnell & Todd, 2013).

To understand the complexities of linguistic variation in the UK, it is crucial to define key terms. Holmes and Wilson define an '*accent*' as "regional or social variation in pronunciation" (Holmes and Wilson, 2017 : 501). In contrast, a '*dialect*' is a broader concept, defined by Hughes as "a language variety distinguished from other varieties by differences of grammar and vocabulary" (Hughes et al., 2012 : 3). Thus, accent is a component of dialect. Varieties of dialect associated with specific geographical areas are known as '*regiolects*' (Hughes et al., 2012; Meyerhoff, 2018). These distinctions are fundamental to appreciating the diverse ways English is spoken within the UK.

Standard British English (SE) is the recognized and widely accepted form of English used in formal, official, and educational contexts within the UK. It provides a standardized framework intended to facilitate clear communication and mutual comprehension across different regions (Crowley, 2003). SE is characterized by standardized grammar, vocabulary, pronunciation, and spelling.

Historically, SE has been closely associated with Received Pronunciation (RP), an accent traditionally linked with educated, upper-class, and metropolitan speakers, particularly those from the southeast of England (Roach, 2004; Hughes et al., 2012). RP is often described as a non-regional, "neutral" accent, serving as a benchmark for formal communication, including broadcasting and education (Roach, 2004). Key phonetic characteristics of RP include the non-rhotic /r/ (where /r/ is not pronounced at the end of words like "car," which becomes /kɑ:/) and specific vowel qualities (Trudgill, 2001). For example, RP maintains the /æ/ vs /a:/ distinction in words like '*trap*' /træp/ and '*bath*' /bɑ:θ/.

However, the status and perception of RP are evolving. While it once carried strong connotations of good education and wealth, it is increasingly associated with arrogance and coldness (Baratta & Halenko, 2022; Hughes et al., 2012). This shift has led to discussions about its appropriateness as the sole standard for teaching English as a Foreign Language (Baratta & Halenko, 2022) and the rise of what is sometimes termed Non-Regional Pronunciation (NRP) as a more contemporary standard (Wood, 2023). Despite RP being spoken by a small minority, its historical prestige means that SE, and RP by association, are often perceived as the "correct" forms of English, a perception that can fuel linguistic prejudice (Crowley, 2003).

Non-Standard English (NSE) encompasses the multitude of regional dialects and accents spoken across the UK that deviate from SE. While NSE is not typically considered standard, it has a significant impact on daily interactions and communication and reflects the linguistic diversity and cultural identity of different regions within the UK. Accents are a subset of dialects and primarily focus on pronunciation differences (Hughes et al., 2013). People from the same region or speaking the same dialect may still have different accents based on factors such as their age, social background, and personal speech patterns.

Accents can also result from the influence of other languages, historical migrations, and cultural interactions. For example, Cockney is a famous working-class accent from East London. It is known for its distinctive pronunciation which involves omitting the initial "h" sound in words, such as "*house*" being pronounced as "*ouse*" and the use of rhyming slang (e.g., "*apples and pears*" for stairs). Estuary English, which is a blend of Cockney and RP, is commonly spoken in the southeast of England, including London. It has become more prevalent in recent years and is characterized by a neutral accent with some Cockney influences. The other well-known varieties include Scouse in Liverpool, Geordie in Newcastle, and the dialects of the West Country (O'Donnell & Todd, 2013). These linguistic forms are deeply influenced by local history, culture, and geography, exhibiting variations in vocabulary, pronunciation (accent), and grammar (Trudgill & Chambers, 2017).

Phonological indicators are often the most salient markers of regiolectal difference. The linguists highlight several key distinctions:

1. The TRAP-BATH Split (/æ/ vs. /ɑ:/): This is a major distinguishing feature between northern and southern English accents. Northern accents typically use the same short /æ/ vowel in words like '*trap*' and '*bath*', whereas southern accents (including RP) use /æ/ in '*trap*' but a long /ɑ:/ in '*bath*', '*staff*', and '*grant*' (Hickey, 2015; Wood, 2023).

2. The FOOT-STRUT Split (/ʊ/ vs. /ʌ/): This vowel split also differentiates northern and southern English accents. Many northern English accents do not have the /ʌ/ vowel found in words like '*strut*', pronouncing it with the /ʊ/ vowel of '*foot*'. This split is absent in these accents, meaning '*putt*' and '*put*' might be homophones (Hickey, 2015).

3. Rhoticity (Post-Vocalic /r/): The pronunciation of /r/ after a vowel is a significant marker. Most accents in England are non-rhotic (like RP), meaning the /r/ in words like '*car*' or '*farm*' is not pronounced unless followed by a vowel (linking /r/). However, accents in the southwest of England, Scotland, Ireland are typically rhotic, pronouncing this /r/ (Hughes et al., 2012).

Beyond phonology, dialects exhibit lexical and grammatical variations. For instance, the term for a '*bread roll*' varies significantly: "*bap*" in parts of southern England, "*cob*" in the Midlands and North, and "*teacake*" in Yorkshire (O'Donnell & Todd, 2013). Schulz (2011) investigated grammatical variations, such as the use of '*had*' versus '*got*' for past possession and obligation, finding differing patterns between the Midlands and the North of England, suggesting different rates of grammaticalization. Such variations demonstrate that NSE dialects are not simply "incorrect" versions of SE but are systematic linguistic varieties with their own internal logic and history (O'Donnell & Todd, 2013).

As a distinct form of a language spoken by a specific group of people within a particular geographical area or social community (Trudgill & Chambers, 2017), dialects often develop over time due to isolation, historical influences, cultural factors, interactions with neighboring communities and may be influenced by the local history, migration patterns, and the mixing of languages.

Societal attitudes towards different accents and dialects are rarely neutral. Standard varieties, often originating from historically powerful societal groups, tend to carry prestige, while non-standard varieties can be stigmatized (Constantinou & Chambers, 2020). This phenomenon, known as linguistic prejudice, can have significant consequences.

Prescriptivism is the attitude or belief that one variety of a language is superior to others and that this variety should be promoted as the norm (Crowley, 2003). Prescriptive attitudes towards NSE often label it as "incorrect," "sloppy," or "uneducated," thereby

devaluing the linguistic heritage of its speakers. These attitudes can manifest in various settings, from casual social interactions to more formal environments like schools and workplaces.

The school environment is a critical space where linguistic attitudes can have a profound impact. For adolescents, whose identities are often closely tied to their peer groups and local culture, language is a powerful marker of belonging (Brady, 2015). Vernacular dialects and accents can thrive in daily social interactions among students. However, prescriptivist correction of these vernacular forms, especially in social spaces, can be damaging to students' confidence and sense of identity (Addison & Mountford, 2015). Brady in a study of a working-class London school, found that while students understood the need for SE in formal academic contexts, the constant correction of their natural speech in informal settings implied an invalidity of their language and, by extension, their identity (Brady, 2015). This can lead to resentment towards standardized forms and those who enforce them.

Alderton explored attitudes towards T-glottalling (pronouncing /t/ as a glottal stop, e.g., "bu'er" for "butter") among adolescents in southeast England (Alderton, 2020). This feature, though vernacular, is growing in prevalence. Alderton found that T-glottalling was associated with "chavviness" but could also evoke "coolness" or act as a form of rebellion against standardization, depending on the social context and the speaker's background (Alderton, 2020). The use of vernacular features can foster a sense of exclusivity and solidarity among peers (Brady, 2015 : 154). The ability to code-switch between standard and non-standard forms can, in fact, strengthen an individual's constructed identity (Alderton, 2020; Brady, 2015).

While fostering acceptance of linguistic diversity is crucial, a level of proficiency in SE is generally expected for academic success. Constantinou and Chambers conducted a diachronic study on the frequency of non-standard English forms in UK students' academic writing between 2004 and 2014 (Constantinou and Chambers, 2020). They found an increase in non-standard usage, from 19% in 2004 to 29% in 2014. Notably, the lowest-attaining students in 2014 used significantly more instances of vernacular forms than their 2004 counterparts, suggesting a possible decline in the prescriptive correction of non-standard language in academic writing, or perhaps a greater assertion of linguistic identity. This highlights a tension: while overzealous correction of spoken vernacular can be harmful, a lack of guidance on SE for academic purposes may disadvantage students. The challenge lies in valuing students' home dialects while equipping them with the linguistic tools needed for broader communication and academic achievement.

Attitudes towards accents and dialects extend into higher education and the workplace, where they can significantly impact employability. Subconscious biases against certain accents can lead to discrimination, limiting opportunities for speakers of non-standard varieties (Addison & Mountford, 2015). Morrison (2014), investigating university students' views on employability, concluded that desirable transferable skills "come heavily raced, classed and gendered" (Morrison, 2014 : 195). Language, as a primary means of expressing identity, is central to these perceptions. An individual's accent and dialect are often the first linguistic cues an employer receives, potentially triggering biases. Studies in other countries, such as the USA (Carlson and McHenry, 2011) and Canada (Trofimovich et al., 2023) confirm that accent bias is a widespread issue in employment. Employers and institutions need to actively work towards unlearning subconscious discriminations against vernacular Englishes to ensure equal opportunities.

The diversity of British accents also has implications for EFL learners. Many learners are primarily exposed to SE, often RP, during their studies (Baratta & Halenko, 2022). Consequently, encountering the wide array of regional accents upon visiting or moving to the UK can be daunting (Hughes et al., 2012). Baratta and Halenko argue that the changing perception of RP (sometimes seen as arrogant) makes it less suitable as the sole model for EFL teaching, and advocate for a "broader range of accent exposure" ((Baratta and Halenko, 2022 : 3) for L2 learners. This not only prepares learners for real-world linguistic encounters but also implicitly validates vernacular varieties, potentially increasing the confidence of non-standard speakers. While a standardized form is essential for global communication and accessibility for L2 learners, recognizing and including vernacular Englishes in educational contexts can foster linguistic awareness and intercultural understanding.

The assertion that NSE is linguistically inferior to SE is a social construct, not a linguistic reality (O'Donnell & Todd, 2013). NSE dialects are complex, rule-governed systems with rich vocabularies and grammatical structures. They are not "simpler" or "less sophisticated" than SE; they are merely different, reflecting diverse historical and cultural heritage (Trudgill & Chambers, 2017). The UK's linguistic landscape is a testament to this diversity, with numerous NSE dialects serving as vital tools for communication and markers of regional and social identity. Some features of NSE have resisted standardization precisely because they hold significant cultural and historical value for their speakers (Crowley, 2003). Recognizing this inherent value is crucial for fostering a more equitable and inclusive society.

The accents and dialects of the United Kingdom are a vibrant reflection of its diverse population and history. However, societal attitudes, often rooted in prescriptivism and historical power dynamics, create a hierarchy where Standard English is privileged, and Non-Standard English varieties are frequently stigmatized. This linguistic prejudice has tangible and often detrimental repercussions, impacting individuals' sense of self, their educational experiences and workplace opportunities.

The research synthesized in this paper underscores that NSE varieties are not linguistically deficient but are legitimate and complex linguistic systems. The negative attitudes towards them are socially constructed and can lead to discrimination and the erosion of cultural heritage. For adolescents, the invalidation of their natural speech can be particularly harmful, affecting their confidence and identity. In educational settings, a balance must be struck between valuing students' home linguistic varieties and equipping them with proficiency in SE for academic and professional advancement. Furthermore, in an increasingly globalized world, exposing EFL learners to a broader range of British accents can enhance their communicative competence and foster greater linguistic tolerance.

Moving forward, a societal shift towards greater awareness and acceptance of linguistic diversity is essential. This involves challenging prescriptive norms, educating the public about the nature of language variation, and promoting policies in education and employment that actively counter linguistic discrimination. By recognizing the inherent worth of all accents and dialects, society can better appreciate the richness of its linguistic landscape and ensure that language serves as a tool for inclusion rather than division. Embracing linguistic variation is not merely a matter of tolerance but a recognition of the multifaceted identities and cultural contributions that make up the fabric of the nation.

References:

1. Addison, M., & Mountford, G. (2015). Talking the talk and fitting in: troubling the practices of speaking? 'What you are worth' in Higher Education in the UK. *Sociological Research Online*, 20(2), 27-39. DOI: <https://doi.org/10.5153/sro.3575>
2. Alderton, R. (2020). Perceptions of T-glottalling among adolescents in South East England: A sign of 'chavviness', or a key to 'coolness'? *English Today*, 36(3), 40-47. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266078420000279>
3. Baratta, A., & Halenko, N. (2022). Attitudes toward regional British accents in EFL teaching: student and teacher perspectives. *Linguistics and Education*, 67, 101018. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.linged.2022.101018>
4. Brady, J. (2015). Dialect, power and politics: standard English and adolescent identities. *Literacy*, 49(3), 149-157. DOI: <https://doi.org/10.1111/lit.12058>
5. Carlson, H. K., & McHenry, M. A. (2011). Effect of accent and dialect on employability. *Journal of Employment Counseling*, 43(2), 70-83. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2006.tb00008.x>
6. Constantinou, F., & Chambers, L. (2020). Non-standard English in UK students' writing over time. *Language and Education*, 34(1), 22-35. DOI: <https://doi.org/10.1080/09500782.2019.1702996>
7. Coulmas, F. (1998). *The handbook of sociolinguistics*. Cambridge University Press.
8. Crowley, T. (2003). *Standard English and the politics of language*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
9. Hickey, R. (2015). *Researching Northern English*. John Benjamins Publishing Company.
10. Holmes, J., & Wilson, N. (2017). *An Introduction to Sociolinguistics* (5th ed.). Taylor & Francis Group.
11. Hughes, A., Trudgill, P., & Watt, D. (2012). *English Accents and Dialects: An Introduction to Social and Regional Varieties of English in the British Isles* (5th ed.). Taylor & Francis Group.
12. Meyerhoff, M. (2018). *Introducing Sociolinguistics* (3rd ed.). Taylor & Francis Group.
13. Morrison, A. R. (2014). 'You have to be well spoken': students' views on employability within the graduate labour market. *Journal of Education and Work*, 27(2), 179-198. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13639080.2012.742178>
14. O'Donnell, W. R., & Todd, L. (2013). *Variety in contemporary English*. Routledge.
15. Roach, P. (2004). British English: received pronunciation. *Journal of the International Phonetic Association*, 34(2), 239-245. DOI: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-international-phonetic-association/article/british-english-receivedpronunciation>
16. Schulz, M. E. (2011). Possession and obligation. In N. Hernández, D. Kolbe & M. E. Schulz (Eds.), *Modals, Pronouns and Complement Clauses*. De Gruyter Inc.
17. Trofimovich, P., Bodea, A., Le, T. N., O'Brien, M. G., Shimada, M., & Teló, C. (2023). What do students in human resource management know about accent bias? *Language Awareness*. DOI: <https://doi.org/10.1080/09658416.2023.2179630>
18. Trudgill, P. (2001). Received pronunciation: sociolinguistic aspects. *Studia Anglica Posnaniensia*, 36, 3-14.
19. Trudgill, P., & Chambers, J. K. (2017). *Dialects of English: Studies in grammatical variation*. Routledge.
20. Wardhaugh, R., & Fuller, J. M. (2014). *An introduction to sociolinguistics* (7th ed.). John Wiley & Sons.
21. Wood, S. (2023). Dating the open /æ/ sound change in Southern British English. *JASA Express Letters*, 3(3), 035205. DOI: <https://doi.org/10.1121/10.0015281>

Отримано: 3 червня 2025 р.

Прорецензовано: 5 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2025 р.

email: natali.philologinya@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8953-0072>

email: tenditna2017@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2001-5379>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-7-10](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-7-10)

Кочукова Н. І., Тендітна Н. М. Розвиток мовної компетентності студентів засобами трансформованої фразеології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 7–10.

УДК: 811.161.2'243'373.7

Кочукова Наталія Іванівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Тендітна Надія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

РОЗВИТОК МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ТРАНСФОРМОВАНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті з'ясовано значення традиційної і трансформованої фразеології для формування мовної компетентності студентів спеціальності «Журналістика» закладів вищої освіти під час вивчення курсу «Сучасна українська мова засобів масової інформації». Зазначено, що в мовознавстві актуальними є дослідження різних аспектів фразеології. Уміння послуговуватися доречно фразеологізмами, широкий запас таких одиниць, знання їхньої цікавої національної специфіки, емоційно-експресивного забарвлення, додаткових конотацій, стилістичних функцій, здатність утворювати семантико-стилістично трансформовані стійкі сполучення слів й активно використовувати в публіцистичних матеріалах свідчать про високий рівень мовної компетентності фахівця. Наголошено, що розвиток у майбутніх медійників стійких умінь та навичок використання фразеологізмів у майбутній професійній діяльності є одним із завдань викладача дисципліни «Сучасна українська мова ЗМІ». Система знань про фразеологізми уможливорює адекватну вербальну комунікацію в професійному мовленні, удосконалює мовну культуру, сприяє випрацюванню вмінь застосовувати не лише узусальні, а й творчо модифіковані фразеологізми в різностильових і різножанрових текстах заради стилістичного ефекту чи досягнення інших цілей автора. Закцентовано увагу на важливій композиційно-конструктивній ролі фразеологізмів у публіцистичних текстах, адже журналісти часто використовують емоційно-експресивні трансформи в ролі заголовка статті, завершують ними, або вживають їх в ліді, врізі тощо. У статті розглянуто основні прийоми структурно-семантичної трансформації, способи їх поєднання, з якими повинен ознайомити викладач студентів. Запропоновано практичні рекомендації, а також оригінальні, творчі завдання з використанням новітнього ілюстративного матеріалу, що призначені переважно для занять з сучасної української мови ЗМІ.

Ключові слова: традиційні фразеологічні одиниці, структурно-семантичні прийоми трансформації, натяк, стилістичні функції, емоційно-експресивне забарвлення, мовна компетентність, медіатекст.

Nataliia Kochukova,
Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Nadiya Tenditna,
Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Donbas State Teachers' Training University

DEVELOPMENT OF LANGUAGE COMPETENCE OF STUDENTS BY MEANS OF TRANSFORMED PHRASEOLOGY

The article clarifies the significance of traditional and transformed phraseology for forming students' language competence in the journalism specialty of higher education institutions during the study of the course "Modern Ukrainian Language of Mass Media". It is noted that in linguistics, research into various aspects of phraseology is relevant. The ability to use phraseological units appropriately, a comprehensive range of such units, additional connotations, stylistic functions, the ability to form semantically and stylistically transformed stable combinations of words and actively use them in journalistic materials testify to a high level of linguistic competence of a specialist. It is emphasized that the formation of stable skills and abilities to use phraseological units in future professional activity is one of the tasks of a lector. The system of knowledge about phraseological units enables adequate verbal communication in professional speech, improves linguistic culture, contributes to the development of skills to apply not only standard but also creatively modified phraseological units in various stylistic and genre texts for the sake of a stylistic effect or to achieve other author's goals. The article examines the main techniques of structural-semantic transformation and methods of their combination, which should be introduced to students by the teacher. Practical recommendations and original, creative tasks are proposed using the latest illustrative material, which are intended for both classes in modern Ukrainian media language.

Keywords: traditional phraseological units, structural-semantic transformation techniques, hint, stylistic functions, emotional-expressive coloration, linguistic competence, media text.

Постановка проблеми. Проблема рівня мовної освіти сучасного журналіста є надзвичайно актуальною, особливо в контексті підготовки майбутніх фахівців-медійників, для яких слово повинно стати знаряддям інформування, впливу тощо. Під час вивчення курсу «Сучасна українська мова ЗМІ» викладач повинен не лише надати відомості про мову як систему, лінгвістичні явища, мовні рівні й одиниці тощо, а й навчити студентів професійно послуговуватися мовними засобами, зважаючи на нові тенденції в їхньому використанні, зокрема в журналістських текстах.

З неймовірною потужністю у фразеологічних процесах переплітаються, взаємодіють результати різномірної мовотворчості, бо фразеологія є надзвичайно рухомою мовною системою. Дослідження, аналіз, ґрунтовне вивчення власне фразеологізмів, фразеологічних словосполучень, крилатих висловів, прислів'їв і приказок, їхнього стилістичного використання й авторського перетворення значно поглиблює знання студентів про сутність складних лінгвістичних явищ, як-от трансформацію стійких сполучень слів, повсякчас формує мовну компетентність – надважливу в майбутній професійній діяльності, що пов'язана з медіагалузю.

Авторська неповторність, індивідуальність, вишуканість стилю свідчить про високий рівень інтелектуального освоєння рідної мови, майстерного володіння мовними ресурсами, сформованої мовної свідомості особистості, є, зокрема, глибоке знання природи фразеологічних одиниць, розуміння їхньої семантики, структури, походження, емоційно-експресивного забарвлення, додаткових конотацій, творення. Важливим є вміння аналізувати функціонування стійких сполучень слів як у традиційній, так і в трансформованій формі, ідентифікувати їх при читанні й аудіосприйманні художніх, наукових, публіцистичних творів, виявляти такі одиниці в матеріалах друкованих й електронних медіа, при перегляді різножанрових стрічок, вистав, під час прослуховування подкастів, виокремлювати в контексті традиційне й оказіональне використання, оновлення фразеологізмів у різностильових текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення фразеологізмів постійно перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Нині вивченню формування мовної компетентності на ґрунті фразеології присвячено праці Т. Білявської (Білявська, 2021), Н. Скрипник (Скрипник, 2020), Л. Азарової (Азарова, 2022), Л. Радомської (Радомська, 2022), Л. Горчинської (Горчинська, 2022) тощо. Проте дослідження розвитку фразеологічної компетентності студентів засобами трансформованої фразеології на новітньому джерельному матеріалі, дібраному з українських медіа, на заняттях з сучасної української мови ЗМІ відсутні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний матеріал, практичні рекомендації щодо використання трансформації стійких словосполук у різножанрових і різностильових текстах, а також завдання, спрямовані на краще їхнє засвоєння й дотримання, призначені як для занять з сучасної української мови ЗМІ, так і для позанавчальних видів діяльності (медіагурток, олімпіади, конкурси, дебати з актуальних мовознавчих тем, дослідницька робота тощо). Розвиткові фразеологічного мислення й мовлення студентів, виробленню навичок активного творення й використання трансформів задля певної мети, самостійного аналізу стилістичних функцій трансформованих фразеологічних одиниць у мові сучасної періодики сприятимуть запропоновані вправи.

Традиційною складовою емоційно-експресивних засобів української медійної мови є і загальновідома фразеологія, і оказіонально перетворена. Така тенденція зумовлена журналістським прагненням і бажанням максимально індивідуалізувати стиль, привернути увагу читача, актуалізувати інформацію. Напр.: *«Ціна правди: Що зміниться на платформах Meta після оновлення політик модерації»* (<https://www.kunsht.com.ua/articles/tsina-pravdy-shcho-zminytsia-na-platformakh-meta-pisliia-onovlennia-polit>); *«Нобелівка – 2024. Хімія: білки за вухо та туди, де сухо!»* (<https://www.kunsht.com.ua/articles/nobelivka-2024-khimii-bilky-za-vukho-ta-tudy-de-sukho>); *«Вчені б'ють на сполох – у напоях для дітей забагато цукру»* (<https://www.dw.com/uk/vceni-but-na-spoloh-u-naपोah-dla-ditej-zabagato-cukru/a-70029743>); *«ЗСУ співають ДИФІРАМБИ у НАТО. Миротворці СКАСОВУЮТЬСЯ? Буде НОВИЙ військовий Альянс?»* (<https://www.youtube.com/watch?v=jw8GQQlftWg>).

Отже, викладач повинен насамперед ознайомити студентів з основними прийомами структурно-семантичної трансформації традиційних стійких сполучень, способами їх поєднання. Використовуючи їх, журналісти демонструють глибинне осягнення значеннєвого і структурного потенціалу фразеологічного складу української мови, її неохоплювані враз можливості. Так, одним із найуживаніших способів є поширення традиційних фразеологічних одиниць, що полягає у введенні до їхнього складу нового компонента, який конкретизує інформацію з контекстуальним наближенням (Кочукова, 2005). У реченні *«В попередньому номері, який можна відкрити в Інтернеті, заявлено: «Діалоги «Л. У. Сергій Жадан: Наш час – золота ера української культури»*» (<https://ukrreporter.com.ua/golovne/statti/ne-vse-te-zoloto-shho-blyshhyt.html>) поширено фразеологізм *золота ера* (доба) словосполученням *української культури*. Або такі приклади використання прийому поширення стійких сполучень слів у журналістських статтях: *«Тобто люди, професійні навички яких тепер не такі затребувані чи яких дратує наплив іноземців в їхні країни, або ж тих, хто сумує за «силовими руками» держави тощо»* (<https://kunsht.com.ua/articles/obicyanky-cyacyanky>); *«Доле праведна! Не перелічити чужинців, які б не претендували «на пост глави України». Але народна мудрість як спостерегла, так і переконує з усе нових вуст: «Від Богдана до Івана не було гетьмана». Пояснення для короткозорих: від Богдана Хмельницького – до Івана Мазепи»* (<https://ukrreporter.com.ua/golovne/statti/ne-vse-te-zoloto-shho-blyshhyt.html>); *«...входимо в сценарне коло, набиваємо гулі, наступаємо на улюблені граблі, знову й знову проживаючи свій сценарний шлях»* (<https://www.kunsht.com.ua/articles/teoriia-zyttyevykh-stsenariyiv-uryvok-z-knyzky-hora-z-plechey-iak-vyivavyty-i-podolaty-13-psykholohichnykh-zaboron>).

Для посилення емоційності та експресивності викладу автори замінюють компоненти усталеної сполуки лексемами вільного вжитку, що спричиняє зрушення в семантиці та експресивному забарвленні мовних одиниць й супроводжується актуалізацією їхньої внутрішньої форми (Кочукова, 2005). Наприклад: *«Як ми привчаємо дітей драгувати нас – і як розірвати це коло»* <https://kunsht.com.ua/articles/iak-my-pryvchayemo-ditey-dratuvaty-nas-i-iak-rozirvaty-tse-kolo-uryvok-z-knyzky-vazlyvo-shchob-vashi-batky-prochytaly-tsiu-knyzku>, пор. традиційне: *розірвати порочне коло*.

Інтелектуальному впливу на читача сприяє авторське скорочення стійких словосполук для створення різноманітних стилістичних ефектів (Кочукова, 2005). Напр., у реченні *«Звичайно, що Єрмака не назвати – одним війном у полі, не тому що він в ОП, але тому, що він сам (без допомоги Зеленського) не міг досягти тої узурпації влади, яку він демонструє при судилищі над українським герцем, полковником Р. Червінським»* (<https://ukrpohliad.org/blogs/odyn-u-poli-ne-voyin.html>) яскравий прагматико-стилістичний ефект, авторську негативну оцінку суспільних подій досягнуто внаслідок опущення заперечної частки *не*.

Викладач повинен наголосити на понятті узуальної редукції стійких сполучень слів, яка відображає загальномовну тенденцію до економії мовних засобів (слова лихого не сказати → слова не сказати). Оказіональне ж стійке сполучення слів презентує в собі значення структурно цілісної традиційної одиниці. Відбувається актуалізація тих компонентів, що залишив

автор після скорочення переважно прислів'я або крилатого вислову, які мали розгорнуту структуру, напр.: заголовок газетної рубрики «**Біс у ребро**» (Україна молода), пор.: *Сивина в голову – біс у ребро*. Або такий приклад з українського медіа: «Редакція «Літературної України» не встигла похвалитися одержаними за підсумками конкурсу, проведеного Українським фондом культури, чималим виграшем – 380 тисяч гривень, як не змогла порадувати читачів наступним номером. Одержана сума виявилася **журавлем у небі**: усе до останньої копійки пішло на погашення попередніх боргів» (<https://ukrreporter.com.ua/golovne/statti/ne-vse-te-zoloto-shho-blyshhyt.html>), пор. *Краще синиця в руках, ніж журавель у небі*.

Задля емоційного впливу на реципієнтів, яскравого стилістичного ефекту журналісти використовують натяк як найоригінальніший прийом структурно-семантичної трансформації, що полягає у використанні лише окремих компонентів фразеологізму в контексті, які набувають фразеологічно зумовленого значення (Кочукова, 2005). Натякові видозміни потребують глибокого проникнення в зміст якогось мікроконтексту. Напр.: «*І синиця в руці, і журавель поглажений*» (заголовок) (<https://zbruc.eu/node/119767>). Ужиті елементи передають лише ідею вислову, його внутрішню форму, загальну семантику. Напр.: «*Хто ж кому Платон?*» (<https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/hto-zh-komu-platon/>); «*Як у цій ситуації діяти керівництву української держави? Мовчки проковтнути пілюлю, чи все ж таки пробувати доводити друзям, що «істина дорожче», що саме заради неї та захисту демократичних цінностей постав у центрі Європи Український Майдан?*» <https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/hto-zh-komu-platon/>)

Мовне обігрування відомого вислову спричинено прагненням по-новому позначити конкретний елемент дійсності, подолати стереотипи. Оцінюючи значення такого прийому в комунікації, зауважимо, що кожен мовець має на меті досягти запланованого ним прагматичного ефекту, привернути увагу до форми своєї мови. Напр.: «*Проте автори визнають, що масштабні епідеміологічні дослідження – такі як їхнє – не можуть повністю виключити існування САР (сезонного афективного розладу) через його ймовірну рідкісність. Це як шукати голку в копиці сіна, і, не знайшовши її, дійти висновку, що голка не буває взагалі*» (<https://kunsht.com.ua/articles/zymova-depresii-a-koly-temno-za-viknom-i-na-dushi>).

Спостережено, що індивідуально-авторські одиниці виконують у медійних текстах одночасно й експресивну, естетичну й оцінну функції. На цьому повинен наголошувати викладач під час стилістичного аналізу тексту й використаних у ньому мовних одиниць. Потрібно також підкреслити їхню важливу композиційно-конструктивну й архітектонічну роль, адже журналісти часто використовують трансформ у ролі заголовка статті, завершують ним, або вживають його в ліді, врізі, ендіingu. Напр., у висновках журналістської статті використано натяк на відомий вислів «*Але на міжнародній арені бути в ролі, даруйте, «шмаркатих хлопчиків» також не гоже. Україна має консолідувати справжніх союзників, відданих і конкретних, для яких все-таки «істина дорожче*» (<https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/hto-zh-komu-platon/>). А сам матеріал побудований на обігруванні змісту крилатого вислову *Платон мені друг, але істина дорожче*. Заголовком статті є трансформований крилатий вислів «Хто ж кому Платон?». Кінцівка набуває особливої ваги в разі творення за принципом стилістичного прийому кільцювання.

Завдання 1. З'ясуйте, для чого вжито фразеологічні одиниці в поданих реченнях, проаналізуйте стилістичні функції використаних одиниць, поясніть їхнє значення. Використайте їх під час написання нового інформаційного чи аналітичного журналістського матеріалу (замітки, статті, репортажу, коментаря, рецензії тощо).

1. Війна в глухому куті. Що таке стратегія виснаження і чому великі країни програють затяжні війни <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/12/19/7489042/> 2. «...звинувачений не став спокушувати долю і відбив **світ за очі** ще до вердикту Верховної Ради» (Україна молода). 3. «Можна тільки уявити, яким **промиванням мізків** виконавчій владі з боку ортодоксальної лівої частини Верховної Ради стане втаємничене збіговисько» (Україна молода). 4. «Фальшивомонетники **взяли на мушку** сільського трудівника» (Сільські вісті). 5. «У даному разі **гріш ціна в базарний день** тому, як саме «продувся» потомствений свщеник Афанасій (який з нього в біса Опанас? – **авт.**) Булаков, що народився в селі Байтичі Брянського повіту Орловської губернії – теперішній Жирятинський район Брянської області» (<https://ukrreporter.com.ua/golovne/deshho-pro-muzej-lyutogo-ukrayinofoba-rozdumy-pysmennyka.html>). 6. «Але це не так, бо в тексті звіту його автори **перевертають все догори дригом і вимагають доказів «природного» походження вірусу**» (<https://kunsht.com.ua/articles/nevyvcheni-uroky-kovidu-pro-shcho-naspravdi-hovoryt-zvit-konhresu-ssha>).

Завдання 2. Випишіть із медійних текстів десять речень з трансформованими крилатими висловами в ролі заголовків. Запишіть традиційні форми висловів із поясненням їхнього значення. Яка особливість утворення трансформів?

Завдання 3. Схарактеризуйте структуру поданих мовних одиниць. Творчо змініть подані власне фразеологізми, прислів'я, приказки та крилаті вислови, використовуючи основні способи структурно-семантичної трансформації. З двома-трьма новоствореними одиницями на вибір складіть діалоги.

Зразок: Що посієш, те й пожнеш. – *Чим посіємо, тим і пожнемо.* Краса врятує світ. – *Краса врятує світ. Але не цей.* Хто з мечем до нас прийде, той від меча й загине. *Хто без меча до нас прийшов... Той ні з чим і пішов?* Фінанси співають романси. – *Романси у виконанні фінансів стали вже традиційними.* Робота не вовк – в ліс не втече. – *Робота не вовк – із лісу не прибіжить.* Хліб наш насущний. – *Бюджет наш насущний.* Руку тягти. – *Рука канцлера вже не здатна дотягнутися.*

1. Аж волосся дибки стало; багатіти думкою; вилами по воді писано; вітер у голові; вивести на чисту воду; грати очима; заварити кашу; мати голову на плечах; на свою голову; іскри з очей сиплються; не лишити каменя на камені; гроші пускати за вітром; виплисти на поверхню; стріляти словами; тримати руку на пульсі; знімати останню сорочку.

2. Байдуже ракові, у якому його горщику зварять. Борода не робить мудрим чоловіка. Видно пана по халявах. Година вранці варта двох увечері. Дарованому коневі в зуби не заглядають. Де коротко, там і рветься. За дурною головою і ногам нема спокою. Згадала баба, як дівкою була. Знов за рибу гроші. І стіни мають вуха. Крутить, як циган сонцем. Ліс рубають – тріски летять.

3. Час розкидати каміння; Кожен – коваль своєї долі; А живуть століття після смерті Ті, що роблять те, чого «не можна»; Добрий початок – половина діла; Не святі горшки ліплять, а прості люди; Не судить і судимі не будете; Час – це гроші; Не хлібом єдиним...; Бути чи не бути; Гордіїв вузол; Вовк в овечій шкурі; Один у полі не воїн; Крапля камінь точить; Істина у вині.

Завдання 4. Напишіть есе на тему «Хотіли свободи слова? Затуляйте вуха!», використовуючи творчо модифіковані фразеологізми.

Завдання 5. З'ясуйте, чи є контекстуально доцільними використані трансформовані стійкі сполучення слів. Запишіть їхню традиційну форму, проаналізуйте стилістичні функції, визначте прийом структурно-семантичної трансформації.

1. «Антарктична наруга, або пінгвіни не винні: що відбувається з антарктичною наукою і чи потрібна вона нам?» (<https://kunsht.com.ua/articles/shcho-vidbuvayetsia-z-antarktychnoiu-naukoiu-i-chy-potribna-vona-nam>). 2. «Бачили очі, кого обирали – тепер дивіться крізь пальці» (Урядовий кур'єр). 3. «Великі гроші викинули на вітер, що гуляє в голові нашого начальника» (Молодь України). 4. «Грозою в парламентському повітрі запахло ще до початку засідання» (Україна молода). 5. «Американський Геракл у мексиканських авгієвих стайнях» (Україна молода). 6. «Тобто люди, професійні навички яких тепер не такі затребувані чи яких дратує наплив іноземців в їхні країни, або ж тих, хто сумує за «сильною рукою» держави тощо» (<https://kunsht.com.ua/articles/obicyanki-cyacyanki>). 7. «Тіні (не)забутого месенджера. Як в Україні (вкотре) забороняли телеграм» (<https://kunsht.com.ua/articles/tini-ne-zabutoho-mesendzera-ia-k-v-ukrayini-vkotre-zaboroniali-telehram>).

Завдання 6. Запишіть власний початок двох запропонованих Вами теле- або радіопрограм про студентське життя, використовуючи трансформовані стійкі сполучення слів.

Завдання 7. Проаналізуйте заголовки, заголовкові комплекси й підзаголовки, дібрані з українських ЗМІ, з погляду виразності, лаконічності, специфіки вживаних мовних засобів. Чи відповідають вони основним вимогам до заголовків?

1. Музика річок. Як українці використовують мистецтво, щоб аудіально подорожувати Європою. 2. Забудова на забудові. Хто з очільників Києва виявився найбільшим ворогом столиці? 3. Секрети «відкритого неба»: що змінить та чим загрожує авіаційна угода з ЄС. 4. Всі обвинувачені по «справі Шеремета» в залі суду – вершители Феміди вивчають докази захисту. 5. Міжнародний тероризм: Україна обурена взяттям в заручники спостерігачів ОБСЄ в Горлівці. 6. Він вам не Вова. Як Зеленський готується вдруге балотуватися в президенти. 7. Пропаганда в ЗМІ: хто бреше? Кому вірити? 8. Мер Черкас поклав око на комунальну власність у центрі міста. 9. Темна конячка вималювалася як можливий переможець «жирного тендеру». 10. Дурних немає, коли є спільний інтерес в оновленні доріг і відновленні взаємовигідної співпраці. 11. Скажи мені, на кого ти підписаний, і я скажу тобі, хто ти. Адже нашу реальність сьогодні формує стрічка, яку ми гортаємо в інстаграмі або фейсбуці. 12. Теорія життєвих сценаріїв: уривок з книжки «Гора з плечей. Як виявити і подолати 13 психологічних заборон».

Висновки. Отже, найрізноманітніші авторські трансформації фразеологізмів виправдані стилістично. Їх уживають творчі особистості, майстри журналістського, художнього слова, непересічні автори задля оновлення, відсвіження образу усталеного вислову, збільшення експресії, появи нових конотативних значень, введення гумористичного чи сатиричного, оцінного елементу, каламбурного обігрування його. Зазначене вище вимагає від викладача копіткої роботи: навчити студентів самостійно здійснювати стилістичний аналіз фразеологічного складу текстів, усвідомлювати значення фразеологізмів і їхньої стилістичної ролі в традиційній і трансформованій формі. Перед цим студенти повинні навчитися інтерпретувати й оцінювати різностильовий та різножанровий текст з позицій стилістики, естетики, індивідуалізації авторського мовомислення, сучасного фразетворення, з погляду розмиття стильових перегородок, активного вживання оновлених образних засобів, емоційно-експресивних одиниць.

Література:

1. Азарова Л. Є., Радомська Л. А., Горчинська Л. В. Формування мовної компетенції студентів під час вивчення фразеології в курсі української мови за професійним спрямуванням. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 26. Том 2. С. 9 – 15. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/21/part_1/21-1_2022.pdf.
2. Білявська Т. М. Формування мовної компетентності майбутніх учителів початкової школи (фразеологічний рівень). *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 41. Т. 1. С. 84 – 87. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/41/part_1/41-1_2021.pdf.
3. Кочукова Н. І. Трансформовані словосполучки в мові української преси: На матеріалі української преси кінця XX – початку XXI ст. К.: Університетське видавництво «Пулсари», 2005. 165 с.
4. Скрипник Н. І. Формування мовленнєвої компетентності майбутнього педагога у процесі вивчення української фразеології. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 112–116. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/13/part_1/24.pdf.
5. Яцьків Н. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник*. Ужгород. 2014. Вип. 8 (27). С. 253–262. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9913/1/40.pdf>.

References:

1. Azarova L. Ye., Radomska L. A., Horchynska L. V. Formuvannya movnoyi kompetentsiyi studentiv pid chas vyvchennya frazeolohiyi v kursy ukrayins'koyi movy za profesijnym spryamuvannjam. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. Vyp. 26. Tom 2. S. 9 – 15. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/21/part_1/21-1_2022.pdf. (Formation of students' language competence while studying phraseology in the course of Ukrainian for professional purposes).
2. Bilyavska T. M. Formuvannya movnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly (frazeolohichnyy riven'). *Innovatsiyna pedahohika*. 2021. Vyp. 41. T. 1. S. 84 – 87. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/41/part_1/41-1_2021.pdf. (Formation of Language Competence of Future Primary School Teachers (Phraseological Level)).
3. Kochukova N. I. Transformovani slovospoluky v movi ukrayins'koyi presy: Na materialy ukrayins'koyi presy kintsya XX – pochatku XXI st. K.: Universytets'ke vydavnytstvo «Pul'sary», 2005. 165 s. (Transformed word combinations in the language of the Ukrainian press: On the material of the Ukrainian press of the late XX – early XXI centuries).
4. Skrypnyk N. I. Formuvannya movlennyevoyi kompetentnosti maybutn'oho pedahoha u protsesi vyvchennya ukrayins'koyi frazeolohiyi. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. 2020. Vyp. 13. T. 1. S. 112–116. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/13/part_1/24.pdf. (Formation of the future teacher's speech competence in the process of studying Ukrainian phraseology).
5. Yats'kiv N. Yu. Zdobutky suchasnoyi ukrayins'koyi frazeolohiyi u konteksti novitnikh paradyhm lnhvistychnykh doslidzhen'. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk*. Uzhhorod. 2014. Vyp. 8 (27). S. 253–262. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9913/1/40.pdf>. (The achievements of modern Ukrainian phraseology in the context of the latest paradigms of linguistic research).

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПРАГМАТИКА

Отримано: 10 квітня 2025 р.

Прорецензовано: 25 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 1 липня 2025 р.

email: oleh.demenchuk@rshu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3218-6693>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-11-16](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-11-16)

Деменчук О. В. Семантична деривація дієслів емісії запаху: лексико-типологічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 11–16.

УДК: 81'373

Деменчук Олег Володимирович,
доктор філологічних наук, професор,
Рівненський державний гуманітарний університет

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ДІЄСЛІВ ЕМІСІЇ ЗАПАХУ: ЛЕКСИКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Моделювання семантики мовних одиниць покликане виявити структури репрезентації знань, що відображають особливості національно-мовної картини світу, специфіку етнічного менталітету, універсальні та унікальні характеристики предметно-пізнавальної діяльності представників різних мовних спільнот. З цього погляду моделювання семантики стає важливим інструментом міжмовних (зіставно-типологічних) досліджень, оскільки дає можливість з'ясувати характерні способи кодування і частку розподілу інформації в семантиці мовних одиниць споріднених і неспоріднених мов. Семантична деривація є одним з аспектів, який розкриває динамічну природу мовної одиниці. Як динамічне явище семантична деривація осмислюється в аспекті моделей семантичних змін, які відтворюють стратегії семантичного розвитку мовної одиниці. У статті схарактеризовано особливості семантичної деривації дієслів емісії запаху в германських (англійська, німецька) та романських (французька) мовах. Семантична деривація підкласу дієслівних номінацій виявляє ознаки похідності ситуативного типу, що передбачає розширення в аспекті змін характеристик учасників вихідного концепту ситуації. Динаміка розвитку семантичної парадигми дієслів емісії запаху засвідчує регулярний характер змін, виявляючи розширення вихідного концепту ситуації до меж семантики предикатів вияву набутої властивості (на основі зміни складу або статусу учасників ситуації), вияву супутньої властивості (на основі зміни позиційної характеристики учасника ситуації) та вияву набутої ознаки (на основі зміни категоріальної ознаки учасника ситуації).

Ключові слова: стратегія, модель, семантична деривація, дієслова емісії запаху, учасники ситуації, концепт ситуації.

Oleh Demenchuk,
Doctor of Philology, Professor,
Rivne State University of Humanities

SEMANTIC DERIVATION OF VERBS OF SMELL EMISSION: LEXICO-TYPOLOGICAL ASPECT

Semantics modelling is thought to reveal not only the conceptual entities that underlie the contents of a linguistic item or a class of linguistic items but also those areas of language cognition that represent the national worldview, the specificities of ethnic mentality, and the characteristics of cognitive abilities which belong to different linguistic communities. Seen from this perspective, semantic modelling acquires significance for cross-linguistic (either contrastive or typological) studies, as it offers methods to decipher the peculiar manners in which the semantics of a linguistic item encodes and distributes information on a certain situation in both related and non-related languages. Semantic derivation is one of the aspects that reveals the dynamic potential of lexical items, discovers the mechanisms and strategies of lexical items' extensions, displays the semantic associations that underlie the development of semantic paradigms of lexical items, etc. The article focuses on the semantic derivation of verbs of smell emission in the Germanic (English, German) and Romance (French) languages. Semantic derivation of verbal denominations is supposed to be realized simultaneously with a situation concept extension. The extension of the concept is determined by the changes the participants undergo within the source-to-target-situation transitions (shifts). The development of the semantic paradigm construed by the English, German, and French verbs of smell emission suggests the regular way of the changes, revealing the extension of the source situation concept towards the boundaries of the predicates of the acquired (based on the changes of the participants' structure and status), concurrent (based on the changes of the participants' position), and categorial (based on the changes of the participants' categorial features) states.

Keywords: strategy, semantic derivation, verbs of smell emission, situation participants, situation concept.

Семантична деривація є одним з аспектів, який виявляє динамічний потенціал семантики лексичної одиниці, розкриває механізми і стратегії розширення концепту ситуації – лексичного відображення певного фрагмента дійсності. В аспекті ситуативної природи похідності розширення концепту ситуації враховує зміни характеристик актантів: учасники ситуації можуть змінювати свій склад, тип, ранг, статус тощо. Критерієм зміни зазначених параметрів слугує певна альтернатива щодо опозиції учасників вихідної ситуації до учасників цільової ситуації в аспекті їхніх рольових, референційних, прагматичних тощо характеристик.

Як теоретичний конструкт (модель) семантична деривація відображає специфіку природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, особливості її мисленнєвих стратегій. Обґрунтування когнітивних (у широкому сенсі) стратегій людини передбачає залучення до аналізу тих сегментів словникового складу мови, які покликані розкрити природу універсальних «когнітивних категорій» (Jackendoff, 1986), з-поміж яких **лексика емісії запаху** (terms of smell emission) – семантичний клас слів, які позначають ситуацію виділення запаху об'єктом сприйняття, пор. англ. *smell* «to exhale or emit the odour of something»: *One of the men already smells of sherry* (OED); нім. *riechen* «einen bestimmten Geruch verbreiten»: *Er roch nach Alkohol* (DUDEN); фр. *sentir* «exhaler, répandre (une odeur)»: *Ce fromage sent fort* (CNRTL) і т. ін.

Актуальність обраної теми зумовлена тенденцією до поглибленого вивчення динаміки лексико-семантичної системи, що пов'язано з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи людської мови.

Як **об'єкт лінгвістичного дослідження** лексику емісії запаху виокремлено в межах тематичних класів каузації (Rothmayr, 2009: 160) та емісії (Levin, 1993; Gawrońska, 1994; Milivojević, 2016). Предметом аналізу таких досліджень переважно були семантико-синтаксичні альтернативи, реалізовані в межах концепту ситуації «сприйняття». При цьому небезпідставним є твердження про те, що лексика емісії запаху може реалізувати власний дериваційний потенціал, виявляючи ознаки розширення концепту ситуації в ієрархії не лише внутрішніх (перцептивних), а й зовнішніх (ціннісних) систем людини (Sweetser, 1990; Ibarretxe-Antuñano, 1999). Вивчення дериваційного потенціалу лексики емісії запаху доцільно розробляти на матеріалі декількох мов, оскільки регулярні типи переходу від одного значення до іншого можуть виявлятися в багатьох (якщо не у всіх) мовах світу, попри їхню генетичну та типологічну відмінність (Wierzbicka, 1992).

Мета розвідки – схарактеризувати особливості семантичної деривації лексики емісії запаху в германських (англійська, німецька) та романських (французька) мовах та з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми одоративних номінацій у мовах, що аналізуються.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

– описати модель прототипної ситуації лексики емісії запаху обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;

– схарактеризувати механізми та стратегії семантичної деривації одоративних номінацій у досліджуваних мовах;

– простежити динаміку розвитку семантичної парадигми лексики емісії запаху в обраних мовах.

Матеріалом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 53 номінації (18 – в англійській мові, 17 – у німецькій мові та 18 – у французькій мові). Номінації дібрані з тлумачних словників англійської (CIDE; OED; RHWUD), німецької (DUDEN) та французької (GLLF; CNRTL) мов. Джерелом ілюстративного матеріалу також слугували корпуси текстів обраних мов (BNC; DWDS; CNRTL). Щодо критеріїв добору, то в праці використано багатозначні мовні одиниці, пряме (рідше похідне) номінативне значення яких характеризує ситуацію виділення запаху, ідентифікованого суб'єктом сприйняття.

Для аналізу стратегій семантичної деривації лексики емісії запаху скористаємося номінаціями, які належать до семіологічного підкласу дієслівних лексем, пор. англ. *to aroma, to emit, to musk, to reek, to smell, to stink* і т. ін.; нім. *ausdünsten, ausströmen, duften, riechen, stinken* і т. ін.; фр. *dégager, exhaler, odorier, puer, répandre, sentir* і т. ін. Названий підклас лексем виявляє властивість утворювати предикатно-актантні структури шляхом поєднання з певною кількістю залежних компонентів. Із цього погляду стратегії семантичної деривації дієслівних одоративних номінацій розглядатимуться як стратегії ситуативного типу, реалізовані в аспекті змін характеристик учасників ситуації – рольових (на основі зміни типу або складу учасників ситуації); прагматичних (на основі зміни комунікативного рангу учасників ситуації); таксономічних (на основі зміни категоріальної властивості учасників ситуації); референційних (на основі зміни денотативного статусу учасників ситуації); дейктичних (на основі зміни позиційної характеристики учасників ситуації).

Аналіз семантичної деривації дієслів емісії запаху передбачає два етапи: опис характеристики прототипної ситуації та її учасників; моделювання стратегій семантичної деривації одоративних номінацій у лексико-типологічному аспекті. Лексико-типологічний аспект орієнтований на виокремлення типів реалізації дериваційного потенціалу лексики емісії запаху в обраних мовах – типи семантичних переходів (ознаки розширення концепту ситуації в ієрархії внутрішніх та зовнішніх систем людини) та ситуативні типи (ознаки змін характеристик учасників вихідного концепту ситуації).

I. Характеристика прототипної ситуації (ситуація «виділення запахової властивості»)

1. Ситуація структурована за зразком концепту багатовимірного типу. Виокремлюємо внутрішній та зовнішній обсяги концепту ситуації.

1.1. Внутрішній обсяг концепту ситуації (обсяг інформації, яку кодує семантика слова – «фіксований концепт»). Ключовими конституентами внутрішнього обсягу є:

а) атрибутивний складник (характеристика запахової властивості), пор. англ. *fume* «to emit fumes» (OED); нім. *dunsten* «ausdunstend Geruch verbreiten» (DUDEN);

б) експресивний складник (характер вияву запахової властивості), пор. англ. *flame* «to emit a smell with violence like that of flame» (OED);

в) ціннісний складник (оцінна характеристика запахової властивості), пор. англ. *stink* «to emit a strong offensive smell» (OED); нім. *stinken* «übeln Geruch von sich geben» (DUDEN); фр. *puer* «exhaler une odeur nauséabonde, très désagréable» (CNRTL).

1.2. Зовнішній обсяг концепту ситуації (обсяг інформації, яку кодує семантика висловлювання – «змінний концепт»). Ключовими конституентами зовнішнього обсягу є:

а) ситуативний складник (невизначеність природи об'єкта емісії), пор. англ. *Something stank in the garden* (BNC);

б) фоновий складник (виокремлення запахової властивості на тлі іншої властивості), пор. нім. *Er stinkt nicht mehr nur ungewaschen, sondern auch nach Schnaps* (DWDS);

в) компаративний складник (порівняльна характеристика запахової властивості), пор. англ. *He smelt like a wet dog* (BNC);

- г) градуальний складник (ступінь вияву запахової властивості), пор. фр. *Tante Aline les retournait (les souliers) dans tous les sens, en les astiquant avec une crème qui sentait très fort* (CNRTL);
- г) локативний складник (місце вияву запахової властивості), пор. нім. *Er roch aus dem Mund* (DUDEN);
- д) асоціативний складник (стереотипна, символічна або квазісимволічна характеристика запахової властивості), пор. англ. *They all smelt of useful newness* (BNC).

II. Характеристика учасників ситуації

1. Ключовими учасниками ситуації є джерело емісії (X), об'єкт сприйняття (Y) та суб'єкт сприйняття (Z): *X виділяє запах (Y) vs. (Z) сприймає органами нюху (Y)*.

2. Актантам приписані семантичні ролі Емітера (джерело емісії), Стимулу (об'єкт сприйняття) та Спостерігача (суб'єкт сприйняття). Джерелом емісії може бути:

- а) людина, пор. нім. *Die Menschen stanken nach Schweiß und nach ungewaschenen Kleidern* (DWDS);
- б) рослина, пор. фр. *Ces fleurs sentent bon* (CNRTL);
- в) тварина, пор. англ. *I myself saw certainly not less than 70 crocodiles at one time, let alone smelling them, for they do swarm in places and stink always* (OED);
- г) артефакт, пор. нім. *Der Haarlack stank gewaltig* (DWDS);
- г) місце, пор. англ. *The High Street stunk of oil* (OED); фр. *La Ville Lumière pue. Dès la rue de Varenne, je suis enveloppé d'une écœurante odeur de pétrole qui empoisonne mes promenades* (CNRTL).

Об'єктом сприйняття є запахова властивість, концептуалізована за ознакою певної оцінної або емоційної характеристики, пор. нім. *etwas riecht unangenehm, streng, scharf, stark* (DUDEN). Подекуди (в контексті локативних конструкцій), Стимул може осмислюється як неспецифікований об'єкт (unspecified object) сприйняття (Levin, 1993: 33). Такий об'єкт кваліфікується за ознакою фіксованої оцінної характеристики, пор. англ. *It smells in here* (smells = 'has an unpleasant smell') (OED). Спостерігачем є людина, здатна сприймати та розрізняти запахи органом нюху. У прототипній ситуації учасник Спостерігач не має вираження на синтаксичному рівні. Як учасник ситуації «виділення запаху» Спостерігач може також реалізувати смислові ролі суб'єкта оцінки або суб'єкта емоцій, пор. англ. *It smelt terrible (beautifully, fresh, warm...)* (BNC); нім. *Hier riecht es muffig, versengt, wie angebrannt* (DWDS); фр. *Ça sent mauvais* (CNRTL).

3. У прототипній ситуації «тематизовано» учасника Емітер, учасник Стимул має статус інкорпорованого актанта, учасника Спостерігач виведено у ранг «за кадр», пор. англ. *The flower smells good* = 'the flower (X) has a specified smell (Y) and it is perceived by someone (Z)'. Така ситуація є прототипною у тому сенсі, що виявляє ознаки «органічного» стану справ. З цієї позиції ситуація *The flower smells of paint* кваліфікується як похідна, оскільки виявляє ознаки «неорганічного» (набутого) стану справ (самі по собі квіти не виділяють запаху фарби).

4. Вибір синтаксичних позицій (комунікативних рангів) учасників регламентується критерієм зміни логічних акцентів у межах протиставлення асертивного та пресупозитивного компонентів значення. Зокрема, виведення Спостерігача у ранг «за кадром» можна пояснити тим, що пресупозиція 'Z сприймає якийсь запах' характеризує суб'єкта сприйняття як ідентифікатора запаху взагалі (орган нюху покликаний ідентифікувати запахи будь-якої якості). Натомість, асертивний компонент 'X виділяє якийсь запах' сигналізує про стан виділення певної (специфічної) запахової властивості, пор. англ. *flower* «the part of a plant which is often brightly coloured with a pleasant smell» (CIDE). Закономірно, що заперечення асертивного компонента характеризуватиме такий стан справ як ситуацію «невиділення (специфічної) запахової властивості» і, як результат, неспроможності ідентифікації такої властивості суб'єктом сприйняття, пор. нім. *Tulpen riechen nicht* ⊃ 'einen bestimmten Geruch nicht verbreiten' (DUDEN). Варто відзначити, що для ситуації «збій у функціонуванні ольфакторних систем суб'єкта сприйняття (закладений ніс, втрата нюху)», характерним є використання конструкцій із дієсловами «інертного сприйняття» (verbs of inert perception) (Leech, 2004: 25), пор. англ. *Surprisingly, many people have a specific anosmia to the pheromone (they cannot smell it) even though their sense of smell in other respects may be normal* (BNC).

У досліджуваних мовах концепт прототипної ситуації може розширюватися до меж семантики предикатів:

- а) вияву набутої властивості, пор. англ. *My hands smell of fish* (RHWUD); нім. *Das Haus stinkt nach Unrat* (DUDEN); фр. *Je suis descendu, plié en deux, dans notre grotte, petite cave basse, sentant le mois et l'humidité* (CNRTL);
- б) вияв супутньої властивості, пор. англ. *The sheets smelt of Croisset – that place which I did not yet know would be forbidden to me* (BNC); нім. *«Es riecht nach Gennf», sagte Qwert* (DWDS); фр. *Par un jour frais qui déjà sentait l'automne, Zénon se rendit à pied à cette tissuterie d'Oudenove* (GLLF);
- в) вияву набутої ознаки, пор. англ. *This passage smells of plagiarism* (BNC); нім. *Er stinkt vor Faulheit!* (DUDEN); фр. *Il pue l'arriviste, le petit-bourgeois* (GLLF).

А. Значення «вияв набутої властивості» характеризує ситуацію за ознакою зміни складу (зменшення / збільшення) або статусу (перерозподіл смислових ролей) учасників ситуації. На рівні концепту ситуації семантичний перехід засвідчує зміщення на суміжний компонент у межах того ж концепту.

Прототипна ситуація може поповнюватися учасником із семантичною роллю Фонової стимул (фонової об'єкт сприйняття). Такий учасник кваліфікується як партиципant «неорганічного» стану – стану набутого в результаті певних процесів або дій (див. вище). Фоновим об'єктом сприйняття є запахова властивість, асоціативно співвіднесена з певною предметною характеристикою, пор. англ. *stink of garlic, sweat, oil, fish* (BNC); нім. *riechen nach Alkohol, Schnee, Gas, Knoblauch* (DUDEN); фр. *sentir l'ail, le jasmin, le poisson, la rose* (CNRTL).

Предметну характеристику кваліфікуємо як ситуативну властивість, яку суб'єкт сприйняття виявляє в аспекті актуальної перцепції, пор. англ. *Her hair smelt of old books and ink, a unique scent that revealed her love for literature and writing* (BNC). Семантичне розширення в цьому випадку реалізує стратегію зміни референційного статусу суб'єкта сприйняття, що передбачає перерозподіл смислових ролей у межах макроролі Спостерігача – суб'єкт сприйняття набуває статусу суб'єкта ідентифікації (саме по собі волосся не виділяє запаху старих книжок та чорнил, натомість суб'єкт сприйняття приписує

йому таку властивість). Спостерігач характеризує ситуацію як синхронний вияв двох станів справ – сприйняття запахової властивості та ідентифікація предмета, який виділяє таку властивість.

Похідною також вважаємо ситуацію, пов'язану з виведенням учасника Емітер у ранг «за кадром». Засобами вираження такого типу ситуації слугують локативні конструкції, пор. англ. *It smells of something in there* (BNC). Ситуацію кваліфікуємо як стан справ із неперсоналізованим джерелом емісії (суб'єкт відчуває запах, але не може визначити, хто або що виділяє цей запах), пор. нім. *Wonach riecht es hier eigentlich?* (DUDEN). Закономірно, що суб'єкт сприйняття осмислює такий стан справ у термінах локалізованого (замкненого) простору (запах має тенденцію розповсюджуватися, і, що основне, зберігати свою властивість у межах закритого, подекуди непротвірюваного, приміщення). Ситуацію з неперсоналізованим джерелом слід відрізнити від ситуації, в якій джерело емісії неконкретизоване, пор. англ. *It smelt strange in here but I weren't sure if it was my fish paste sandwich or not!* (BNC). Суб'єкт сприйняття локалізує джерело емісії, однак не спроможний точно визначити його природу. У випадку, якщо суб'єкт сприйняття локалізує джерело емісії за ознакою певних характерних атрибутів, маємо справу з неспецифікованим джерелом емісії, пор. нім. *Es roch betäubend nach Schminke, Parfüm und Frau* (DUDEN).

Локалізація джерела емісії (введення у фокус уваги учасника Емітер) створює передумову для ідентифікації, конкретизації фонового об'єкта сприйняття. В обраних мовах такий стан справ реалізовано засобами особових конструкцій, пор. англ. *He stank of paint-stripper* (BNC); нім. *Er roch penetrant nach Bier* (DWDS); фр. *Elle puait le whisky* (CNRTL).

Б. Значення «вияв супутньої властивості» представляє ситуацію як результат семантичного переходу на суміжний концепт ситуації. Спостерігачем такий перехід осмислюється як послідовний вияв двох станів справ – ідентифікації запаху та його асоціативного співвіднесення з певним фоновим станом справ. Цільову ситуацію вивершує зміна пізнавальної позиції (*cognitive stance*) суб'єкта спостереження (Segal, 1995: 15): учасник «об'єкт сприйняття» осмислюється безвідносно до учасника «джерело емісії», пор. англ. *Their clothes smelt of the graveyard* (BNC); фр. *Un petit vent sec les saisit. Un de ces vents froids d'été, qui sentent déjà l'automne* (CNRTL). На рівні концепту ситуації такі вияви засвідчують співвіднесеність ознаки запахової властивості з певним індивідуалізованим, пор. англ. *The very smell of you nauseates me; you stink of death* (BNC), або стереотипізованим смислом, пор. англ. *Her breath smelt of damp hay, hay that had been stored too long* (BNC).

Типологія «фонових станів справ» охоплює таксономічні класи:

- а) час (період), пор. англ. *The room smelt of yesterday* (BNC); *He smels April and May* (OED); нім. *Es roch nach ägäischen Sommernächten* (DWDS); фр. *Il y avait du vrai soleil, et tout sentait le printemps* (CNRTL);
- б) простір (місце), пор. англ. *He smells of conference rooms and courtrooms*; фр. *sentir la cuisine* (CNRTL);
- в) подія, пор. нім. *Es roch nach Gefahr* (DUDEN);
- г) якість (характеристика), пор. англ. *The buttons on her denim jacket were cold. She smelt of speed* (BNC).

В. Значення «вияв набутої ознаки» характеризує ситуацію в аспекті зміни категоріальної ознаки учасників ситуації (категоріальні дериваційні відношення). Похідність реалізується на основі категоріального зсуву – певна фізична ознака або ситуація вихідного значення використовується як модель абстрактної властивості або ситуації та застосовується до референта з принципово іншими властивостями.

Категоріальний зсув засвідчує зміну таксономічних характеристик ключових учасників ситуації – учасники набувають статусу соціальних партиципantів, позаяк характеризують ситуацію за ознакою духовно-практичної діяльності людини: об'єкт спостереження (соціальне джерело емісії), фоновий об'єкт спостереження (соціальний об'єкт сприйняття), суб'єкт спостереження (соціальний суб'єкт сприйняття). Соціальний статус учасника «об'єкт спостереження» визначають таксономічні класи:

- а) ОСОБА, пор. нім. *Die Herren, die hinter diesen bescheidenen Kulissen wohnten, rochen nach Gold und nach Macht* (DWDS); фр. *Un écrivain qui pue la prétention* (GLLF);
 - б) АРТЕФАКТ, пор. англ. *Their progeny were all lovingly adopted and transformed along with a truckload of DB's own tunes that smelt of sex and lies in Baton Rouge* (BNC);
 - в) ДІЯЛЬНІСТЬ (ЗАНЯТТЯ), пор. нім. *Die Arbeit stinkt mir* (DUDEN);
 - г) ДІЯ, пор. англ. *Proposals smelling of confiscation* (OED);
 - р) ПОДІЯ, пор. фр. *Tuer un cerf, un sanglier, un lièvre, un pigeon, était exploit de gentilhomme. Mais tuer un taurillon sentait le boucher* (GLLF);
 - д) ПОВЕДІНКА, пор. фр. *Pierre prit une voix grave et qui sentait un peu son comédien* (GLLF).
- Таксономія учасника «фоновий об'єкт спостереження» охоплює класи:
- а) ВЧИНОК, пор. англ. *Although the affair stinks of a set-up, the government has been able to manipulate the publicity to deflect some of the heat from the Bofors affair* (BNC);
 - б) ВЛАСТИВІСТЬ, пор. фр. *Son visage respirait une certaine audace, un je ne sais quoi de belliqueux qui sentait bien plus le gentilhomme que le dévot* (CNRTL);
 - в) СТАН, пор. англ. *The whole place reeked of desolation and neglect* (USJP),
 - г) ПОДІЯ, пор. нім. *Es riecht nach Sieg* (DWDS).

Закономірною в цьому випадку є зміна статусу макроролі Спостерігача – учасник набуває ознак суб'єкта інтерпретації, роль якого зводиться до тлумачення (розкриття змісту) певного стану справ, пор. англ. *I think this place is more suited for that than any island. He stared at Corbett. I don't like it, Master. It stinks of death!* (BNC). Фонові об'єкти спостереження в таких ситуаціях виконують роль соціо-культурних стимулів, функція яких зводиться до ініціації певної ціннісної реакції з боку Спостерігача.

Типологія «соціо-культурних стимулів» охоплює об'єкти:

- а) соціальних дій (вчинків), пор. англ. *The Sun's assistant editor, Chris Davis, said the recommendations reeked of hypocrisy with MPs trying to look after themselves* (BNC); нім. *Das stinkt nach Verrat* (DWDS);
- б) соціальних конфліктів, пор. нім. *Es riecht nach Bürgerkrieg* (DWDS);

- в) соціальних практик, пор. нім. *Es riecht nach Freispruch* (DUDEN);
 г) соціальних груп (класів), пор. англ. *He complained that my titles were vague and pretentious, and smelt of the bluestocking* (BNC);
 г) соціальних інституцій, пор. нім. *Es riecht nach Mädchen-Institut* (DWDS);
 д) соціальних стосунків (взаємин), пор. англ. *There they were sitting next to each other on the sofa. Something reeked of intimacies exchanged* (BNC);
 е) соціальної оцінки, пор. англ. *His grossly sententious remarks and stale vocabulary that reeked of hack journalism were unbearable* (BNC); фр. *Démétrius voulait éblouir ses hôtes son luxe barbare, ses chasses héroïques sentent fort son parvenu* (CNRTL).

Названі об'єкти визначають зміст стратегій семантичного розвитку концепту цільової ситуації.

Визначальними для ситуації «вияв набутої ознаки» є емотивна та етична стратегії та їх дотичні реалізації.

Емотивна стратегія засвідчує оцінку емоційного ставлення Спостерігача до об'єкта спостереження, пор. нім. *Er roch nach Streß und nach einem Hauch von Duschgel* (DWDS). Як джерело емісії об'єкт спостереження «зумовлює» певне оцінно-емоційне ставлення з боку Спостерігача, з огляду на ті ситуативні (супутні) ознаки, які викликають відповідну емоцію у суб'єкта спостереження, пор. нім. *Die Atemwelle, die ihn umkeuchte, stank nach Haß und schlecht verdautem Hammelfett* (DWDS). Дотичною до емотивної є афективна стратегія, яка орієнтована на оцінку ступеня емоційного ставлення Спостерігача. Демонструючи ступінь зацікавленості суб'єкта спостереження, такі ситуації виявляють особливі референційні властивості – одиничність об'єкта оцінки, пор. нім. *Es roch nach Angst!* (DWDS).

Етична стратегія характеризує ситуацію за ознакою 'мовець схвалює / не схвалює певний стан речей'. Ситуація етичної оцінки може бути реалізована через компонент, який засвідчує тенденційний характер інтерпретації дій об'єкта спостереження. У межах уявної шкали «прескриптивність» характеристику такого учасника можна співвіднести з точкою, що фіксує той мінімум обов'язкових ознак, які створюють передумову оцінного ставлення до об'єкта. За таких обставин оцінка носить мінімально прескриптивний характер, оскільки характеристики об'єкта, що підлягають оцінюванню, лише задають напрям судження в межах екстремумів «добре – погано», пор. англ. *Most modern writings smell of the age* (OED); нім. *Etwas im Menschen stank nach Aberglauben* (DUDEN); фр. *Nos fautes puent et d'une façon différente, selon leur genre* (CNRTL). Для Спостерігача така оцінка часто виявляє характер не достатньо сформованого (неостаточного) судження, позаяк ґрунтується на інтуїтивному (подекуди хибному) враженні, пор. нім. *Diese Art Glück riecht nicht gut, wie mir scheint* (= einen (falschen) Eindruck haben) (DUDEN). Медіальна точка шкали засвідчує зумовлений (такий, що виникає за певних умов) характер інтерпретації дій об'єкта спостереження. Для Спостерігача така ситуація набуває ознак ситуативного стану справ, реалізацію якого визначають дві стратегії – ремінісцентна та апроксимативна. Названі стратегії орієнтовані на відповідний часовий (ретроспективний або проспективний) складник концепту ситуації. Ремінісцентна стратегія характеризує ситуацію ретроспективно, позаяк у фокусі уваги образ події з минулого досвіду, пор. англ. *What was that ancient ship she dragged us round? Gut-rottingly boring. Mum said it 'smelt of history' and it did* (BNC); нім. *Die deutschen Soldaten stanken nach vielen Straßen, nach Schlaf in Kleidern, nach Siegen und nach Niederlagen, nach Furcht, nach Überanstrengung, Überdruß und Tod, sie stanken nach dem Wort Unrecht und nach dem Wort Vergeblich* (DWDS). Для апроксимативної стратегії визначальною є проспективна орієнтація, в межах якої ситуація осмислюється за ознакою 'наближення до вияву певного стану справ'. Спостерігач схвально оцінює ситуацію, якщо її вияв збігається з наміром (задумом) її реалізації, пор. англ. *This plan smells of success; I can almost taste the victory we're about to achieve* (GPT), і навпаки – несхвально, якщо її розвиток зумовлений чинником зовнішнього впливу, пор. англ. *Some seem to hint afar off at something which smells of Agrarian law; Proposals smelling of confiscation* (OED). Точка максимуму на ціннісній шкалі засвідчує абсолютний (безвідносний) характер оцінки дій об'єкта спостереження. Такого типу дії кваліфікуються як постійна характеристика об'єкта, що визначає ціннісний статус об'єкта в обсязі заданого екстремуму – негативного, пор. англ. *That book stinks* (= 'is disgustingly inferior') (RHWUD), або позитивного, пор. англ. *Any fanatical guitar collector or dealer would find a fair few things to pick holes in (the excessive buckle-scratching on the back, the missing selector-switch surround, a semi-collapsed bridge causing severe buzzing on the middle strings, the advanced state of decay of the stop tailpiece, an unoriginal jack-plate and a number of modern screws) but despite its flaws the whole guitar still just reeks of class and character* (BNC); фр. *Si maladroites soient-elles [des peintures], le charme de leurs formules c'est d'être spontanées, variées, sincères, de sentir bon la vie* (CNRTL).

Семантична деривація дієслів емісії запаху в англійській, німецькій та французькій мовах виявляє ознаки похідності ситуативного типу, що передбачає розширення в аспекті змін характеристик учасників вихідного концепту ситуації. Динаміка розвитку семантичної парадигми названого класу лексики засвідчує регулярний характер таких змін, виявляючи розширення вихідного концепту ситуації до меж семантики предикатів вияву набутої властивості (на основі зміни складу або статусу учасників ситуації), вияву супутньої властивості (на основі зміни позиційної характеристики учасника ситуації) та вияву набутої ознаки (на основі зміни категоріальної ознаки учасника ситуації).

Аналіз динаміки розвитку семантичної парадигми дієслівних емітивів показав, що обсяг розширення вихідного концепту ситуації у зіставлених мовах не є однаковим. Розбіжності відзначено на рівні семантико-синтаксичних альтернатив та таксономічних класів учасників ситуації.

Відтворення специфіки національно-мовної картини світу визначає доцільність подальших досліджень дієслів емісії запаху у порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

Література:

1. BNC: The British National Corpus. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk> (дата звернення: 02.03.2024).
2. CIDE: Cambridge International Dictionary of English (ed. by P. Procter). Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
3. CNRTL: Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. URL: <http://www.cnrtl.fr> (дата звернення: 02.03.2024).
4. DUDEN: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. CD-ROM Ausgabe © DIGITAL, Joanneum Research, Graz, Bibliographisches Institut GmbH, 1993–2011. Duden-Bibliothek. Vers. 5.1.3.0 (Build 3.1.2011).
5. DWDS: Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart. URL: <https://www.dwds.de/> (дата звернення: 02.03.2024).

6. Gawrońska B. Entailment in logic and in the lexicon. *Current issues in mathematical linguistics*. Ed. by C. Martín-Vide. Amsterdam: Elsevier Science B.V., 1994. P. 239-248.
7. GLLF: Grand Larousse de la langue française (ed. by L. Guilbert, R. Lagane, G. Niobey). Paris: Larousse, 1989.
8. GPT: ChatGPT 4. URL: <https://chat.openai.com> (дата звернення: 02.03.2024).
9. Ibarretxe-Antuñano I. Metaphorical mappings in the sense of smell. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Ed. by R.W. Jr. Gibbs, G. J. Steen. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1999. P. 29-45.
10. Jackendoff R. S. Semantics and cognition. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986. 297 p.
11. Leech G. Meaning and the English verb. London: Longman; Pearson Education, 2004. 152 p.
12. Levin B. English verb classes and alternations. A preliminary investigation. Chicago: University of Chicago Press, 1993. 366 p.
13. Milivojević N. Revisiting verbs of emission: An update on some relevant theoretical accounts of lexical specification and argument structure of emission verbs. *Logos et Littera: Journal of Interdisciplinary Approach to Text*. 2016. Vol. 1(3). P. 25-44.
14. OED: Oxford English Dictionary: Second Edition on CD-ROM. Oxford: Oxford University Press, 2009. Vers. 4.0.
15. RHWUD: Random House Webster's Unabridged Dictionary. Electronic dictionary of American English. Seattle, WA: Random House, Inc.; Multimedia 2000, Inc. Vers. 3.0.
16. Rothmayr A. The structure of stative verbs. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009. 216 p.
17. Segal E.M. Narrative comprehension and the role of deictic shift theory. *Deixis in narrative. A cognitive science perspective*. Ed. by J.F. Duchan, G.A. Bruder, L.E. Hewitt. New York; London: Routledge. Taylor and Francis Group, 1995. P. 3-17.
18. Sweetser E.E. From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 174 p.
19. Wierzbicka A. Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations. Oxford; New York: Oxford University Press, 1992. 496 p.

Отримано: 28 травня 2025 р.

Прорецензовано: 1 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 4 серпня 2025 р.

email: larysa.minich@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3105-6835>

email: sofia.loziuk@oa.edu.ua

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-17-21](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-17-21)

Мініч Л. С., Лозюк С. А. Мовна репрезентація концепту «воїн» у сучасній українській масмедійній картині світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 17–21.

УДК: 811

Мініч Лариса Степанівна,доцент кафедри української мови та літератури,
Національний університет «Острозька академія»**Лозюк Софія Андріївна,**студентка другого (магістерського) рівня здобуття
вищої освіти спеціальності 035.01 «Українська мова та література»,
Національний університет «Острозька академія»

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВОЇН» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАСМЕДІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Стаття присвячена аналізу концепту воїн у сучасному українському масмедійному дискурсі в умовах повномасштабної російсько-української війни, що триває з 2022 року. Вивчення лінгвокультурних концептів у контексті актуальних суспільно-політичних подій дозволяє дослідити особливості національної мовної картини світу, зокрема специфіку ментальності українського народу та трансформації ціннісних орієнтирів.

У межах дослідження окреслено теоретичні засади концептології як галузі когнітивної лінгвістики, визначено термінологічний апарат та описано зв'язок між мовою, культурою й національною ідентичністю. Концепт воїн розглянуто як складову української концептосфери, що в сучасних умовах набуває підвищеної культурної, моральної та символічної значущості. Акцент зроблено на його номінативному, конотативному, семантичному та ідеологічному наповненні.

Особливу увагу зосереджено на аналізі профілізації концепту у сучасних ЗМІ, де він реалізується як позитивно маркований елемент дискурсу – через лексеми герой, захисник, патріот, кіборг, козак. Досліджено динаміку зміни риторики масмедіа, що відбувається під впливом соціальної дійсності та воєнних обставин. Репрезентація воїна в медійному просторі засвідчує формування колективного образу мужнього, морально стійкого й відданого борця за свободу.

У статті охарактеризовано номінативне поле концепту воїн, розкрито механізми його мовної реалізації в різних типах дискурсу – новинному, художньому, публіцистичному, соціальному. Доведено, що концепт воїн є ціннісним центром сучасної української лінгвокультури.

Результати дослідження можуть бути використані в подальшому аналізі мілітарної термінології, вивченні міжмовної концептуальної картини світу, а також у практиці лінгвокультурологічної експертизи медіатекстів.

Ключові слова: концепт, воїн, концептосфера, мовна картина світу, когнітивна лінгвістика, масмедійний дискурс, лінгвокультурологія, національна ідентичність, профілізація концепту, номінативне поле.

Larysa Minich,Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature,
National University of Ostroh Academy**Sofia Loziuk,**

student of the National University "Ostroh Academy"

LANGUAGE REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF "WARRIOR" IN THE MODERN UKRAINIAN MASS MEDIA PICTURE OF THE WORLD

The article is devoted to the analysis of the concept of warrior in modern Ukrainian mass media discourse in the conditions of the full-scale Russian-Ukrainian war, which has been going on since 2022. The study of linguistic and cultural concepts in the context of current socio-political events allows us to explore the features of the national linguistic picture of the world, in particular the specifics of the mentality of the Ukrainian people and the transformation of value orientations.

The study outlines the theoretical foundations of conceptology as a branch of cognitive linguistics, defines the terminological apparatus, and describes the relationship between language, culture, and national identity. The concept of warrior is considered as a component of the Ukrainian conceptual sphere, which in modern conditions acquires increased cultural, moral, and symbolic significance. The emphasis is placed on its nominative, connotative, semantic, and ideological content.

Particular attention is paid to the analysis of the profiling of the concept in modern media, where it is implemented as a positively marked element of discourse – through the lexemes hero, defender, patriot, cyborg, Cossack. The dynamics of changes in mass media rhetoric, which occur under the influence of social reality and military circumstances, are studied. The representation of a warrior in the media space testifies to the formation of a collective image of a courageous, morally stable and devoted fighter for freedom.

The article characterizes the nominative field of the concept warrior, reveals the mechanisms of its linguistic implementation in various types of discourse – news, artistic, journalistic, social. It is proved that the concept warrior is a value center of modern Ukrainian linguistic culture.

The results of the study can be used in the further analysis of military terminology, the study of the interlingual conceptual picture of the world, as well as in the practice of linguocultural expertise of media texts.

Keywords: concept, warrior, concept sphere, linguistic picture of the world, cognitive linguistics, mass media discourse, linguoculturology, national identity, concept profiling, nominative field.

Постановка проблеми. Постійне оновлення методологічного та концептуального підґрунтя лінгвістики забезпечує можливість здійснювати комплексний аналіз мовних явищ на різних рівнях та у багатьох аспектах. Мова – це «точно коор-

динована система мовних одиниць та явищ на різних мовних рівнях» та «словесного вираження думки», яка усуває ідіосинкратичність світогляду власника. Саме тому вивчення мовної картини світу різних етносів виступає актуальним завданням сучасної лінгвістики та відносно нової її галузі – концептології (Приблуда, 2018: 174).

Актуальність дослідження. Лінгвістика XX–XXI століть характеризується багатовекторністю та гнучкістю, демонструючи здатність до активної взаємодії з іншими науками, зокрема у міждисциплінарному контексті. Така взаємодія дозволяє переосмислити усталені наукові уявлення, висвітлити нерозв’язані проблеми та відкриває перспективні напрями для подальших студій.

Одним із ключових завдань сучасної мовознавчої науки є вивчення природи мови, а також мовної й концептуальної картини світу як її похідних. Цей напрям має велике значення в умовах активізації інтеграційних процесів у науці, формування нових міждисциплінарних підходів, вдосконалення понятійно-методологічного апарату досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу інтерес дослідників викликає концепт як складник концепційної картини світу та елемент концептосфери конкретного етносу. До вивчення концепту й концептології як лінгвістичної дисципліни зверталися як зарубіжні, так і українські науковці: Л. Мініч, Т. Радзівська, В. Жайворонок, В. Іващенко, Т. Космеда, В. Кононенко, О. Селіванова, Н. Слухай, М. Алефіренко, А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Карасик, В. Красних, Д. Лакофф, В. Маслова, З. Попова, М. Піменова, Г. Слишкін, Й. Стернін, Ю. Степанов, У. Чейф, О. Шмельов, Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге, Дж. Дельоз, Ф. Гаватарі, О. Тараненко, Д. Гудков, І. Захарченко, О. Кубрякова, В. Дем’янков, О. Залевська, В. Старко, І. Штерн, А. Лисиченко та Л. Грузберг.

Незважаючи на значну увагу до концептів у різних наукових парадигмах, питання осмислення концепту як елемента національної концептосфери залишається недостатньо дослідженим і продовжує викликати суперечливі інтерпретації. У зв’язку з цим проблематика є особливо актуальною в межах міждисциплінарних дослідницьких стратегій новітньої гуманітаристики.

Мета дослідження – виявити особливості мовної репрезентації концепту *воїн* у сучасному українському масмедійному дискурсі в умовах повномасштабної російсько-української війни, схарактеризувати його когнітивні, семантичні, ідеологічні та лінгвокультурні ознаки, а також проаналізувати трансформацію цього концепту в національній концептосфері під впливом актуальних соціальних-політичних обставин.

Об’єкт дослідження – масмедійний дискурс сучасної України.

Предмет дослідження – особливості реалізації концепту «воїн» у масмедійному просторі в умовах російсько-української війни 2022 року.

Методи дослідження: у ході дослідження було застосовано методи наукового аналізу, інтерпретації результатів, системного підходу, а також метод науково-методичного аналізу. Зазначені методи дозволили здійснити цілісне дослідження теми та сформулювати основні елементи наукової аргументації.

Виклад основного матеріалу. Мова та культура – це взаємозалежні й взаємозумовлені соціальні феномени. Мова не лише відображає матеріальну та духовну культуру народу, а й виступає її безпосереднім проявом. Саме тому для дослідження різних аспектів культури мовознавці звертаються до аналізу мови, оперуючи поняттям мовної картини світу. Мова постає своєрідним дзеркалом між індивідом і навколишнім світом, за допомогою якого людина здатна пізнавати ключові властивості дійсності (Заремська, 2011: 396).

За спостереженням В. В. Жайворонка, людина бачить світ через призму особистого досвіду, і тому навколишня дійсність постає в її свідомості у тому вигляді, у якому її пізнає та осмислює суб’єкт. Світоглядна картина світу – це результат ментальної діяльності людини, який сформований не через фізичну взаємодію, а завдяки мисленню та пізнанню. Через рідну мову людина сприймає й переосмислює реальність, тож світ для неї постає таким, якою є її мова. У зв’язку з цим сучасна лінгвістика все більше тяжіє до антропоцентричного підходу, акцентуючи увагу на ролі людини у мові та значенні мови для людини. Кожна мовна одиниця так виявляє певний фрагмент навколишнього концептуального простору, слугуючи засобом його вербалізації (Жайворонко, 2002: 53).

З огляду на наведене можна зробити висновок, що мовна картина світу є узагальненою сумою знань про реальність, зафіксованою у формі мовних знаків.

Повноцінне пізнання світу передбачає задіяння усіх каналів сприйняття – почуттів, розуму та волі. Саме на цьому принципі ґрунтована робота таких наукових напрямів, як когнітивна лінгвістика та лінгвокультурологія. Зокрема когнітивна лінгвістика розглядає мову як універсальний когнітивний механізм – як знакову систему, що слугує для репрезентації, кодування та перетворення інформації (Ільченко, 2019: 72).

У зв’язку з цим ключовим у когнітивному підході постає поняття знання, а також способи його мовного моделювання та представлення. Оскільки мова є головним засобом фіксації, зберігання та передачі знань, саме вона перебуває у центрі уваги дослідників.

Аналіз концептів здійснений у межах теорії ментальності. Поняття ментальності означає світогляд, сформований у межах категорійного апарату рідної мови. Цю теорію активно застосовують у низці наук, зокрема у когнітивній лінгвістиці. Концепт, як ментальний конструкт, відображає світогляд людини, її бачення світу, осмисленого крізь призму особистого та етнокультурного досвіду, а також через мовну інтерпретацію дійсності (Гадуза, 2018: 24).

Характерною рисою української ментальності є багатовікове прагнення до незалежності, яке часто було супроводжене трагічними подіями, боротьбою, втратами – й нині триває у формі збройного опору, що наділене жертвами, болем і мужністю (Бондар, 2016: 111).

Українська мовна картина світу також демонструє специфічне ставлення до участі жінок у збройному конфлікті, опираючись на історичний досвід нації. Дослідження масмедійного дискурсу свідчить про те, що у 64% випадків воїнами вважаються чоловіки, і лише у 36% текстів наявна актуалізація жіночих образів у воєнному контексті.

Також були зафіксовані стереотипні уявлення про зовнішній вигляд воїна, зокрема: атлетична статура (*рослий, дужий, плечистий*), фізична міць (*м’язистий, кремезний*), риси характеру (*суворий, безжальний, холонокровний*), а також концепт *природжений воїн*, що вказує на вроджене покликання до захисту.

Сакральний аспект української лінгвокультури тісно пов'язаний із концептом *війна*. Символічними маркерами виступають божества, святі образи, ікони, храми – когнітивні ознаки релігійної сфери, які в масмедійному матеріалі складають 11,8% прикладів.

На підставі етимологічного аналізу виділено 7 базових ознак концепту: *бойовий клич, військо, підкорення, полювання, прагнення, цілеспрямованість, мета*. У словникових дефініціях виокремлено 6 понять: *військовий, визволитель, борець, військовослужбовець, солдат, досвідчений у військовій справі*.

Натомість у мовному матеріалі зафіксовано ще 14 додаткових концептуальних характеристик, які не зафіксовані у словниках: *оборонець, герой, патріот, сміливий чоловік, взірць для наслідування, самопожертва, учасник війни, тощо*.

Поняттєві характеристики концепту «війн» у сучасній українській мові мають багатовимірний зміст, що виходить за межі суто військового професіоналізму. Цей концепт інтегрує морально-етичні настанови, символічні моделі поведінки та духовні орієнтири, які визначають не лише функційну роль війна, а й його соціально-культурну значущість. Зокрема в семантичному полі поняття «війн» простежений тісний зв'язок з категоріями честі, жертвності, відповідальності й героїзму, що відображено у мовних засобах номінації та дискурсивних практиках.

В історичному аспекті образ війна в українській культурі був сформований під впливом етноментальних уявлень, що корелюють із фольклорними та літературними архетипами богатиря-захисника. У цьому контексті війн постає не лише як учасник бойових дій, а й як носій національної ідентичності та ідеологічних настанов, що транслиуються через епічні та ліро-епічні наративи. Особливу роль відіграє символіка зброї, одягу та ритуалів, які підкреслюють сакральний вимір війнської доблесті.

Крім того, концепт *війн* зіставлений з національними символами (*герб, прапор*), культурною пам'яттю (*могили, пісні, мариї, пам'ятники*), місцями героїчної слави (*фортеці, міста-герої*). Так українці цінують героїчне минуле та його носіїв – захисників Батьківщини.

У контексті сучасних соціально-політичних трансформацій, спричинених повномасштабною російською агресією, концепт *війн* зазнав глибокого переосмислення в українському дискурсі. Зокрема його конотативний складник суттєво змінився, набувши чітко окресленого позитивного забарвлення. У масовій свідомості українців це поняття асоціюється передусім із категоріями захисника, героя, визволителя, що відображає колективну оцінку війнської ролі у процесі національного спротиву та державотворення.

Значущим аспектом цього семантичного зсуву є посилення морально-етичних та символічних параметрів війнської ідентичності. У контексті української війнської культури війна більше не розглядають лише як учасника бойових дій, а як носія ідеологічних та духовних цінностей, втілення боротьби за свободу та відродження національної суб'єктності. Така трансформація простежена в мовній номінації, дискурсивних практиках, а також у структурі суспільних наративів, де війнська доблесть набуває центрального місця в актуальному національному міті.

У низці випадків спостерігаємо тенденцію до семантичного зближення або отождолення лексем «*війн*», «*герой*», «*захисник*», «*патріот*». Журналісти вживають ці слова як синонімічні або як такі, що взаємно підсилюють одне одного в контексті воєнного дискурсу. Так, наприклад, у повідомленні ТСН зазначено: «*Сьогодні на Житомирщині прощалися із 22-річним героєм України. Двадцятидворічний війн брав участь у бойових діях у зоні проведення бойових дій*» (ТСН, 21.05.2022).

Однак медіадискурс не обмежений репрезентацією героїчної смерті війнів. Це доводить те, що з 2020 року починають публікувати новини, у яких висвітлене повсякденне життя на нульовій та передових зонах, а також долі мешканців окупованих територій. Зокрема матеріал ТСН має заголовок: «*Чим живуть війни в окупації та чи мріють повернутися в Україну*» (ТСН, 15.01.2020). Хоча журналісти уникають надмірної жорстокості у зображенні подій, емоційно насичену лексику все ще використовують: «*Мікрорайон Східний потону в крові*» (24.01.2020), «*Ця територія нафаршована війною*» (05.01.2020).

Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році риторика медіа стала суттєво трансформованою. Концепт *війн* став звичним і важливим елементом медіапростору. Йому приписують такі ознаки як незламність, героїзм, жертвність. Часто використовують синонімічний ряд: «*герой*», «*захисник*», «*визволитель*», «*незламний*».

Однією з характерних тенденцій є отождолення понять «*війн*» і «*козак*». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано значення слова «*козак*» як «парубок, юнак узагалі» та «відважний, завзятий, хоробрий чоловік». У сучасних ЗМІ саме ця сема («відважний, завзятий, хоробрий») виявляється домінантною у дихотомії «*війн–козак*» (Бусел, 2017). Наприклад, у повідомленні ТСН ідеться: «*Напередодні Дня Незалежності України біля центральної будівлі Служби безпеки урочисто відкрили скульптурну композицію «Козак-переможець», присвячену українським захисникам... За задумом авторського колективу, козак-війн долає алегоричний образ зла, що намагається наповзти на Україну*» (ТСН, 14.06.2022).

Чільне місце в актуалізації концепту посідає *кіборг*. Після трагедії у Донецькому аеропорті він увійшов до медіапростору як позначення війнів, які виявили надлюдську витримку та незламність. Зокрема у повідомленні 5 каналу зазначено: «*Президент нагородив 76 війнів АТО, дві третини з них – «кіборги»*» (5 канал, 01.03.2016).

Медійники також часто поєднують кілька синонімів у межах одного висловлювання, що дозволяє точніше й повніше розкрити концепт *війн*. Наприклад: «*Та, на жаль, війн-патріот загинув. Тіло його було ідентифіковано, і ось 20 червня героя поховали на батьківщині. Вишанували Василя Володимировича у Горині... і в Устинівці, де народився війн-захисник...*» (УНІАН, 17.02.2021).

Узагальнюючи, можна констатувати, що дослідження мовної репрезентації концептів є важливим інструментом для аналізу етнічної та індивідуальної мовної свідомості, а також когнітивних структур носіїв мови. Концепт *війн* посідає ключове місце у сучасному культурному ландшафті України, відображаючи історичні, соціальні та ідеологічні трансформації, що відбуваються в суспільстві. У контексті збройного протистояння його семантика стає ширшою, набуваючи нових конотативних нашарувань, які посилюють асоціацію із героїзмом, жертвністю, честю та національною гідністю.

Таке переосмислення концептуального змісту зумовлює зміни в мовній номінації та дискурсивних практиках, сприяючи формуванню нового символічного коду, що визначає війна не лише як учасника війнських дій, а як носія національної ідеї, етичних та моральних принципів, важливих для конструювання колективної ідентичності. У цьому контексті війн постає

як стрижнева фігура сучасного українського суспільного наративу, що втілює ідею незламності, боротьби та самопожертви задля загального блага.

У сучасному медіапросторі концепт *воїн* широко функціонує в найрізноманітніших контекстах, набуваючи різних номінативних форм залежно від жанрової належності тексту, його тематики та стилістичної тональності.

У сфері новинної журналістики, особливо в репортажах щодо збройного конфлікту, концепт *воїн* найчастіше реалізований через нейтральні професійні номінації: *солдат*, *військовослужбовець*, *боєць*. Такі лексеми вживають переважно в інформативних повідомленнях щодо бойових дій, руху військової техніки, ротацій, втрат та нагороджень.

У художніх творах військової тематики, кінематографі та телевізійних серіалах образ воїна персоніфікують через індивідуалізовані образи героїв, у яких реалізують ціннісні настанови певного суспільства. Тут номінації залежать від характеру персонажа, його функції в сюжеті, емоційного забарвлення репрезентації.

У соціальних мережах та блоговому просторі концепт *воїн* часто вживають у метафоричному або переносному значенні. Зокрема він може позначати людину, яка демонструє витривалість, силу духу, дисциплінованість і самозреченість у контекстах, пов'язаних із саморозвитком, здоровим способом життя чи психологічною стійкістю. Так функціонування концепту виходить за межі суто військового розуміння.

Особливістю масмедійної репрезентації є також наявність чітко протиставлених образів «*свій* – *чужий*». Кожна зі сторін збройного конфлікту формує специфічну концептуальну модель, у якій «*свій*» воїн постає як героїчна постать, а «*чужий*» – як загроза або уособлення зла. Це відображає дію національної концептосфери, яка об'єктивує знання про дійсність у свідомості індивіда.

Відповідно лексеми на позначення супротивника мають негативну конотацію: *бойовики*, *терористи*, *окупанти*, *ворог*, *засарбники*. Натомість представники власних Збройних сил репрезентовані позитивно – через такі номінації, як *воїни*, *захисники*, *герої* (Кравець, 2017: 97).

Унаслідок концептуалізації і категоризації досвіду українського народу, значення слова *воїн* зазнало змін: його семантика розширилася, охоплюючи нові змістові компоненти. Цей процес був супроводжений активною вербалізацією концепту, що дало змогу виявити його глибинну культурно-семіотичну природу. Наявність чіткого мовного вираження концепту свідчить про його високий ступінь концептуальної опрацьованості у свідомості носіїв певної мови й культури.

Поширене вживання усталених та нових лексем, що відображають концепт *воїна*, є наслідком резонансних суспільно-політичних подій та їх масового відображення в інформаційному просторі. Так концепт стає інструментом, який дозволяє інтегрувати текстовий та екстратекстовий простори у єдину семантичну структуру.

У свідомості українців концепт *воїн* набуває виразного антропоцентричного забарвлення. В. Жайворонок зазначає, що антропоцентричний підхід до пізнання світу передбачає розгляд особистості як осередку свідомості, здатного віддзеркалювати навколишню дійсність та інтерпретувати її через власний досвід (Жайворонок, 2017: 99). У цьому контексті воїн у медійному дискурсі зображений не лише як солдат, а й як особистість – батько, син, чоловік, брат, що дозволяє глибше відчувати трагізм і героїку його образу.

Висновки. Отже, аналіз концепту *воїн* у масмедійному дискурсі сучасної України, зокрема у контексті повномасштабної війни 2022 року, засвідчив його значну культурну та ідеологічну трансформацію. У межах когнітивно-дискурсивного підходу виявлено, що концепт *воїн* виконує не лише номінативну функцію, а й виступає важливим маркером національної ідентичності, символом героїзму, мужності, жертвовності та патріотизму.

Профілізація концепту в медіапросторі демонструє його активне переосмислення: від нейтрального позначення учасника бойових дій до символу національного спротиву, незламності духу й культурної пам'яті. У публіцистичних текстах воїн зображений не лише як солдат, але і як людина, що втілює духовні цінності нації – відвагу, відданість, здатність до самопожертви.

У межах дослідження простежено взаємозв'язок між концептом *воїн* і національною концептосферою, яка реалізована в мові через ідеологічно, емоційно та символічно навантажені лексеми: *захисник*, *герой*, *патріот*, *кіборг*, *козак*. Особливо важливою є тенденція до формування нових смислових нашарувань у межах концепту завдяки впливу сучасного історичного досвіду та масової комунікації.

Номінативне поле концепту виявило жанрову та стилістичну варіативність його репрезентації: від офіційно-нейтральної до емоційно-піднесеної. Це дає змогу говорити про його поліфункційність у сучасній українській лінгвокультурі.

Перспективи подальших досліджень пов'язано з вивченням суміжних мілітарних концептів (*армія*, *солдат*, *генерал*, *полковник*, *воєвода*, *богатыр*), а також з аналізом їхніх відповідників у інших мовах та лінгвокультурах, що сприятиме глибшому розумінню типології воєнних концептів у міжкультурному вимірі.

Література:

- Бондар Н. Образні модифікації концепту війна в текстопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки*. Полтава, 2016. Вип. 23. С. 111–118.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови /уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь: Перун, 2017. 1736 с.
- Гадуза О. М. Концепт як ментальне утворення у когнітивній лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2018. Вип. 36. Т.2. С. 22–24.
- Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч.посіб. для студ. вищ.навч. закл. Київ : Довіра, 2017. 262 с.
- Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. Київ, 2002. Вип. 32. С. 51–53.
- Заремська І. М. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Київ, 2011. Вип. 7. С. 396–401.
- Ільченко О. А. Метафора як засіб ефемізації мови ЗМІ. *Південний архів (філологічні науки) : зб. наук. праць*. 2019. № 79. С. 72–75.
- Кравець Л. В. Метафора як засіб творення картини світу у мові ЗМІ. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2017. Спецвипуск. С. 97–100.
- Підкамінна Л. В. Моделювання концепту «воїн» у сучасних українських ЗМІ. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Київ, 2017. Вип.7. С. 105–112.

10. Приблуда Л. М. Структура та стилістичні функції вторинних номінацій в українській художній прозі початку ХХІ століття : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.0. Київ, 2018. 18 с.

References:

1. Bondar N. Obrazni modyfikatsiyi kontseptu viyna v tekstoprostorakh brativ Tyutyunnykiv [Figurative modifications of the concept of war in the text spaces of the Tyutyunnyky brothers]. *Filologichni nauky*. Poltava, 2016. Vyp. 23. S. 111–118 [in Ukrainian].
2. Velykyi tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – Irpin': Perun, 2017. 1736 s [in Ukrainian].
3. Haduza O. M. Kontsept yak mental'ne utvorennia u kohnityvniy linhvistytsi [Concept as a mental entity in cognitive linguistics]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Odesa, 2018. Vyp. 36. T.2. S. 22–24 [in Ukrainian].
4. Zhayvoronok V. V. Ukrayins'ka etnolinhvistyka: Narysy [Ukrainian ethnolinguistics: Essays] : navch.posib. dlya stud. vyshch.navch. zakl. Kyiv : Dovira, 2017. 262 s [in Ukrainian].
5. Zhayvoronok V.V. Problema kontseptual'noyi kartyny svitu ta movnoho yiyi vidobrazhennya [The problem of the conceptual picture of the world and its linguistic reflection]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*. Kyiv, 2002. Vyp. 32. S. 51–53 [in Ukrainian].
6. Zarems'ka I. M. Movna kartyna svitu yak ob'yekt linhvistychnykh doslidzhen' [The linguistic picture of the world as an object of linguistic research]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Kyiv, 2011. Vyp. 7. S. 396–401 [in Ukrainian].
7. Il'chenko O. A. Metafora yak zasib evfemizatsiyi movy ZMI. Pivdennyi arkhiv (filologichni nauky) [Metaphor as a means of euphemizing media language. Southern Archive (philological sciences)] : zb. nauk. prats'. 2019. № 79. S. 72–75 [in Ukrainian].
8. Kravets' L. V. Metafora yak zasib tvorennia kartyny svitu u movi ZMI. Odes'kyy linhvistychnyy visnyk [Metaphor as a means of creating a picture of the world in the language of the media]. Odesa, 2017. Spetsvypusk. S. 97–100 [in Ukrainian].
9. Pidkaminna L. V. Modelyuvannya kontseptu «voyin» u suchasnykh ukrayins'kykh ZMI [Modeling the concept of «warrior» in modern Ukrainian media]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova*. Seriya 8. *Filologichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*. Kyiv, 2017. Vyp.7. S. 105–112 [in Ukrainian].
10. Prybluda L. M. Struktura ta stylistychni funktsiyi vtorynnykh nominatsiy v ukrayins'kyy khudozhniy prozi pochatku KhKhI stolittya [Structure and stylistic functions of secondary nominations in Ukrainian fiction of the early 21st century] : avtoref. dys.... kand. filol. nauk : 10.02.0. Kyiv, 2018. 18 s [in Ukrainian].

Отримано: 4 червня 2025 р.

Прорецензовано: 3 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 4 серпня 2025 р.

email: larysa.minich@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3105-6835>

email: anastasiia.repak@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3105-6835>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-22-25](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-22-25)

Мініч Л. С., Репак А. В. Лінгвокогнітивні особливості репрезентації майбутнього в інтерв'ю військових 2024–2025 років: концептуальний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 22–25.

УДК: 811

Мініч Лариса Степанівна,*доцент кафедри української мови та літератури,
Національний університет «Острозька академія»***Репак Анастасія Володимирівна,***студентка другого (магістерського) рівня здобуття
вищої освіти спеціальності 035.01 «Українська мова та література»,
Національний університет «Острозька академія»*

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО В ІНТЕРВ'Ю ВІЙСЬКОВИХ 2024–2025 РОКІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто лінгвокогнітивні особливості репрезентації майбутнього в інтерв'ю українських військових 2024–2025 років. Дослідження базовано на концептуальному аналізі вербальних стратегій, що використовуються військовими для опису майбутнього. Дискурс інтерв'ю військових став механізмом фіксації суспільних очікувань і цінностей, а також важливим ресурсом для вивчення ментальних структур, які формуються у кризовій ситуації. Аналіз інтерв'ю дозволив виокремити п'ять різних концептів: «поразка», «перемога як збереження держави», «невизначеність», «боротьба» та «перемога як комплексна мета». Виявлено полівекторність бачень, зокрема домінування концептів боротьби, перемоги, свободи, а також невизначеності. Кожен із них простежено як результат процесу концептуалізації, що відображає індивідуальну та колективну картину світу військових. Визначено, що ці концепти формують уявлення про майбутнє не лише на рівні особистого досвіду, а й крізь призму національного дискурсу, впливаючи на суспільні наративи, моральну стійкість та стратегічне мислення. Запропоновано типологію концептів майбутнього у воєнному дискурсі та їхній зв'язок із когнітивними моделями сприйняття часу і простору в умовах війни.

Ключові слова: воєнний дискурс, концепт, концептосфера майбутнього, лінгвокогнітивні моделі, концептуальний аналіз, інтерв'ю, стратегічне бачення.

Larysa Minich,*Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature,
The National University of Ostroh Academy***Anastasiia Repak,***student of The National University of Ostroh Academy*

LINGUISTIC AND COGNITIVE FEATURES OF THE REPRESENTATION OF THE FUTURE IN INTERVIEWS WITH MILITARY PERSONNEL IN 2024–2025: A CONCEPTUAL ANALYSIS

The article examines the linguistic and cognitive features of representing the future in interviews with Ukrainian military personnel in 2024–2025. The study is based on a conceptual analysis of the verbal strategies used by military personnel to describe the future. The discourse of military interviews has become a mechanism for recording social expectations and values, as well as an important resource for studying the mental structures that are formed in crisis situations. Analysis of the interviews allowed us to identify five different concepts: “defeat,” “victory as preservation of the state,” “uncertainty,” “struggle,” and “victory as a complex goal.” The polyvectorality of visions was revealed, in particular the dominance of the concepts of struggle, freedom, and uncertainty. Each of them is traced as a result of the conceptualization process, reflecting the individual and collective worldview of the military. It has been determined that these concepts shape perceptions of the future not only at the level of personal experience, but also through the prism of national discourse, influencing social narratives, moral resilience, and strategic thinking. A typology of concepts of the future in military discourse and their connection with cognitive models of perception of time and space in wartime is proposed.

Keywords: military discourse, concept, concept sphere of the future, linguo-cognitive models, conceptual analysis, interviews, strategic vision.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення в Україну створює нові виклики для суспільства загалом. Воєнний дискурс є значним складником національної комунікації в умовах збройного конфлікту, оскільки формує суспільні уявлення про майбутнє. Важливим завданням сучасної когнітивної лінгвістики, зокрема в контексті лінгвоконцептології, є дослідження того, як військові, що безпосередньо беруть участь у бойових діях, вербалізують свої очікування, плани, страхи та стратегії майбутнього. Аналіз воєнного дискурсу дасть можливість простежити еволюцію уявлень про майбутнє в умовах війни, а й зрозуміти механізми когнітивного конструювання реальності у складних умовах. Попри значний інтерес до вивчення воєнного дискурсу, питання репрезентації майбутнього у висловлюваннях військових залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, відсутній ґрунтовний аналіз когнітивних моделей осмислення майбутнього у військовому середовищі, а також лінгвістичних механізмів їх вербалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання воєнного дискурсу, зокрема його когнітивних і прагматичних особливостей, активно досліджують сучасні науковці в межах лінгвістики, соціології, політології та психології тощо. У галузі

когнітивної лінгвістики особливу увагу приділяють концептам, а також ментальній репрезентації та її особливостям в когнітивній базі індивіда.

Водночас з-поміж авторів комплексних досліджень когнітивного спрямування у воєнній тематиці варто виокремити такі імена: Т. Князь, Н. Романишин, Р. Лапчук, О. Ємельянова, О. Пронь, Ю. Баклаженко, О. Смаль, Ю. Маслова, О. Шевченко.

Мета. Проаналізувати концептуальну структуру майбутнього в інтерв'ю військовослужбовців 2024–2025 років та визначити наративні концепти у їхніх когнітивних особливостях.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці термін «дискурс» має різні значення. Загалом текст сприймають як абстрактну, формальну структуру, що характеризується зв'язністю та цілісністю. Дискурс же розглядають як спосіб втілення тексту, який залежить від ментальних процесів у зв'язку з екстралінгвальними факторами.

Науковиця І. Царьова стверджує, що образ війни завжди формують через дискурс, тому його можна досліджувати, аналізуючи воєнний дискурс. Під цим поняттям розуміють висвітлення війни як у традиційному, так і в сучасному контексті. До воєнного дискурсу належать висловлювання військових (наприклад, доповіді чи зведення), політичні заяви про війну (тобто інтерв'ю), а також матеріали засобів масової інформації, що розповідають про воєнні дії (Царьова, 2023: 110).

У цьому зв'язку варто виокремити жанр інтерв'ю, що зараз став досить популярним і затребуваним серед глядачів, оскільки він може формувати громадську думку, впливати на емоційне сприйняття війни та її учасників. Інтерв'ю можуть мати різні комунікативні стратегії: інформаційну, аналітичну, пропагандистську чи навіть маніпулятивну. Зокрема, важливим є те, що інтерв'ю відображає когнітивний та емоційний аспекти, впливаючи на масову свідомість та створюючи суспільні наративи про воєнну ситуацію. Більшість дослідників вважає, що визначальною ознакою інтерв'ю є діалогічний характер, а саме загальноприйнятим є вживання цього терміну у двох розуміннях: як метод збору інформації у соціології, психології, або як жанр журналістики.

Зрештою інтерв'ювери торкаються різноманітних тем, а особливо в контексті воєнної тематики. Часто порушують стратегічні питання війни, так і її гуманітарні аспекти, зокрема долю цивільного населення, стан військових, державного устрою, моральний дух армії та суспільства загалом. У межах воєнного дискурсу інтерв'ю також слугує засобом документування подій, висвітлення реальних історій учасників бойових дій, а також розкриття глибших причин і наслідків конфліктів.

Окрему увагу в інтерв'ю в межах воєнного дискурсу приділяють обговоренню майбутнього – як військового, так і політичного, економічного та соціального. Військовослужбовці часто висловлюють прогнози щодо розвитку бойових дій, перспектив завершення конфлікту, післявоєнного відновлення країни та міжнародних відносин. Такі дискусії сприяють певним суспільним очікуванням і впливають на стратегічне планування як на державному, так і на особистісному рівні.

Дослідниці Т. Циганчук та Л. Шинкарьова вказують на те, що образ майбутнього – це психологічне утворення, результат внутрішньої роботи особистості, що прагне створити власну історію, перспективний життєвий шлях. Майбутнє має незавершений характер з широким діапазоном можливостей, що у свою чергу дає можливість змінити свою життєву траєкторію (Циганчук, Шинкарьова, 2019: 266).

Зауважимо, що майбутнє містить також як усвідомлені плани та цілі, так і підсвідомі очікування і страхи, що сформоване, вочевидь, під впливом особистого досвіду, соціокультурного середовища та індивідуальних цінностей. Завдяки цьому майбутнє постає як динамічний конструкт, що може змінюватися залежно від нових обставин, рішень і зовнішніх факторів. Таким чином, сприйняття майбутнього є не лише проєкцією бажаного, а й способом адаптації до реальності та механізмом особистісного розвитку.

Варто наголосити, що майбутнє в таких інтерв'ю можна простежити через певні концепти, які сформувалися у свідомості військових, наприклад, «перемога», «відбудова», «боротьба», «мир» тощо. Створення концептів пов'язана з процесом концептуалізації, який втілюють через людське світобачення, де мова є засобом комунікації, акумуляції досвіду, знань, відбитком культури. Тобто концептуалізація за визначення Т. П'ятковської – це «один із процесів пізнання, що ґрунтують на осмисленні інформації та утворенні на її основі концептів. У результаті творяться концепти, які своєю чергою поєднуються в системи концептів» (П'ятковська, 2014: 95). У результаті процесу концептуалізації відбувається формування концептуальної системи, що є сукупністю когнітивних структур, що ґрунтовані кризь призму знань, уявлень та досвід людини про навколишній світ. Вона організовує концепти в певну ієрархію, де кожен елемент має своє місце і значення.

Зрештою концептуальна система – це сукупність концептів. У науковій парадигмі термін «концепт» не має чіткого визначення. У широкому значенні концепт інтерпретують як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто будь-який вербалізований зміст якоюсь мірою відзначено етнічною специфікою. На погляд О. Селіванової, концепт є ментальним утворенням, що має предметну і когнітивну структуру, обумовлену мовними засобами, які фіксують і передають знання про світ (Селіванова, 2008).

Погоджуємось з визначенням О. Воробйова, що «концепт – це базова одиниця свідомості індивіда, а також частина “колективного несвідомого”; оперативна змістова одиниця пам'яті; частина психічних ресурсів нашої свідомості; це складний концептуальної системи» (Воробйов, 2011: 60).

Проаналізувавши інтерв'ю з військовими, вдалося виділити 5 різних концептів бачення майбутнього.

1. Концепт «поразка» («Як ми виграємо, якщо ми втрачаємо населені пункти. Ми програємо вездє... в мобілізаціях, в медіа, у відношенні населення, в майбутніх новобранців, в настроях самих військах. Втома, трошки недовіри, не така вже мотивація як в 2022 році» – Кирило Верес, червень 2024 р.).

Усі елементи цитати мають негативну конотацію: «втрата», «програємо», «втома», «недовіра». Це свідчить про фокус на деструктивних аспектах, що є характерним для людей у стані розчарування та виснаження. Можемо простежити також концептуальний зсув від активної боротьби (типової для військових 2022 року) до пасивного констатування стану («програємо», «втома»), що вказує на зміни у світосприйнятті та зниження рівня мотивації.

2. Концепт «перемога як збереження держави» («Весь ресурс держави повинен бути направлений лише на одне і виконані поставлені завдання, а перемога буде для нас перемогою – це збереження суверенітету, збереження держави» – Петро Горбатенко, березень 2025 р.; «Війна ця вкрай важка. Мало того по-справжньому затяжний конфлікт на дану хвилину. Більше за всіх реально солдати хочуть миру, тому що вони перші мають шанси померти, але більшість нас розуміє, що тут

питання навіть не в Донецькій області, питання навіть не в геополітичних розкладах, особистих амбіцій політиків і так далі. Тут питання виживання цієї країни, якщо ми її втратимо – будь-де ми будемо гостями. Це – наш дім, це – наша земля, іншої у нас просто нема» – **Андрій Білецький, березень 2025 р.)**

Концепт розкриває стратегію військового мислення. Загалом він формулює перемогу не як абстрактне досягнення, а як чітко визначену мету, що виражає когнітивну стратегію збереження стабільності держави. Висловлювання побудоване на позитивній конструкції, що акцентує увагу на збереженні та забезпеченні існування країни в її політичному і територіальному вигляді, а не на боротьбі чи втраті, акцентуючи на прагматичному баченні майбутнього. Вислів «якщо ми її втратимо – будь-де ми будемо гостями» вказує на катастрофічні наслідки втрати державної незалежності, де поняття «гостями» є метафорою для безправного становища, позбавленого суверенітету. Цей образ може викликати в слухачів відчуття крайньої загрози і сприяє формуванню думки, що альтернатива – це підкорення, втрата контролю над власною землею. Особливо виявлено колективну відповідальність за збереження країни, де кожен має свою частину в боротьбі за національну єдність і суверенітет.

3. Концепт «невизначеність» («Побачимо, що буде, може завтра, а може 10 років ще буде» – Давид Касаткін, травень 2024 р.)

Основним фактором цієї цитати є виражена невизначеність щодо тимчасових меж і розвитку подій, що є характерним для ситуацій, коли неможливо точно передбачити. Використання конструкції «може завтра, а може 10 років ще буде» підкреслює надзвичайну варіативність можливих сценаріїв, що відкриває широкий часовий горизонт для подій. Цей підхід відображає когнітивну модель, де майбутнє не є чітко визначеним, а єдиною повністю залишається лише те, що ситуація може змінюватися в будь-який момент і за непередбачуваними обставинами. Важливим є і те, що через використання «може» військовий акцентує увагу на ймовірності, а не на факті. Цей вираз, з одного боку, фіксує почуття безпорадності перед неминучими обставинами, а з іншого – відображає готовність адаптуватися до будь-яких можливих сценаріїв.

4. Концепт «боротьба» («У нас іншого виходу немає. Або воювати, або смерті. Іншого варіанту для України немає, бо якщо ми складемо зброю нас вб'ють» – Єгор Воробйов, березень 2025 р.)

Концепт «боротьба» – один із найбільш потужних лінгвокогнітивних моделей в умовах війни. Він містить в собі дихотомію вибору між двома можливими варіантами розвитку подій – боротьбою або смертю. Когнітивна особливість полягає в тому, що редукує всю складність ситуації до простого і ясного вибору, що має наслідки на існування. Цей механізм відображає граничну спрощеність і категоричність, що характерні для екстремальних умов. Також може свідчити про певну націленість на відображення фізичного, психологічного та морального вимірів війни. Тобто майбутнє – це боротьба за цінності, ідентичність, культурну та національну цілісність.

5. Концепт «перемога як комплексна мета» («Для себе я бачу перемогу – це повернення наших усіх побратимів додому, покарання усіх тих, хто винен в геноциді нашого народу, знищення повністю військового потенціалу росії і у кращому випадку знищення її, і щоб ми могли собі вільно жити, і побудова міцної армії» – Роман Білуха, березень 2025 р.)

Цей концепт проявляється через багатогранне бачення майбутнього, яке охоплює кілька ключових аспектів, що створюють єдину картину перемоги. Перемога для військовослужбовця є результатом цілісного процесу. Усі елементи перемоги пов'язані через ідею відновлення справедливості, національної гідності та безпеки. Вона відображає прагматичний підхід до військових і моральних цілей війни, де кожен етап перемоги є важливим для досягнення глобальної цілі – зміцнення незалежності і стабільності України.

Лінгвістично ці концепти вербалізують через певні метафори, часові маркери та емоційно забарвлену лексику. Кожен концепт відображає специфічні аспекти війни, з якими стикаються військові, і важливість того, як вони сприймають ситуацію, як бачать свою роль у війні та її наслідки. Також ілюструють значний вплив війни на когнітивні процеси та сприйняття реальності загалом. Концептуальна структура демонструє, що майбутнє для них є не тільки набором подій, а й важливим процесом, у якому зростає усвідомлення екзистенційних загроз для держави, а також бажання забезпечити довготривалу безпеку та справедливість для народу.

Отже, воєнний дискурс є важливим інструментом для формування суспільних уявлень про війну, її етапи та наслідки. Різноманітні концепти, які формуються у свідомості військових, відображають як особисті переживання, так і колективні уявлення про майбутнє країни, нації та її безпеку. Ці концепти, виражені в інтерв'ю з військовими, розкривають глибокі когнітивні й емоційні процеси, допомагаючи глибше зрозуміти, як мова формує наше сприйняття реальності, як вона може впливати на суспільні наративи, саме тому репрезентація майбутнього у військовому дискурсі 2024–2025 років є полівекторною та містить як позитивні, так і негативні сценарії.

Література:

1. Білецький: Про негідників в армії, створення корпусу та головну тактику росіян. URL: https://youtu.be/1fZE_OguoUc?si=L-UzF0vB5_w7zF-y (дата звернення: 22.05.2025)
2. Від Майдану до фронту: Боротьба за Україну, стратегія та майбутнє війни | Герої. URL: https://youtu.be/ixikZGzsvZM?si=V7MKkW3dyIRQOB_f (дата звернення: 22.05.2025)
3. Воробйова О. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Серія : Філологія*. 2011. № 2. С. 53–64.
4. Кирило Верес: Як батальйон К-2 тримає позиції, про сержанта, що знищив 102 росіян, поради цивільним. URL: <https://youtu.be/RQsQZGw1trk?si=lv4LRPGlwtzWOMzO> (дата звернення: 22.05.2025)
5. П'ятковська Т. Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій. *Рідний край*. 2014. № 1. С. 94–97.
6. Розвідник «Ромаріо» про взяття полоненого, диверсійні групи ворога та ухилинців. URL: <https://youtu.be/zsmkdohJxxM?si=ZMGoiNtXH9IB9LPe> (дата звернення: 22.05.2025)
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
8. ХІМІК – кайф від ВІЙНИ, феномен РЕДІСА, ліс ЧУДЕС, нищінська ЗАПЛАТА. URL: <https://youtu.be/LoW8ntWIGBQ?si=NNjN8GeFWelmfOBR> (дата звернення: 22.05.2025)
9. Царьова І. Сучасний воєнний дискурс: процеси неологізації. *Лінгвістика*. 2023. №2 (48). С. 107–115.
10. Циганчук Т., Л. Шинкарьова. Вплив стресу на уявлення про майбутнє в учасників бойових дій. *Психологічний часопис*. Київ, 2019. № 5. С. 264–276.

References:

1. Bilets'kyy: Pro nehidnykiv v armiyi, stvorennya korpusu ta holovnu taktyku rosiyan. URL: https://youtu.be/1fZE_OguoUc?si=L-UzF0vB5_w7zF-y (data zvernennya: 22.05.2025)
2. Vid Maydanu do frontu: Borot'ba za Ukrainu, stratehiya ta maybutnye viyny | Heroyi. URL: https://youtu.be/ixikZGzsvZM?si=V7MKkW3dyIRQOB_f (data zvernennya: 22.05.2025)
3. Vorobyova O. Kontseptolohiya v Ukraini: zdobutky, problemy, prorakhunky. Visnyk KNU. Seriya : Filolohiya. 2011. № 2. S. 53–64.
4. Kyrylo Veres: Yak batal'yon K-2 trymaie pozytsiyi, pro serzhanta, shcho znyshchyv 102 rosiyan, porady tsyvil'nym. URL: <https://youtu.be/RQsQZGw1trk?si=lv4LRPGlwtzWOMzO> (data zvernennya: 22.05.2025)
5. P'yatkovs'ka T. Kontsepty ukrayins'koyi mental'nosti v movnomu dyskursi paremiy. Ridnyy kray. 2014. № 1. S. 94–97.
6. Rozvidnyk «Romario» pro vzyattya polonenoho, dyversiyi hrupy voroha ta ukhylyantiv. URL: <https://youtu.be/zsmkdohJxxM?si=ZMgOiNtXH9IB9LPe> (data zvernennya: 22.05.2025)
7. Selivanova O. Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy : pidruchnyk. Poltava : Dovkillya-K, 2008. 711 s.
8. KhIMIK – kayf vid V1YNY, fenomen REDISA, lis ChUDES, nyshchins'ka ZARPLATA. URL: <https://youtu.be/LoW8ntWIGBQ?si=NNjN8GeFWeLmfOBR> (data zvernennya: 22.05.2025)
9. Tsar'ova I. Suchasnyy voyennyi dyskurs: protsesy neolohizatsiyi. Linhvistyka. 2023. №2 (48). S. 107–115.
10. Tsyhanchuk T., L. Shynkar'ova. Vplyv stresu na uyavlennya pro maybutnye v uchasnykiv boyovykh diy. Psykholohichnyy chasopys. Kyiv, 2019. № 5. S. 264–276.

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

Отримано: 26 травня 2025 р.

Прорецензовано: 30 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 10 серпня 2025 р.

email: kim_vlf@ztu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1570-1200>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-26-30](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-26-30)

Могельницька Л. Ф. Лінгвістичні засоби формування іміджу закладів вищої освіти у цифровому просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 26–30.

УДК: 811.111'37

Могельницька Людмила Францівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Державний університет «Житомирська політехніка»

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

Стаття присвячена лінгвістичному аналізу способів репрезентації ЗВО у цифровому середовищі на прикладі функціонування лексеми *university* у текстах розділу *About* офіційних вебсайтів провідних британських і американських закладів вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі інтернет-дискурсу у формуванні інституційного іміджу, активізацією онлайн-комунікації між університетами та їхньою цільовою аудиторією, а також необхідністю вивчення мовних засобів самопрезентації у публічному просторі. Мета дослідження полягає у виявленні значеннєвих трансформацій лексеми *university* в англомовному інтернет-дискурсі та встановленні її ролі як інструмента іміджевого позиціонування університету. Для досягнення мети було проаналізовано словникові дефініції досліджуваної лексеми, контексти її функціонування у Британському національному корпусі та текстах вкладки *About* на вебресурсах Оксфорду, Кембриджу, Імперського коледжу Лондона, Гарварду, Єлю, Принстону та Массачусетського технологічного інституту. У результаті встановлено, що в сучасному цифровому середовищі лексема *university* не обмежується традиційним значенням закладу, що здійснює викладацьку й наукову діяльність, а розширює своє значення, охоплюючи такі концепти, як глобальна місія, інноваційність, інклюзивність, соціальна відповідальність, лідерство, міжкультурна співпраця, сталість, розвиток економіки. Аналіз показує, що університети активно використовують сторінку *About* як засіб комунікації зі стейкхолдерами, демонструючи цінності, академічні досягнення, стратегічні цілі та конкурентні переваги. Розвідка здійснена з опорою на поняття макро- і мікроструктури вебсайту, а також із використанням інтерпретаційного методу аналізу. Отримані результати свідчать про формування нового іміджевого дискурсу, у якому університет постає не лише як освітня установа, а як активний суб'єкт трансформації сучасного світу.

Ключові слова: університет, імідж ЗВО, цифровий дискурс, офіційний вебсайт, самопрезентація, лексема *university*.

Liudmyla Mohelnytska,
PhD in Philology, Associate Professor,
Zhytomyr Polytechnic State University

LINGUISTIC MEANS OF CREATING HEI IMAGE IN THE DIGITAL SPACE

The article explores the linguistic means used to construct the image of higher education institutions in the digital space, focusing on the functioning of the lexeme *university* in the *About* sections of official websites of leading British and American universities. The relevance of the study lies in the growing role of internet discourse in shaping institutional image, the intensification of online communication between universities and their target audiences, and the need to examine linguistic means of self-presentation in the public sphere. The aim of the research is to identify the semantic transformations of the lexeme *university* in English-language internet discourse and to determine its role as a tool for image positioning. The study draws on lexicographic sources, examples from the British National Corpus, and data from institutional websites. The analysis reveals that the modern lexeme *university* not only retains its core meaning as an institution of higher education, but also acquires additional connotations related to social responsibility, global challenges, innovation, and international partnerships. The semantic expansion of *university* in website texts serves as a key tool for institutional self-representation, branding, and positioning in the global educational arena. The research considers both the macro- and microstructure of university websites and employs an interpretive method of lexical analysis.

Keywords: university, institutional image, digital discourse, official website, self-presentation, lexeme *university*.

Представлення закладів освіти в цифровому просторі відіграє важливу роль у формуванні їхнього іміджу та залученні студентів, викладачів і партнерів. Потужним засобом просування освітнього закладу, реклами освітніх послуг, привернення потенційних студентів та пошуку партнерів є вебсайт університету. Пропонована розвідка базується на аналізі сторінки *About* офіційних вебсайтів провідних британських та американських університетів за даними [www.timeshighereducation.com, www.topuniversities.com]: Оксфордський та Кембриджський університети, Імперський коледж Лондона, Массачусетський технологічний інститут, Принстонський, Гарвардський та Єльський університети.

Актуальність запропонованої розвідки зумовлена стрімким технологічним розвитком суспільства та підвищеною увагою науковців до проблем комунікації в інтернет-дискурсі, а також зростаючим інтересом лінгвістики до мовних засобів формування інституційного іміджу в інтернет-дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційні вебсайти знаходяться в полі зору дослідників різних галузей – лінгвістів (Гудзь, 2015; Шугаєв, 2018), журналістів (Василенко, 2017), маркетологів (Кравцова, 2023). Попередні дослідження підкреслюють важливість онлайн-комунікацій у формуванні позитивного іміджу закладів вищої освіти. Зокрема, веб-сайти університетів надають інформацію про заклад, формують сприйняття університету цільовою аудиторією (Василенко, 2017). Використання нових медіа та інтернет-порталів є ефективними інструментами для підвищення конкурентоспроможності та привабливості ЗВО. Це сприяє покращенню комунікації з потенційними студентами та іншими зацікавленими сторонами. (Киричок, 2015). Ефективні стратегії онлайн-комунікацій в освітньому середовищі виступають важливим інструментом для досягнення успіху, визначаючи позиціонування навчального закладу та сприяючи його економічному розвитку. (Кравцова, 2023). Однак, мовні засоби репрезентації ЗВО на офіційному вебсайті досі не ставали предметом лінгвістичних досліджень.

Імідж ЗВО тлумачиться як емоційне сприйняття образу закладу в свідомості цільових аудиторій, а саме, абітурієнтів та їхніх батьків, здобувачів освіти, керівництва, науково-педагогічного персоналу, державних органів, потенційних роботодавців. Основними складовими іміджу ЗВО є якість освітніх послуг, вартість навчання на контрактних засадах, імідж керівництва ЗВО, імідж персоналу, імідж ЗВО як роботодавця, рівень психологічного та фізичного комфорту учасників освітнього процесу, імідж студентів та випускників, зовнішня атрибутика ЗВО та його стиль, імідж в очах стейкхолдерів, соціальний імідж, згадуваність у ЗМІ (Семак, 2023: с. 5). Оптимальними засобами формування іміджу ЗВО прийнято вважати фірмовий стиль університету (логотип, слоган, історія заснування та діяльності, місія, цінності та корпоративна культура); іміджеву та класичну рекламу в онлайн- і офлайн-середовищі; роботу із засобами масової інформації; управління репутацією в інтернет-середовищі, зокрема ведення власного веб-сайту (Семак, 2023: с. 10- 11). Вебсайт ЗВО є візитною карткою закладу, що має на меті інформувати широке коло зацікавлених осіб щодо наукової, навчальної, міжнародної, господарської, громадської діяльності.

Запропонована розвідка представляє вивчення лінгвістичних засобів формування іміджу ЗВО у свідомості цільових аудиторій за допомогою офіційного вебсайту закладу. У попередніх працях ми вивчали структурну організацію веб-сайту університету та її роль у сприйнятті закладу цільовою аудиторією (Могельницька, 2024). Структура офіційного сайту університету має ієрархічну будову та містить головну сторінку із загальною інформацією та основні підрозділи. Загальну структуру сайту та ієрархічний спосіб представлення інформації про заклад називають макроструктурою вебсайту. Під мікроструктурою розуміють формат категорії/рубрики й характер її заповнення (Литвинець, 2018). Макроструктура сайту будується у вигляді схеми, тобто є ієрархією, логічним та послідовним ланцюжком побудови та подачі інформації. З огляду ієрархії структура ділиться на рівні, починаючи з першого. Першим рівнем структурної організації сайту ЗВО виступає головна сторінка та основні категорії або рубрики *Admissions, Research/research and innovation, News and events, About/About the University, Undergraduate study, Postgraduate study, Alumni, Business and enterprise, Be inspired, Jobs, Colleges and departments*. Мікроструктура веб-сайту реалізується в підкатегоріях/підрубриках, наприклад, *Study – courses, admissions, summer schools; Admissions – undergraduate, graduate, continuing education*, тощо. Ієрархічна побудова структури дозволяє користувачеві зручно й швидко знаходити потрібну інформацію. Наприклад, абітурієнт обирає ЗВО, у якому б хотів навчатися. Для ознайомлення із закладом він відвідує сторінку *About*. Шлях пошуку інформації про ЗВО виглядає так: від макроструктури до мікроструктури *Home>>About>>Dates of termHistory of the UniversityDivisions and departments >>Facts and figures* тощо і далі із зазначених підрубрик отримує детальну інформацію (<https://www.ox.ac.uk/>).

Мета запропонованої розвідки дослідити як сучасний ЗВО представляє себе на сторінці *About* офіційного вебсайту. Тексти сторінки *About* обрані матеріалом дослідження, оскільки саме ця сторінка демонструє цінності, академічні досягнення, стратегічні цілі та конкурентні переваги ЗВО й комунікує їх стейкхолдерам. У даній праці розглядаємо тлумачення лексеми *University*, що номінує один із типів ЗВО, через дефініційний аналіз лексикографічних джерел та інтерпретаційний аналіз текстів у вкладці *About* офіційного вебсайту та текстів Британського національного корпусу (BNC).

Виклад основного матеріалу дослідження. В англomовних тлумачних словниках (www.collinsdictionary.com, dictionary.cambridge.org, www.ldoceonline.com, www.merriam-webster.com, www.oxfordlearnersdictionaries.com) лексема *University* трактується як 1) *an institution of higher learning providing facilities for teaching and research and authorized to grant academic degrees*, тобто університет є закладом вищої освіти, що

- надає можливості для викладання: *She teaches at the University of Connecticut.*
- надає можливості для дослідження: *Researchers at universities are always complaining about lack of funds.*
- має право присуджувати освітні ступені: *I graduated from Liverpool University in 2012.*

2) *the members, colleges, buildings, campus etc., of such an institution collectively*, тобто люди, коледжі, будівлі й територія закладу, наприклад: *The rest of the exam involved free translation and composition, based on set texts decided upon by the university.*

Зміст аналізованої лексеми *University* було витлумачено за допомогою інтерпретаційного методу на прикладах її функціонування в текстах Британського національного корпусу (www.english-corpora.org/bnc). У наступному прикладі з текстів BNC актуалізована сема *institution of higher learning*, заклад, у якому поглиблено вивчаються спеціалізовані дисципліни: *University is where a small range of closely related subjects is studied in depth..* Університет надає якісні освітні послуги *And that we provide good quality education for students of 17 to 22 years* і готує висококваліфікованих фахівців, що користуються попитом на ринку праці: *Skilled labour is what they want. The local technical university is a useful source.* Університет складається з коледжів: *Professor Alan Goodship ... has set up a centre for research into equine exercise physiology and equine sports injury at Bristol University College...* Університет – це установа, яка присуджує освітні ступені *grant academic degrees: ... a university is still a university, a poly can now call itself a university and award its own degrees...* Університет надає можливості для проведення досліджень *facilities for research: Professor Alan Goodship at Bristol University is currently doing extensive research work*

on tendon injury and repair and has presented several papers on his work. Університет не є ізольованою інституцією, він функціонує у співпраці з іншими організаціями: This spring the University is collaborating with other groups and institutions in the city and county to organise a Festival of Europe. Університет – це заклад, який вкладає значні кошти в рекламу для залучення потенційних студентів *A new University is spending half a million pounds on TV advertising to attract more students.*

Наступним кроком вивчаємо зміст лексеми University, що функціонує в дописах вкладки *About*, тексти якої виконують функцію самопрезентації, позиціонування та формування іміджу закладу освіти.

Університет зберігає своє лексикографічне значення освітньої установи з певною структурною організацією в тексті на офіційному вебсайті Оксфордського університету: *Oxford is an independent and self-governing institution consisting of the University, its divisions, departments and faculties, and the colleges.* У тексті місії Кембриджського університету реалізовано значення установи, у якій навчаються, викладають та досліджують: *The University's mission is to contribute to society through the pursuit of education, learning and research ...* В основі функціонування університету лежить знання. Заклади вбачають своєю місією поглиблювати, збагачувати й передавати знання, які стануть інструментом розв'язання глобальних задач: *The mission of MIT is to advance knowledge and educate students in science, technology, and other areas of scholarship. The Institute is committed to generating, disseminating, and preserving knowledge, and to working with others to bring this knowledge to bear on the world's great challenges.* “Since its founding in 1701, Yale has been dedicated to expanding and sharing knowledge...”

Сторінка *About* Лондонського імперського коледжу відкривається реченням *We are a world-leading university for science, technology, engineering, medicine and business (STEMB)...*, у якому лексичні одиниці *science, technology, engineering* вказують на пріоритетність науки й техніки в університеті.

На офіційному вебсайті Принстонського університету в рубриці *Meet Princeton* першочергово зазначено, що серцем і душею університету є люди: *People are at the heart of Princeton* – викладачі, студенти, випускники, допоміжний персонал, керівництво: *Our People: Our Faculty, Our Students, Our Alumni, Our Staff, Our Leadership.* Уживання присвійного займенника *Our* у кожному випадку підкреслює цінність людських ресурсів у Принстонському університеті.

Меню вебсторінки Гарвардського університету очолює рубрика *Academics*, за нею слідує *Campus, In Focus, Visit, About*, що свідчить про пріоритетність навчання, освітніх послуг в освітньому закладі. Другими за значущістю виступають будівлі та територія університету. Рубрика *Academics* на сторінці Єльського університету відображає пряме призначення університету як освітнього осередку, а на сайті MIT підкреслюється призначення університету як закладу освіти, досліджень та інновацій: *The MIT community is driven by a shared purpose: to make a better world through education, research, and innovation. We are fun and quirky, elite but not elitist, inventive and artistic, obsessed with numbers, and welcoming to talented people regardless of where they come from.*

У рубриці *About* заклади освіти позиціонують себе як соціально відповідальну інституцію. Вони підтримують розвиток економіки та громад: *It partners with its hometown... to strengthen the city's community and economy.* (єль); разом з міжнародними партнерами працюють над покращенням умов життя людини: *It engages with people and institutions across the globe... to improve the human condition* (Єль); підтримують студентів і науковців, які постраждали від воєн і переслідувань, що відповідає сучасним цінностям інклюзивності та гуманізму: *The University of Oxford is committed to being a place of welcome for people who have been forcibly displaced around the world.* Університет позиціонує себе як відкритий для всіх талановитих людей, незалежно від походження, як такий, що підтримує політику рівності: *We are ... welcoming to talented people regardless of where they come from.* (web.mit.edu). Сучасний університет навчає лідерів: *[Yale] engages with people and institutions across the globe in the quest to ... train the next generation of world leaders.* ЗВО створює сприятливе середовище, яке дозволяє всім людям, незалежно від їх походження, гендеру та можливостей, розвиватися в академічному, професійному та особистому плані: *Harvard has built a community comprising many backgrounds, cultures, races, identities, life experiences, perspectives, beliefs, and values.*

Нинішній заклад освіти активно залучає фінансування та формує стратегії сталого фінансового розвитку, щоб підтримувати довготривалі академічні ініціативи. Університет залучає приватні інвестиції, нарощує надходження через фандрейзинг, партнерські й менторські програми для підтримки наукових розробок, створення інноваційних рішень та проєктів: *The University seeks to protect and grow its income streams by diversifying income sources and pursuing an ambitious development strategy. A key source of income is fundraising, led by the Development and Alumni Engagement office.* (www.ox.ac.uk). З-поміж стратегічних цілей розвитку ЗВО важливе місце відведене фінансуванню для підсилення рейтингу та популяризації закладу освіти: *The key financial objectives of the University are to provide the long-term resources to strengthen and further its pre-eminent position ...* (www.ox.ac.uk)

У своїй діяльності сучасний університет прагне до інтеграції науки та бізнесу: *Cambridge promotes the interface between academia and business, and has a global reputation for innovation.* Набуті в університеті знання мають практичне застосування, що засвідчено в девізі одного із закладів. Девіз акцентує поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю: *MIT's motto is "mens et manus," or "mind and hand," signifying the fusion of academic knowledge with practical purpose.*

Сучасний університет є активним учасником на міжнародній освітній арені. Міжнародне співробітництво є важливим аспектом діяльності ЗВО, що впливає на освітній рівень закладу та сприяє досягненню спільної глобальної мети діяльності – покращення світу – спільними зусиллями: *Our researchers collaborate with colleagues worldwide. The University has established partnerships in Asia, Africa, the Americas and Europe.* (www.cam.ac.uk)

Аналіз текстів рубрики *About* офіційних вебсайтів ЗВО свідчить про виникнення нової цілі функціонування закладів окрім навчання, викладання й дослідження. Університет позиціонує себе як інституцію, що прагне покращувати світ за допомогою досліджень і наукових відкриттів, освітніх ініціатив, збереження культурної та наукової спадщини, практичної діяльності: *Yale is committed to improving the world today and for future generations through outstanding research and scholarship, education, preservation, and practice.* MIT утворює себе як інституцію, що активно змінює світ на краще через науку, освіту та технології: *The MIT community is driven by a shared purpose to make a better world through education, research, and innovation.* Лондонський імперський коледж також прагне змінювати світ через науку: *We are a world-leading university ... where scientific imagination leads to world-changing impact.*

Висновки. Проаналізувавши словникові дефініції слова-номінанта *University*, було встановлено його основні компоненти значення: заклад вищої освіти, що надає можливості для викладання та дослідження, присуджує освітні ступені; персонал, коледжі, будівлі закладу. Дослідження функціонування лексеми *University* в текстах Британського національного корпусу свідчить про актуалізацію зазначених сем та набуття лексемою додаткових значень, що відображають розширення діяльності університету, яка не обмежується лише викладанням та дослідженням, а включає також заробляння коштів, рекламу, співпрацю. Лексичні одиниці, вилучені методом суцільної вибірки з текстів розділу *About* актуалізують семи значення лексеми *University*, зазначені в лексикографічних джерелах: освіта: *education, knowledge, teaching, academic study*; дослідження та інновації: *research, innovation, technologies, industries*. Інтерпретаційний метод дозволив витлумачити зміст аналізованої лексеми, що функціонує в дописах вкладки *About* офіційних вебсайтів провідних британських та американських університетів. Отримані результати свідчать про набуття лексемою *University* додаткових значень, що відображають діяльність закладу. Окрім навчання, викладання та дослідження, університет вирішує глобальні проблеми, покращує світ, впливає на світову економіку, фінансує дослідження, сприяє культурному взаєморозумінню, готує лідерів. Сучасний університет є рушієм прогресу, інноваційним центром, що змінює світ, соціально відповідальною установою. Університет не лише накопичує знання, а й активно використовує їх для вирішення суспільних та наукових викликів.

Література:

1. Василенко В. Ю. Сучасний стан дослідження процесу формування іміджу закладу вищої освіти: теоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна*: Серія «Соціальні комунікації». 2017. Вип. 13. С. 20–27.
2. Гудзь Н.О. Англомовний екологічний інтернет-дискурс: аксіологічний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі веб-сайтів неурядових природоохоронних організацій): автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2015. 20 с.
3. Киричок А. Використання «нових медіа» у формуванні іміджу ВНЗ. *Вісник Книжкової палати*. 2015. №2. С. 42–44.
4. Кравцова І.О., Гноєвий В.Г. Роль онлайн-комунікацій у формуванні іміджу навчального закладу. Фінансова архітектура та сценарії конкурентних моделей розвитку: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 17 листопада 2023 р. Харків: Державний біотехнологічний університет, 2023. С. 175–178.
5. Литвиненко Ю.А. Макро- і мікродруктура міжмовного словника. Наукове мислення. 2018. Режим доступу: <http://surl.li/ufmyg>
6. Могельницька Л. Структурна організація веб-сайту як засіб формування іміджу ЗВО. II International Scientific and Practical Conference “Applied Linguistics-3D: Language, IT, ELT”, May 23–24, Zhytomyr: Zhytomyr Polytechnic State University, 2024. С. 23–26.
7. Семак Б.Б., Басій Н.Ф., Полякова В., Кендус О.З. Сучасний імідж університету: шляхи удосконалення. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2023. № 72. С. 5–13.
8. Шугаєв А.В. Імідж ООН у сучасному англомовному медіа-дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2018. 19 с.
9. <https://www.cam.ac.uk/>
10. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/university>
11. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/university>
12. <https://www.english-corpora.org/bnc/>
13. <https://www.ldoceonline.com/dictionary/university>
14. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/university>
15. <https://web.mit.edu/about/>
16. <https://www.harvard.edu/>
17. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/university?q=university>
18. <https://www.ox.ac.uk/about>
19. <https://www.princeton.edu/meet-princeton>
20. www.timeshighereducation.com
21. www.topuniversities.com
22. <https://www.yale.edu/>

References:

1. Hudz' N. (2015). Anhlovnyy ekolohichnyy internet-dyskurs: aksiolohichnyy ta komunikatyvno-prahmatychnyy aspekty (na materialy veb-saytiv neuryadovykh pryrodokhoronnykh orhanizatsiy) [English-language ecological internet discourse: Axiological and communicative-pragmatic aspects (based on NGO websites)]: avtoref. dys.... kand. filol. nauk [Author's abstract of PhD dissertation]: 10.02.04 / Kyiv's'kyu universytet imeni Borysa Hrinchenka. Kyiv, 20 s.
2. Kravtsova I., Hnoyevyy V. (2023) Rol' onlayn-komunikatsiy u formuvanni imidzhu navchal'noho zakladu [The role of online communication in shaping the image of an educational institution]. *Finansova arkhitektonika ta stsenariyi konkurentnykh modeley rozvytku: tezy dopovidey Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 17 lystopada 2023 r.* [Financial architecture and scenarios of competitive development models: Proceedings of the International Scientific Conference] Kharkiv: Derzhavnyy biotekhnolohichnyy universytet. S. 175–178.
3. Kyrychok, A. (2015). Vykorystannia novykh media u formuvanni imidzhu VNZ [The use of new media in shaping a university's image]. *Bulletin of the Book Chamber*. №2. S. 42–44. <http://surl.li/vjtsoz>
4. Lytvynets' Yu. (2018) Makro- i mikrostruktura mizhmovnoho slovyka. [Macro- and microstructure of an interlingual dictionary]. *Naukove myslennya*. <http://surl.li/ufmyg>
5. Mohel'nyts'ka L. (2024). Strukturna orhanizatsiya veb-saytu yak zasib formuvannya imidzhu ZVO [The structural organization of a website as a means of shaping the university's image]. II International Scientific and Practical Conference “Applied Linguistics-3D: Language, IT, ELT”, May 23–24, Zhytomyr: Zhytomyr Polytechnic State University, s. 23–26.
6. Semak B., Basiy N., Polyakova V., & Kendus O. (2023). Suchasnyy imidzh universytetu: shlyakhy udoskonalennya [Modern image of a university: Ways of improvement]. *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky*. № 72. S. 5–13. <https://surl.li/xpcnfe>
7. Shuhayev A. (2018). Imidzh ООН u suchasnomu anhlovnomu media-dyskursi: kohnityvno-prahmatychnyy aspekt [The image of the UN in modern English-language media discourse: Cognitive-pragmatic aspect]: avtoref. dys.... kand. filol. Nauk (Author's abstract of PhD dissertation): 10.02.04. Kherson, 19 s.
8. Vasilenko, V. (2017). Suchasnyy stan doslidzhennya protsesu formuvannya imidzhu zakladu vyshchoyi osvity: teoretychnyy aspekt [Current status of research into the process of image formation of a higher education institution: theoretical aspect]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V.N.Karazina: Seriya «Sotsial'ni komunikatsiyi»* [Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University]. Vyp. 13. S. 20–27.
9. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/university>
10. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/university>
11. <https://www.english-corpora.org/bnc/>

12. <https://www.ldoceonline.com/dictionary/university>
13. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/university>
14. <https://web.mit.edu/about/>
15. <https://www.harvard.edu/>
16. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/university?q=university>
17. <https://www.princeton.edu/meet-princeton>
18. www.timeshighereducation.com
19. www.topuniversities.com
20. <https://www.yale.edu/>

Отримано: 10 травня 2025 р.

Прорецензовано: 29 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 30 липня 2025 р.

email: natalylutsk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2647-2159>

email: tatianakiev99@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5923-1028>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-31-36](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-31-36)

Odarchuk N. A., Mironchuk T. A. Submissiveness: from psychology of behaviour to linguistic representation. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 31–36.

UDC: 811.111'42:159.9.019.4

Nataliia Odarchuk,*Ph.D. in Linguistics, assoc. prof. Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University***Tetiana Mironchuk,***Ph.D. in Linguistics, assoc. prof. Foreign Languages Department for Natural Sciences,
Taras Shevchenko Kyiv National University*

SUBMISSIVENESS: FROM PSYCHOLOGY OF BEHAVIOUR TO LINGUISTIC REPRESENTATION

The article explores submissiveness as one of the key models of human behaviour and social interaction, affecting both the individual and the collective level of functioning an individual. Submissiveness is interpreted as an inherently human trait, as well as a set of social defensive strategies that indicate a person's refusing power, status, autonomy or control. The article is aimed at identifying and analyzing the linguistic means by which submissiveness is expressed, as well as studying the influence of psychological and social factors on the formation of submissive behaviour in the context of interpersonal interaction.

In a psychological context, a submissive personality is viewed as a complex result of the interaction between various factors, including ingenuity traits, social environment, and the individual's personal experience. The formation of a submissive personality occurs under the influence of professional, social and cultural factors that reflect deeply rooted social norms and values. Submissive behaviour has been found to be typical of societies where there is a clear hierarchy, or where traditional gender roles are maintained.

The analyzed sources of illustrative material demonstrate how submissiveness is realized through a variety of lexical, syntactic and stylistic means, in particular rhetorical questions, soft imperatives, negative constructions, etc. The context of uncertainty, external pressure, emotional tension affects the speech behaviour of the characters, forcing them to adapt to the situation by avoiding confrontation, reducing the categoricity of utterances and creating a trusting tone. All these elements together form a multifaceted image of a submissive personality, who acts within the limits imposed by both internal feelings and external circumstances.

Keywords: submissiveness, submissive behaviour, humility, lexical, syntactic, and stylistic means.

Одарчук Наталія Андріївна,*кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки***Мірончук Тетяна Андріївна,***кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СУБМІСІВНІСТЬ: ВІД ПСИХОЛОГІЇ ПОВЕДІНКИ ДО ЛІНГВІСТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті досліджується субмісивність як одна з ключових моделей людської поведінки і соціальної взаємодії, що впливає як на індивідуальний, так і на колективний рівень функціонування особистості. Субмісивність трактується як інгередентно властива людині риса, а також як набір соціальних захисних стратегій, які вказують на те, що особа відмовляється від влади, статусу, автономії чи контролю. Мета статті – виявлення та аналіз лінгвістичних засобів, за допомогою яких виражається субмісивність, а також вивчення впливу психологічних і соціальних чинників на формування субмісивної поведінки в контексті міжособистісної взаємодії.

У психологічному контексті субмісивна особистість розглядається як складний результат взаємодії між різними факторами, включаючи інгередентні риси, соціальне оточення та особистий досвід індивіда. Доведено, що формування субмісивної особистості відбувається під впливом професійних, соціальних та культурних чинників, що відображають глибоко вкорінені суспільні норми та цінності. Субмісивна поведінка є типовою для соціумів, де існує чітка ієрархія, або де підтримуються традиційні гендерні ролі.

Проаналізовані джерела ілюстративного матеріалу демонструють, як субмісивність реалізується через різноманітні лексичні, синтаксичні та стилістичні засоби, зокрема риторичні запитання, м'які імперативи, негативні конструкції тощо. Контекст невизначеності, зовнішнього тиску, емоційної напруги впливає на мовну поведінку персонажів, змушуючи їх адаптуватися до ситуації через уникнення конфронтації, зниження категоричності висловлювань і створення довірливого тону. Усі ці елементи спільно формують багатогранний образ субмісивної особистості, яка діє в рамках обмежень, накладених як внутрішніми почуттями, так і зовнішніми обставинами.

Ключові слова: субмісивність, субмісивна поведінка, покора, лексичні, синтаксичні і стилістичні засоби.

Introduction. Submissiveness is a concept that denotes a model of human behavior involving subordination, obedience, and compliance towards another person or a group of people. Although the modern model of society, especially in the West, is largely imagined as egalitarian, it often reflects asymmetrical relationships that require submission, dependence, non-assertiveness, and other forms of submissive behavior and its linguistic expression. Therefore, it becomes an object of study not only for psychologists but also for researchers in related fields, including linguists.

Analysis of recent research and publications. The concept of submissiveness has mostly fallen within the focus of psychologists. For example, Moskowitz, D. S., studies models of interpersonal traits that traditionally include two independent dimensions, one of which concerns dominance and the other – submissiveness (Moskowitz, 2005). Given the multifaceted and complex nature of submissive behavior, Paul Gilbert explores it in various dimensions: he places submissive behavior within the context of social defense strategies and analyzes its functions; outlines variations of submissive behavior from the perspective of avoidance, escape, defeat, infantile attractiveness, and affiliative submission; and investigates the role of submissive behavior in psychopathology, with a particular emphasis on depression (Gilbert, 2000). Other research psychologists, Clegg K. A. and Moskowitz D. S., in their work “Submissiveness.” examine the manifestations of submissive behavior in interpersonal interactions and their impact on communication (Clegg K., Moskowitz, 2017).

Linguistic analysis of submissiveness has so far been only fragmentary. V. Ya. Mizetska, in the article “Verbalization of the concept WAR in the discourse of English-language media,” touches upon concepts related to power and submission in mass media discourse (Mizetska, 2023). N. Tatsenko, in her monograph, analyzes the linguistic features of expressing emotions related to submission in a political context (Tatsenko, 2017). Lexico-semantic features of the discourse of the English-speaking submissive personality have also been analyzed (Odarchuk, Mironchuk, 2024).

Thus, as we can see, a complete picture of submissiveness does not yet exist. Therefore, the study of discursive practices associated with submissiveness will allow us not only to analyze the linguistic means of expressing social roles but also to understand more deeply the psychological and social underpinnings of submissive individuals’ behavior. This is the **relevance** of the research.

The **aim** of the article is to identify and analyze the linguistic means by which submissiveness is expressed, as well as to study the influence of psychological and social factors on the formation of submissive behavior in the context of interpersonal interaction.

The outline of the main research material. Submissiveness can be interpreted as an inherently human trait, a model of interpersonal behavior, and also as a set of social defense strategies that indicate that a person renounces power, status, autonomy, or control. The function of obedience often lies in shaping social interaction by leveling or reducing conflicts and promoting reconciliation (OALD, 2000).

Historically, the roots of this concept trace back to the psychoanalytic theories of Sigmund Freud, who first explored the individual’s tendency towards submission, viewing it through the lens of unconscious mechanisms that govern human behavior. In his works, Freud drew attention to how the specifics of upbringing and parental attitudes lay the foundation for basic models of submission, shaping the child’s consciousness and psyche in such a way that the child learns to obey authority figures and also develops the need to be protected and supported.

In the mid-20th century, submissiveness as a personality trait underwent deeper investigation in sociology and psychology, notably through the works of Erich Fromm. He broadened the understanding of submissiveness, considering it a defense mechanism that arises in response to external social pressure, feelings of anxiety, and fear. Fromm analyzed how, in socially unstable conditions, a person might feel the need to submit, striving to avoid responsibility for their own decisions. Fromm also emphasized the role of the fear of losing social support, which contributes to the formation of dependence and submissiveness. Thus, submissive behavior became a tool for adaptation to the social environment, providing a certain level of psychological comfort and stability. In contemporary research, submissiveness is examined through the lens of the interaction between individual psychological characteristics and the influence of social circumstances. The concept gains relevance in the analysis of social relationships, professional activities, and also in the context of linguistic communication, where submissive behavioral patterns can manifest as obedience, willingness to compromise, and acceptance of another’s opinion as dominant. This approach allows for the study of submissiveness not only as a static trait but also as a dynamic process that is constantly shaped by social, cultural, and economic factors that contribute to its manifestation.

Paul Gilbert notes that the origins of submissive behavior can be traced back to reptiles, and all social animals, including humans, are capable of expressing it. However, there are many varieties of submissive behavior, some of which are affiliative and others are not. From an evolutionary perspective, submissiveness can be understood as a complex set of social behaviors that mitigate aggression within a species and promote social cohesion and harmony (Gilbert, 2000).

In a psychological context, a submissive personality is considered a complex outcome of the interaction between various factors, including personal traits, social environment, and the individual’s personal experience. This phenomenon cannot be explained unequivocally, as it is shaped by the influence of many elements acting simultaneously. A. B. Mudryk, in her fundamental work “Psychology of Dependent Behavior,” provides an in-depth analysis of the nature and manifestations of submissive behavior. The researcher notes that submissive personalities are often characterized by low self-esteem, which is expressed in a feeling of their own inferiority and insecurity in their abilities. This insecurity gives rise to an increased level of anxiety, which in turn leads to a fear of making independent decisions, complicating the possibility of independent existence and functioning in the social environment.

A. B. Mudryk emphasizes that submissive personalities often face deep internal conflicts arising from self-doubt and a constant need for approval from others. This need is a key aspect of their psychology, as it forms a dependence on the environment that can become the basis for serious mental health problems. Internal conflicts caused by self-doubt can lead to the development of conditions such as chronic anxiety, social isolation, and even depression. This, in turn, can lead to a further deterioration of mental state and limit a person’s opportunities to achieve their life goals and realize their potential (Mudryk, 2022).

The social environment plays a key role in the formation of a submissive personality, especially socialization within the family context, which determines basic values, behavioral style, and attitude towards the surrounding world. Family relationships, particularly the specifics of upbringing, have a decisive influence on the development of submissive traits in an individual’s character. An authoritarian parenting style, in which one parent or another adult plays a dominant role, creates an atmosphere where the child grows up with a feeling of dependence on a stronger figure. This approach forms in the individual a habit of compliance and submission, which can further become entrenched as stable personality traits. As a result of authoritarian upbringing, where initiative or independence is not encouraged, the child becomes accustomed to avoiding responsibility and largely depends on the opinions of others. This can develop into a constant need for external approval and a fear of making independent decisions, which subsequently

manifests in adulthood as submissive behavior. Such behavior becomes an integral part of the overall psychological profile of the personality, influencing all aspects of their life: in the sphere of interpersonal relationships, a submissive personality often takes a passive position; in professional activities, they may avoid career advancement, fearing responsibility; and in personal decisions, they seek external support (Mudryk, 2022: 123–158).

The analysis of submissive behavior in the context of professional activity is detailed in the work of Tasneem, Mehwish, and Sadia titled *“Supervisor undermining and submissive behavior: Shame resilience theory perspective.”* In this study, the authors comprehensively explore various aspects of submissive behavior in work relationships, paying particular attention to how this behavior can have a destructive impact on the professional and personal lives of subordinates. The researchers note that employees prone to submissiveness often become targets for supervisors with authoritarian or manipulative traits, who use their position to deliberately lower the self-esteem of subordinates. They emphasize that such supervisors can undermine subordinates’ sense of competence, creating in them a feeling of insecurity in their own strengths and abilities, which gradually becomes an obstacle to their professional development (Tasneem et al., 2020).

This leads to the emergence of a persistent fear of management, which not only deters employees from openly expressing their opinions but also limits their willingness to offer new ideas or initiate positive changes in the workplace. Over time, this fear and self-doubt only intensify, creating significant psychological pressure on the employee. This environment of heightened stress becomes the basis for the development of professional burnout. An important conclusion of the authors is the assertion that such submissive behavior effectively blocks professional self-expression and reinforces employees’ dependence on the supervisor. The researchers also point out that submissive employees, seeking to avoid conflict, often compromise by agreeing to additional tasks and responsibilities even when their work capacity is significantly overloaded. These employees demonstrate a low ability to defend their boundaries and make decisions in their own favor, which increases their vulnerability to external pressure and manipulation (Tasneem et al., 2020).

Cultural peculiarities play an extremely important role in the formation and manifestation of submissive behavior in the professional environment. This study examines the specific influences of cultural context on the perception and attitude towards submissiveness. It is known that in collectivist cultures, where the orientation towards preserving social harmony and avoiding conflicts dominates, submissiveness is often seen as a valuable trait that serves as the foundation for harmonious interpersonal interactions. In many Asian societies, for example, Japanese or Korean, submissive behavior is not only a form of politeness but also an expression of deep respect for elders and authoritative figures, which contributes to strengthening team spirit and maintaining hierarchical relationships. This, in turn, can ensure a more stable and productive work climate. At the same time, such behavior in collectivist cultures can also have negative consequences.

The analysis of submissive behavior in the context of professional activity is an important aspect of research into modern working relationships, which is detailed in the work of Tasneem, Mehwish, and Sadia, *“Supervisor undermining and submissive behavior: Shame resilience theory perspective.”* The authors pay particular attention to the relationships between supervisors and subordinates, focusing on the role of submissive behavior in these interactions. In their work, they examine the factors that influence the formation of submissiveness, including the personal traits of employees, as well as the social and organizational context, which can either amplify or, conversely, reduce the manifestations of submissiveness. Research shows that submissive employees often become objects of covert exploitation by management, who may use their compliance and dedication to achieve their own goals, without considering the rights and needs of subordinates. This creates a situation where employees feel a strong moral obligation to fulfill demands, even if they contradict their personal beliefs or pose a threat to their mental and physical health. In such conditions, employees can find themselves trapped in professional self-sacrifice, leading to moral and physical exhaustion. Given these risks, it is important to develop comprehensive strategies to protect the rights of submissive employees, which will minimize the threat of their exploitation. Among such measures may be programs for developing assertiveness and self-defense skills, which will help increase self-esteem, form the ability to more confidently defend their own interests, and communicate more effectively with management. This, in turn, will contribute to increasing their resilience to manipulation and improving working conditions, which is an important step towards creating a balanced and fair work environment (Tasneem et al., 2020: 191–203).

The research conducted by De Boni and his colleagues, presented in their scientific paper titled *“Automatically predicting dominant and submissive personality types from text,”* is an extremely important contribution to the development of automatic text analysis technologies. In this study, the authors draw attention to the significance of recognizing submissive traits in text messages for a deeper understanding of this phenomenon. The researchers emphasize that studying submissive and dominant personality traits using automated systems is critically important in the modern world, where digital communication plays a leading role. The researchers developed special algorithms that allow for the effective analysis of textual data to identify characteristics of a submissive personality within them. These algorithms are based on complex natural language processing models that take into account various aspects of the text, such as sentence structure, word choice, intonation, and so on. Thanks to this, the system can accurately identify the presence of submissive or dominant tendencies in the text, allowing for a deeper and more accurate understanding of the nature of communication. Such technologies are particularly important in the context of modern digital communication, where text messages often become the primary means of interaction between people. Given that more and more communication takes place through digital platforms – social networks, email, or other forms of online communication – the need for such tools becomes even more relevant. Algorithms capable of detecting submissive personality traits in texts can be used in various contexts, including professional, educational, and social spheres. They can help employers, educators, and social workers better understand their interlocutors and adapt interaction strategies accordingly.

The application of these algorithms can also become an indispensable tool for researchers engaged in the study of communication processes and interpersonal relationships. In professional fields such as psychology, sociology, or human resource management, the ability to automatically analyze texts for submissive or dominant traits can significantly increase the efficiency of specialists’ work. In the educational context, these technologies can be used to better understand the behavior of students or pupils, which, in turn, will allow for the adaptation of teaching methods and approaches. In the social sphere, they can contribute to the identification and support of vulnerable individuals who require a special approach or assistance (De Boni et al., 2016: 120–125).

Taking into account all aspects of submissive behavior, we will present its manifestations in the form of a table:

Table 1

Characteristics of a Submissive Personality from Different Aspects

Aspect	Characteristics
Psychological	Low self-esteem, anxiety, fear of independent decisions, dependence on the approval of others.
Social	Influence of authoritarian upbringing, formation of dependent behavior under the pressure of dominant individuals or management.
Professional	Fear of management, reluctance to express ideas, increased risk of professional burnout.
Cultural	In collectivist cultures, submissiveness is a positive trait, but it often leads to exploitation.
Communicative	Insecurity in communication, avoidance of conflicts, dependence on others' reactions to one's own statements.
Mental state	Due to constant insecurity, there is a risk of developing chronic anxiety, social isolation, and depression.
Digital	Possibility of identifying submissive tendencies in texts using natural language processing algorithms.

Modern linguistics is increasingly turning to the study of the submissive personality, which is part of an interdisciplinary approach to the study of human behavior and communication. Linguistic analysis of submissive personalities focuses on their speech strategies and discursive practices, which help to identify the specific linguistic patterns of such individuals. This research is important for a better understanding of their role in communication processes, as well as for the development of methods that will promote the development of assertive communication, increase confidence, and effective interaction. To this end, we analyzed several sources.

The book *"The Submissive Wife: Breaking the Strong Arm of Jezebel"* deeply analyzes the behavioral characteristics of women who adopt a submissive role in social and interpersonal contexts. The author uses a comprehensive approach to defining submissiveness, emphasizing both its psychological and social aspects. In the statement *"Passiveness is a culture and not just a state of mind"* (Buckner, 2016: 36), the emphasis is placed on the concept of culture as a system of norms and behavioral patterns that shapes personality and determines its place in society. The term "culture" in this context takes on special significance, as it is considered an environment that reinforces submissive behavior through social expectations, role models, and limitations. The lexeme *"passiveness"* is interpreted not only as a character trait but also as a multi-layered phenomenon that affects an individual's interaction with the environment. This approach allows us to see submissiveness not only as an individual choice but as a result of social influence with deep roots in traditions.

The phrase *"She sees herself as unworthy of love and affection"* (Buckner, 2016: 36) introduces into the text the semantics of low self-esteem, which acts as a fundamental characteristic of a submissive personality. The use of the lexemes *"unworthy," "love,"* and *"affection"* creates an image of deep internal conflict based on a feeling of one's own inadequacy. This forms a dependence on external approval, which is reinforced by social expectations and the influence of partners who occupy a dominant position. The author consciously uses such vocabulary to emphasize the psychological vulnerability of women who adopt a submissive role.

Additionally, in the text, the author emphasizes the use of negatively charged vocabulary to describe the external factors that influence the formation of submissiveness. For example, the expression *"Jezebel-infected men"* (Buckner, 2016: 36) reflects the idea of an external negative influence that reinforces women's dependence. The lexeme *"infected"* here serves as a metaphor to describe a destructive influence, viewed as a moral and social contagion. This reinforces the notion of subjugation as a process imposed on women from the outside, emphasizing their limited capacity for independence due to external pressure. The use of words like *"wicked," "manipulative,"* and *"psychopaths"* (Buckner, 2016: 37) creates in the text an image of external evil that not only suppresses but also shapes a certain social order to which women are forced to submit. The lexeme *"wicked"* underscores the moral condemnation of the negative influence, while *"manipulative"* focuses on the hidden mechanisms of control that shape submissive behavior. The lexeme *"psychopaths"* in this context is used to create an image of pathological models of dominance that impose subordination. Such vocabulary creates a dual effect: on the one hand, it emphasizes the powerlessness of women in these conditions, and on the other hand, it highlights the strength of external factors that create systems of dependence.

Syntactic and stylistic means of expressing submissiveness in English-language discourse encompass a wide range of linguistic strategies that help the author create multifaceted images of subordinate characters, their interaction with other participants in communication, and also reflect the complexity of their emotional sphere.

In P. S. Goldner's work *"Red-Hot Cold Call Selling,"* the creation of a submissive tone depends on carefully considered linguistic strategies, among which conditional constructions, polite formulas, and soft ways of expressing requests play a key role. The statement: *"I was wondering if you could tell me who would be responsible for purchasing sales training in your organization"* (Goldner, 2006: 182) vividly demonstrates a linguistic style oriented towards avoiding categorical statements. The phrase *"I was wondering"* creates a tone of uncertainty and signals the speaker's dependence on the interlocutor's willingness to provide information. The conditional mood (*"could tell me"*) reinforces this dependence, shifting the emphasis to the possibility or permission from the other person, instead of a direct demand. This lexical construction not only emphasizes politeness but also creates space for maintaining harmony in communication. Another example is the statement *"Sally, you've been most helpful. Thank you."* (ibid.), in which the expression of gratitude is amplified by the epithet *"most helpful"*. In this context, the epithet functions to enhance the positive attitude towards the interlocutor, which is characteristic of submissive discourse. The use of such emotionally charged words helps to establish a balance in the interaction, where the speaker emphasizes their gratitude, reducing any tension or possibility of conflict. This demonstrates how language becomes a tool for maintaining social harmony and dependence on the interlocutor.

The dialogues in the book are often filled with short replies that serve as means of clarification or expressing polite questions. For example, the phrases *"Why not?"* or *"Sure. What can I do to help?"* (Goldner, 2006: 184) create a sense of availability and willingness to adapt to the needs of the other party. Structurally, such replies emphasize submissiveness through the use of a direct but soft tone that conveys a readiness to cooperate. This also demonstrates a linguistic strategy of avoiding any pressure or coercion.

It is also important to note that the syntactic features of the text, particularly the use of conditional constructions and transitional forms, serve as means of conveying the speaker's submissive status. For example, formulations such as *"I was hoping you could..."* or *"Would you mind if I asked..."* often serve to relieve tension and maintain harmonious interaction. Such phrases signal not only the speaker's willingness to cooperate but also their caution in imposing their own opinion or request. This indicates a deeply thought-out discourse in which the speaker is oriented towards preserving goodwill and avoiding direct confrontation. Overall, the analysis of the text confirms that the author uses linguistic strategies aimed at softening the tone, emphasizing gratitude, and demonstrating a willingness to cooperate. Such techniques not only convey submissiveness in communication but also serve as means of building effective communication oriented towards avoiding conflicts and maintaining positive social connections. The syntactic and lexical means analyzed in the text show how language can be a tool that shapes the context of submissiveness and maintains balance in interpersonal relationships.

In Lisa Jackson's novel *"You Don't Want to Know"* (Jackson, 2012), syntactic and stylistic devices are key in creating an atmosphere of emotional tension, vulnerability, and the characters' dependence on each other. Pauses and repetitions occupy a special place in the novel and are important syntactic and stylistic elements. For example, the phrase *"I came to tell you –"* (Jackson, 2012: 52) is interrupted by a pause that carries significant meaning. This syntactic technique, a break in the narrative, reflects the hero's uncertainty, his emotional turmoil, and fear of the interlocutor's reaction. Pauses also create a dramatic effect, giving the reader space to comprehend the unsaid, emphasizing the emotional pressure that prevents the character from finishing their thought. Such pauses are a typical means of expressing submissiveness, as they demonstrate the hero's dependence on the situation and on the other character, the addressee. Short and fragmented replies, such as *"He's a little shaky"* (ibid.), reinforce the feeling of instability both physically and emotionally. Such fragmentation of speech emphasizes the hero's insecurity and creates an image of a personality that cannot clearly express their thoughts due to their emotional state. Each reply adds to the sense of tension and uncertainty that are characteristic of submissive discourse.

Furthermore, the text abounds with examples of emphatic constructions that amplify the significance of what is said. For instance, in the statement *"I just thought I might look rather foolish"* (Jackson, 2012: 53), the adverb *"just"* serves as a means of diminishing the importance of the expressed thought, while simultaneously highlighting the hero's emotional discomfort. This reflects his desire to avoid direct confrontation and shows how important the interlocutor's opinion is to him. Such a strategy is characteristic of submissive discourse, as it demonstrates a striving to maintain harmony in relationships, even if it requires self-deprecation or devaluation of one's own feelings. Overall, Jackson's novel offers rich material for analyzing the impact of syntactic and stylistic means on creating an atmosphere of emotional vulnerability and submissiveness. Pauses, inversions, rhetorical questions, modal verbs, short fragmented replies, and emphatic constructions are key devices that the author uses to reveal the inner state of the characters. Each of these techniques not only adds emotional coloring to the text but also reveals deep interpersonal connections based on dependence, confusion, and the desire to avoid conflict. All of this forms a multifaceted image of submissiveness as a complex linguistic and psychological phenomenon that reflects the interaction between characters and their context.

Overall, the analysis of syntactic and stylistic means in these literary works shows that they serve as key tools for portraying submissiveness in English-language discourse. Conditional constructions, repetitions, inversions, rhetorical questions, and softened imperatives are used to create images that demonstrate the dependence, emotional vulnerability, and insecurity of the characters. These devices lend depth to the texts, allowing the author to reveal the psychological and social aspects of submissiveness through linguistic forms.

Conclusions and Perspectives of the Research. Thus, submissiveness is a complex phenomenon that includes traits such as dependence, fear, lack of initiative, and insecurity in decision-making. The formation of submissive behavior depends on many factors: personal traits, social environment, and individual experience. Such individuals often have low self-esteem, which gives rise to anxiety and fear of independent actions, which, in turn, limits their opportunities to achieve life goals and worsens their mental state.

The analyzed sources of illustrative material demonstrate how submissiveness is formed through various lexical, syntactic, and stylistic means, including rhetorical questions, soft imperatives, negative constructions, and so on. The context of uncertainty, external pressure, and emotional tension constantly influences the linguistic behavior of the characters, forcing them to adapt to the situation by avoiding confrontation, reducing the categorical nature of their statements, and creating a trusting tone. All these elements together form a multifaceted image of a submissive personality acting within the constraints imposed by both internal feelings and external circumstances. We see the **perspective** of the research in the analysis of the pragmatic features of the discourse of a submissive personality.

References:

1. Mizets'ka V. Ya. (2023) Verbalizatsiya kontseptu war v dyskursi anhlomovnykh ZMI [Verbalization of the concept war in the discourse of English mass media]. Zakarpats'ki filolohichni studiyi. UzhNU. Vypusk 29. Tom 2. S. 318–322. [in Ukrainian].
2. Mudryk A. B. (2022) Psykholohiya zaleznoyi povedinky [Psychology of submissive behavior]: navchal'nyy posibnyk. Luts'k: PP Ivanyuk V. P. 236 s. [in Ukrainian].
3. Odarchuk N. A., Mironchuk T. A. (2024) Leksyko-semantichni osoblyvosti dyskursu anhlomovnoyi submisivnoyi osobystosti [Lexical-semantic peculiarities of the discourse of English submissive personality]. Akademichni studiyi. Seriya «Humanitarni nauky»: naukovy zhurnal Komunal'noho zakladu vyshchoyi osvity «Luts'kyy pedahohichnyy koledzh» Volyn's'koyi oblasnoyi rady. Luts'k: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». Vyp. 3. S. 31–37. [in Ukrainian]
4. Tatsenko N. V. (2017) Realizatsiya empatiyi v suchasnomu anhlomovnomu dyskursi: kohnityvno-synerhetychnyy aspekt [Realization of empathy in modern English discourse: a cognitive-synergistic aspect]: monohrafiya. Sumy: SumDU. 357 s. [in Ukrainian].
5. Clegg K., Moskowitz D. S. (2017) Submissiveness. from Journal: Encyclopedia of Personality and Individual Differences. Available from: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-28099-8_2121-1
6. De Boni M., Benjamin Dias M., Hurling R. (2016) Automatically predicting dominant and submissive personality types from text. IADIS International Conference Applied Computing. 200 p.
7. Gilbert P. (2000) Varieties of Submissive Behavior as Forms of Social Defense: Their Evolution and Role in Depression. // Subordination and Defeat. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781410605207-2/varieties-submissive-behavior-forms-social-defense-evolution-role-depression-paul-gilbert> (access date: 31.12.2024)

8. Moskowitz D. S. (2005) Unfolding interpersonal behavior. *Journal of Personality*, 73. P. 1607–1632. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00360.x> (access date: 30.12.2024)
9. Buckner, Tiffany (2016) *The Submissive Wife: Breaking the Strong Arm of Jezebel*. La Vergne: Lightning Source Inc. 121 p.
10. Goldner, Paul S. (2006) *Red-Hot Cold Call Selling*. AMACOM. 201 p.
11. Jackson, Lisa (2012) *“You Don’t Want to Know”*. Zebra Books. 578 p.
12. OALD (2000): *Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English* / A. S. Hornby. Oxford University Press. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (access date: 31.12.2024)
13. Tasneem F., Mehwish M., Sadia J. (2020) Supervisor undermining and submissive behavior: Shame resilience theory perspective. *European Management Journal*. Volume 38, Issue 1: 191–203.

Отримано: 8 травня 2025 р.

Прорецензовано: 29 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 120 опиня 2025 р.

email: oksanarog@vnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5304-0837>

email: andreyhimushka@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-7092-301X>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-37-41](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-37-41)

Рогач О. О., Тиводар А. О. Сучасна військова термінологія через призму перекладу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 37–41.

УДК: 81'25:355

Рогач Оксана Олексіївна,
кандидат філологічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Тиводар Андрій Олександрович,
здобувач третього рівня освіти,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

СУЧАСНА ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДУ

Сучасні воєнні конфлікти, загальносвітові загрози і небезпеки, виклики усталеному світовому устрою, удосконалення способів ведення війни спонукають до інтенсифікації міжнародної комунікації та обміну інформацією на рівні військових відомств й особового складу. Результатом такої комунікації є створення і розвиток новітньої військової термінології, алгоритми її удосконалення, зрозумілості та коректності при перекладі. Термінологія – не статична система, вона постійно розвивається разом із розвитком технологій та наукових знань. Це особливо важливо враховувати під час перекладу новітніх термінів у військовій галузі, де кожен новий винахід або технологія потребують введення нових термінів або перегляду старих. Зміни у військовій сфері і технічний прогрес призводять до зростання кількості нових термінів та, відповідно, труднощів у їх перекладі, але разом із тим спостерігаються семантичні зміни як от розширення чи зміна значення існуючих термінів. На сучасному етапі наповнення української військової термінології важливе значення має уніфікація термінів та пошук точного відповідника у мові перекладу. Структурний аналіз військової терміносистеми свідчить про її поділ на однослівну й багатокомпонентну. Аналітичні терміни становлять більшість і виявляють стійку тенденцію до зростання їхньої кількості. Найпродуктивнішими є дво-, три- й чотири-слівні одиниці, а також різноманітні типи усичень, зокрема аббревіатур та акронімів. Вибір методу перекладу залежить від кількох чинників, таких, як контекст, цільова аудиторія, специфіка терміну, його усталеність у мові та зовнішні аспекти культури. Дослівний переклад є найкращим варіантом для відображення технічних термінів, коли необхідно дотримуватися точності та чіткості. Адаптація релевантніша для нових термінів або тих, що мають культурну специфіку та контекстуальну залежність. До транскрипції, зазвичай, вдаються, коли термін є власною назвою або коли його звучання має значення. Особливі труднощі становить переклад аббревіатур та акронімів, значення і переклад яких визначається контекстом та організаційною приналежністю.

Ключові слова: військова термінологія, структура та семантика, способи перекладу, коректність перекладу, контекст.

Oksana Rohach,
Candidate of Sciences, professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University
Andrii Tyvodar,
Post-graduate student,
Lesya Ukrainka Volyn National University

MODERN MILITARY TERMINOLOGY THROUGH THE PRISM OF TRANSLATION

Modern military conflicts, global threats and dangers, challenges to the established world order, improvement of methods of warfare encourage the intensification of international communication and information exchange at the level of military departments and personnel. The result of such communication is the creation and development of the latest military terminology, algorithms for its improvement, clarity and correctness in translation. Terminology is not a static system, it is constantly evolving along with the development of technology and scientific knowledge. This is especially important to consider when translating the latest terms in the military branch, where each new invention or technology requires the introduction of new terms or revision of old ones. Changes in the military sphere and technological progress lead to an increase in the number of new terms and, accordingly, difficulties in translating them, but at the same time there are semantic changes such as expanding or changing the meaning of existing terms. At the present stage of nativization of the Ukrainian military terminology, it is important to unify terms and search for an exact match in the target language. A structural analysis of the military terminology indicates its division into one-word and multicomponent. Analytical terms make up the majority and show a steady tendency to increase their number. The most productive are two-, three- and four-word units, as well as a various types of shortenings, including abbreviations and acronyms. The choice of a translation method depends on several factors, such as the context, the target audience, the specifics of the term, its consistency in the language, and external aspects of the culture. A word-for-word translation is the best option for displaying technical terms when accuracy and clarity must be maintained. Adaptation is more relevant for new terms or those that have cultural specificity and contextual dependence. Transcription is usually resorted to when a term is a proper name or when its sound matters. Translation of abbreviations and acronyms, the meaning of which are determined by the context and organizational affiliation, cause particular difficulties.

Keywords: military terminology, structure and semantics, translation methods, relevance, context.

Військова термінологія займає важливе місце у лексико-семантичній системі мови, оскільки віддзеркалює узагальнені та унормовані знання про таку важливу частину життя суспільства, як військова справа, що набуває своєї актуальності в часи збройних конфліктів, воєн, окупації, анексії територій, перерозподілу усталеного міжнародного устрою. Військові терміни позначають різні види озброєння й оснащення, військових дій та операцій, рекрутингу та інформаційної діяльності,

а також міжнародної співпраці, контрактів, допомоги та домовленостей тощо. Сучасна військова термінологія постійно розвивається під впливом нових технологій та суспільно-політичних змін, що ускладнює її засвоєння, використання та іншомовне тлумачення. Переклад сучасних військових термінів – це складне і відповідальне завдання для перекладачів, яке потребує глибоких знань у мовній та військово-технічній галузях. У контексті російсько-української війни та активних військових дій на території України, консолідації сил у боротьбі з російськими загарбниками, зростаючої міжнародної співпраці у військовій сфері необхідність адекватного перекладу військових термінів набуває особливої важливості та актуальності, а головним завданням перекладачів постає забезпечення точності передачі інформації.

З огляду на стрімкий розвиток військових технологій і появу новітніх видів озброєння постійно з'являються нові терміни, які потребують мовного опрацювання, уніфікації та перекладу, що й визначає **актуальність** нашого дослідження. Відсутність усталених еквівалентів, складна військова термінологія, а також специфічні культурні та контекстуальні аспекти створюють додаткові труднощі для перекладачів. **Мета** нашої розвідки – встановлення ключових структурно-семантичних особливостей сучасної військової термінології та окреслення ефективних способів її перекладу. Основні **завдання** роботи – огляд теоретичних досліджень та практичних студій, присвячених аналізу військової термінології, визначення найуживаніших способів її перекладу з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Для реалізації поставленої мети було використано такі **методи дослідження**, як описовий, структурний, трансформаційний, контекстуальний, зіставний та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоцентричність сучасних лінгвістичних студій передбачає комплексний підхід до аналізу процесів термінотворення, їхнього узусу та перекладу в тісному взаємозв'язку з людиною та її діяльністю у військовій галузі. Питання структурно-семантичних особливостей військової термінології (зокрема термінів на позначення сучасного озброєння й ін.) та її перекладу досить складне і міждисциплінарне. Воно охоплює площини лінгвістики, перекладознавства, військової справи і технологій, міжнародної комунікації та дипломатії. Аналізом цієї проблеми займалися науковці різних галузей знань, а також перекладачі-практики. Серед основних мовознавчих та перекладознавчих аспектів, на які звертають увагу сучасні дослідники, наведемо такі: методика дослідження семантико-військової термінології та її класифікація за прагматичним принципом (Акульшина, 2022); способи класифікації військових термінів (Лукіянчук, 2017); формування української військової термінології (Яремко, 1997); новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми (Жалай, 2018); структурний аналіз військових термінів української та англійської мов (Бабій, 2023); особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику (Зайцева, 2013); особливості перекладу спеціалізованих термінів (включно з військовими); методи перекладу технічних термінів, перекладацькі стратегії та виклики (Newmark, 1988); специфіка перекладу спеціалізованої термінології (Baker, 2018); функційні підходи до перекладу спеціалізованих текстів, зокрема військових документів (Nord, 2018); переклад та локалізація (Mazur, 2021); якість перекладу спеціалізованих текстів та його оцінка (House, 2015).

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання розгляду військових термінів передбачає окреслення поняття «термін» загалом. У нашому дослідженні послуговуємося тлумаченням, запропонованим А. П. Загнітком: «Терміни – номінативні одиниці – слова або словосполучення, використовувані для точного, максимально однозначного визначення понять, які утворюють специфіку різних галузей науки і техніки. Терміном називається одиниця історично сформованої термінологічної системи, що виражає поняття та його місце серед інших понять, позначається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних між собою єдністю фаху, належить до словникового складу мови й підпорядковується її законам» (Загнітко, 2020: 807). Термінологічна система як найважливіший складник будь-якої спеціалізованої галузі знань (серед них – військова справа та озброєння) охоплює фіксовані та чітко визначені терміни, які використовуються для точного вираження специфічних понять. Знання та послуговування термінологією дає змогу уникнути неоднозначності, забезпечити зрозумілість комунікації між фахівцями.

Військова термінологія – це специфічна підгрупа професійної термінології, яка охоплює широкий спектр одиниць, що позначають поняття військової справи, починаючи від назв військових формувань і закінчуючи описом тактичних прийомів та характеристик зброї. Прикметною особливістю військової термінології є її високий ступінь кодифікації та стандартизації. Багато військових термінів розробляються та затверджуються на національному або міжнародному рівні (наприклад, НАТО), що забезпечує їхню уніфікованість та однозначність у межах військових структур різних країн. Це особливо важливо в умовах міжнародного співробітництва та коаліційних військових операцій, в яких військові повинні досягти взаєморозуміння. Прикладами сучасних українських та англійських уніфікованих військових термінів, які відповідають стандартам НАТО (зокрема STANAG 3680 – «NATO Glossary of Terms and Definitions» (STANAG3680) та застосовуються в Збройних Силах України після наближення до стандартів Альянсу можуть слугувати наступні: *Armed Forces* – *Збройні Сили*, *command* – *командування*, *unit* – *підрозділ*, *theatre of operations* – *театр воєнних дій*. Ці терміни є частиною процесу натовізації українського війська. Вони використовуються в документації, під час спільних навчань та в перекладах.

Ще одна показова риса військової термінології – її точність та однозначність. Військові терміни, зазвичай, не мають синонімів та не допускають варіантності в тлумаченні, що дозволяє уникнути будь-яких можливих непорозумінь у бойових умовах. Крім того, до військової термінології також належать аббревіатури та акроніми, що відзначаються високою інформативною насиченістю. Ці скорочення використовують для зручності та швидкості комунікації, особливо в умовах обмеженого часу. Наприклад: *IFV* (*Infantry Fighting Vehicle*) – *БМП (бойова машина піхоти)*, *SAM* (*Surface-to-Air Missile System*) – *ЗРС (зенітно-ракетна система)*, *бронетранспортер* – *МБТ (Main Battle Tank)*.

Військова термінологія зазнає постійних змін, удосконалень, уніфікацій з огляду на мовні та позамовні чинники. Технічний прогрес має прямий та постійний вплив на розвиток термінології, оскільки з кожним новим відкриттям або інновацією у військовій сфері виникає потреба у створенні нових термінів, які б точно описували нові поняття, технології чи види озброєння. Одним із прикладів впливу технічного прогресу є поява новітніх видів зброї, таких, як дрони, кіберзброя або лазерні системи. Для кожного з цих видів озброєння необхідно було створити відповідні терміни, що відображали б їхні специфічні характеристики та функції. Це, своєю чергою, потребує від перекладачів не лише глибокого знання мови, але й розуміння технічних аспектів нових технологій. Наприклад, *UAV* (*unmanned aerial vehicle*), або *RPV* (*remotely piloted vehicle*) – *БпЛА* або *дрон* (літальний апарат, який може злітати, здійснювати політ і сідати без фізичної присутності пілота

на його борту). Технічний прогрес також призводить до зміни значення вже існуючих термінів або їхнього використання в нових контекстах. Наприклад, *kill chain* – раніше означало «етапи виявлення та знищення цілі на полі бою», тоді як на сучасному етапі має розширене значення «багатодоменні операції, включаючи штучний інтелект, сенсори, дрони, супутники»; *combat* – раніше мало значення «фізичне зіткнення в бою», тоді як зараз набуло нового значення і використовується в нових сферах: *cyber combat*, *electronic combat*, *cognitive combat* (вплив на свідомість, інформаційна війна); *Kamikaze drone* – класичне значення «пілот-смертник (термін із Другої світової війни), тоді як нове значення «одноразовий ударний БПЛА, який сам знищується разом із ціллю (наприклад, Shahed-136)»; *gray zone operations* – операції в сірій зоні, новітній термін, що використовується на позначення дій нижче порогу відкритої війни: кібератаки, диверсії, впливові кампанії.

Структурний аналіз військової терміносистеми свідчить про її поділ на однослівну й багатокомпонентну. Аналітичні терміни становлять більшість і виявляють стійку тенденцію до зростання їхньої кількості. Найпродуктивнішими є дво-, три- й чотирислівні одиниці, а також різноманітні типи усічень, зокрема аббревіатур та акронімів (Бабій, 2023). Основними структурними типами військових термінів української та англійської мов є однокомпонентні (*offensive / attack* – наступ), двокомпонентні (*fire support* – вогнева підтримка), трикомпонентні (*main battle tank* – основний бойовий танк) і багатокомпонентні одиниці (*surface-to-air missile system* – зенітно-ракетна система). Щодо моделей термінотворення в англійській та українській мовах, то найпродуктивнішою є двокомпонентна модель: *medical evacuation (MEDEVAC)* – медична евакуація; *supply chain* – ланцюг постачання.

Знання термінології та розуміння її структури відіграє ключову роль у перекладі, оскільки правильний переклад термінів є запорукою точності та достовірності переданої інформації й успішності комунікації. Спотворений переклад термінів може призвести до серйозних наслідків, особливо у військовій сфері, в якій будь-яка помилка може стати фатальною. Наприклад, переклад термінів, що стосуються команд або опису технічних характеристик зброї, має бути абсолютно точним, адже це дає змогу уникнути неправильного розуміння та небажаних наслідків. Наприклад: *Advance* – Вперед!; *Halt* – Стій!; *Double time!* – Бігом!; *Get down!* – Лягай!; *Fire!* – Вогонь!; *Cease Fire!* – Припинити вогонь!; *Hold your fire* – Не стріляти!; *Fire at will!* – Вогонь за власним бажанням!; *Covering fire!* – Прикривальний вогонь!; *Suppress that target!* – Придушити ціль!; *Flank left/right!* – Обхід зліва /справа!; *Fall back!* – Відхід! /Відступай!..

Варто звернути увагу на те, що переклад військової термінології передбачає глибокі знання мови оригіналу й цільової мови, володіння перекладацькими вміннями та навичками, а також розуміння специфіки військової галузі. У цій галузі використовуються різні методи перекладу, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Основними методами є дослівний переклад, калькування, адаптація, транскрипція і транслітерація.

Дослівний переклад передбачає максимально точне відтворення значення кожного слова оригіналу мовою перекладу. Цей метод найчастіше застосовують у науково-технічних текстах, де важливе передавання точного змісту, а також у тих випадках, коли міжмовні еквіваленти є достатньо точними, наприклад: *guided missile* – керована ракета; *cyber warfare* – кібервійна. Термін *cyber warfare* перекладено як *кібернетична війна* або *кібервійна*, що точно передає концепцію використання інформаційних технологій у військових діях, оскільки це форма ведення війни, яка здійснюється через комп'ютерні мережі та інформаційні системи, а її мета – порушити, знищити або контролювати інформаційні ресурси, інфраструктуру чи дані ворога без використання традиційної зброї. Такий відповідник став стандартом, що увійшов до офіційних документів та поширений в усній комунікації. Дослівний переклад терміна *smart bomb* як *розумна бомба* засвідчує успішну адаптацію, що зберігає метафоричне значення терміна, відображаючи його технологічну складність і можливості. Подібний переклад забезпечує точність, але може бути непридатним для складних або культурно специфічних термінів, коли пряме відтворення іншою мовою не передає всього значення або існує ймовірність спотворення сенсу. Наприклад, *friendly fire* – дослівно «дружній вогонь», проте це означає «неумисний обстріл своїх військ»; *casualties* – дослівно «жертви», але насправді має значення «втрати, які включають вбитих, поранених, зниклих, тобто сукупні людські втрати»; *command and control* – «командування і контроль», що має бути перекладено як «система управління військами, або командно-контрольна структура»; *force projection* – дослівний переклад «проекція сили», проте термін стосується здатності держави швидко й ефективно розгорнути свої війська у будь-якій точці світу. Особливі труднощі становлять сталі вирази та фразеологізми, тому що дослівний переклад однозначно спотворить значення виразу: *boots on the ground* – дослівно «чоботи на землі», але цей вираз означає «присутність військ/ введення сухопутних військ».

Калькування – це метод перекладу, коли значення іншомовного терміна передається буквально, шляхом послідовного відбиття кожного його елемента. Калькування використовують, коли термін можна розкласти на складники, що мають відповідники у мові перекладу. Наприклад, термін *battlefield management system* може бути перекладений як *система управління полем бою*. Наступний приклад перекладу виразу *situational awareness* шляхом калькування свідчить про те, що калька «ситуативна обізнаність» зберігає граматичну форму, але втрачає глибину значення, оскільки йдеться не просто про обізнаність, а про розуміння оперативної обстановки, тому кращим перекладом буде «оцінка тактичної обстановки». Калькування дозволяє зберегти структуру та значення оригінального терміна, але іноді може виглядати штучно або складно.

Адаптація – це перекладацький метод, який передбачає врахування специфіки мови та культури цільової аудиторії. Його використовують у тих випадках, коли дослівний переклад не забезпечує адекватного відтворення змісту або стилю оригіналу. Цей метод особливо корисний при перекладі термінів, які не мають точних еквівалентів у мові перекладу, наприклад: *stealth technology* – технологія малопомітності. Адаптація дозволяє зберегти зміст і функцію терміну, але може призводити до втрати деяких відтінків значення.

Транслітерацію і транскрипцію використовують для передачі іншомовних термінів шляхом заміни літер оригінального слова на літери мови перекладу, або ж передавання фонетичної форми терміну звуками цільової мови. Ці методи, зазвичай, застосовують для власних назв, нових або специфічних термінів, які ще не мають усталених еквівалентів у мові перекладу. Наприклад, назву переносного протитанкового ракетного комплексу *Javelin* передано як *Джавелін*, назву зенітного ракетного комплексу *Patriot* транскрибовано як *Петріот*, відтворюючи оригінальне звучання. Транслітерація дає змогу зберігати вихідне написання терміну в мові оригіналу, тоді як транскрипція передає звучання терміна, проте такі терміни можуть потребувати додаткового пояснення. Транслітерація і транскрипція є оптимальними методами перекладу для передачі власних

назв або брендів. Наприклад, назва ракети *Tomahawk* може бути транслітерована як *Томагавк*, що відбиває оригінальне написання, звучання та асоціації. Необхідно зазначити, що транслітеровані чи транскрибовані іншомовні терміни можуть називатися мовною адаптацією, зокрема утворювати форми роду та множини, писатися з малої букви за правилами цільової мови: *джавеліни*. Існують приклади існування двох термінів в українській мові, один із яких перекладений, інший – транскрибований, напр.: *drone* – *безпілотник* (переклад передає функціональні характеристики цього типу озброєння) і *дрон*.

Особливе місце займає переклад новітніх термінів, зокрема в галузі сучасного озброєння, викликаючи значні труднощі через кілька причин. Одна з основних – відсутність еквівалентів у мові перекладу. Подібні терміни часто з'являються разом із новітніми технологіями, тому термінологічна система цільової мови ще не має релевантних термінологічних відповідників. У такому разі перекладачі змушені шукати альтернативні способи передачі значення, що може призвести до різних варіантів перекладу того самого терміна. Військова сфера, зазвичай, є одним із лідерів у впровадженні новітніх технологій, тому часто нові терміни поширюються швидше, ніж їх фіксують в офіційних словниках. Це потребує від перекладача високої адаптивності, професійності та креативності. До цих чинників додамо проблему культурної специфіки та контекстуального значення термінів. Наприклад, терміни, що позначають певні види зброї або особового складу, можуть мати неоднакові конотації в різних культурах, тому ці відмінності необхідно враховувати при перекладі, наприклад: *попратим* та *comrade/brother-in-arms/buddy*. В українському контексті *попратим* – це культурно-історичний термін, що походить ще з козацької доби і передбачає духовну єдність, братерство у бою, навіть за межами армії. У той час як серед англійських відповідників *buddy* – це неформальне слово, яке означає «друг, товариш», а *brother-in-arms*, будучи ближчим за змістом, немає сакрального або національного підґрунтя. Щодо *comrade* – «товариш», то за часів СРСР він мав партійно-ідеологічний відтінок, а на Заході – радше застарілий. Тобто, культурна специфіка: *попратим* має емоційно-глибший, патріотично-культурний сенс, ніж жоден прямий переклад англійською мовою.

З огляду на постійні зміни в терміносистемах, важливим є використання релевантних лексикографічних джерел в мовах перекладу та оригіналу. Вартим наслідування є словник військової термінології, що регулярно оновлюється з включенням нових термінів та вилученням неживаних і є у вільному доступі в он-лайн (DoD) (Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms (United States Department of Defence). Зрозуміло, що він включає терміни, які не належать до термінології, яка має гриф секретності. Понад двадцять п'ять тисяч термінів є достатньою базою для ефективного проведення операцій. Чіткі дефініції сприяють міжнародній стандартизації термінології. Поза тим можна зауважити також ряд інших словників/госларіїв військової термінології, друкованих та онлайн, наприклад *Military Lexicon (Global Security)*, *Glossary of Military Terms*, *Lexicon, and Abbreviations (ATS)*, *Glossary of Military Terms and Slang (Military)* (Жалай, 2018: 35–36).

Абревіатури та акроніми займають важливе місце у військовій термінології, оскільки вони широко використовуються для скорочення складних назв. Труднощі перекладу таких елементів пов'язані з тим, що вони можуть мати кілька значень або бути специфічними для певної країни чи організації: *CO* – *commanding officer* «командир підрозділу»; *company* – «рота», тобто у бойовому зведенні *CO* – це командир чи рота, тоді як в медичних чи юридичних документах ця абревіатура може мати зовсім інше значення: *CO* – у медичному контексті *carbon monoxide* «чадний газ» або *cardiac output* «серцевий викид»; в юридичних документах *CO* – *conscientious objector* – «відмовник за переконаннями» або *court order* – «судовий наказ». Варто зазначити, що в межах військової сфери одна й та сама абревіатура може позначати різні поняття залежно від дистрибуції: *rules of engagement* – «правила ведення бойових дій/порядок відкриття вогню», проте в іншому контексті, в артилерійських підрозділах, може означати *range of effect* – «зона ураження». Це ускладнює роботу перекладача, який повинен визначити правильне значення, враховуючи контекст та специфіку тексту.

Іншою проблемою є відсутність стандартів перекладу абревіатур. У таких випадках перекладачі повинні або використовувати транскрипцію (залишати скорочення в оригінальному вигляді), або перекладати значення, що може призвести до втрати оригінальної інформативності або спотворення сенсу. Наприклад, абревіатура *NATO* може залишатися незмінною як в українському, так і в англійському тексті, оскільки вона є загальноприйнятою, проте скорочення *ICBM* (Intercontinental Ballistic Missile) потребує пошуку відповідника, адже її відтворення як *МБП* (міжконтинентальна балістична ракета) може призвести до непорозуміння. Переклад акронімів також залежить від ступеня інтеграції терміна в мову перекладу. Якщо акронім вже став частиною лексики цільової мови (наприклад, *lazer* – лазер, *radar* – радар), його можна залишити без змін. Якщо ж він маловідомий, його краще перекласти або пояснити.

Отже, точність перекладу у військовій галузі має вирішальне значення для ефективності й результативності міжнародної співпраці, успіху військових операцій, збереження життя особового складу. Вибір методу перекладу залежить від контексту, спеціалізації, цільової аудиторії, особливостей терміну, його усталеності, а також від лінгвокультурних відмінностей. Основними методами перекладу військової термінології є дослівний переклад, адаптація, калькування, транскрипція та транслітерація, проте за відсутності відповідника в мові перекладу може бути застосовано описовий переклад або ж створено ситуативний термін. Переклад у цій галузі потребує високого рівня точності, знання специфічної термінології, а також врахування культурних і етичних аспектів.

Література:

1. Акульшина Н. Т. Алгоритм та методика дослідження військової термінології (на матеріалі української, перської та англійської мов). URL: <https://doi.org/10.17721/StudLing2022.21.9-19> (дата звернення 23.04.2025).
2. Англо-український військовий словник-мінімум. URL: Київ: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. <https://adl.lndc.knu.ua/ua/chapter/491> (дата звернення 15.04.2025)
3. Бабій І. В., Кучвара Л. Б. Структурний аналіз військових термінів в англійській та українській мовах. URL : https://Стаття_Бабій.pdf (дата звернення 21.04.2025).
4. Жалай В. Я., Линник Т. Г., Миронюк Т. М., Пархоменко А. Ф., Рубашова Л. М. Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ. 2018. С. 5–43. URL: https://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202018/1_Zhalay_et_al.pdf (дата звернення 20.04.2025).
5. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.

6. Зайцева М. О. Особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов. 2013. Вип. 10. С. 96–102.
7. Лукіянчук Ю. О. Способи класифікації військових термінів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2017. Випуск 66. С. 65–67. <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/7825/1/22.pdf> (дата звернення 25.04.2025).
8. Яремко Я. Формування української військової термінології : автореф. дис.... канд. філ. наук : 10.02.01. Львів, 1997. 20 с.
10. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London : Routledge, 3rd ed. 2018. 390 p.
11. Department of Defense. DOD Dictionary of Military and Associated Terms. U.S. Department of Defense. 2020. 369 p.
12. English-Ukrainian Military Dictionary. Англо-український військовий словник / упоряд. Ukrop Austria. 2025. URL: <https://english-military-dictionary.org.ua/> (дата звернення 15.04.2025).
13. English Ukrainian Military Dictionary. Англо-український словник військової термінології, скорочень та аббревіатур. URL: <https://www.milword.net/> (дата звернення 15.04.2025).
14. House J. Translation Quality Assessment : Past and Present. London : Routledge. 2015. 170 p.
15. Mazur I. Translation and Localization: A Guide for Technical Communicators. London: Routledge. 2021. 186 p.
16. NATO Standardization Office. NATO Glossary of Terms and Definitions (AAP-06). NATO. 2020. 300 p.
17. Newmark P. A Textbook of Translation. Hoboken: Prentice Hall. 1988. 292 p.
18. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. London : Routledge. 2nd ed. 2018. 166 p.
19. STANAG 3680 – NATO Glossary of Terms and Definitions. URL : [https:// NATO – STANAG 3680 – NATO GLOSSARY OF TERMS AND DEFINITIONS \(ENGLISH AND FRENCH\) – AAP-6 | GlobalSpec](https://nato.org/stanag-3680) (дата звернення 15.04.2025).

References:

1. Akulshyna N. (2022). Alhorytm ta metodyka doslidzennia vaiskovoi terminolohii (na materialii ukrainskoi, perskoi ta anhliiskoi mov) [Algorithm and Methods of Military Terminology Research (Ukrainian, Persian and English)]. Mode of access: URL: <https://doi.org/10.17721/StudLing2022.21.9-19>. [in Ukrainian].
2. Anhlo-Ukrainskyi viiskovy slovnyk-minimum [English-Ukrainian Military Dictionary-Minimum] Kyiv: Viiskovy institut Kyivskoho natsionalnoho univrsytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mode of access: URL: <https://adl.lndc.knu.ua/ua/chapter/491>.
3. Babii I., Kuchvara L. (2023). Strukturnyi Analiz viiskovykh terminiv v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Structural Analysis of Military Terms in English and Ukrainian]. Mode of access: URL : [https:// Стаття_Бабій.pdf](https://statya_babii.pdf). [in Ukrainian].
4. Zhalai V., Lynnyk T., Myroniuk T., Parkhomenko A., Rubashova L. (2018) Novitni tendentsii funktsionuvannia ukrainskoi viiskovoi terminosystemy [The latest trends in the functioning of the Ukrainian military terminology system]. *Linhvityka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektvy*. Kyiv. 2018. P. 5–43. Mode of access: URL: https://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202018/1_Zhalay_et_al.pdf. [in Ukrainian].
5. Zahnitko A. (2020). Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk. [Modern linguistic Dictionary]. Vinnytsia : TVORY. 920 p. [in Ukrainian].
6. Zaitseva M. (2013). Osoblyvosti perekladu terminiv u tekstakh na viiskovu tematyku [Features of the translation of terms in texts on military topics]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Seriiia 9: Suchacni tendentsii rozvytku mov. Vyp. 10. P. 96–102. [in Ukrainian].
7. Lukiiianchuk Yu. (2017). Sposoby klasifikatsii viiskovykh terminiv. Способи класифікації військових термінів. [Methods of classification of military terms]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriiia "Filolohichna". Vypusk 66. P. 65–67. Mode of access: URL: <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/7825/1/22.pdf>. [in Ukrainian].
8. Yaremko Ya. (1997). Formuvannia ukraiinskoi viiskovoi terminolohii [Formation of Ukrainian military terminology]. Lviv, 20 p. [in Ukrainian].
10. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London : Routledge, 3rd ed. 2018. 390 p.
11. Department of Defense. DOD Dictionary of Military and Associated Terms. U.S. Department of Defense. 2020. 369 p.
12. English-Ukrainian Military Dictionary. Англо-український військовий словник / упоряд. Ukrop Austria. 2025. Mode of access: URL: <https://english-military-dictionary.org.ua/>.
13. English Ukrainian Military Dictionary. Англо-український словник військової термінології, скорочень та аббревіатур. Mode of access: URL: <https://www.milword.net/>.
14. House J. Translation Quality Assessment : Past and Present. London : Routledge. 2015. 170 p.
15. Mazur I. Translation and Localization: A Guide for Technical Communicators. London: Routledge. 2021. 186 p.
16. NATO Standardization Office. NATO Glossary of Terms and Definitions (AAP-06). NATO. 2020. 300 p.
17. Newmark P. A Textbook of Translation. Hoboken: Prentice Hall. 1988. 292 p.
18. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. London : Routledge. 2nd ed. 2018. 166 p.
19. STANAG 3680 – NATO Glossary of Terms and Definitions. Mode of access: URL : [https:// NATO – STANAG 3680 – NATO GLOSSARY OF TERMS AND DEFINITIONS \(ENGLISH AND FRENCH\) – AAP-6 | GlobalSpec](https://nato.org/stanag-3680).

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отримано: 12 травня 2025 р.

Прорецензовано: 25 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 30 липня 2025 р.

email: diana.oliynyk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-4552-8332>

email: iryna.livandovska@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2321-7448>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-42-45](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-42-45)

Олійник Д. Б., Лівандовська І. С. Методологічні аспекти навчання граматики студентів 1-2 курсів з другої іноземної мови (німецької) по підручнику «Spektrum A1». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 42–45.

УДК: 811.112.2'36:371.3

Олійник Діана Борисівна,
викладач кафедри мовної медіації,
Національний університет «Острозька академія»
Лівандовська Ірина Сергіївна,
викладач стажист кафедри мовної медіації,
Національний університет «Острозька академія»

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ СТУДЕНТІВ 1-2 КУРСІВ З ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (НІМЕЦЬКОЇ) ПО ПІДРУЧНИКУ «SPEKTRUM A1»

У статті розглядаються методичні аспекти навчання граматики студентів 1-2 курсів, які вивчають німецьку мову як другу іноземну. Розглядаються ефективні методи навчання граматичних структур, зокрема комунікативний метод, який сприяє інтеграції граматики в усне та писемне мовлення. Особлива увага приділяється поєднанню теоретичного матеріалу з практичними вправами, які дозволяють студентам закріпити отримані знання в реальних мовних ситуаціях.

Проаналізовано роль вправ в автоматизації граматичної структури, аудіовізуальних засобів у навчальному процесі та можливості самостійної роботи студентів для поглиблення їхньої мовної компетенції. Визначено основні труднощі у вивченні граматики та запропоновано шляхи їх подолання.

Ефективне викладання граматики передбачає не лише пояснення правил, а й активне використання їх у мовленні, що сприяє кращому розумінню та засвоєнню німецької мови.

Ключові слова: навчання граматики, німецька мова, друга іноземна мова, комунікативний метод, мовна компетенція.

Diana Oliynyk,
lecturer at the Department of Language Mediation,
National University of Ostroh Academy
Iryna Livandovska,
lecturer-intern at the Department of Language Mediation,
National University of Ostroh Academy

METHODOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING GRAMMAR TO FIRST AND SECOND YEAR STUDENTS OF A SECOND FOREIGN LANGUAGE (GERMAN) USING THE TEXTBOOK «SPEKTRUM A1»

The article deals with the methodological aspects of teaching grammar to 1-2 year students learning German as a second foreign language. Effective methods of teaching grammatical structures are considered, in particular the communicative method, which promotes the integration of grammar into oral and written speech. Particular attention is paid to the combination of theoretical material with practical exercises that allow students to consolidate their knowledge in real-life language situations.

The role of exercises in the automation of grammatical structure, audiovisual aids in the learning process and the possibility of students' independent work to deepen their language competence are analysed. The main difficulties in learning grammar are identified and ways to overcome them are suggested.

Effective teaching of grammar involves not only explaining the rules but also their active use in speech, which contributes to a better understanding and mastery of the German language.

Keywords: teaching grammar, German, second foreign language, communicative method, language competence.

Актуальність теми: Вивчення граматики є важливою частиною вивчення іноземної мови. Студенти першого та другого курсів, які вивчають німецьку мову як другу після англійської, стикаються зі специфічними труднощами, пов'язаними з інтерференцією рідної мови та особливостями німецької граматики. Це дослідження пов'язане з необхідністю розробки ефективних методів викладання граматики, які враховують ці особливості і можуть сприяти розвитку мовної компетенції студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: У галузі викладання німецької мови як другої іноземної існує велика кількість досліджень, що охоплюють різні методичні підходи та аспекти навчання граматики, зокрема: О. Євченко, Р. Кушнарук, Б. Ліндеманн, Б. Міслер, Н. Мукатаєва, Є. Осипенко, Ч. Йона, Б. Хуфайсен та ін.

Сучасні українські дослідження підкреслюють необхідність поєднання різних методів і підходів до викладання німецької мови як другої, при цьому особлива увага приділяється врахуванню попереднього мовного досвіду студентів та використанню інноваційних технологій для інтеграції граматичних структур у комунікативний контекст з метою підвищення ефективності навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. У контексті вивчення мови використання терміну «друга мова» вважається доречним, коли студент, вже вивчив принаймні одну «першу» іноземну мову. Основною метою викладання німецької мови як другої іноземної мови та як першої іноземної мови є розвиток мовних, комунікативних, лінгвістичних та культурних навичок студента, щоб він міг спілкуватися в міжкультурному середовищі. Таке спілкування зазвичай включає різноманітні ситуації прямого та непрямого мовного спілкування, які, як правило, визначаються суспільством.

Вивчення другої іноземної мови має свої особливості. Кожен, хто коли-небудь викладав другу іноземну мову, навіть протягом короткого часу, зрозуміє, наскільки легко студенти засвоюють мовні явища, які зазвичай є проблематичними при вивченні першої іноземної мови, наскільки великі можливості для прискорення процесу навчання і наскільки високою є мотивація, що виникає в результаті інтенсивності та успішності навчання. Багатомовна освіта має величезний вплив на виховання особистості (Корягіна, 2018, 8). Студенти розвивають мовну компетенцію, лінгвістичний інтелект, мовну рефлексію, аналітико-когнітивні навички, пам'ять та мовну інтуїцію.

О. Євченко наголошує на важливості врахування мовних подібностей та відмінностей між англійською та німецькою мовами, які можуть вплинути на ефективність викладання. Р. Кушнарук у свою чергу наголошує на необхідності використання сучасних методичних рекомендацій у викладанні граматики німецької мови, особливо на основі підручника «Themen aktuell 1». Б. Ліндеманн і Б. Міслер зосереджуються на впливі першої іноземної мови на вивчення німецької як другої, зазначають, що важливими є зосередження на інтерференції та передачі навичок (Бойчевська, 2014, 25).

Н. Мукатаєва та Є. Осипенко вивчали особливості викладання німецької мови після навчання англійській, наголошуючи на важливості обох мов як інструментів міжнародної комунікації. Ч. Йона аналізує проблему викладання німецької мови білінгвальних та іноземних студентів в Україні та проводить порівняльний аналіз англійської та німецької мов. Б. Хуфайзен розглядає питання викладання німецької мови після англійської в загальноосвітніх школах і дає практичні поради для викладачів (Мукатаєва, 2013, 23).

Комунікативний підхід до граматики німецької мови є одним з провідних методів сучасного викладання іноземних мов. Його основна мета – розвинути в студентах уміння використовувати граматичні структури в реальних комунікативних ситуаціях для забезпечення практичного використання мови.

Згідно з дослідженням Н. Марченко, комунікативно-когнітивний підхід до навчання граматики сприяє розвитку граматичних компетенцій у процесі читання та аудіювання. Такий підхід робить процес навчання усвідомленим і відповідає природному способу сприйняття, характерному для психології дорослої людини. Студенти не лише механічно заучують граматичні правила, а й розуміють їхнє практичне застосування під час говоріння (Марченко, 2016, 7).

В. Лучкевич зазначає, що комунікативний підхід фокусується на розвитку навичок спілкування іноземною мовою відповідно до соціальних потреб особистості. Цей метод є одним з найефективніших способів оволодіння іноземною мовою, оскільки забезпечує інтеграцію мовних навичок у реальні ситуації спілкування.

Автоматизація граматичних структур досягається за допомогою систематичних вправ, які допомагають виробити стійкі мовні навички. Ці вправи повинні моделювати реальні мовленнєві ситуації та забезпечувати практичне застосування граматики. Основною метою практики є не лише закріплення відомих правил, а й автоматичне відтворення типових зразків у відповідних контекстах (Лучкевич, 2014, 240).

У підручнику «Spektrum A1+» реалізація комунікативного методу простежується в структурі навчальних розділів, в яких грамика подається в реальних комунікативних ситуаціях. Це демонструє ефективність методу в розвитку граматичної компетенції студентів шляхом інтеграції граматики в мовну практику. Наприклад, у розділі «Hallo und guten Tag» грамика представлена через комунікативні вправи, які знайомлять студентів з базовою структурою привітання, прощання та знайомства. Наприклад: «Ich heiße ...», «Wie heißt du?» та «Woher kommst du?» допомагають засвоїти правила відмінювання дієслів у теперішньому часі, використовуючи грамику у контексті (Буша, Сціта, 2017, 9).

Розділ «Beruf und Familie» зосереджений на засвоєнні дієприкметників іменників, узгодженні артиклів та присвійних займенників. Студенти вивчають питання «Was sind Sie von Beruf?» і «Ich arbeite als ...» не лише для того, щоб закріпити свій словниковий запас іменників, але й для того, щоб практикувати ці структури в конкретних розмовах про професії. Підручник містить вправи, що моделюють реальні ситуації спілкування, наприклад, написання коротких діалогів між учнями, які розповідають про свої професії та діяльність на роботі (Буша, Сціта, 2017, 27).

Розділ «In der Stadt» містить серію практичних вправ для вивчення модальних допоміжних дієслів та модальних дієслівних структур. Наприклад, у вправі про бронювання номера в готелі студентам пропонується використати речення «Ich möchte ein Zimmer reservieren» та «Wie viel kostet das Zimmer?». Ці дві структури дозволяють закріпити правила відмінювання знахідного відмінка іменників та артиклів без необхідності розглядати їх як окремий граматичний аспект. Важливо, щоб матеріал дозволяв студентам не лише запам'ятати граматичні структури, але й активно використовувати їх у розмові (Буша, Сціта, 2017, 49).

Важливу роль у вивченні граматики відіграють також інтерактивні методи навчання. Вони дають можливість для активного спілкування студентів з викладачем, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Ці методи включають мозковий штурм, дискусії, моделювання та рольові ігри. Ці методи сприяють критичному мисленню, розвивають навички спілкування та дозволяють застосовувати граматичні структури в реальних ситуаціях мовлення. Інтерактивні методи навчання можуть підвищити мотивацію студентів і зробити процес навчання більш цікавим і ефективним.

Граматичний матеріал у підручниках подається у вигляді узагальнюючих таблиць відповідно до контексту, в якому вводяться нові мовні структури. Наприклад, після розділу «Essen und Trinken» розміщено таблицю із відмінюванням модального дієслова «mögen» у Präsens (у теперішньому часі), яке студенти попередньо використали в розмові про харчові вподобання (Буша, Сціта, 2017, 112).

Використання аудіовізуальних засобів у навчальному процесі значно підвищує ефективність навчання. Вони дають змогу відтворювати моделі іншомовного спілкування, занурюють студентів у мовне середовище та знайомлять їх з автентичним матеріалом. Це сприяє розвитку різних видів мовленнєвої діяльності, таких як говоріння, аудіювання, читання та письмо.

Метод занурення передбачає повне або часткове занурення студентів у мовне середовище, де використовується лише іноземна мова. Цього можна досягти, спілкуючись з носіями мови, дивлячись фільми без перекладача, приєднавшись до мовного клубу або навчаючись за кордоном. Такий підхід сприяє розвитку навичок спонтанного мовлення, покращує розуміння культурних аспектів і дозволяє швидше адаптуватися до реальних умов використання мови. Метод занурення є одним із найефективніших способів вивчення іноземної мови, оскільки процес навчання максимально наближений до природних умов спілкування.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ) у навчанні граматики відкриває нові можливості для студентів. Інтернет-ресурси, мультимедійні інструменти та мобільні програми пропонують інтерактивні вправи, відео та аудіоматеріали, які допоможуть краще зрозуміти та закріпити правила граматики. ІКТ можуть організувати дистанційне навчання, що особливо важливо в сучасних умовах.

Використання аудіовізуальних засобів у підручниках «Spektrum A1» має на меті інтегрувати різні види мовленнєвої діяльності через використання аудіоматеріалів, ілюстрацій та наочних схем. Наприклад, у розділі «Freizeit und Gesundheit» студентам пропонується виконати завдання з аудіювання, в якому вони прослуховують автентичний діалог між носіями німецької мови та відповідають на запитання, пов'язані зі змістом діалогу. Тренується розуміння на слух та активно вивчаються граматичні структури в їхньому природному контексті (Буша, Сціта, 2017, 209).

У розділі «In der Stadt» студентам показують фотографії різних міських об'єктів і просять описати їх, використовуючи певні граматичні структури. Потім студенти прослуховують запис, в якому носії мови використовують ті ж самі структури в діалозі, щоб вони могли сприймати та відтворювати мову в подібних комунікативних ситуаціях (Буша, Сціта, 2017, 67).

Підручник містить інтерактивні завдання, призначені для узагальнення вивченої інформації та закріплення граматичних структур. Такий підхід дозволяє зануритися в мову та практикувати граматику в контексті.

Самостійна робота студентів є ключовим фактором у поглибленні їхніх мовних навичок. Вона забезпечує індивідуальний підхід до вивчення матеріалу та дозволяє студентам виправляти типові помилки у спілкуванні природною мовою. Вправи, що сприяють автоматизації граматичних навичок, забезпечують персоналізований підхід до усунення типових помилок.

Навчальний підручник «Spektrum A1+» надає студентам велику кількість завдань, які можна виконувати самостійно. Це допомагає автоматизувати граматичні знання та дає можливість самостійно виконувати завдання. Кожна глава має поглиблений розділ «Vertiefungsteil», що містить вправи для самостійного виконання. Наприкінці кожного розділу також є огляд, який включає зведену таблицю та ключові структури, які студенти можуть використовувати для самоконтролю. Після кожного розділу підручник містить підсумковий тест, за допомогою якого студенти можуть перевірити свої знання.

Під час вивчення граматики іноземної мови часто виникає багато запитань, які можуть уповільнити процес засвоєння мови. Однією з головних проблем є недостатнє розуміння граматичних правил, що може призвести до труднощів у застосуванні їх на практиці. Це може бути пов'язано зі складністю самих правил і неефективними методами навчання.

Інтерференція рідної мови, коли студенти переносять граматичні структури з рідної мови на іноземну, що призводить до помилок. Це явище особливо помітно при вивченні мов з дуже різними граматичними структурами. Для вирішення цієї проблеми рекомендується провести порівняльний аналіз граматичних структур рідної та іноземної мов, який може виявити можливі труднощі та запобігти помилкам.

Студентам часто важко вивчати граматичні структури через недостатню практику та відсутність автентичних мовних ситуацій. Як зазначає О. Малихін, важливо створювати мови, максимально наближені до реального середовища, що сприяє кращому засвоєнню граматики (Малихін, Гриценко, 2015, 15).

Існує кілька ефективних способів подолання цих труднощів:

- по-перше, використовувати комунікативні техніки в навчанні, щоб інтегрувати граматичні вправи в реальні мовні ситуації. Це дозволяє студентам практикувати граматику в середовищі, яке сприяє кращому засвоєнню;
- по-друге, використовувати аудіовізуальні засоби навчання, щоб допомогти моделювати реальні ситуації спілкування та забезпечити сприйняття інформації. Це допомагає краще зрозуміти і запам'ятати граматичні конструкції;
- по-третє, організувати самостійну домашню роботу студентів і зосередити увагу на розв'язанні індивідуальних труднощів і типових помилок. Це може включати виконання додаткових вправ, використання онлайн-ресурсів і приєднання до мовних клубів.

Висновки. Вивчення граматики другої іноземної мови залишається складним і багатогранним процесом, який вимагає постійного вдосконалення методів. Важливо не лише використовувати комунікативні методи, але й створювати адаптивні стратегії навчання, які враховують когнітивні особливості студентів. Вивчення граматики має базуватися на принципах, які інтегруються з іншими мовними навичками та враховують різні рівні готовності студентів, оскільки їхній попередній досвід вивчення іноземної мови матиме значний вплив на їх сприйняття та засвоєння граматичних структур.

У цьому контексті перспективним напрямком є використання штучного інтелекту та цифрових технологій для досягнення персоналізованого навчання. Інтерактивні цифрові ресурси можуть не лише ефективно автоматизувати граматичні структури, а й покращити мотивацію студентів за допомогою ігрових методів та мультимедійних матеріалів.

Подальші дослідження в цьому напрямі мають бути зосереджені на підготовці методичних рекомендацій для викладачів, які б ефективно поєднували традиційні та цифрові методи навчання граматики. Подальші дослідження когнітивних аспектів вивчення граматичних структур також необхідні для адаптації методів навчання до різних типів студентів.

Література:

1. Buscha, A., Szita, S. Spektrum A1+. Integriertes Kurs- und Arbeitsbuch für Deutsch als Fremdsprache. Leipzig: Schubert-Verlag, 2017. 256 с.
2. Бойчевська І. Особливості вивчення німецької мови як другої іноземної у загальноосвітніх навчальних закладах України // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 10, ч. 1. – С. 25–29. – [Електронний ресурс] URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2014/10_1/3.pdf (Дата звернення: 16.03.2025).
3. Корягіна А. Ю. Методичні рекомендації щодо викладання німецької мови як другої іноземної для I-II курсів спеціальності «Переклад (англ., нім.)» / А. Ю. Корягіна. – Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. – 48 с. – [Електронний ресурс] URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Metodichni-rekomendatsiyi-shhodo-vikladannya-nimetskoyi-movi-yak-drugoyi-inozemnoyi-dlya-I-II-kursiv-spetsialnosti-Pereklad-angl.-nim.-.pdf> (Дата звернення: 16.03.2025).
4. Лучкевич В. Комунікативний підхід до навчання іноземної мови: історико-педагогічний дискурс // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. №10(2). С. 239–243. [Електронний ресурс] URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2014/10_2/36.pdf (Дата звернення: 16.03.2025).
5. Малихін О. В., Гриценко І. С. Формування загальнокультурної компетентності студентів філологічних спеціальностей: монографія / О. В. Малихін, І. С. Гриценко. – Київ: Видавництво ТОВ 2015. – 492 с.
6. Марченко Н. Комунікативно-когнітивний підхід до навчання майбутніх учителів німецької мови на базі англійської // Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації. 2016. №4. [Електронний ресурс] URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/447> (Дата звернення: 16.03.2025).
7. Мукатаєва Н. М. Організація навчально-виховного процесу з іноземних мов у 2013/2014 навчальному році (інструктивно-методичний лист) / Н. М. Мукатаєва, Е. О. Осипенко. – Миколаїв, 2013. – 45 с.

References:

1. Buscha, A., Szita, S. Spektrum A1+. Integriertes Kurs- und Arbeitsbuch für Deutsch als Fremdsprache. Leipzig: Schubert-Verlag, 2017. 256 p.
2. Boychevska, I. Peculiarities of Learning German as a Second Foreign Language in General Educational Institutions of Ukraine // Problems of Modern Teacher Training. – 2014. – № 10, Part 1. – P. 25–29. – [Electronic resource] URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2014/10_1/3.pdf (Accessed: 16.03.2025).
3. Koryahina, A. Y. Methodical Recommendations for Teaching German as a Second Foreign Language for First- and Second-Year Students of the “Translation (English, German)” Specialty / A. Y. Koryahina. – Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea National University, 2018. – 48 p. – [Electronic resource] URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Metodichni-rekomendatsiyi-shhodo-vikladannya-nimetskoyi-movi-yak-drugoyi-inozemnoyi-dlya-I-II-kursiv-spetsialnosti-Pereklad-angl.-nim.-.pdf> (Accessed: 16.03.2025).
4. Luchkevych, V. Communicative Approach to Foreign Language Teaching: Historical and Pedagogical Discourse // Problems of Modern Teacher Training. – 2014. – №10(2). – P. 239–243. – [Electronic resource] URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2014/10_2/36.pdf (Accessed: 16.03.2025).
5. Malykhin, O. V., Hrytsenko, I. S. Formation of General Cultural Competence of Students in Philological Specialties: Monograph / O. V. Malykhin, I. S. Hrytsenko. – Kyiv: Publishing House LLC, 2015. – 492 p.
6. Marchenko, N. Communicative-Cognitive Approach to Teaching Future German Language Teachers on the Basis of English // Education of the Region: Political Science, Psychology, Communications. – 2016. – №4. – [Electronic resource] URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/447> (Accessed: 16.03.2025).
7. Mukatayeva, N. M. Organization of the Educational Process in Foreign Languages in the 2013/2014 Academic Year (Instructional and Methodological Letter) / N. M. Mukatayeva, E. O. Osypenko. – Mykolaiv, 2013. – 45 p.

Отримано: 28 травня 2025 р.

Прорецензовано: 30 червня 2025 р

Прийнято до друку: 28 липня 2025 р.

email: yuliia.shulhach.fl.2022@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6962-8396>

email: olesia.v.saban@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2343-3135>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-46-53](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-46-53)

Шульгач Ю. М., Сабан О. В. Синтагматичні відношення лексем *рішення* та *decision*: корпусний аналіз. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 46–53.

УДК: 811.161.2'374:811.111'374:81'322

Шульгач Юлія Миколаївна,
студентка 3 курсу ОР «Бакалавр», кафедра прикладної лінгвістики,
Національний університет «Львівська Політехніка»
Сабан Оlesia Василівна,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики,
Національний університет «Львівська політехніка»

СИНТАГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ЛЕКСЕМ *РІШЕННЯ* ТА *DECISION*: КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ

Ця стаття присвячена проведенню зіставного аналізу того, як українська лексема *РІШЕННЯ* та її англійський відповідник *DECISION* функціонують у синтагматичних зв'язках. Метою дослідження було не просто виявити, чи існують спільні та відмінні риси у сполучуваності з різними частинами мов, а й проаналізувати, як саме ці лексеми використовуються у різноманітних контекстах української, британської та американської англійської мов. Такий підхід дозволяє виявити нюанси, що є важливими для перекладу та ефективного вивчення мови.

У цій науковій розвідці детально проаналізовано синтаксичні зв'язки слів *РІШЕННЯ* та *DECISION*, спираючись на дані з великих мовних корпусів. Для української мови було використано корпус *Ukrainian Web 2022*, а для англійської – *COCA (Corpus of Contemporary American English)* та *BNC (British National Corpus)*. Це дозволило охопити значні обсяги текстового матеріалу, що забезпечує високу достовірність отриманих результатів. Основна увага була приділена частотності та типології сполучуваності лексем *РІШЕННЯ* та *DECISION* з прикметниками, дієсловами та іменниками. Це дозволило виявити найпоширеніші та характерні моделі їхнього вживання.

Результати проведеного аналізу чітко показують, що обидві лексеми демонструють високий ступінь сполучуваності з різними частинами мови. Це підкреслює їхню фундаментальну роль у процесі формування смислових конструкцій та здійсненні комунікативних актів. Водночас було виявлено виразні відмінності у частоті та стилістичних перевагах конкретних словосполучень. Ці розбіжності пояснено не лише граматичними та лексичними особливостями відповідних мов, але й впливом культурно-мовних традицій. Отримані дані мають значне теоретичне та прикладне значення, оскільки вони сприяють глибшому розумінню лексичної семантики і є цінним внеском у розвиток теорії перекладу та методики викладання іноземних мов.

Подальші дослідження можуть зосереджуватися на розширенні мовного матеріалу, залученні додаткових корпусів і мов, а також на глибшому аналізі культурного впливу на синтагматичні зв'язки.

Ключові слова: синтагматичні зв'язки, лексема, *РІШЕННЯ*, *DECISION*, зіставний аналіз.

Yuliia Shulhach,
A third-year undergraduate student, Department of Applied Linguistics,
Lviv Polytechnic National University
Olesya Saban,
Senior Lecturer, Department of Applied Linguistics,
Lviv Polytechnic National University

SYNTAGMATIC RELATIONS OF THE LEXEMES *РІШЕННЯ* AND *DECISION*: A CORPUS-BASED ANALYSIS

The article is devoted to a contrastive analysis of how the Ukrainian lexeme *РІШЕННЯ* and its English equivalent *DECISION* function in syntagmatic relations. The aim of the study was not only to identify whether there are common and distinctive features in their compatibility with other parts of speech, but also to analyse how these lexemes are used in different linguistic contexts in Ukrainian, British and American English. This approach allows us to identify nuances that are important for translation and effective language learning.

This article analyses in detail the syntagmatic relations of the words *РІШЕННЯ* and *DECISION* based on data from large language corpora. For Ukrainian, the *Ukrainian Web 2022* corpus was used, and for English, *COCA (Corpus of Contemporary American English)* and *BNC (British National Corpus)*. This made it possible to cover significant amounts of textual material, which ensures high reliability of the results. The main attention was paid to the frequency and typology of the combinability of the lexemes *РІШЕННЯ* and *DECISION* with adjectives, verbs and nouns. This allowed to identify the most common and characteristic patterns of their use.

The results of the analysis clearly show that both lexemes demonstrate a high degree of compatibility with different parts of speech. This emphasises their fundamental role in the process of forming semantic constructions and performing communicative acts. At the same time, distinct differences in the frequency and stylistic preferences of specific word combinations have been identified. These differences are explained not only by the grammatical and lexical features of the respective languages, but also by the influence of cultural and linguistic traditions. The findings have considerable theoretical and applied importance as they contribute to a deeper understanding of lexical semantics and are a valuable contribution to the development of translation theory and foreign language teaching methods.

Future research may focus on expanding the linguistic data, incorporating additional languages and corpora, and exploring the cultural influences on syntagmatic relations in greater depth.

Keywords: syntagmatic relations, lexeme, *РІШЕННЯ*, *DECISION*, contrastive analysis.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У сучасному світі зі стрімким розвитком технологій та глобалізаційними процесами здатність приймати правильні рішення стало одним з ключових завдань у житті кожного. Усі люди у певний момент свого життя неодноразово приймали РІШЕННЯ від якого наряду залежало їхнє майбутнє. Саме тому лексеми РІШЕННЯ та DECISION належать до найвпливовіших та найуживаніших у мовленні.

Актуальність теми. Дослідження синтагматичних відношень лексем РІШЕННЯ та DECISION дає змогу розуміти закономірності їх функціонування, що є важливим для зіставного аналізу мов та дає змогу полегшити їх вивчення.

Теоретичною базою дослідження слугували праці провідних українських та іноземних лінгвістів. Зокрема, при дослідженні корпусів важливу роль відіграв Джон Сінклер, чий праці заклали основи корпусної лінгвістики. Значний внесок у розвиток корпусної лінгвістики в Україні роблять такі науковці, як Марія Шведова, провідна дослідниця Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК), та Олена Левченко, фахівець у галузі лінгвокультурології та когнітивної фразеології. Їхні дослідження збагачують теоретичну та практичну базу контрастивної лінгвістики та сприяють поглибленому розумінню мовних явищ.

Метою роботи є зіставний аналіз синтагматичних відношень лексем РІШЕННЯ та DECISION та особливості їх сполучення.

Для досягнення мети дослідницької роботи, було передбачено виконання таких **завдань**:

1. Проаналізувати теоретичну базу, пов'язану з синтагматичними відношеннями іменників;
2. Дослідити роль іменника в сучасній українській та англійській мовах;
3. Окреслити семантичні межі лексем РІШЕННЯ та DECISION шляхом аналізу їхніх словникових дефініцій, а також простежити етимологію кожної з одиниць з метою виявлення історичних витоків і впливу походження на сучасне значення та вживання;

4. За допомогою корпусів UkrainianWeb 2022, BNC та COCA дослідити їхню сполучуваність з іншими лексемами в українській та англійській мовах;

5. Виявити основні відмінності та подібності у функціонуванні цих лексем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Корпусна лінгвістика — один із найперспективніших напрямів сучасного мовознавства. Вона базується на аналізі великих обсягів реальних мовних даних і дає змогу досліджувати мову об'єктивно, системно та з урахуванням контексту. Корпус є колекцією мовних одиниць, відібраних і впорядкованих відповідно до чітких лінгвістичних критеріїв, щоб використовувати їх як зразок мови (Sinclair, 1991). Корпуси дозволяють дослідникам не лише підтверджувати гіпотези, а й виявляти різноманітні закономірності мовного функціонування. У цьому контексті, розуміння семантичних та граматичних зв'язків між словами є важливою частиною мовної структури. Їхнє вивчення дозволяє глибше зрозуміти механізми формування значень та будову мовних одиниць у реальному мовленні. Серед різноманітних типів таких зв'язків особливе місце займають синтагматичні зв'язки. Синтагматичні зв'язки — це зв'язки між словами, які поєднуються в синтаксичні словосполучення, наприклад, «корабель» і «капітан» або «собаки» і «гавкіт» (McEnery, 2011). У зіставному аспекті дослідження синтагматичних зв'язків дозволяють виявити, як різні мови використовують ці зв'язки для досягнення однакових смислових результатів. Як зазначає Девід Катан, міжмовне порівняння синтагматичних структур допомагає виявити не тільки мовні відмінності, а й культурні та контекстуальні нюанси, що можуть бути важливими при перекладі (Katan, 2014).

В українській мові іменники можуть вступати у синтагматичні зв'язки з прикметниками (великий будинок), числівниками (три книги), дієсловами (читати книгу), а також іншими іменниками у формі родового відмінка (зошит учня) (Загнітко, 2011). В той час як в англійській мові іменник вступає в різноманітні синтагматичні зв'язки з прикметником, що виконує функцію означення (a big house, a modern city); з дієсловом — як підмет (The child laughed) або як додаток (She bought a dress) а також як частина складеного іменного присудка після дієслова-зв'язки (He is a student); з іншим іменником (school building, tea cup), утворюючи складні означення, де перший іменник виконує функцію уточнення; з числівниками (two cars); займенниками (my book); з артиклями (наприклад, a book, the city) (Котнюк, Войналович, Коротун, 2003). Таким чином, синтагматичні зв'язки іменника охоплюють широке коло поєднань і мають важливе значення для структури речень в українській та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу.

Лексема РІШЕННЯ в українській мові. Слово РІШЕННЯ походить від дієслова «рішити», яке вживається в українській мові паралельно з «вирішити» і означає дійство ухвалення певного висновку чи постанови. (Етимологічний словник української мови: п'ятий том (Р—Т), 2006).

У межах практичної частини дослідження було здійснено аналіз та виділено вибірку синтагматичних зв'язків лексеми РІШЕННЯ на матеріалі корпусу Ukrainian Web 2022. The Ukrainian Web Corpus (ukTenTen) — український корпус, який складається з текстів, зібраних з Інтернету. Дані для корпусу Ukrainian Web 2020 складаються з текстів за травень 2014 року, липень–серпень 2020 року та жовтень–грудень 2023 року. Цей корпус містить 7,5+ мільярдів слів (Ukrainian corpus (ukTenTen) | Sketch Engine, n. d.).

На Рисунок 1 подано атрибутивні модифікатори (modifiers of «рішення») представлені прикметниками, що функціонують у політичному та юридичному дискурсі, зокрема: судових РІШЕНЬ, прийняте РІШЕННЯ, управлінських РІШЕНЬ, відповідне РІШЕННЯ, остаточне РІШЕННЯ, правильне РІШЕННЯ тощо. Окрім цього, лексема може виступати в конструкціях з предикативними прикметниками (adjective predicates of «рішення»), які вказують на стан чи характеристику самого РІШЕННЯ: РІШЕННЯ прийняте, РІШЕННЯ ухвалене, РІШЕННЯ мотивоване, РІШЕННЯ остаточне, РІШЕННЯ пов'язане з, РІШЕННЯ правильне (Рисунок 1). Наприклад:

1. «Заперечуючи значення судового РІШЕННЯ як юридичного факту, вони вказували на наступні функції суду...»
2. «РІШЕННЯ прийняте з метою реалізації передбаченої державним бюджетом...»

Також характерною рисою функціонування лексеми РІШЕННЯ є її участь у сталій моделі іменникового керування, де вона виступає керуванням компонентом. У таких сполученнях іменник РІШЕННЯ реалізує родовий відмінок залежного слова й утворює словосполучення, характерні для юридичного та адміністративного стилю: прийняття РІШЕННЯ, ухвалення

РІШЕННЯ, виконання РІШЕНЬ, проект РІШЕНЬ, скасування РІШЕННЯ, оскарження РІШЕННЯ, на підставі РІШЕННЯ (Рисунок 1). Значне поширення вживання лексеми РІШЕННЯ спостерігається і у конструкціях із родовим відмінком залежного слова (genitive modifiers of «рішення»), де залежне слово конкретизує лексему РІШЕННЯ, вказуючи на джерело, ініціатора, об'єкт або предмет, якого стосується ухвалене рішення: РІШЕННЯ суду, РІШЕННЯ міської ради, РІШЕННЯ виконавчого комітету, РІШЕННЯ сесії, РІШЕННЯ комісії, РІШЕННЯ виконкому (Рисунок 1).

SECTION	ALL	BLOG	WEB	TV/M	SPOK	FIC	MAG	NEWS	ACAD	1990-94	1995-99	2000-04	2005-09	2010-14	2015-19
FREQ	130342	18391	17445	8429	23894	5800	12689	21115	22579	15446	15559	15973	13764	14869	18895
WORDS (M)	993	128.6	124.3	128.1	126.1	118.3	126.1	121.7	119.8	121.1	125.2	124.6	123.1	123.3	122.8
PER MIL	131.26	142.99	140.40	65.81	189.43	49.02	100.63	173.44	188.49	127.54	124.26	128.17	111.86	120.54	153.93
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE															

Рис. 1. Найчастотніші сполуки з лексемою РІШЕННЯ у корпусі Ukrainian Web 2022

Наприклад:

1. «... після закінчення строку для добровільного виконання РІШЕННЯ суду, суд не знаходить підстав для скасування постанови про відкриття виконавчого провадження...»

2. «Проведений моніторинг оприлюднених РІШЕНЬ Виконавчого комітету Костопільської міської ради за період з 1 червня 2009 року по 31 жовтня 2010 року показав, що за...»

Окрему увагу заслуговують дієслівні колокації з лексемою РІШЕННЯ, яка вживається як у ролі підмета, так і у функції додатка. У ролі підмета РІШЕННЯ найчастіше поєднується з дієсловами на позначення дії ухвалення або вступу в дію: РІШЕННЯ приймається, РІШЕННЯ було прийнято, РІШЕННЯ ухвалили, РІШЕННЯ підтримали, РІШЕННЯ приймає, РІШЕННЯ набирає чинності, РІШЕННЯ ухвалюються (Рисунок 1). У таких випадках підкреслюється статус «рішення» як активного суб'єкта у правових чи адміністративних процесах. Натомість у позиції додатка лексема реалізує об'єктну семантику: прийнято РІШЕННЯ, приймати РІШЕННЯ, ухвалити РІШЕННЯ, скасувати РІШЕННЯ, винести РІШЕННЯ, приймається РІШЕННЯ (Рисунок 1). У цих прикладах «рішення» є результатом дії з боку суб'єкта — людини або інституції.

Наприклад:

1. «РІШЕННЯ було прийнято на засіданні комісії у вівторок.»

2. «Учора монетарна рада ухвалила РІШЕННЯ залишити облікову ставку...»

Рис. 2. Візуалізація результатів дослідження

На рисунку 2 представлено візуалізацію результатів аналізу синтагматичних зв'язків лексеми РІШЕННЯ, зокрема частотність її сполучень у різних контекстах.

Отже, результати аналізу засвідчують, що лексема РІШЕННЯ в сучасній українській мові має високу сполучуваність із прикметниковими, дієслівними та іменниковими компонентами, які формують стабільні синтаксичні моделі в межах офіційно-ділового стилю. Найбільш типові конструкції стосуються процесів ухвалення, виконання або оскарження рішень, що відображає важливість даної лексеми в юридичній та адміністративній комунікації. Візуалізація корпусних даних також підтвердила широке функціональне використання слова у відповідних контекстах.

Лексема DECISION в англійській мові. Слово DECISION походить від латинського *dēcisiō*, що означало «відсікання» або «урізання». У переносному значенні DECISION означає акт «відсікання» сумнівів або альтернатив, тобто прийняття остаточного вибору (Online Etymology Dictionary, n.d.). Додатково, за даними Merriam-Webster Dictionary, слово DECISION означає «акт або процес прийняття рішення», підкреслюючи ідею остаточності та визначеності (Merriam-Webster, n.d.).

SECTION	ALL	BLOG	WEB	TV/M	SPOK	FIC	MAG	NEWS	ACAD	1990-94	1995-99	2000-04	2005-09	2010-14	2015-19
FREQ	130342	18391	17445	8429	23894	5800	12689	21115	22579	15446	15559	15973	13764	14869	18895
WORDS (M)	993	128.6	124.3	128.1	126.1	118.3	126.1	121.7	119.8	121.1	125.2	124.6	123.1	123.3	122.8
PER MIL	131.26	142.99	140.40	65.81	189.43	49.02	100.63	173.44	188.49	127.54	124.26	128.17	111.86	120.54	153.93
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE															

Рис. 3. Частотність DECISION у COCA

SECTION	ALL	SPOKEN	FICTION	MAGAZINE	NEWSPAPER	NON-ACAD	ACADEMIC	MISC
FREQ	16301	986	869	672	2986	3195	4091	3502
WORDS (M)	100	10.0	15.9	7.3	10.5	16.5	15.3	20.8
PER MIL	163.01	98.96	54.62	92.54	285.29	193.69	266.83	168.08
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE								

Рис. 4. Частотність DECISION у BNC

Corpus of Contemporary American English (COCA) та British National Corpus (BNC) демонструють як кількісні, так і структурні відмінності, що важливо враховувати під час аналізу особливостей вживання лексики. Загальний обсяг COCA становить близько мільярда слів із частотою вживання 130 342 одиниці, що дає середню частотність 131,26 випадків на мільйон слів. У BNC, який містить 100 мільйонів слів, загальна частота становить 16 301, а частотність на мільйон слів — 163,01. Незважаючи на те що COCA набагато більший за обсягом, у BNC спостерігається вища щільність вживання певної лексики. Також, аналізуючи розподіл за жанрами, бачимо, що у COCA найвищі показники на мільйон спостерігаються в розділах «усне мовлення» (189,43), «академічні тексти» (188,49) та «новини» (173,44). Натомість у BNC перше місце за частотністю займають «газети» (285,29), далі йдуть «академічні тексти» (266,83) та «неакадемічні тексти» (193,69). Це свідчить про те, що в американському корпусі більше уваги приділено усному мовленню, тоді як у британському — письмовим джерелам, особливо газетам. Варто зазначити, що COCA має чітке розбиття за часовими періодами — від 1990-х до 2019 року.

Методика дослідження полягала у використанні функції пошуку за лексемою DECISION у кожному корпусі та подальшому вивченні 10 найбільш частотних словосполучень (collocations) та контекстів вживання. Зокрема, увага зверталася на типові прикметники, дієслова та іменники, що супроводжують лексему.

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ
1	①	★	RIGHT	1816
2	①	★	FINAL	1655
3	①	★	DIFFICULT	710
4	①	★	CONSCIOUS	698
5	①	★	BAD	594
6	①	★	TOUGH	584
7	①	★	BIG	548
8	①	★	GOOD	487
9	①	★	BEST	478
10	①	★	IMPORTANT	478

Рис. 5. Лексеми у сполуках ПРИКМЕТНИК+DECISION та їх частотність у корпусі COCA

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ
1	①	★	FINAL	314
2	①	★	POLITICAL	75
3	①	★	RIGHT	74
4	①	★	DIFFICULT	67
5	①	★	CONSCIOUS	65
6	①	★	RECENT	48
7	①	★	UNANIMOUS	37
8	①	★	EARLIER	36
9	①	★	WRONG	35
10	①	★	IMPORTANT	34

Рис. 6. Лексеми у сполуках ПРИКМЕТНИК+DECISION та їх частотність у корпусі BNC

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	EASIER	35	
2	①	★	POSSIBLE	26	
3	①	★	EASY	20	
4	①	★	LEFT	7	
5	①	★	DIFFICULT	6	
6	①	★	AVAILABLE	5	
7	①	★	EVERYDAY	4	
8	①	★	LIKELY	3	
9	①	★	NECESSARY	3	
10	①	★	OPEN	3	

Рис. 7. Лексеми у сполуках **DECISION+ПРИКМЕТНИК** та їх частотність у корпусі COCA

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	CORRECT	3	
2	①	★	INCOMPREHENSIBLE	2	
3	①	★	ADVERSE	2	
4	①	★	CONCERNED	2	
5	①	★	CERTAIN	1	
6	①	★	AVAILABLE	1	
7	①	★	AMENABLE	1	
8	①	★	UNNECESSARY	1	
9	①	★	UNLAWFUL	1	
10	①	★	UNCONSTITUTIONAL	1	

Рис. 8. Лексеми у сполуках **DECISION+ПРИКМЕТНИК** та їх частотність у корпусі BNC

У корпусі COCA найбільш частотними сполуками типу ПРИКМЕТНИК+DECISION є *right DECISION* (1816 випадків) та *final DECISION* (1655 випадків). У британському корпусі BNC домінує сполучення *final DECISION* (314 випадків), тоді як *right DECISION* має дещо меншу частотність (74 випадки) (див. рис. 5 та 6). Наприклад:

1. «We made the right DECISION with our trip to Omaha and seeking out treatment with PPVI.»
2. «It was a difficult DECISION and we'll leave it at that.»

Натомість у сполуках DECISION+ПРИКМЕТНИК (рис. 7) у британському корпусі BNC прикметники, що з'являються після DECISION у предикативній позиції, часто мають юридичне чи адміністративне забарвлення, як-от *unlawful*, *unconstitutional*, *adverse*. У COCA (рис. 8), навпаки, домінують прикметники з емоційним або оцінним забарвленням, зокрема *easier*, *possible*, *easy*. Наприклад:

1. «I realized that they had two components that made my DECISION easier»
2. «... which always assumes that anyone who leaves it passes into outer darkness, found the DECISION incomprehensible.»

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	COURT	2110	
2	①	★	BUSINESS	515	
3	①	★	POLICY	288	
4	①	★	INVESTMENT	140	
5	①	★	LANDMARK	132	
6	①	★	EXECUTIVE	118	
7	①	★	GROUP	112	
8	①	★	CAREER	103	
9	①	★	MAJORITY	91	
10	①	★	GOVERNMENT	90	

Рис. 9. Лексеми у сполуках **ІМЕННИК+DECISION** та їх частотність в корпусі COCA

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	COURT	84	
2	①	★	POLICY	49	
3	①	★	GOVERNMENT	45	
4	①	★	APPEAL	34	
5	①	★	MAJORITY	33	
6	①	★	COUNCIL	30	
7	①	★	MANAGEMENT	25	
8	①	★	BUSINESS	23	
9	①	★	INVESTMENT	18	
10	①	★	PURCHASE	17	

Рис. 10. Лексеми у сполуках **ІМЕННИК+DECISION** та їх частотність в корпусі BNC

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	MAKERS	1639	
2	①	★	MAKING	623	
3	①	★	MAKER	545	
4	①	★	PROCESS	276	
5	①	★	SUPPORT	253	
6	①	★	AIDS	151	
7	①	★	AID	148	
8	①	★	RULES	146	
9	①	★	TIME	136	
10	①	★	TREE	117	

Рис. 11. Лексеми у сполуках DECISION+ІМЕННИК та їх частотність в корпусі COCA

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	MAKERS	99	
2	①	★	SUPPORT	80	
3	①	★	MAKING	70	
4	①	★	MAKER	37	
5	①	★	PROCESS	32	
6	①	★	TREE	23	
7	①	★	POINT	17	
8	①	★	TIME	16	
9	①	★	ANALYSIS	12	
10	①	★	LETTER	11	

Рис. 12. Лексеми у сполуках DECISION+ІМЕННИК та їх частотність в корпусі BNC

Рисунок 9 та 10 показує, що як в американському корпусі, так і в британському варіанті сучасної англійської мови сполуки ІМЕННИК+DECISION належать до юридичної, економічної та політичної сфер. Зокрема, в обох корпусах спостерігаються такі сполучення, як court DECISION, business DECISION, policy DECISION. Наприклад:

1. «...only gave them an opportunity to crank up a way to circumvent a Supreme Court DECISION, as well as the President's.»
2. «I think this was more of a business DECISION than it was about talent.»

У сполуках DECISION+ІМЕННИК в корпусі COCA (рисунок 11) лексема makers є лідером за частотністю (1639 випадків), що значно перевищує її вживання (99 випадків) в BNC (рисунок 12). Аналогічно іменники making, maker і process також трапляються значно частіше в американській англійській, що може свідчити про домінування у дискурсі тематики виробництва, технологій та управлінських процесів. Натомість у британському корпусі більшу відносну частотність демонструють такі лексеми як support, tree, point та letter. Їхнє активніше вживання в BNC вказує на дещо іншу стилістичну орієнтацію британської англійської. Наприклад:

1. «But, it is sometimes necessary to ignore these values and act as DECISION makers for our patients.»
2. «Traditionally (unclear) database management systems have been excellent at DECISION support.»

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	MAKING	5135	
2	①	★	MADE	706	
3	①	★	BASED	557	
4	①	★	CAME	311	
5	①	★	COMES	141	
6	①	★	TAKEN	91	
7	①	★	UPHOLDING	85	
8	①	★	MEANS	78	
9	①	★	SEEMS	52	
10	①	★	LEFT	50	

Рис. 13. Лексеми у сполуках DECISION+ДІЄСЛОВО та їх частотність в корпусі COCA

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	MAKING	641	
2	①	★	MADE	72	
3	①	★	TAKEN	72	
4	①	★	CAME	37	
5	①	★	FOLLOWED	30	
6	①	★	FOLLOWS	24	
7	①	★	MEANS	17	
8	①	★	COMES	16	
9	①	★	TAKING	16	
10	①	★	REACHED	15	

Рис. 14. Лексеми у сполуках DECISION+ДІЄСЛОВО та їх частотність в корпусі BNC

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	MAKE	55	
2	①	★	BASED	32	
3	①	★	INFORMED	29	
4	①	★	AFFECT	27	
5	①	★	FED	22	
6	①	★	GUIDE	20	
7	①	★	INFLUENCE	20	
8	①	★	SUPPORT	20	
9	①	★	IMPROVE	19	
10	①	★	INFORM	18	

Рис. 15. Лексеми у сполуках ДІЄСЛОВО+DECISION та їх частотність в корпусі COCA

HELP	①	★	RE-USE WORDS	FREQ	
1	①	★	BUY	13	
2	①	★	POINTS	6	
3	①	★	INFLUENCE	5	
4	①	★	INFORMED	5	
5	①	★	PRUNING	4	
6	①	★	DELEGATE	4	
7	①	★	HELP	3	
8	①	★	ANNOUNCED	3	
9	①	★	INFORM	3	
10	①	★	SUPPORT	2	

Рис. 16. Лексеми у сполуках ДІЄСЛОВО+DECISION та їх частотність в корпусі BNC

В першу чергу можемо звернути увагу на те, що при пошуку корпус часто подає з дієсловами дієприкметники (DECISION made) та віддієслівні іменники (DECISION making), тобто відображає граматичне значення лемми, а не самого слова. Як видно з рисунків 13 та 14, у COCA найпоширенішою є конструкція DECISION making, що значно переважає інші форми (5135 вживань). У BNC ця конструкція також посідає перше місце, але з меншою частотою (641 вживання). Досить поширеними в обох корпусах є конструкції DECISION made та DECISION taken. Наприклад:

1. «It is power that is going to ensure go down to that level of DECISION making, to those people who know the problems.»
2. «I think you may find that there'll be a different DECISION made.»

На рисунках 15 та 16 представлено сполуки ДІЄСЛОВО+DECISION, тобто DECISION у ролі додатка. У корпусі COCA найчастотнішою є традиційна та найбільш усталена колокація (make a DECISION), із частотою 55 вживань. Це підтверджує домінування цієї конструкції в американській англійській. Далі йдуть дієслова based, informed, affect, guide, support – що свідчить про активне вживання DECISION у складніших синтаксичних структурах, де РІШЕННЯ стає об'єктом дії або результатом впливу. У британському варіанті на першому місці — дієслово buy (buy a DECISION, імовірно, у контексті метафоричного або юридичного вживання), а також з'являються дієслова points, pruning, delegate, announced. Це може свідчити про специфічні контексти або жанрові особливості британського корпусу. Наприклад:

1. «...that way and claim it was a political rather than a legally based DECISION.»
2. «... study their attitudes toward harvesting and the factors that affect DECISION making.»

Контрастивний аналіз синтагматичних зв'язків лексем РІШЕННЯ та DECISION. Проведений аналіз лексем РІШЕННЯ та DECISION виявив цікаві паралелі та розбіжності у їхній сполучуваності з іншими мовними одиницями. Обидві лексеми активно поєднуються з прикметниками, наприклад: остаточне РІШЕННЯ та final DECISION, правильне РІШЕННЯ та right DECISION, що вказує на спільну потребу у якісній характеристиці прийнятих рішень. Подібним чином лексеми вступають у синтагматичні зв'язки з дієсловами, що описують процес прийняття, ухвалення або реалізації рішення, як-от: make a DECISION та take a DECISION. Крім того, обидва іменники здатні поєднуватися з іншими іменниками, наприклад: судове РІШЕННЯ та court DECISION. Однак, існують і відмінності. В українській мові РІШЕННЯ часто використовується в юридичному та адміністративному контекстах. Тоді як в американському варіанті англійської спостерігається частіше вживання у контекстах, пов'язаних з управлінням, технологіями та бізнесом, а у британському – у сфері права та офіційного спілкування.

На синтагматичні зв'язки досліджуваних лексем впливають граматичні та стилістичні особливості кожної мови. Більш розвинена флективність української мови забезпечує більшу гнучкість у вираженні синтагматичних відношень, тоді як в англійській мові важливу роль відіграє фіксований порядок слів. Крім того, стилістичні відмінності між мовами та між різними типами текстів у корпусах (наприклад, офіційно-діловий стиль, розмовне мовлення) зумовлюють відмінності у виборі сполучуваних слів.

Висновок. Отже, порівняльний аналіз синтагматичних зв'язків лексем РІШЕННЯ та DECISION виявляє як універсальні тенденції, так і специфічні риси, зумовлені особливостями кожної мови та контекстами їх вживання.

Результати проведеного дослідження мають важливе значення для різних галузей лінгвістики та міжкультурної комунікації. По-перше, вони сприяють глибшому розумінню механізмів функціонування лексичних одиниць у різних мовах, що є важливим для розвитку теорії контрастивної лінгвістики. По-друге, отримані дані можуть бути використані у лексикографії при створенні двомовних словників, оскільки аналіз синтагматичних зв'язків дозволяє більш точно передавати значення слів у контексті. По-третє, результати дослідження можуть бути корисними у перекладі та викладанні англійської мови, оскільки

вони допомагають уникнути інтерференції з боку рідної мови та сформувати у студентів уявлення про сполучуваність слів в англійській мові.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі можуть бути пов'язані з розширенням обсягу досліджуваного матеріалу, включенням до аналізу інших мов, корпусів а також поглибленим вивченням впливу культурних факторів на формування синтагматичних зв'язків.

Література:

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996.
2. Котнюк Л.Г., Войналович Л.П., Коротун Н.Г. Граматика англійської мови: Синтаксис: Методичний посібник з практичної граматики англійської мови для студентів Навчально-наукового інституту іноземної філології. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012.
3. Етимологічний словник української мови (Т. 5: R–T). Наукова думка, 2006.
4. David Katan. Translating cultures. Routledge, 2014. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315759692> (date of access: 01.05.2025).
5. McEnery T. Corpus linguistics: Method, theory and practice. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
6. Merriam-Webster. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/decision> (date of access: 17.04.2025).
7. Online etymologie dictionary. etymonline. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=decision> (date of access: 17.04.2025).
8. Sinclair J. Corpus concordance and collocation (describing english language). Oxford Univ Pr (Sd), 1991.
9. Ukrainian corpus (ukTenTen) | Sketch Engine. Sketch Engine. URL: <https://www.sketchengine.eu/uktenten-ukrainian-corpus/> (date of access: 01.05.2025).

References:

1. Zahnitko A. P. (1996). Teoretychna hramatyka ukayins'koyi movy: Morfolohiya [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology.]. Donets'k: DonDu [in Ukrainian].
2. Kotnyuk, L. H., Voynalovych, L. P., Korotun, N. H. (2012). Hramatyka anhliys'koyi movy: Syntaksys. Metodychnyy posibnyk z praktychnoyi hramatyky anhliys'koyi movy dlya studentiv Navchal'no-naukovoho instytutu inozemnoyi filolohiyi [English Grammar: Syntax. A methodological guide on practical English grammar for students of the Institute of Foreign Philology]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
3. Etymolohichnyy slovnyk ukayins'koyi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language] (2006) (T. 5: R–T). Naukova dumka [in Ukrainian].
4. David Katan. (2014). Translating Cultures. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315759692>
5. McEnery, T. (2011). Corpus linguistics: Method, theory and practice. Cambridge University Press.
6. Merriam-Webster. (n. d.). Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/decision>
7. Online etymologie dictionary. (n. d.). etymonline. <https://www.etymonline.com/search?q=decision>
8. Sinclair, J. (1991). Corpus concordance and collocation (describing english language). Oxford Univ Pr (Sd).
9. Ukrainian corpus (ukTenTen) | Sketch Engine. (n. d.). Sketch Engine. <https://www.sketchengine.eu/uktenten-ukrainian-corpus/>

СТИЛІСТИКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Отримано: 1 травня 2025 р.

Прорецензовано: 1 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2025 р.

email: lena@kilko.name

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1729-4864>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-54-57](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-54-57)

Лось О. В. Сестринство як простір формування жіночої ідентичності (на матеріалі оповідання Г. Кірбі «Інішмор»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 54–57.

УДК: 82.111-32Кір

Лось Олена Вікторівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

СЕСТРИНСТВО ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ Г. КІРБІ «ІНІШМОР»)

У статті проаналізовано образ сестринства як простір формування жіночої ідентичності на матеріалі оповідання Гвен Ерін Кірбі «Інішмор». Дослідження актуалізує особливості репрезентації жіночої ідентичності в контексті сучасної жіночої літератури, притаманну їй проблематику, специфіку моделювання художнього світу з позицій «жіночого письма». Визначено, що усвідомлення себе як особистості глибоко пов'язане зі спогадами та пам'яттю, що стають своєрідним проявом жіночої ідентичності, її складовими. З'ясовано, що прозі Кірбі властива оповідна структура, яка характеризується нелінійністю, флешбеками минулого, що дозволяє створити багатогранний образ головної героїні. Образ батька пов'язаний з дитячими конфліктами як символ мовчазної влади, байдужого авторитету. Його позиція стала моделлю внутрішнього замовчування, яка притаманна сестрам: мовчання замість прямої конфронтації, недоречні жарти та висміювання замість відвертої розмови. Описано психо-емоційний механізм отождолення з молодшою сестрою, що підтверджує думку про те, що сестринська любов стає проєкцією власних очікувань на об'єкт впливу. Визначено, що простір подорожі на острів Інішмор постає як метафора трансформації, в якій героїні намагаються переосмислити свої ролі, розширити межі власної суб'єктності. Застосовуючи феміністичний підхід до аналізу тексту, окреслено, як жіночий досвід, травма та пам'ять взаємодіють у процесі самопізнання. Сестринство в оповіданні осмислюється як унікальний емоційно-психологічний простір, що водночас постає джерелом сили, так і призводить до взаємозалежності. Особливості наративної структури та проблематики оповідання засвідчують його феміністичну природу.

Ключові слова: сестринство, жіноча ідентичність, відчуженість, отождолення, емоційна взаємозалежність.

Olena Los,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Chernihiv Polytechnic National University

THE ROLE OF SISTERHOOD IN SHAPING FEMALE IDENTITY IN GWEN E. KIRBY'S "INISHMORE"

The article analyses the image of sisterhood as a space for the formation of female identity in Gwen E. Kirby's short story "Inishmore". The study highlights the specific features of representing female identity within the context of contemporary women's literature, exploring its thematic concerns and the peculiarities of constructing an artistic world through the lens of "women's writing". It is established that self-awareness is deeply connected to memory, which functions as both a manifestation and a component of identity. Kirby's prose is marked by a nonlinear narrative and frequent flashbacks, allowing for the creation of a multifaceted portrayal of the protagonist. The image of the father is linked to childhood conflicts and symbolizes silent authority and emotional detachment. His stance serves as a model of internalised silence, still evident in the sisters' interactions, marked by avoidance of direct confrontation, inappropriate humour, and mockery instead of open dialogue. The psycho-emotional mechanism of identification with the younger sister illustrates how sisterly affection becomes a projection of personal expectations onto another. The journey to the island of Inishmore serves as a metaphor for transformation, wherein the characters attempt to reconsider their roles and broaden the scope of their subjectivity. Through a feminist lens, the article examines how female experience, trauma, and memory intersect in the process of self-discovery. Sisterhood is conceptualised as a unique emotional and psychological space that can serve as both a source of strength and a site of pressure and interdependence. The narrative structure and thematic content of the story underscore its feminist character.

Keywords: sisterhood, female identity, alienation, emotional interdependence.

Актуальність дослідження. Попри численні намагання реструктурувати літературний канон, дослідивши до нього жіночі голоси, що промовисто переосмислюють роль жінки в соціумі сьогодення, її відповідність суспільним вимогам та запитам, історично та культурно опосередкована традиція маскулінізованого сприйняття жінки та її місця все ще потребує ширшого залучення саме жіночого погляду на жінку, її світ, місце в соціумі. Важливим у цьому сенсі постає вивчення сучасної літератури, яка створена жінками й охоплює теми та роздуми про досвід, ідентичність, соціальні ролі жінки в контексті

певного часу та культури. Відтак визначальною є не стільки стать авторок, але специфіка створеного ними художнього світу, проблематика, способи конструювання власної ідентичності через тексти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційні для суто жіночої літератури теми, що охоплюють гендерну нерівність, материнство/сестринство, сексуальність, соціальні права і можливості жінок, продовжують розглядатись з позицій «жіночого письма», яке, на думку теоретиків феміністок Е. Сіксу, Дж. Мітчелл, Т. де Лауретіс, стає «плинним і різноманітним полем», наголошуючи на контексті, соціальних та культурних обставинах, особливій природі мови та виражальних засобів, що виходять за межі традиційних патріархальних структур. На думку О. Башкирової, літературні зрушення останніх десятиліть тісно пов'язані з формуванням і поширенням жіночого дискурсу як окремої стильової та світоглядної парадигми, де особливе значення мають модус «повсякденного» як особливий вимір історичного буття, тілесний досвід, художня репрезентація специфічно жіночих практик (Башкирова, 2020). Тож текст, створений жінкою, стає художнім моделюванням дійсності, в якому відображається її світогляд, чуттєвість, екзистенційний досвід, система знань та ціннісне ставлення до світу.

Гвен Ерін Кірбі здобула ступінь магістра закордонних справ в Університеті Джона Гопкінса, ступінь доктора філософії в університеті Цинциннаті. Наразі є доцентом англійської мови в Карлтонському коледжі, де викладає творче письмо та літературу. Її дебютна збірка з провокативною назвою «Shit Cassandra saw» вийшла друком у видавництві Penguin Books в 2022 році та отримала чимало відгуків в літературознавчих колах, засвідчивши художню майстерність молодшої письменниці та актуальність її доробку. Оповідання Гвен Е. Кірбі слугують полем, на якому авторка оригінально, почасти з витонченим почуттям гумору, досліджує жіночу ідентичність з огляду на історично та культурно опосередковані гендерні стереотипи та традиційні уявлення, які в бінарному поділі світу на чоловічий та жіночий домінуючу позицію віддають чоловікам.

Мета статті полягає в інтерпретації художнього образу сестринства та визначенні його ролі у становленні жіночої ідентичності на матеріалі оповідання Гвен Е. Кірбі «Інішмор».

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на різноманітність та оригінальність напівфантастичних, напівісторичних сюжетів, сповнених своєрідного почуття гумору, загальна проблематика збірки промовисто окреслюється епіграфом із готичного роману «Удольфські таємниці» Е. Редкліф: «“You speak like a heroine,” said Montoni, contemptuously; “we shall see whether you can suffer like one”» (Kirby, 2022). Авторка від початку налаштовує читачів на сюжетні колізії, що провокуватимуть несправедливість по відношенню до жінок, їх страждання, подолання яких має випробовувати героїнь на стійкість. У такий спосіб створюється, з одного боку, особливий, з іншого, звично знайомий контекст жіночого побутування, де недостатньо відчувати свою унікальність та цінність, але слід без упину доводити це людству, яке впродовж століть влаштовує жінці випробування на міцність. На думку Е. Макалістер, кожне оповідання Кірбі знаходить відгук серед читачів завдяки спільним жіночим переживанням, а саме таким, що змушують нас почуватись не вдома у світі, в якому ми живемо, тому що жіночність – «досвід, який не піддається визначенню та обмеженню» (McAllester, 2022).

Аналізуючи збірку, Л. Барретт зазначає, що вона одночасно фіксує динаміку суттєвих змін і виявляє сталість окремих елементів соціальної та культурної реальності, визнаючи феміністичний дух збірки, що оприявнюється кризь погляд троянської жриці Кассандри, здатної бачити не лише власне майбутнє, але й напроорочити сучасне. Кассандра символічно уособлює всіх жінок минулого, які не мали власної волі, права обирати своє життя, тілами яких користувалися всевладні чоловіки, нехтуючи їх бажанням (Barrett, 2023).

Е. Макалістер також акцентує увагу на сюжетній багатовимірності оповідань, їхній жанровій оригінальності та поєднанні повсякденного з елементами абсурдного, притаманного жіночому досвіду. Дослідниця також вказує на алюзивний зв'язок текстів Кірбі з творами Маргарет Етвуд (McAllester, 2022). Відчуття причетності до історій Кірбі універсалізує читачський досвід, доводячи вірогідність, якщо не правдивість сюжетних колізій. «Трансісторичний абсурд», на думку М. Лабан, увиразнює специфічну жанрову природу збірки чудернацькими сюжетами, нетрадиційними формами та грайливою поетичною мовою, утворюючи оригінальне поєднання вигадки й реальності. Співвідношення наративів буденного і надзвичайного, необхідність розрізнення «живої реальності, заплямованої гнобленням, яка може і повинна бути вигаданою», засвідчує есеїстичну природу оповідань Кірбі (McAllester, 2022).

На думку Г. Кеннеді, здебільшого всі жіночі персонажі оповідань Кірбі залишаються знеціненими, як в історичному минулому, так і в сьогоденні, перебуваючи під тиском суспільства. Попри наявність чоловічих персонажів, із якими жінки вступають у конфлікти, емоційну чи психологічну взаємодію, чоловіки здебільшого відіграють маргінальну, а подекуди й випадкову роль у життєвому просторі жінок (Kennedy, 2022).

Шлях героїнь Кірбі до самопізнання, ствердження власної гідності та символічної перемоги над «темними силами», уособленими чоловіками, розгортається в іронічному, подекуди сатиричному ключі, насиченому гострими коментарями й ненормативною лексикою. Такий стиль на тлі історичних, утопічних або сучасних контекстів лише підсилює абсурдність і художню парадоксальність наративу збірки.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує оповідання «Інішмор», що розповідає про коротку подорож рідних сестер на однойменний ірландський острів. Знайомство з невідомим, освоєння нового простору під час подорожі утворює буквальний, видимий рівень наративу. Скелясті непривітні краєвиди, вкриті вологим мохом стежки, вранішній туман, всіяне зірками нічне небо – неповторна природа непривітного острова створює відчуття ізоляції та відчуження, яке лише посилює внутрішню дисгармонію сестер. Вочевидь мандрівка стає каталізатором змін та внутрішньої трансформації, а конфлікти досягають свого апогею. Це подорож не тільки в географічному сенсі, але й внутрішній рух, «розшарування» пам'яті, життєвого досвіду, ролей, які вони грають. Історія про сестер, що мають довготривалий досвід співіснування, водночас невелику різницю у віці, імплікує конфлікти, періодичне з'ясування стосунків. Викликана взаємозалежністю напруга між близькими по крові жінками, сформована суспільними нормами про відповідність, відповідальність, на яку прирекли старшу сестру за відсутності матері. Проте мати згадується побіжно, вона присутня в житті дівчат формально, бо постійно чергує в лікарні.

Усвідомлення себе як особистості глибоко пов'язане зі спогадами та пам'яттю, що є своєрідним проявом ідентичності, складовою, що її визначає. Тому Г. Кірбі подає історію не лінійно, а через уривки, спогади головної героїні. Події

перемежуються зі флешбеками минулого, сповненого невимовлених образ, що накопичувались роками. Це дозволяє створити багатогранний образ головної героїні та її внутрішнього світу. Андреа, від особи якої йдеться розповідь, сумлінна, відповідальна за молодшу на два роки Лейсі, яка є її повною протилежністю й постійно глузує над надмірною опікою сестри. Її дитячі спогади затьмарені страхами, пов'язаними з різними життєвими ситуаціями: «I've never liked heights, even heights so un-high that Lacy says I'm afraid of shorts. Up high everything feels untrustworthy... I always imagine falling» (Kirby, 2022). Андреа пригадує моменти з дитинства, коли молодша сестра знушалась над нею, знаючи про ці страхи: «When we were little, she tormented me» (Kirby, 2022). Між дівчатами відбувається протистояння, яке триває змалечку: «I knew I was being a bitch, acting crazy, and I watched me watch myself, thinking, why aren't you stepping in to calm yourself down? but I didn't want to, angry enough that I slapped the pillow next to her head, wishing I could yank her out of bed by her hair»; «when we were little, we fought: pinching, kicking, slapping, biting (Lacy)» (Kirby, 2022). Дитячі сутички, до яких подумки повертається Андреа, повільно розмотуючи перед нами історію власного життя, «like a line with a fish, hissing out downstream», поступово прояснюють одвічний статус старшої дитини в родині, призначену батьками нести відповідальність за молодшу.

Постать батька в оповіданні фактично пов'язана з дитячими конфліктами як символ мовчазної влади, байдужого авторитету, що не потребує пояснень. Його позиція «не турбувати» стала моделлю внутрішнього замовчування, яка й досі притаманна сестрам: мовчання замість прямої конфронтації, недоречні жарти та висміювання замість відвертої розмови. У такий спосіб пам'ять про батька приглушена, розпорошена, вмикається лише в моменти болісних відсилань у минуле: «Our father, when he was angry, wielded pauses. His silence more frightening than his yell, the suspense worse than anything. We had seen him, waiting for the right words to come, slam cabinets hard enough to break dishes» (Kirby, 2022). Якось він пояснив, що сестри ніколи не здають одна одну. Поза тим їм слід бути вдячними, бо «not everyone is as lucky as you two» (Kirby, 2022). Після подібних ситуацій сестри бралися за руки, йшли нагору й гралися в улюблену гру Лейсі: «runaway orphan warrior princesses». Андреа пригадує, що зазвичай вдавала, що занадто доросла для цієї гри, визнаючи свою перевагу.

Культурна традиція нерідко делегувала частину батьківської відповідальності за молодших дітей старшим. У родинях, де емоційна присутність батьків зведена до мінімуму, старша дитина, зазвичай дівчинка, змушена рано дорослішати, аби компенсувати брак уваги та турботи. Це породжує нерівність між сестрами, де одна постає як «маленька мати», а інша як «вічна дитина». Сьогодні більшість психологів погоджуються з теорією, що первістки зазвичай намагаються догодити батькам і прагнуть відігравати більш домінуючу роль у родині. Як наслідок, їхні особистості відзначаються сумлінністю, екстраверсією, невротизмом, розвиненішим інтелектом. З іншого боку, молодші брати і сестри зазвичай більш гнучкі, вільнодумні, соціальні та бунтівні (Wisner, 2024). Так поступово сформувалось обережне та відповідальне ставлення до життя старшої сестри та легкість, невимовленість, свобода молодшої. У відстороненості молодшої сестри Андреа вбачає власну недосконалість, яку має потребу внутрішньо виправдати: «this tension is my fault»; «I want to apologize again, tell her that I know we're grownups, that no one is supposed to be in charge anymore. Then don't be, Lacy would say» (Kirby, 2022). Страхи, що її переслідують, змушують постійно зіставляти власні рішення та життєві вибори з потребами сестри, яка, власне, не вимагає такої жертвості від неї.

Під час подорожі переживання спільних емоційних подій сприяє виникненню особливого психологічного простору, де відбувається їхня трансформація. Андреа з подивом визнає інакшість сестри, зміни, які відбулися в ній. Інколи їй важко впізнати свою сестру в дівчині, яку вона знала раніше. Тепер Лейсі скромно вдягнена, у довгій спідниці, з довгим волоссям, її нігті коротко й охайно підстрижені. Андреа вражена її заощадливістю, бо були часи, коли «Lacy couldn't save more than ten dollars at a time», але цього разу їй вдалося назбирати на подорож дві тисячі доларів. Старша сестра визнає, що «she's quieter»; «she's a generous person, easy with people in the way I'm not» (Kirby, 2022). Між ними триває недовдоволеність, обережність, вони, нібито чекають якогось підступу одна від одної, проте залишаються нерозлучними: «We're being careful with each other, keeping our conversations small» (Kirby, 2022).

Нові знайомі, яких вони зустрічають на острові, Ріба, Лео та Патрік, значною мірою вплинули на зміни, що мимоволі відбуваються між сестрами. Андреа ревнує Лейсі до Ріби, розважливої, мудрої літньої жінки, бо їм цікаво разом. Ці ревності викликані браком уваги з боку Лейсі, яка дистанціюється від надмірної опіки сестри. Лейсі захоплено дивиться на Рібу, що неабияк дратує Андреа: «I would like Reba more if Lacy liked her less» (Kirby, 2022). Якось одного дощового дня вони грали в слова й Ріба намагалась пояснити ірландське слово «qi», як «that stuff that holds the muscle to the bone» (Kirby, 2022). Це слово метафорично характеризує те саме єднання з сестрою, якого прагне Андреа. Бути «like muscle and bone», «сухожиллям», що з'єднує м'язи й кістки. Символічна нерозривність сестер особливо гостро проявляється під час нічної прогулянки до пабу, де дівчата та їх знайомі Патрік та Лео розважаються, спілкуються, зрештою перебирають міру з алкоголем. Перші симпатії, що виникають між Андреа та Патріком, нічна атмосфера, зоряне небо, ніжні обійми, поцілунки перериваються через нав'язливі думки старшої сестри про Лейсі. Під впливом страхів, що не дають їй спокою («a tremor that doesn't stop»), Андреа вкотре нехтує особистим життям, вирушає на пошуки молодшої сестри, по всяк час уявляючи її «lying in a ditch by the road, fallen from a boulder, strangled in a field» (Kirby, 2022). Її уява постійно конструює жорстокі ситуації, дієвою особою яких має бути Лейсі. Андреа виправдовує свою паніку та шаленість тим, що вони все ще малі діти, але вона доросліша, і це надзвичайно вагомо: «She isn't a big girl. Neither am I. We are little girls, but I am that much bigger, that crucial bit» (Kirby, 2022). По суті, у взаєминах Андреа з Лейсі простежується характерна для закоханого, а в нашому випадку емоційно залежного, суб'єкта модель, яку описує Р. Барт (Барт, 2006). Прагнення Андреа з дитинства стати частиною «великого Я» її сестри, завжди бути поруч, відчувати нерозривну тілесну й емоційну єдність, «як кістки й м'язи», є проявом глибокого ототожнення з Іншим, що має на меті злиття ідентичностей, а не утвердження власної, окремішньої: «I am Lacy's someone, and she is mine, like muscle and bone. Tendons connect muscle to bone» (Kirby, 2022). Такий психоемоційний механізм ототожнення з близькою людиною, глибинна потреба в Іншому, підтверджує думку про те, що любов, навіть сестринська, це передусім проєкція власних очікувань, страхів на об'єкт впливу, що, зрештою, провокує страждання через неможливість реалізації, адже повне злиття лишається ілюзією.

Єдине, чого хоче Андреа, знайти Лейсі, повернутись додому, тримаючись за руки, ніби вони знову маленькі сестрички, тоді як Лейсі в цей час спокійно спить вдома.

Складні взаємини між сестрами, чий життєвий досвід та погляди на стосунки, самореалізацію і власне місце у світі суттєво відрізняються, підкреслюють подвійну природу родинних зв'язків, здатних одночасно виступати джерелом підтримки та обмеження. Зустріч Андреї з Патриком відкриває нові перспективи для неї, можливість залишитись на острові, розпочати власне життя, створити «a new self to replace this old one». У цьому контексті, слід навести символічну гру слів, у спогаді дитинства Андреї, коли вона поспішала перевдягнутись на вечерю зі словами «I'm going to *get changed*», батько відповідав жартома: «We were hoping you'd *change*». Андрею з дитинства переслідує бажання бути гарною та відповідати очікуванням оточуючих.

На ранок сестри вирушають на екскурсію до форту Дун-Енгус, долаючи складний шлях кам'янистими, слизькими стежками. У передчутті чогось невідомого Андрею охоплює страх, що вона зруйнувала щось, що мало б залишитись непорушним. Моральні метання посилюються картинами падіння Лейсі зі скелі, що малює їй хвороблива уява: «I imagine her slipping and falling, her arms and legs slapping the water the below. I imagine her head cracking open like a watermelon against a rock on the way down. I imagine her jumping, which I know is crazy, but maybe she would, without even meaning to, like I worry I may» (Kirby, 2022). На диво, Лейсі не стрибає зі скелі, а натомість бере Андрею за руку, разом вони стають на коліна, потім повзуть, як солдати, деякий час лежать пліч-о-пліч на вологій траві, тримаючись за руки, й на кінець насмілюються подивитись вниз зі скелі. Кірбі порівнює сестер з солдатами, для яких почуття довіри та взаємодопомоги є засадничим для виживання під час бойових дій. Крихкість цієї єдності посилюється відчуттям можливого руйнування скелі, з краю якої сестри, «our fingers still entwined», спостерігають за бурхливим морем. Фінальна сцена демонструє трансформацію стосунків між жінками, в яких вперше Лейсі бере відповідальність за сестру, виявляє емпатію й підтримку. Переплетіння рук стає символом непорушності родинних стосунків. Підтримка, співчуття, подолання умовних та реальних перешкод викликають емпатію, призводять до переосмислення сестринських рольових моделей, за якими був вибудований їх спільний світ. Особливого значення, на нашу думку, набуває присвята сестрі, яку авторка пропонує на початку збірки: «for my sister Claire / you more than anyone/ you more than anything». У таких спосіб Г. Кірбі підтверджує подвійну природу сестринства. З одного боку, відстоює право на власну окремішність в родині, а з іншого створює ілюзію нерозривності доль сестер, непорушну сутність родинних стосунків, даючи читачам безліч можливостей для подальших інтерпретацій.

Висновки. Проведений аналіз оповідання Гвен Е. Кірбі «Інішмор» засвідчив, що сестринство виступає вагомим емоційно-психологічним простором, у якому відбувається формування жіночої ідентичності. Водночас комплексна природа сестринства може бути як ресурсом для особистісного зростання, так і джерелом тиску та взаємозалежності. Особливості наративної структури та проблематики оповідання засвідчують його феміністичну природу.

Література:

1. Барт Р. Фрагменти мови закоханого, Львів: Бібліотека журналу «Ї», 2006. 283 с.
2. Башкирова О. Художня репрезентація жіночості в сучасній українській романістиці. *Слово і Час*. 2020. №6 (714). С. 72-86.
3. Barrett L. Shit Cassandra Saw: A Review. URL.: <https://www.southernhumanitiesreview.com/review-gwen-e-kirbys-shit-cassandra-saw-by-lev-barrett.html#:~:text=Gwen%20E,things%20have%20stayed%20the%20same>.
4. Kennedy G. Yelp Reviews, Warrior Queens, and Tinder Dates: A Review of Shit Cassandra Saw by Gwen E. Kirby. URL.: <https://portlandreview.org/yelp-reviews-warrior-queens-and-tinder-dates-a-review-of-shit-cassandra-saw-by-gwen-e-kirby>.
5. Kirby G. E. Shit Cassandra saw. New York: Penguin Book, 2022. 100 p.
6. McAllester E. Genre Bathing: A Review of Shit Cassandra Saw by Gwen E. Kirby. URL.: <https://fuguejournal.com/genre-bathing-mcallester#:~:text=Gwen%20E,why%2C%20has%20given%20me%20pause>.
7. Wisner W. Understanding Oldest Child Syndrome and How It Shapes Childhood Development. URL.: <https://www.verywellmind.com/how-oldest-child-syndrome-shapes-childhood-development-7866816>.

References:

1. Barthes, R. (2006). *Fragments of a lover's discourse* (Ukrainian ed.). Lviv: Library of "Yi" Journal.
2. Bashkyrova, O. (2020). *Khodozhnia reprezentatsiia zhinochosti v suchasniy ukrainskii romanistytsi* [Artistic representation of femininity in contemporary Ukrainian fiction]. *Slovo i Chas*, (6), 72–86.
3. Barrett, L. (2023). *Shit Cassandra saw: A review*. *Southern Humanities Review*. <https://www.southernhumanitiesreview.com/review-gwen-e-kirbys-shit-cassandra-saw-by-lev-barrett.html>
4. Kennedy, G. (2022). *Yelp reviews, warrior queens, and tinder dates: A review of Shit Cassandra Saw by Gwen E. Kirby*. *Portland Review*. Retrieved April 29, 2025, from <https://portlandreview.org/yelp-reviews-warrior-queens-and-tinder-dates-a-review-of-shit-cassandra-saw-by-gwen-e-kirby>.
5. Kirby, G. E. (2022). *Shit Cassandra saw*. New York, NY: Penguin Books.
6. McAllester, E. (2022). *Genre bathing: A review of Shit Cassandra Saw by Gwen E. Kirby*. *Fugue Journal*. Retrieved April 29, 2025, from <https://fuguejournal.com/genre-bathing-mcallester>.
7. Wisner, W. (2023). *Understanding oldest child syndrome and how it shapes childhood development*. *Verywell Mind*. <https://www.verywellmind.com/how-oldest-child-syndrome-shapes-childhood-development-7866816>.

Отримано: 9 червня 2025 р.

Прорецензовано: 2 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2025 р.

email: elena_palkevitch@yahoo.fr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3575-8471>

Researchgate ID Olena_Palkevich

Google Scholar Olena_Palkevych

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-58-63](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-58-63)

Палькевич О. С. Засоби створення іронії в скетчах колюша про вади суспільства (на основі скетчу «Les Flics»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 58–63.

УДК: 811.133.1'276'38:351.74

Палькевич Олена Сергіївна,
старший викладач,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ІРОНІЇ В СКЕТЧАХ КОЛЮША ПРО ВАДИ СУСПІЛЬСТВА (НА ОСНОВІ СКЕТЧУ «LES FLICS»)

У статті досліджено іронію як складний лінгвістичний та прагматичний феномен, що виконує важливу роль у створенні сатиричного ефекту в жанрі скетчу. Об'єктом аналізу є скетч французького коміка Колюша «Les Flics», у якому іронія використовується як інструмент соціальної критики, зокрема висміювання недоліків поліцейської інституції.

Виявлено основні лінгвістичні, стилістичні та прагматичні засоби створення іронії. Доведено, що центральною мовленнєвою стратегією, що формує критичне ставлення до поліцейської системи, є навмисне провокування аудиторії та акцентування на абсурдності зображуваних реалій. Комічний ефект виникає з контрасту між соціально очікуваними нормами поведінки (зокрема мовленнєвої) та реальністю, яку репрезентує персонаж-оповідач. Проаналізовано як стилістичні прийоми, такі як антифразис, метафора, метонімія, гротеск, сарказм, а також лінгвістичні засоби – використання розмовного регістру, жаргону та порушення мовних норм – створюють відчуття глибокої мовної і соціальної девіації поліцейського.

Стаття опирається на сучасні лінгвістичні теорії, зокрема прагматику, теорію мовленнєвих актів, теорію поліфонії та теорію релевантності.

В ході дослідження з'ясовано, що іронія у скетчі є інсценізованою і ситуаційною, а її комічний ефект досягається через конфлікт між очікуваним і фактичним. Особливу увагу приділено імпліцитності, поліфонії висловлювання та сатиричній стратегії персонажа-оповідача. Дослідження демонструє, що іронія не лише підсилює естетичний ефект тексту, а й виконує критичну соціальну функцію, формуючи дискурс спротиву.

У роботі окреслено перспективи подальшого аналізу інших скетчів Колюша в контексті мовленнєвої критики суспільства.

Ключові слова: іронія, іронічний дискурс, аналіз скетча, стилістичні і прагматичні засоби іронії, Колюш.

Olena Palkevych,

Senior Lecturer,

Oles Honchar Dnipro National University

MEANS OF CREATING IRONY IN COLUCHE'S SKETCHES ON SOCIAL VICIES (BASED ON THE SKETCH "LES FLICS")

The article explores irony as a complex linguistic and pragmatic phenomenon that plays a significant role in creating satirical effect within the sketch genre.

The object of analysis is the sketch «Les Flics» by French comedian Coluche, in which irony functions as a tool of social critique, particularly through the ridicule of flaws within the institution of police.

The study identifies the main linguistic, stylistic, and pragmatic means used to construct irony. It demonstrates that the central communicative strategy shaping the critical attitude toward the police system is the deliberate provocation of the audience and the emphasis on the absurdity of the depicted social conditions. The comic effect arises from the contrast between socially expected norms of behavior (including verbal conduct) and the reality represented by the narrator-character.

Stylistic devices such as antiphrasis, metaphor, metonymy, grotesque, and sarcasm, along with linguistic features such as colloquial register, slang, and violations of linguistic norms, are shown to contribute to the portrayal of deep linguistic and social deviation in the police character.

The article draws on contemporary linguistic theories, including pragmatics, speech act theory, polyphony theory, and relevance theory. It concludes that irony in the sketch is both staged and situational, with the comic effect emerging from the conflict between expectation and reality. Special attention is given to implicature, polyphonic structure of the utterance, and the satirical function of the narrator. The study shows that irony not only enhances the aesthetic dimension of the text but also performs a socially critical function by shaping a discourse of resistance.

Future research directions include the analysis of other Coluche sketches in the context of linguistic critique of society.

Keywords: irony, ironic discourse, analysis of a sketch, stylistic and pragmatic means of irony, Coluche.

Постановка проблеми. Протягом всього свого існування людина стикається з комічним, потребує і створює його. Філософський енциклопедичний словник зазначає, що комічне (від грецьк. *κομικός* – смішний) «передбачає розвинуте почуття гумору, яке вважається інтелектуальним почуттям і свідчить про гнучкість розуму» та визначає його як «метакатегорію естетики, яка відображає конфлікт суспільно значимої форми в поведінці і діях людини з нікчемністю соціального і морального змісту цієї дії, що не загрожує суспільним цінностям і долається через сміх».

Одним із різновидів комічного є **іронія** (від грецького *εἰρωνεία* – «глузування, удаваність»), яка виражається у гумористичному, переважно критичному ставленні до певних об'єктів чи суб'єктів через насмішку, побудовану зазвичай на подвійному смислі, створенні протилежного ефекту. Двома основними елементами іронії є: критика та імпліцитність.

Іронія є об'єктом наукових досліджень ще з давніх часів. Аристотель в своїй «Риторичі» розглядає іронію не просто як жарт, а як інструмент мислення і комунікації, як один із способів переконання. Він визначає її як «такий вид смішного, коли говоримо інакше, ніж почуваємо» (Цит за Мацько, 2006) і вважає, що це м'яка форма насмішки, яку використовують освічені люди; вона базується на несподіваному повороті думки. Він виділяє «сократичну іронію» як «знак, що демонструє зазор між видимістю і сутністю, гадкою і розумінням». (Гейко, 2014). Як і Аристотель, Квінтіліан розглядає іронію як щось протилежне до того, що насправді сказано і розмірковує над тим, чи вона є риторичним тропом (*tropos*) чи фігурою (*figura sententiae*). Він схиляється до фігури, вважаючи, що на відміну від іронії-тропа, коли слово або вислів уживається в переносному значенні, прямо протилежному до буквального, іронія як фігура – це більш витончена форма мовлення, в якій контекст і тон мають вирішальне значення і передбачають інтелектуальну гру між оратором і слухачем, що повинен розпізнати прихований сенс (Квінтіліан, 1920).

Європейською науковою традицією іронія довгий час досліджується саме в риторичному і стилістичному ключі: як троп (С. Дюмарсе, 1729) або як фігуру (П. Фонтаньє, 1830). В цьому підході іронія визначається як *антифразис* (грец. ἀντιφρασις – «протиіреччя», anti – проти і frasis – вислів, зворот мови), «різновид енантіосемії, троп, що полягає в спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією». (Великий тлумачний словник сучасної мови). Троп чи фігура, це – стилістичний прийом, який базується на різності основного і переносного значення. Іронічний ефект тут створюється завдяки різниці між тим, що буквально сказано і тим, що насправді хотіли сказати. Але іронія має більш широкий спектр засобів і формується не лише на рівні слова або фрази, а й на рівні дискурсу. Іронія – це форма непрямой комунікації, яка потребує високого рівня когнітивної обробки. Тому у ХХ столітті здійснюється детальне дослідження іронії в межах філософії мови і різних лінгвістичних теорій, а аналіз засобів її вираження залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

У добу TikTok, YouTube Shorts і Instagram Reels **скетч** (англ. *sketch*, буквально – ескіз, нарис, від грец. Σχέδιος – випадковий, імпровізований) як окремий комічний жанр чудово адаптується під формат «швидкого контенту» й активно представлений у іноземному й українському медіа-просторі. У сучасному медіа-дискурсі іронія виконує не лише естетичну, а й соціальну функцію, виступаючи ефективним інструментом непрямой критики та комунікативної гри. Зокрема, у скетчах Колюша іронія стає засобом вираження громадянської позиції, способом висміювання суспільних вад і владних структур. Тож, **актуальність роботи** зумовлена потребою осмислення мовленнєвих стратегій, за допомогою яких формується критичне ставлення до соціальних реалій. Крім того, порівняння сучасних і класичних форм іронії дає змогу простежити еволюцію засобів мовленнєвої критики.

Мета цієї статті: виявити та проаналізувати основні лінгвістичні, стилістичні та прагматичні засоби створення іронії в скетчах французького коміка Колюша, спрямованих на висвітлення та критику соціальних вад, на основі сучасних підходів до аналізу функціонування іронії в дискурсі.

Об'єкт дослідження: іронічні висловлювання, **предмет дослідження:** засоби реалізації іронії в гумористичних текстах Колюша, що відображають суспільну проблематику. **Основними завданнями статті є:** розглянути сучасні підходи до вивчення іронії; проаналізувати специфіку жанру скетчу як засобу соціальної критики; виокремити мовні, стилістичні та прагматичні засоби створення іронії у скетчі Колюша «*Les flics*»; дослідити, як іронія використовується для викриття соціальних вад у його тексті та визначити комунікативну ефективність для глядача його іронічних висловлювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ-ХХІ століттях в західноєвропейському мовознавстві іронія активно розглядається в межах різних лінгвістичних парадигм: у прагматиці (П. Грайс, К. Кербрат-Орекюні, Ст. Левінсон, Дж. Ліч), теорії аргументації (Р. Амсі, Й. Егге), теорії висловлювання та дискурсивній лінгвістиці (А. Беррендонер, Ж. Брес, Д. Вілсон, О. Дюкро, Л. Перрен, Д. Спербер) і в когнітивній та психолінгвістиці (А. Кетлер, Н. Д. Нокс).

Українські вчені (Ф. Бацевич, І. Білодід, О. Брюханова, А. Варинська, Ю. Гарюнова, Б. Гомлешко, Б. Дземідок, О. Калита, І. Кропивко, Н. Ланчуковська, Т. Лимарева, Ю. Мухіна, О. Потебня, С. Походня, Ж. Фомичева, О. Шонь, Г. Яновська) вивчали іронію як частину ширших мовних феноменів, пов'язаних з прагматичними аспектами комунікації, де значення можна вивести з контексту або через мовленнєві акти, досліджували розуміння глибинних структур іронії в мовленні, механізми її функціонування в конкретному контексті та форми її реалізації. Неабиякий інтерес представляють аналізи прагматичних особливостей індивідуально-авторських мовних засобів формування іронічного ефекту.

Викладення основного матеріалу. У ХХ столітті, особливо у другій його половині, яка характеризується постмодерним стилем мислення, іронія набуває окремого сенсу і, на думку С.М. Гейко, постає як концептуальна універсалія, що виконує структуроутворювальну функцію в соціокультурному ландшафті та трансльована на інші форми культурної репрезентації (М. Бланшо, Ж. Бодрійар, Ж. Дельоз, Ч. Дженкс, Ж. Жене, С. Коннор, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, І. Хасан). Вона фігурує навіть у назві філософських концепцій: «іронічний код» Р. Барта, «ліберальний іронізм» Р. Рорті, «пастиш як біла іронія» Ф. Джеймсона, «іронія – метамовна гра» У. Еко. (Гейко, 2014).

Детальніші розвідки іронії знаходять своє місце і в лінгвістичних напрямках та теоріях ХХ століття. Продовжуючи античні традиції вивчення іронії, Д.К. Мюке (Мюке, 1969, 2021) зосереджується на її риторичних аспектах. Він досліджує, як іронію використовують в літературі та мовленні для створення контрасту між очікуваним і реальним значенням. За його підходом, іронія є багаторівневою: простою (коли лише один рівень значення є протилежним) або складною (коли є багато рівнів прихованого сенсу). Вона залежить від контексту когнітивних механізмів слухача.

Риторичний підхід актуалізовано і в **прагматиці**, де іронія функціонує як **порушення максими якості**, сформульованої П. Грайсом у **теорії кооперації** («*Do not say what you believe to be false*»), коли насправді слова, які вимовляють, мають інше, не буквально значення, при цьому адресат розуміє, що сказане не є правдивим і шукає прихований, непрямий сенс (Грайс, 1975: 46-53). С. Левінсон уточнює, що зазвичай ці порушення пов'язані із соціальними очікуваннями і інтерпретуються як комунікація, що розпізнається завдяки імплікатурі, тобто вимагає додаткового контексту, а іронія – це частина ширшого процесу інтерпретації непрямой мовлення (Левінсон, 1983: 8-9).

Дж. Ліч, відомий своєю **теорією ввічливості**, розглядав іронію як **порушення принципів ввічливості**, особливо коли вона використовується для сарказму або непрямой критики, але й пов'язував її з **принципом співпраці в мовленні**. Іронія,

за Лічем, є «удаваною ввічливістю», яка дозволяє висловити образу непрямим способом, дотримуючись поверхневої ввічливості. Він розглядає «жартівливу гру» («*banter*») як протилежність іронії – «удавану неповагу», яка насправді виражає дружність. (Ліч, 2014: 216-246).

У теорії мовленнєвих актів іронія розглянута як непрямий іллокутивний акт, де буквальне значення висловлювання не відповідає комунікативній інтенції мовця і дозволяє створити бажаний ефект: посміятись над об'єктом, в який поцілилися. Вона досліджує іронічне висловлювання як реалізацію *імпліцитного* у мовленні: у припущеннях («*les présupposés*») та підрозумілому («*les sous-entendus*»), яке характеризується як «властивість не становити в принципі [...] істинного об'єкта висловлювання». Це означає, що комунікативна дія може вказувати на щось інше або додавати нові значення через контекст, а не через пряме висловлювання. К. Кербрат-Орекюні розглядає іронію як складне прагматичне явище, що функціонує завдяки кооперативності на двох семантичних рівнях: на поверхневому, дослівному («*littéral*») порушується принцип кооперації Грайса, бо висловлювання здається абсурдним або недоречним; на глибшому, образному («*figuratif*») рівні іронія базується на тому, що слухач має здатність «розшифрувати» справжній намір мовця за рахунок контрасту між очікуваним і сказаним, гіпербол, інтонації, культурного контексту, тощо (Кербрат-Орекюні, 1980).

В теорії висловлювання та теорії дискурсу іронія досліджується крізь призму її функціонування в мовленні, її спроможності передавати додаткові значення. Тут існують декілька підходів. *Іронія як згадування або відлуння* («*mention, echo*») в теорії релевантності, висунутій Д. Спербером і Д. Вілсоном, яка спирається на протиставлення між вживанням («*use*») і згадуванням («*mention*»). Для цих вчених іронія схожа на непряме цитування, оскільки не є безпосередньо вираженою через слова, а скоріше через непряму згадку або відсилання (референцію) до чогось, що є вже знайомим слухачеві, але містить речі, які не відповідають загальноприйнятому розумінню ситуації і передають ставлення до неї. Тобто, іронічне висловлювання є відлунням певної репрезентації, з якою мовець не погоджується. Розуміння іронії пов'язане з процедурою розкриття образних значень і того, що є підрозумілим (Сперберг та Вілсон, 1978, 1998; Вілсон, 2006). *Іронія як удавання* («*pretence*»), де іронію розуміють як форму удавання, гри з вигадкою, коли комунікатор «робить вигляд», що він має на увазі одну річ, але насправді прагне передати інше повідомлення. Акцент роблять на взаємодії між комунікатором і співрозмовником, який повинен розгадати цей маневр, а не на засобах інтерпретації ним послання (Кларк та Герріг, 1984, 1990; Реканаті, 2000, 2004). *Іронія як поліфонія* («*polyphonie*»), коли висловлювання, яке здається однозначним, насправді може мати кілька різних значень і ці значення можуть бути виражені через багатоголосся (Дюкро, 1984: 183). О. Дюкро розрізняє голос мовця, того, хто говорить («*locuteur*») та голос мовленнєвого суб'єкта, промовця, («*énonciateur*») (далі «промовець»), які не збігаються в іронічному дискурсі. Промовець – це завжди внутрішня позиція в межах мовлення, а не реально інша людина. В інтерпретації потенційний читач або слухач може реконструювати іншого промовця, ніж мовник мав на увазі. Це ще один голос в цій поліфонії сенсів. (Дюкро, 1984). Л. Перрен вважає іронію вишуканою формою поліфонії, при якій насправді задіяний лише промовець, мовець лише робить вигляд, що з ним ідентифікується і підтримує абсурдну позицію, щоб її висміяти, показуючи імпліцитно (через контекст), що він від нього (мовця) відмовляється. Згідно з Л. Перреном, іронія допомагає зрозуміти суто поліфонічну природу мовлення, де значення виникає через взаємодію різних голосів (промовців) і точок зору, з якими мовець може взаємодіяти, що відображає складність комунікації (Перрен, 1996). *Іронія як елемент діалогізму*. Для Ж. Бреса іронія є діалогічним дискурсивним феноменом, схожим на поліфонію, який полягає у взаємодії, вбудовуванні одного висловлювання (попереднього) в інше (нове). Тобто, нове висловлення включає або посиляється на попереднє, зазвичай коментує чи оцінює його. Лінгвіст це називає «метамовленням» («*métaénonciation*»). Специфіка іронії за Ж. Бресом полягає у обов'язковому поєднанні трьох компонентів: імпліцитного характеру діалогічної взаємодії, дисонансу з ко(н)текстом та гри висловлювання (іронія – це гра на різниці між маскою, яку треба розпізнати, і справжнім «я» мовця). (Брес, 2010)

Отже, іронія є важливим елементом культури спілкування людей для вираження критики, сумніву чи насмішки та потужним засобом художньої виразності з античності до сьогодення. Вона функціонує не лише як мовна форма, а й комунікаційний механізм та інтелектуальний інструмент для передачі прихованих значень. Правильне сприйняття іронії вимагає розуміння контексту і знання мовленнєвих стратегій. Крім того, вона помітно представлена в мистецтві як стилістичний засіб створення художнього тексту і навіть складає основу функціонування комічних жанрів, серед яких скетч.

Скетч (англ. *sketch*, буквально – ескіз, нарис, від грец. Σχέδιος – випадковий, імпровізований) як комічний жанр з елементами іронії, бере початок від народної інтермедії і існує переважно як естрадний жанр у вигляді телевізійних скетч-шоу. Його визначають як «невелику естрадну п'єсу жартівливого змісту з гострою фабулою» (Словник української мови, 1970-1980). Він зазвичай костюмований і зрежисований за сценарієм, персонажі вигадані. Однією з найважливіших ознак скетчу має бути його актуальність і злободенність. Однією з особливостей скетчів французького коміка Колюша є не тільки візуальна яскравість його образів, але й значуща інтелектуальна складова його сатири, особливо соціальної та політичної. Для Колюша суспільство виглядає як піраміда, де на вершині президент, а внизу – звичайні люди з поганим життям, іноді дуже примітивні і обмежені. Соціальна нерівність позиціонується як факт і відправна точка для роздумів про світ (Дюре-Пюжоль, 2018). Найбільш відомими скетчами Колюша, присвяченими соціальній критиці, є: «*C'est l'histoire d'un mec*», «*Les Flics*» («*Le marre*»), «*Les hommes politiques*», «*Le CRS Arabe*», «*Le chômeur et la Politique*».

Розглянемо засоби створення іронії в одному з цих скетчів – «*Les Flics*». Колюш відтворює типовий образ неосвіченого поліцейського, який володіє обмеженими знаннями і здібностями та має певну владу над іншими. Комік представляє себе в якості «тупого оповідача», непродумані коментарі та поведінка якого показують безглуздість та нерозуміння його статусу й ситуації.

Так, вже на початку він каже фразу, яка це підкреслює: *Hé ! Vous là-bas. Le gros qui s'barre avec le pull bleu*. Проаналізуємо ситуацію, виділивши наступні критерії: поверхневий рівень (буквальне значення): поліцейський, ймовірно, на вулиці здалека окликає незнайому людину, яка потрапляє йому на око; контекстуальний рівень: поліцейський дійсно може звернутись до людини на вулиці, якщо ситуація цього потребує; конфлікт між очікуваним і фактичним: поліцейський повинен звертатись з повагою до людей, а цей представник поліції окликає незнайомця здалеку, замість того, щоб підійти і звернутись безпосередньо, а при зверненні виявляє неповагу.

На мовленнєвому рівні для здійснення іллокутивного акту привітання до незнайомого чоловіка у формальному реєстрі ми очікуємо висловлювання: «*Bonjour, Monsieur*». Замість цього отримуємо звернення «*Hé ! Vous là-bas.... le gros avec le pull bleu qui s'barre*», яке є явним проявом зневажливого ставлення до людини на основі знецінення її зовнішності. Крім того, дієслово «*s'barre*» є арготизмом, вживання якого не відповідає формальному контексту. Із всього сказаного контекстуально правильним є лише вживання форми «*vous*» для звернення. Глядач розуміє, що Колюш висміює неповагу до незнайомої людини з боку поліцейського. Тобто йдеться про іронічний непрямий мовленнєвий акт, який має наступний ефект: критика соціальної поведінки і мовлення поліцейського.

Розглянемо момент, коли персонаж розмірковує про недоліки своєї професії. Він починає з того, що дає негативну оцінку того, як він виглядає: «*Oui ! Je sais, j'ai l'air un peu con*». Ми бачимо, що він знаходиться у взаємодії з попереднім мовленнєвим актом, який не виражений експліцитно, але може бути наступним: «*Tu as (t'as) l'air un peu con !*». Тобто в цій фразі ми чуємо два (або більше) голоси: поліцейського (промовець 1) і іншого (інших), хто йому про це казав (промовець 2 (X)). Іронічний аспект полягає в тому, що поліцейський напевно чув раніше, що має недоречний вигляд, тепер він і сам погоджується з цим, а це вияв самоіронії. А можливо, це завчасне самозасудження, гра на упередженні: мовляв, ви хочете посміятися з мене – я вже й сам це визнаю! Але Колюш на цьому не зупиняється і додає ще одну фразу, яка, на думку персонажа, пояснює цей вигляд: «*Mais l'uniforme y est pour beaucoup hein !*». Він не в змозі серйозно замислитися над зауваженням і пошукати різні причини, чому він має дурнуватий вигляд. Замість цього він зсує провину на форму, на зовнішній фактор (форма нібито «змушує» виглядати смішно), а не на внутрішнє наповнення (брак розуму, наприклад). Форма постає як комічний контраст до поведінки або вигляду героя. Іронія тут – у контрасті між словами і сенсом, у зізнанні, нелогічному виправданні та грайливій формі самокритики, яка викликає у слухача не осуд, а сміх. Але пізніше оповідач все ж знаходить переваги поліцейської форми: «*Et c'est bien l'uniforme, c'est pour draguer les gonzesses !*». Його коментарі про те, що форма – це «щоб знімати дівок», відображають його поверхнєве ставлення до роботи поліцейського та намагання використати своє службове положення для вигоди. Але навіть, щоб познайомитися з жінкою він поводить себе нечестно: звертається до неї так само зверхньо і на основі якихось зовнішніх характеристик, як і до чоловіка у синьому светрі: – «*Hep là-bas ! La blonde avec le gosse*». Метонімія у його манері звернення до інших (сприйняття людини за однією зовнішньою ознакою) теж елемент іронії над персонажем. Поліцейський посилює негативний ефект від себе, коли дає жінці наказ підійти, як це кажуть собаці: «*Aux pieds !*». Присутня тут іронічна метафора, побудована на перенесенні якостей одного предмета на інший на основі спільної ознаки – манери віддавати накази – створює ефект несподіванки або, навіть, абсурдності (оскільки до людей така манера наказу не може бути застосованою), та викликає сміх. Пізніше у скетчі зустрічаємо третій прояв лукізму, коли головний герой знову висловлює некоректну думку з приводу зачіски, зовнішності хлопця, якого він називає «бітником». Можна заключити, що це, напевно, постійна практика поліцейських. Але тут все ускладнюється не тільки вербальним знущанням, але й фізичним насильством над людиною через її зовнішність («*Tu m'donneras l'adresse de ton coiffeur ! On lui a cassé la gueule*»). Поліцейські відлупцювали хлопця просто, щоб повеселитися. («*On s'est marrés !*») Це вкотре створює конфлікт між очікуваним і фактичним: поліцейські поведуть себе як «гопніки» замість того, щоб захищати людей. В кінці скетчу «лукізм» набирає нових фарб і перетворюється на расизм: поліцейський нічого не робить на перехресті під приводом відстеження «мутних чуваків», («*les mecs louches*»), серед яких знаходить «смутогового» («*franchement basané*») чоловіка з акцентом. Цей чоловік шукає комісаріат через те, що він загубив документи, і звертається з цим до поліцейського. Контекст спілкування людини, яка звертається по допомогу до поліцейського, абсолютно адекватний, але останній заарештовує чоловіка саме через те, що в нього немає при собі документів. А це вказує на абсурдність реакції охоронця порядку і виглядає гротескно: підкреслює перевищення ним службових повноважень на основі расового упередження.

Іронією просякнуті і роздуми персонажа про те, чому йому не потрібно було ставати поліцейським. Його аргумент представлений у формі іронічної тиради з послідовним нашаруванням іронічних елементів, коли кожен наступний посилює ефект попереднього. Він починає з відповіді «*Non, parce que...*» на певне імпліцитне запитання. Можемо припустити, що цим потенційним запитанням могло бути: «*Tu as bien réfléchi avant de signer le contrat de policier ?*». Тут знову наявна певна поліфонія: голос 1 належить поліцейському, а голос 2 потенційному співрозмовнику (співрозмовникам). А може він сам собі відповідає і це внутрішній діалог. І далі у відповіді ми стикаємось з подвійною іронією: по-перше, оповідач імпліцитно визнає, що не подумав перед тим, як вступати до поліції, що не є розумним і правильним (знову конфлікт між очікуваним і фактичним), і по-друге, він зміг це усвідомити лише за допомогою дружини: «*[...] ma femme me dit toujours : – T'as signé sans réfléchir...*». Але на цьому іронічний ефект не завершується, оскільки персонаж не визнає, що це нерозумно, і задля обґрунтування своєї тези застосовує аргумент до авторитету (спирається на думку інших представників своєї професії): «*J'ai demandé aux autres, ils ont fait pareil, hein*». Таким чином, не лише цей поліцейський, а й всі інші його колеги виглядають тупими. Це елемент гротеску, суттєвого перебільшення, оскільки всі люди не можуть бути однаковими і особливо – однаково тупими. Для Колюша такий гротеск – це засіб соціальної сатири на поліцію як інституцію. І в кінці тиради він стверджує: «*Si on avait réfléchi, on n'aurait pas signé !*». Вживання умовного способу для вираження припущення у минулому та висловлення жалю – це елемент самоіронії, адресованої всім своїм колегам. Ця фраза підтверджує ідею: поліцейські не просто тупі, але й працюють не на своєму місці.

Але поліцейський Колюша спростовує, що вони дурні («*Faut pas nous prendre pour des cons quand même !*») і розповідає про екзамени для отримання роботи поліцейського. Це один з найбільш гротескних моментів у скетчі. У цьому фрагменті персонаж демонструє свою інтелектуальну неспроможність. Взагалі іспит на якому ставлять питання: «*Combien j'ai de doigts ?*» вказує на те, що ті, хто приймає ці іспити, абсолютно несерйозно ставляться до відбору кандидатів і їм байдуже на відповідь: *J'ai dit : J'sais pas. 15 ?* – *M'a m dit : C'est bon. Signez là ! Quinze ans*. Адже відповідь «15» є абсолютно неправильною і безглуздою. І висновок комісії «15 років» підтверджує, що інтелектуальний розвиток кандидата відповідає віку підлітка (і це, безумовно, завищений вік), але його приймають на роботу. Це свідоме порушення правдоподібності задля створення сильного сатиричного ефекту. Іронія стає кумулятивною, коли персонаж підтверджує своє невігластво, вважаючи, що його відповідь була правильною, хоча він її вгадав. «*J'ai eu du bol parce que j'ai dit ça au hasard. J'aurais pu avoir tout faux hein !*». Ця гротескна недорозвиненість персонажа доведена до абсурду і є джерелом комічності. Колюш підкреслює

некомпетентність поліцейських, що може бути показником загальної безпорадності в системі, де навіть ті, хто займають відповідальні посади, неспроможні виконувати свої обов'язки. При цьому оповідач жаліється на те, що його професію не поважають люди («*La police c'est trop ingrat comme métier. C'est vrai!*»), що вони бояться поліцейських («*Les gens y z'ont peur parce qu'on est là!*»). Іронія в тому, що персонаж усвідомлює, що замість захисту громадян («*Nous on est là pour les protéger hein ?*») вони їх лякають і навіть б'ють під час маніфестацій спротиву («*Bon, on est obligés de taper hein!*») і при цьому дивується, чому їх бояться.

У цілому, скетч використовує іронію, щоб висміяти недоліки суспільства, зокрема, загальний безлад у поліції, показати безглуздість та некомпетентність її робітників. Для цього основний персонаж – поліцейський – предстает як «тупий оповідач» завдяки зовнішньому вигляду (невпевнений в собі і п'яний), манері розмовляти (нечіткій, дуже неформальній) і розумовій обмеженості. Іронія є інсценізованою та переважно ситуаційною.

Прагматичні параметри дослідження іронії та сарказму в скетчі допомагають розкрити намір коміка, виявити непорозуміння та проаналізувати імпліцитний зміст висловлювань. Основна мовленнєва стратегія, за допомогою якої формується критичне ставлення до поліції – провокація і загострення абсурдності поліцейських реалій. Комічне будується саме на контрасті між очікуваною поведінкою, в тому числі, мовленнєвою, оповідача та реальністю, починаючи від його хамської манери звертатись до людей та лукізму («*Le gros qui s'barre avec le pull bleu*», «*La blonde avec le gosse*», «*le bitnick*»), його регістром мовлення (розмовним, майже повністю сленговим) та змістом повідомлення, яке він посилає слухачу (він розповідає речі, які не мають відбуватись в роботі поліцейського, як нормальні (п'янство на роботі, незаконне затримання, знущання з затриманих)).

Серед **лінгвістичних засобів** створення комічного велику роль відіграє відтворення саме низького стилю мовлення персонажу, що робить його монолог живим і природним, додає йому автентичності. З іншого боку, такий стиль підкреслює його розумову недорозвинутість і примітивність.

Це створюється на рівні **лексики**: – вживання сленгу: «*y s'en fout*», «*bullais*», «*On lui a cassé la gueule*», «*on s'est marrés*», «*l'air un peu con*»; – вживання аббревіацій: «*Sympa*», «*des psy*», «*les manifs*».

На рівні **морфології**: – випадіння займенника-підмета *il* і заперечного елемента *ne*: «*Mais faut pas*», *vous* – «*Voyez le genre ?*»; – неправильне вживання відносного займенника *que* замість *qui*: «*C'est Robert qu'a gagné*»; – неправильне використання у замість *lui*: «*J'y ai dit*».

На рівні **синтаксису**: – переважно короткі та уривчасті речення, що додає динамічності діалогу і робить його більш природним для усного мовлення; – неправильні синтаксичні конструкції (зайве *qu'*): «*C'est un métier où qu'on en voit quand même des drôles*».

На рівні **фонетики**: – скорочення «*quèque chose*»; – розмовні вигуки: «*Eh ben*», «*Oh bah*», «*hein*», «*eh ?*», «*oh, la vache!*», «*tu vois*»; – скорочення слів, такі як «*y*» замість «*il*», «*j'dis*», «*j'sentais*», «*Vach'ment*», «*T'aurais vu*»; – вживання *z* для зв'язування: «*y z'ont*».

На **лексико-стилістичному рівні** ми маємо справу з іронічним нагромадженням – стилістичним прийомом, коли мовлення перенасичене іронією, – що створює специфічну сатиричну тональність. Крім того, основною формою іронії Колюша в проаналізованому скетчі, є сарказм – гострий, не прихований глум та зневага до поліцейських. Для створення сарказму Колюш вдається переважно до антитези, тобто протиставлення **контрастних** явищ, образів і понять: замість захисту громадян поліцейські їх лякають, замість зразкової поведінки, вони самі порушують правила (алкоголізм, неввічливе ставлення, зловживання владою) або антифразису (поліцейські, що не п'ють є «паршивими вівцями» («*des brebis galeuses*»), іронічної метафори («*Aux pieds!*») і метонімії («*le gros*», «*la blonde*»).

Таким чином, аналіз засобів вираження іронії у скетчах Колюша на основі сучасних підходів до аналізу іронії допомагає зрозуміти комунікативний контекст функціонування комічного, інтенцію мовця, механізми інтерпретації неявних значень в іронічному дискурсі, а також основні засоби створення іронії.

Перспективи. Перспективним напрямом розширення дослідження є аналіз функціонування іронії в інших скетчах Колюша для більш точного розуміння його іронічної манери.

Література:

1. Bres J. L'ironie, un cocktail dialogique? EDP Sciences, 2010. URL: <https://www.researchgate.net/publication/269086895> (дата звернення 29.05.2025)
2. 8. Clark H. H. and Gerrig R. J. On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*. 1984, Vol. 113, No. 1, P. 121-126.
3. 9. Ducrot O. Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation. *Le dire et le dit*. P.: Minuit, 1984. P. 171–233.
4. Duret-Pujol M. Coluche président : de la satire à l'action politique. *Textes & Contextes*. 06.12. 2018. URL: <https://preo.ube.fr/textesetcontextes/index.php?id=1973>.
5. Grice H. P. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*, Vol. 3, Speech Acts, ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. New York: Academic Press, 1975. P. 46-53. URL: <https://www.ucl.ac.uk/ls/studypacks/Grice-Logic.pdf>
6. Kerbrat-Orrecchioni C. L'ironie comme trope. *Poétique*. 1980. N°41. P. 108–127.
7. Leech G. Politeness and its «opposites». *The Pragmatics of Politeness*, New York: Oxford University Press, 2014. P. 216-246
8. «*Les Flics*». Текст скетча. URL: <https://www.paroles.net/coluche/paroles-le-flic>
9. Levinson St. C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 8-9.
10. Muecke D. C. The Compass of Irony. 1969, 2021. URL: <https://tinyurl.com/3eaw2p5t>.
11. Perrin L. Les tropes et l'ironie comme forme de polyphonie. *L'ironie mise en trope*. Paris : Kimé, 1996. URL: <https://tinyurl.com/22uc9ux6>
12. Quintilian. Institutio Oratoria, Книга IX, Розділ 2. Vol. III of the Loeb Classical Library edition, 1920. URL: <https://tinyurl.com/342azce8>.
13. Sperber D. & Wilson D. *Relevance Communication and Cognition*. Blackwell, 1986; 2nd Edition, 1996. URL: <https://tinyurl.com/4djv9er>.
14. Антифразис. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://shorturl.at/k7t2t>
15. Гейко С.М. Філософський вимір поняття «іронія». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки*. 2013. № 1083, Вип. 49(2). С. 61-64.

16. Комічне. Філософський енциклопедичний словник. URL: <https://9.slovaronline.com/2492->.
17. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. 2-ге вид., стер. К.: Вища шк., 2006. 311 с. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/862/Matsko_Rytoryka.pdf
18. Скетч. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. С. 260.

References:

1. Bres, J. (2010). L'ironie, un cocktail dialogique? [Irony, a dialogical cocktail?] URL: <https://www.researchgate.net/publication/269086895> [in French].
2. Clark, H. H., & Gerrig, R. J. (1984). On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*. Vol. 113, No. 1, P. 121-126. [in English].
3. Ducrot, O. (1984). Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation. [Sketch of a polyphonic theory of enunciation]. *Le dire et le dit*. P.: Minuit, P. 171-233. [in French].
4. Duret-Pujol, M. Coluche président: de la satire à l'action politique. [Coluche president: from satire to political action]. *Textes & Contextes*. 06.12. 2018. URL: <https://preo.ube.fr/textesetcontextes/index.php?id=1973>. [in French].
5. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*, Vol. 3, Speech Acts, ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. New York: Academic Press. P. 46-53. URL: <https://www.ucl.ac.uk/lis/study/packs/Grice-Logic.pdf>. [in English].
6. Kerbrat-Orecchioni, C. L'ironie comme trope. [Irony as trope]. *Poétique*. 1980. N°41. P. 108-127. [in French].
7. Leech, G. (2014). Politeness and its «opposites». *The Pragmatics of Politeness*, New York: Oxford University Press. P. 216-246. [in English].
8. «Les Flics». [Text of the sketch]. URL: <https://www.paroles.net/coluche/paroles-le-flic>. [in French].
9. Levinson, St. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, P. 8- [in English].
10. Muecke, D. C. (1969, 2021). The Compass of Irony. URL: <https://tinyurl.com/3eaw2p5t>. [in English].
11. Perrin, L. (1996). Les tropes et l'ironie comme forme de polyphonie. [Tropes and irony as a form of polyphony]. *L'ironie mise en trope* Paris: Kimé. URL: <https://tinyurl.com/22uc9ux6>. [in French].
12. Quintilian. (1920). Institutio Oratoria, Книга IX, Розділ 2. Vol. III of the Loeb Classical Library edition. <https://tinyurl.com/342azce8>. [in English].
13. Sperber, D. & Wilson, D. (1986, 1996.). *Relevance Communication and Cognition*. Blackwell, 2nd Edition, URL: <https://tinyurl.com/4djvf9er> [in English].
14. Antyfrazyz. [Antiphrasis]. A large explanatory dictionary of the modern language. URL: <https://shorturl.at/k7t2t>. [in Ukrainian].
15. Heiko S.M. Filosofskyi vymir poniattia «ironiia». [The philosophical dimension of the concept of «irony»]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Teoriia kultury i filosofii nauky*. 2013. № 1083, Vyp. 49(2). S. 61-64. [in Ukrainian].
16. Komichne. [Comic]. Philosophical Encyclopaedic Dictionary. URL: <https://9.slovaronline.com/2492->. [in Ukrainian].
17. Matsko, L.I. L. I., Matsko, O. M. (2006) Rytoryka [Rhetoric]: Navch. posib. 2-he vyd., ster. K.: Vyshcha shk., 311 s. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/862/Matsko_Rytoryka.pdf. [in Ukrainian].
18. Sketch. Dictionary of the Ukrainian language (1970-1980): v 11 tt. AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K.: Naukova dumka. T. 9. S. 260. [in Ukrainian].

МОВА В ДІАЛОЗІ КУЛЬТУР

Отримано: 11 травня 2025 р.

Прорецензовано: 30 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 25 липня 2025 р.

email: saphochka1@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6182-9267>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-64-67](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-64-67)

Борзенко О. П. Національно-культурні чинники та їх особливості впливу на процеси міжкультурного спілкування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 64–67.

УДК: 811 : 808.5 : 316.7

Борзенко Олександра Павлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Зазначено, що у процесі міжкультурного спілкування особистість спілкується за допомогою мови, як найдосконалішого засобу спілкування, через який пізнається світ, що мова є дзеркалом національної культури, тому так важлива її національно-культурна семантика, яка відображає характерні риси нації, її фольклор, особистості побуту, звичаїв та історії. Визначено, що при взаємодії мови і культури, формується постійний процес появи та утворення фразеологічних одиниць, які не тільки урізноманітнюють, збагачують, забарвлюють мовлення, точно відтворюють відображення предметів, понять, явищ, культури, суспільно-історичних особливостей народу, а і є ключовим засобом подальшого пізнання мови та підвищення рівня культури спілкування. Звернуто увагу на те, що процес міжкультурного спілкування є результатом взаємодії мови і культури між представниками різних національностей й мов, та наголошується на необхідності врахування психічних, антропометричних особливостей людини, а також на економічні, соціальні особливості, які впливають на мовленнєве спілкування. Встановлено, що сьогодні в процесі міжкультурного спілкування особистість прагне використовувати передову інноваційну форму для формування міжкультурної компетентності та необхідних знань про різні народи, культури, а також встановлення комфортних умов в різних сферах й ситуаціях.

Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених з теорії й практики лінгвістичних дисциплін з'ясував, що більшість дослідників визначають, що в центрі уваги міжкультурного спілкування завжди перебуває мова, в якій віддзеркалюються ключові особливості людини та всієї національно-культурної спільноти.

Зроблено висновки та надано напрями подальшого розвитку цього дослідження.

Ключові слова: мова, особистість, національно-культурні чинники міжкультурне спілкування, культура мовлення, засоби спілкування.

Oleksandra Borzenko,
PhD in Pedagogy, Docent
Associate Professor at the Department of Foreign Languages,
Kharkiv National Automobile and Highway University

NATIONAL AND CULTURAL FACTORS AND THEIR FEATURES OF INFLUENCE ON INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESSES

It is noted that in intercultural communication process, a person communicates using language as the most perfect means of communication through which the world is known, that language is a mirror of national culture, therefore its national-cultural semantics is so important, reflecting the characteristic features of the nation, its folklore, personality, life, customs and history. It was determined that during the interaction of language and culture, a constant process of the emergence and formation of phraseological units is created, which not only diversify, enrich, color speech, accurately reproduce the reflection of objects, concepts, phenomena, culture, socio-historical features of the people, but also are a key means of further knowledge of the language and increasing the level of cultural communication. Attention is drawn to the fact that intercultural communication process is the result of the interaction of language and culture between representatives of different nationalities and languages, and it is emphasized the need to take into account the mental and anthropometric characteristics of a person, as well as economic and social features that affect speech communication. It has been established that today, in intercultural communication process, a person seeks to use an advanced innovative form to form intercultural competence and necessary knowledge about different peoples and cultures, as well as to establish comfortable conditions in various areas and situations.

An analysis of research by domestic and foreign scientists on the theory and practice of linguistic disciplines has revealed that most researchers determine that the focus of intercultural communication is always on language, which reflects the key features of a person and the entire national and cultural community.

Conclusions are drawn and directions for further development of this research are provided.

Keywords: language, personality, national and cultural factors, intercultural communication, speech culture, means of communication.

Постановка наукової проблеми. Що таке спілкування? Це не тільки висловлювання власних думок, а ще й сприйняття та розуміння думок іншої особистості. Без цього не відбувається взаємодія, що є проблемним процесом, обумовленим особливостями національних культур. Оволодіння національно-культурними цінностями країни, розв'язання проблем з розумінням особливостей мислення та сприйняття дійсності, оволодіння знаннями про культуру й традиції країни, все це є необхідною умовою для успішного спілкування з носіями різних культур. Людина у спілкуванні використовує свій комунікативний паспорт, який повідомляє про рівень загальної культури, інтелекту, загального розвитку. Особистість, яка володіє складовими спілкування та якщо вміє впливати на учасників в різних ситуаціях, справляє позитивне враження. Отже, вивчення національно-культурних, культурно-психологічних чинників міжкультурного спілкування є однією з найважливішою проблемою, що сформувалась в останні роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість знань про національно-культурних чинників, що впливають на процеси спілкування, зумовило активне вивчення та аналіз науковцями багатьох країн проблематики міжкультурної комунікації.

Треба зазначити, що комунікативний підхід визначився в результаті вивчення, аналізу, осмислення наукових праць, досягнень з комунікативної лінгвістики, психології, педагогіки та методики викладання іноземних мов, що знайшло відображення в роботах як українських так і зарубіжних науковців (Ф. Бацевич, Д. Бівін, Й. Вахек, П. Вацлавик, П. ван дер Віст, І. Воробйова, Е. Гроссе, С. Гюнтер, Д. Джексон, Т.-Б. Карлсон, Г.-Г. Кларк, С. Ніколаєва, Дж. Трейджер, М. Халідей, Д. Хаймс, Е. Холл, О. Яценкова та ін.). Розвиток науки зумовив появу цілої мовної системи застосування, реалізації методів, підходів при викладанні іноземної мови та ставить нові завдання, які виникають із потреб суспільства.

Так американський дослідник Д. Хаймс зазначає, що у процесі міжкультурного спілкування, важливе значення має ідіоетнічне: «люди, які належать до різних культур, ... володіють особливими комунікативними системами, а не одними й тими самими природними комунікативними можливостями лише з різними звичаями. Культурні цінності й вірування почасти створюють мовну реальність» (Hymes, Gumpers, 1972).

Спілкування носіїв різних ідіоетнічних мов – це не лише знання засобів мовного коду, а й володіння елементами і категоріями чужої мови. Людина, яка хоче вільно і невимушено комунікувати з носіями іншої мови, повинна оволодіти також їх культурою, що знайшла своє втілення в цій мові.

Український філолог, філософ Ф. Бацевич характеризує міжкультурну комунікацію як прямий контакт її учасників, що використовують засоби мовного коду з культурно-специфічними смислами, а також стратегії й тактики спілкування міжособистісної інтеракції (взаємодії) та є національно-культурно обумовленими. Вони залежать від конкретної лінгвокультури, традицій тощо.

Науковці виокремлюють в дослідженнях міжкультурного спілкування основні аспекти, які зорієнтовані до різних національних культур, що пов'язані з соціальними чинниками й функціями спілкування певної культурно-мовної спільноти, що визначається специфікою мови.

Дослідники вважають, що етнічні особливості свідомості зберігаються тоді, коли його носії розмовляють різними мовами, а також коли дві різні етнокультурні спільноти є носіями однієї мови. Отже, дослідження науковців спрямовані на оволодіння певного обсягу знань про спосіб й духовне життя етносів та їх особливості світосприйняття тощо.

Мета дослідження. Головною метою даного дослідження є вивчення й узагальнення національно-культурного впливу на процеси міжкультурного спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спілкування особистостей завжди відбувається в межах законів спілкування конкретної етнічної мови та мовних картин світу. Сьогодні, у сучасному глобалізованому та інформаційному світі, спілкування носіїв різних мов і культур стало необхідним явищем, що має великий вплив на формування соціально значущих якостей людини, готової до діяльності в умовах розвитку всіх сфер життя.

Американські вчені Е. Холл й Дж. Трейджер (Hall, 1967) впровадили у науковий обіг термін «міжкультурна комунікація».

Для міжкультурної комунікації характерно те, що у прямому контакті учасники спілкування різних лінгвокультурних спільнот використовують засоби мовного коду з культурно-специфічними смислами, стратегії й тактики спілкування та мають різну комунікативну компетенцію.

Як зазначає Ф. Бацевич національно-культурні чинники мають істотний вплив як на елементи мовного коду, так і на власне процес спілкування. Вагомим є вплив на семантику окремих слів і, відповідно фрагментів мовних картин світу, наприклад, (японське слово *сакана* перекладається на українську мову як *риба*; для японців *сакана* – це будь-яка живність, наявна в морі, але для українців риба – це луска, плавники, і велика кількість кісток). Значно впливають національно-культурні чинники на структуру комунікативного акту і його складові. Особливо відчутно вони позначаються на формуванні соціальних ролей учасників комунікації, які розкривають їх соціальну взаємодію. Історичні, національні, культурні та інші чинники впливають і на вербальні, і на невербальні складові спілкування, а також на співвідношення вербальних та невербальних складових (Бацевич, 2009: 277, 278).

Ф. Бацевич пропонує здійснювати комплексний комунікативний аналіз за такою схемою: 1) контекст і ситуація спілкування: місце та час спілкування; канали комунікації; комунікативний шум; зворотний зв'язок; 2) комунікативна поведінка учасників спілкування (комунікативний паспорт): виявлення комунікативної мети кожного з учасників спілкування; оцінка учасниками стратегії один одного; виявлення тактик комунікативної поведінки учасників спілкування; характеристика соціальних і комунікативних ролей учасників спілкування; аналіз виявлення прийомів впливу на співрозмовника; характеристика типів спілкування комунікантів; виявлення дії загальних законів спілкування; 3) аспекти мовного коду в комунікації: найчастотніші типи мовленнєвих актів; мовленнєві жанри, яким надають перевагу учасники спілкування; дотримання учасниками спілкування норм культури мовлення; типи мовленнєвих помилок ідіостилі учасників спілкування; наявність засобів непрямого спілкування та їх інтерпретація учасниками комунікації; аналіз риторичних аспектів спілкування: та їх інтерпретація учасниками комунікації; аналіз риторичних аспектів спілкування; вживання слів у прямих і переносних значеннях, образність, тропи й фігури мовлення тощо; засоби мовного етикету; 4) роль паралінгвістичних засобів спілкування:

регістрові характеристики; тональність спілкування; атмосфера спілкування; 5) висновки: характеристика спілкування загалом, а також комунікативних позицій учасників: у кого вони сильніші, у кого слабші; як вони змінюються у процесі спілкування; хто повніше досягає предметних і комунікативних цілей; хто ефективніше використовує засоби комунікативного кодексу; хто завоював комунікативну ініціативу, а хто її втратив тощо (Яценкова, 2011: 242).

За твердженням І. Воробйової та фахівців з проблем міжкультурного спілкування, впливають на комунікацію, три основні чинники: перший – лексико-фразеологічні обмеження, що регулюють користування мовою. Це означає, що кожне слово кожної мови має свої, властиві тільки цій мові коло або резерв сполучуваності. Чому українські сполучення «висока трава», «міцний чай», «сильний дощ» англійською звучать як «довга трава» (long grass), «сильний чай» (strong tea), «важкий дощ» (heavy rain)? Пояснення є лише одне: кожне слово володіє власною лексико-фразеологічною сполучуваністю, тобто валентністю. Валентність національна (не універсальна), адже властива тільки певному конкретному слову в певній конкретній мові. Специфіка лексичної сполучуваності стає очевидною лише за умови зіставлення мов. Через це носії мови не бачать таких труднощів (Воробйова, 2014: 99).

Другий чинник – конфлікт між культурними уявленнями різних народів про ті предмети і явища реальності, які позначені «еквівалентними» словами цих мов. Ці культурні уявлення зазвичай обумовлюють появу різних стилістичних конотацій у слів різних мов. В українській мові словосполучення «чорна кішка» позначає, як і англійське «black cat», ту саму тварину – кішку – того самого кольору – чорного. Однак в українській культурі, відповідно до традицій і прикмет, чорна кішка приносить нещастя, невдачу, а тому словосполучення має негативні конотації. В англійській же культурі, чорні кішки – ознака удачі, несподіваного щастя, і на листівках із написом Good Luck сидять саме чорні кішки. Тобто для ефективної міжкультурної комунікації, уникнення непорозумінь потрібна не лише мовна еквівалентність, а й понятійна еквівалентність, еквівалентність культурних уявлень (Воробйова, 2014: 101).

Третій – проблема (не)сприйняття національно – психологічного забарвлення міжкультурної комунікації є не менш важливою, ніж нерозуміння на словесному рівні. Вона обумовлена специфічними особливостями національного характеру носіїв різних локальних культур. Саме внаслідок міжкультурного спілкування складаються етнічні гетеро стереотипи (стереотипи представників інших культур). Прийнято уважати, що головне в англійському національному характері – урівноваженість, у французькому – пристрастність, в американському – прагматичність, у німецькому – пунктуальність (Воробйова, 2014: 102).

Розмовляти багатьма мовами означає мати доступ до багатьох світів, які можна порівнювати між собою. У XIX столітті німецькі романтики запропонували надзвичайно вдале порівняння, винайшовши лінгвістику, тобто мистецтво поводження з мовами. Мова подібна до сіті, яку закидають у світ, і залежно від отворів цієї сіті, місця де її закидають, способів її закидати та витягати виловлюється різна риба. Мова – це те, що приносить нам певну рибу, певний тип світу. Наприклад, слово «свобода», слово глибоко філософське. Цікавим є те, що в англійській мові існує два слова «freedom» та «liberty», яким у французькій мові відповідає одне «liberté», й у німецькій одне (Freiheit, що має ту ж етимологію, що і freedom, воно належить до тієї ж словникової родини, що «friend» – «друг»). Французьке слово вказує, як і в латині, на право по крові, на свободу, що переходить від батька до сина. А німецький термін позначає насамперед свободу товаришів – рівних і солідарних. Це розмаїття значень породжує досить різні філософські й політичні рефлексії. Можна сказати, що тут чується вібрація відмінностей між мовами (Кассен, 2016: 22).

Одним з важливих показників процесу міжкультурного спілкування є культура мовлення. Культура мовлення включає належний рівень володіння мови, сприяє досягненню цілей та завдань, використовує принципи, методи, прийоми, способи, засоби викладання. Таким чином, щоб підвищити рівень культури мовлення особистості необхідно: стежити за новими значеннями змінюваних понять, які фіксуються у нових виданнях словників, довідників, наукових дослідженнях з іноземної мови, на якій спілкується; виробити свідоме ставлення до власних іншомовленнєвих можливостей та постійно вдосконалювати їх; вміти будувати висловлювання (використовувати фразеологічні одиниці для збагачення свого мовлення); словесне чи писемне висловлювання думки здійснювати за законами логіки та точного мовлення; правильно говорити, володіти інтонаційною організацією мовлення; надзвичайно важливо слухати й читати тексти, поезію, тому що, у кожній мові є свої видатні твори, які творять мову і які створені мовою; повинна гарантувати гарну іншомовну комунікацію, яка передбачає вміння здійснювати мовленнєвий акт, у якому реалізується комунікативно – мовленнєва поведінка на основі фонологічних, лексико-граматичних, соціолінгвістичних знань і вмінь.

Висновок. Таким чином, формування комунікативних здібностей й комунікативного вміння при міжкультурному спілкуванні забезпечується на основі мовного досвіду, процесу обміну інформацією, уміннями і навичками носіїв різних культур, що забезпечує входження людини до іншого соціуму тому що, коли людина засвоює нерідну, нову мову, вона засвоює й нову для неї культуру та інший національний світ, отже національний культурний світ це – частина реального світу.

Проведене дослідження свідчить, що **перспективними напрямками** подальших наукових досліджень є те, що все зростаючий інтерес до вивчення іноземних мов потребує розробки та втілення в навчальний процес інноваційних методик викладання, які спрямовані на оволодіння не тільки граматичними, лексичними, синтактичними знаннями, але й певним обсягом знань мови, яка вивчається, а також прагнення вчених, викладачів, педагогів, методистів до оновлення процесу видання навчальної літератури саме узагальнено-теоретичного характеру.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Воробйова І. А. Основи лінгвоукраїнознавства : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 272 с.
3. Кассен Б. Больше одной мови. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 64 с.
4. Яценкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
5. Hall E. Proxemics. *Current Anthropology*. 1967. №9.
6. Hymes D., Gumpers J. Models of the interaction of language and social life. *Direction in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*. N.Y., 1972.

References:

1. Batsevyich, F.S. (2009). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Basics of communicative linguistics]*. Kyiv : PC «Akademiya» [in Ukrainian].
2. Cassin, B. (2016). *Bilshe odniiei movy [More Than One Language]*. Kyiv: DUKH I LITERA [in Ukrainian].
3. Hall, E. (1967). *Proxemics*. Current Anthropology [in English].
4. Hymes, D. & Gumpers, J. (1972). *Models of the interaction of language and social life*. Direction in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication [in English].
5. Vorobiova, I.A. (2014). *Osnovy linhvokrainoznavstva [Fundamentals of Linguistic and Cultural Studies]*. Kyiv: Vydavnychiy Dim «Slovo» [in Ukrainian].
6. Yashenkova, O.V. (2011). *Osnovy teoriiy movnoyi komunikatsiyi [Basics of the Theory of Linguistic Communication]*. Kyiv: VTs «Akademiya» [in Ukrainian]

Отримано: 9 травня 2025 р.

Прорецензовано: 2 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 10 серпня 2025 р.

email: svtlana-kononchuk@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6969-4042>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-68-70](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-68-70)

Панєвіна С. В. Калькування як спосіб лексичної трансформації при перекладі медичних термінів з турецької на українську мову. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 68–70.

УДК: 811.81'373

Панєвіна Світлана Вікторівна,
асистент кафедри тюркології Інституту філології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАЛЬКУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЛЕКСИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З ТУРЕЦЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

У цій роботі розглядається калькування як спосіб лексичної трансформації при перекладі медичних термінів з турецької мови на українську. Метою дослідження є виявлення особливостей і закономірностей використання калькування в процесі перекладу спеціалізованої лексики, а також аналіз впливу цього явища на якість та точність перекладу. У фокусі опиняється міжмовна інтерференція та проблема збереження семантичної точності при адаптації термінів у медичному дискурсі.

Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-аналітичний метод, елементний аналіз термінологічних одиниць та контекстуальний аналіз перекладених фрагментів. Було досліджено корпус автентичних медичних текстів турецькою мовою, а також їхні українські переклади, що дозволило виокремити типові моделі калькування та класифікувати їх за структурними і семантичними ознаками.

Результати дослідження демонструють, що калькування є поширеним прийомом перекладу, який сприяє збереженню термінологічної точності, однак за певних умов може призводити до утворення нефункціональних або малозрозумілих одиниць у мові перекладу. Практичне значення роботи полягає у можливості застосування її висновків у навчанні перекладачів та у створенні глосаріїв медичних термінів. Перспективним напрямом подальших досліджень є зіставлення калькування з іншими видами лексичних трансформацій у медичному перекладі, а також вивчення впливу мовної політики на формування термінології.

Ключові слова: медицина, калькування, термінологія, медична лексика, термінотворення, спосіб.

Svitlana Panievinna,
Assistant Professor, Department of Turkology, Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CALQUING AS A METHOD OF LEXICAL TRANSFORMATION WHEN TRANSLATING MEDICAL TERMS FROM TURKISH TO UKRAINIAN

This article explores calquing as a method of lexical transformation in the translation of medical terms from Turkish into Ukrainian. The primary aim of the study is to identify the specific features and patterns of calque usage in the process of translating specialized medical vocabulary and to assess its impact on the accuracy and quality of the translation. Particular attention is paid to interlingual interference and the challenge of preserving semantic precision in the adaptation of terms within medical discourse.

The methodological basis of the research includes comparative and analytical approaches, componential analysis of terminological units, and contextual analysis of translated excerpts. A corpus of authentic Turkish medical texts and their Ukrainian translations was examined, allowing for the identification of common calquing patterns and their classification according to structural and semantic characteristics.

The findings reveal that calquing is a frequent translation technique that helps preserve terminological accuracy. However, in certain contexts, it may result in the creation of non-functional or unclear lexical items in the target language. The practical significance of the study lies in its applicability to translator training and the development of bilingual medical glossaries. Future research could include a comparative analysis of calquing and other types of lexical transformations in medical translation, as well as an exploration of how language policy influences terminology formation.

Keywords: medicine, calques, terminology, medical vocabulary, the term formation, method.

У статті досліджується калькування як один із ключових прийомів трансформації лексики при передачі медичних термінів з турецької мови українською. Основною метою дослідження є виявлення характерних особливостей і закономірностей використання кальок під час перекладу спеціалізованої медичної лексики, а також оцінка їхнього впливу на точність та якість кінцевого тексту. Особливу увагу приділено мовній інтерференції та збереженню смислової відповідності термінів у медичному контексті.

У якості методологічного підґрунтя використано порівняльно-аналітичний підхід, елементний аналіз термінів, а також контекстуальний аналіз перекладених фрагментів. Дослідження ґрунтується на вивченні корпусу справжніх медичних текстів турецькою мовою та їхніх українських відповідників, що дозволило виокремити найбільш типові моделі калькування і здійснити їх структурно-семантичну класифікацію.

Актуальність дослідження. Постійні зміни в термінологічній системі зумовлені тісним зв'язком мови з усіма сферами людської діяльності. З лексичного обігу поступово зникають застарілі терміни, натомість з'являються як неологізми іншомовного походження, так і новостворені одиниці на основі власне турецького мовного матеріалу. Це дослідження є одним із перших лінгвістичних аналізів турецької медичної термінології як складника функціонально-стилістичної підсистеми літературної мови. Особлива увага приділяється калькуванню – одному з найпродуктивніших способів формування медичних термінів. Раніше ця лексична стратегія не отримувала належної уваги в науковому дискурсі, зокрема в контексті запозичень.

Метою роботи є аналіз процесу становлення та функціонування медичної термінології в турецькій мові, а також з'ясування ролі калькування як засобу перекладу та термінотворення. Задля реалізації цієї мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати етапи розвитку турецької медичної термінології;
- охарактеризувати місце медичної лексики в тюркологічних дослідженнях;
- дослідити калькування як ефективний механізм формування медичних термінів.

Практичне значення полягає в уточненні статусу турецької медичної термінології в загальній лексичній системі, а також у поглибленні розуміння семантики медичних термінів. Зібрані матеріали можуть бути використані при створенні навчальних, академічних і спеціалізованих словників. Це дослідження також дає змогу виявити потенціал словотворення в медичному дискурсі турецької мови, простежити джерела запозичень і розкрити структурно-семантичні особливості термінів.

Методологічні засади. Для досягнення наукових цілей у дослідженні застосовано комплексну методологію, яка охоплює як загальнолінгвістичні, так і спеціалізовані перекладознавчі та зіставні методи. Зокрема, використано метод суцільної вибірки з метою формування корпусу термінів, а також аналіз дефініцій зі словників для встановлення та уточнення значень фахової лексики. Структурний аналіз дозволив виявити особливості словотвору, а етимологічний – простежити історичне походження термінів.

У сфері перекладознавства задіяно трансформаційний, семантичний та комунікативний методи для визначення найбільш адекватних способів передачі медичних термінів українською мовою. Методи зіставного аналізу – описовий і порівняльний – використано для зіставлення лексико-семантичних і структурних характеристик термінів у турецькій та українській мовах.

Також у роботі застосовано загальнонаукові методи – індукцію, дедукцію, узагальнення, аналіз і синтез, а також кількісні підрахунки. Матеріал для аналізу добирався з тлумачних словників, фахових публікацій та статей соціального спрямування, виданих у Туреччині та Україні.

Становлення наукової медичної термінології в турецькій мові було складним і багатовимірним процесом, що охоплював багатовікову історію. Зі зростанням міжкультурних контактів значний вплив на розвиток медичної лексики мали тексти грецькою та латинською мовами, які стали джерелами знань і використовувалися як навчальні посібники. Уже в період від V до III століття до нашої ери давньогрецька мова фіксує перші медичні терміни, а згодом латинська поступово закріплюється як основна мова лікарської та наукової комунікації. Народна медицина, своєю чергою, функціонувала у сфері розмовного мовлення та зберігала локальні особливості.

Сучасна медична термінологія продовжує еволюціонувати, набуваючи універсального характеру. Протягом століть велика кількість термінів, запозичених із грецької та латини, була адаптована у різних мовах, зокрема і в турецькій. У процесі формування турецької терміносистеми активно застосовувалося калькування – передусім з арабської, перської, а нині – з англійської та французької мов.

У турецькій мові сформувалася власна система термінів, у якій запозичення з інших мов часто адаптуються шляхом структурного моделювання. Це зумовлює велику кількість іншомовних елементів у сучасному турецькому медичному словнику, які сприймаються як природна частина лексичної системи (Ніда Ю, 1982).

Передача іншомовних медичних термінів у турецькій мові може здійснюватися через кілька стратегій. Серед них – пряме запозичення, коли слово або морфема повністю переноситься разом зі своїм значенням, а також приховане, або опосередковане, запозичення, яке передбачає калькування. Останнє може проявлятися у формі словотворчих, семантичних або фразеологічних кальок (Карахан, 2006).

Словотворче калькування передбачає копіювання морфологічної структури оригінального слова. Наприклад, термін внутрішньом'язовий передається турецькою як *kas içi*, де *kas* означає «м'яз», а *içi* – «всередині». Аналогічно внутрішньовенний – *damar içi* (*damar* – «вена»).

Фразеологічні кальки є дослівним відтворенням ідіоматичних виразів іншою мовою. Вони зберігають не лише значення, а й синтаксичні зв'язки. Наприклад, *doğal seleksiyon* («природний відбір»), *bilinçsiz seçimi* («несвідомий відбір»), *dozaj resim* (букв. «лікарська картина») використовуються для опису явищ або станів, пов'язаних з фармакологічними дослідженнями.

Семантичні кальки виникають тоді, коли слово рідної мови отримує нове значення під впливом іншомовного зразка. Наприклад, турецький термін *genel cerrah* є калькою з англійського *general surgeon*. Хоча формально такий вираз граматично прийнятний, він не є характерним для стилістики турецької літературної мови.

Окремий різновид калькування – це так звані напівкальки: утворення, в яких одна частина запозичена дослівно, а інша адаптована (Demir, 2020). Наприклад, *termonükleer* («термоядерний»), *tarihsel psikoloji* («історична психологія»), *Hipokrat uemini* («клятва Гіппократа»).

Калькування як спосіб лексичного поповнення мови викликає суперечливі оцінки серед лінгвістів. Частина дослідників розглядає кальки як позитивне явище, що сприяє розвитку мови, збагачує її словниковий склад і дозволяє адаптувати іноземні поняття засобами рідної мовної системи. Вони вважають, що кальки можуть не лише передавати новий зміст, але й ставати основою для моделювання подібних значень у національному мовному середовищі.

Інші ж фахівці звертають увагу на небезпеку мовної інтерференції, що може виникати внаслідок надмірного калькування. На їхню думку, подібні запозичення здатні розмивати мовну норму, викликати граматичні та семантичні зміщення, а іноді навіть нівелювати культурну своєрідність мови-перекладу.

Згідно з одним із визначень, калька – це новостворена одиниця, утворена на основі іноземного шаблону, але за допомогою власних мовних засобів (Коваленко, 2001:73). У таких випадках передається або структура, або внутрішня логіка оригінального вислову. Застосування калькування є доцільним, коли в рідній мові відсутнє відповідне позначення певного поняття.

У медичній сфері калькування часто виявляється надзвичайно ефективним інструментом – як при перекладі термінів-словосполучень, так і при створенні однослівних одиниць (Ткаченко, 1989:179). Приклади: *hemokntrasyon* – «гемоконцентрація», *nöro tüp* – «нейротрубочка». Найчастіше калькування у турецькій мові реалізується синтаксичним шляхом, що пов'язано з природною багатослівністю медичних термінів. Завдяки продуктивному використанню афіксів вдається

передати значення без суттєвих смислових втрат. Наприклад: makro, mikro, -metri – структурні відповідники відповідних міжнародних морфем.

Латинська мова є одним із основних джерел калькування в сучасній турецькій медичній термінології. Її вплив особливо помітний у позначенні патологічних станів та анатомічних понять. Наприклад, терміни kan pigmenti (пігмент крові), fleboskleroz (флебосклероз), eritropoietin (еритропоєтин), nörojenik (неврогенний) мають латинське або грецьке походження, але адаптовані до турецької мови через калькування.

Однак латина не є єдиним джерелом терміноутворення. Зростаючий авторитет англійської мови в сфері медичних наук сприяв поширенню нових запозичень, зокрема у назвах обладнання, технологій, методів дослідження. Наприклад, klon (клон), gen (ген), kromozom (хромосома) походять з англійської, а на їх основі в турецькій мові формуються похідні: klonlama (клонування), klonlanmış (клонований).

Кальковані одиниці також утворюють складні терміни або термінологічні словосполучення, наприклад: bilgisayarlı tomografi (комп'ютерна томографія), scan etmek (сканувати). Подібні конструкції поєднують міжнародну термінологічну основу зі структурними елементами турецької мови, що сприяє точному й зрозумілому на позначенні нових понять у клінічному дискурсі.

Аналіз використання калькування в перекладі медичної термінології з турецької на українську мову дозволяє зробити низку важливих узагальнень. Однією з головних переваг цього методу є його здатність забезпечити лаконічність, точність і відповідність терміну в мові перекладу оригінальному значенню. Завдяки калькуванню досягається ефект міжнародного взаєморозуміння при збереженні національної мовної форми – це особливо важливо в галузі медицини, де точність формулювань має ключове значення.

Кальковані терміни здебільшого зберігають свою структурну прозорість і легко сприймаються фахівцями. Вони сприяють формуванню єдиного терміноапарату, адаптованого до мовних норм конкретного середовища. Завдяки цьому калькування стає ефективним інструментом для поповнення лексичного ресурсу мови та розвитку термінологічної системи.

Однак варто пам'ятати, що надмірне або невинуватене використання кальок може призводити до появи штучних конструкцій або інтерференційних помилок. Тому важливо підходити до кожного випадку індивідуально, оцінюючи не лише точність переданого значення, а й відповідність нормам цільової мови.

Загалом, калькування виявляється потужним інструментом у процесі перекладу медичних термінів, що дозволяє зберігати точність, міжнародну впізнаваність і водночас національну мовну автентичність.

Література:

1. Бейкер М. Іншими словами: курс з перекладу / пер. з англ. – Лондон: Routledge, 2011. – 328 с.
2. Коваленко А.Я. Науково-технічний переклад: Навчальний посібник. – Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2001. – 284 с.
3. Ткаченко В.А. Теоретичні і практичні аспекти калькування // Мовні ситуації та взаємодія мов. – Київ: Наукова Думка, 1989. – 193 с.
4. Карахан Л. Структура та значення в турецькій мові (Türkçede Yapı ve Anlam). – Анкара: Akçağ Yayınları, 2006. – 224 с.
5. Логвиненко І.А., Юсупова Х.М., Демченко Я.М.. Лексичні запозичення в турецькій мові – Режим доступу: http://www.academia.edu/6519624/Лексичні_запозичення_в_турецькій_мові
6. Мандей Дж. Вступ до перекладознавства: теорії та застосування / пер. з англ. – Лондон: Routledge, 2022. – 370 с.
7. Ніда Ю., Табер Ч. Теорія та практика перекладу / пер. з англ. – Лейден: Brill, 1982. – 238 с.
8. Н'юмарк П. Підручник з перекладу / пер. з англ. – Лондон: Prentice Hall, 1988. – 292 с.
9. Aksoy B. Translation and Language Planning in Turkey // Meta: Journal des Traducteurs. – 2005. – Vol. 50, No. 3. – С. 1023–1035.
10. Nişanyan Sevan Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Kökenbilim Sözlüğü // Turkiston Kutubxonasi, – 978 с.
11. Турецьке мовне товариство – Режим доступу: <http://www.tdk.gov.tr/index.php>
12. Türk Dil Kurumu. Türkçe Tıp Terimleri Kılavuzu – Режим доступу: <https://www.tdk.gov.tr/>
13. Yıldız, G. Medical Terminology in Turkish: A Historical Perspective // Journal of Turkish Linguistics, 2020. – Режим доступу: <https://dergipark.org.tr/en/pub/jtl>
14. Güneş, A. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tıp Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları Üzerine – Режим доступу: <https://www.academia.edu/16894929/>
15. Demir, N. Lexical Borrowings in Turkish Medical Terminology – Режим доступу: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/420140>
16. Şahin, H. Translation Strategies in Medical Terminology: Turkish-Ukrainian Case Study // Translation Studies Review, 2021. – Режим доступу: <https://translationstudies.org/journal/turkish-ukrainian-medical-terms>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Отримано: 23 травня 2025 р.

Прорецензовано: 2 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 1 серпня 2025 р.

email: hordaoksana@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8120-9591>

Researcher ID: KBA-6007-2024

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-71-75](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-71-75)

Горда О. М. Етнокультурний концепт «лелека»: особливості вивчення в іншомовній аудиторії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 71–75.

УДК: 811.161.2'373:008:378.016

Горда Оксана Михайлівна,
кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
Національний університет «Львівська політехніка»

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «ЛЕЛЕКА»: ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ В ІНШОМОВНІЙ АВДИТОРІЇ

У статті описано методику вивчення концепту «лелека» на заняттях з української мови як іноземної (УМІ). Актуальність дослідження зумовлена потребою прикладних досліджень, присвячених орнітологічним концептам, у площині лінгводидактики, зокрема в аспекті навчання УМІ.

Зосереджено увагу саме на концепті «лелека», оскільки він, як показує аналіз низки мовознавчих досліджень, має великий соціокультурний потенціал. Цей концепт асоціюється в українській культурі з такими поняттями, як дім, родина, материнство, народження дитини, що є дуже цінними для людини. Крім того, образ лелеки викликає в реципієнтів позитивні або нейтральні реакції. Ці характеристики концепту враховані як важливі у процесі підготовки навчальних матеріалів для носіїв інших культур.

З'ясовано, що ознайомлення інішомовців з інформацією про представників дикої фауни рекомендовано розпочинати на середньому рівні першого ступеня (B1). Розроблено та описано методичну модель вивчення концепту «лелека». Вона включає різноманітні тексти про лелеку, призначені для читання; завдання, спрямовані на розуміння змісту цих текстових матеріалів, і вправи на розвиток комунікативної компетентності.

Окрім того, на вдосконалення навичок аудіювання запропоновано пісню «Лелеченьки» (слова Дмитра Павличка, музика Олександра Білаша) у виконанні народної артистки України Ніни Матвієнко. Акцентовано увагу на проблемних фрагментах пісенного тексту, що можуть викликати запитання в інішомовців. Подано завдання, які допоможуть уникнути незрозуміння змісту.

Зроблено висновки, що опрацювання запропонованих навчальних матеріалів розширить уявлення інішомовців про представників дикої фауни, сприятиме поглибленню фонових знань про культуру країни, мову якої вони вивчають, і розвитку соціокультурної та комунікативної компетентностей.

Ключові слова: українська мова як іноземна, лінгводидактика, концепт «лелека», соціокультурний потенціал, Дмитро Павличко, пісня «Лелеченьки».

Oksana Horda,
PhD in Philology, Senior Research Fellow,
National University «Lviv Polytechnic»

ETHNO-CULTURAL CONCEPT OF “STORK”: PECULIARITIES OF STUDYING IN A FOREIGN LANGUAGE AUDIENCE

The article describes the technique of studying the concept of “stork” in Ukrainian as a foreign language (UFL) classes. The relevance of the study is determined by the need for applied research on ornithological concepts in the field of linguodidactics, in particular in the aspect of teaching UFL.

The article focuses on the concept of “stork” because, as the analysis of a number of linguistic studies shows, it has great sociocultural potential. In Ukrainian culture, this concept is associated with such concepts as home, family, motherhood, and the birth of a child, which are very valuable to a person. In addition, the image of a stork evokes positive or neutral reactions in recipients. These characteristics of the concept are taken into account as important in the process of preparing educational materials for speakers of other cultures.

It has been found that it is recommended to start familiarizing foreigners with information about representatives of wild fauna at the intermediate level of the first degree (B1). A model for studying the concept of “stork” is developed and described. It includes texts of

different styles about the stork intended for reading; tasks aimed at understanding the content of these textual materials, and exercises for the development of communicative competence.

In addition, the song "Lelechenky" (lyrics by Dmytro Pavlychko, music by Oleksandr Bilash) performed by People's Artist of Ukraine Nina Matvienko is offered to improve listening skills. Attention is focused on problematic fragments of the song's text that may raise questions for foreign speakers. The tasks that will help to avoid misunderstanding the content are presented.

It is concluded that the study of the proposed teaching materials will broaden foreigners' understanding about wildlife, contribute to the deepening of background knowledge about the culture of the country whose language they are learning, and develop sociocultural and communicative competencies.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, linguodidactic, concept of "stork", sociocultural potential, Dmytro Pavlychko, song "The Storks" ("Lelechenky").

Постановка проблеми. Подолання мовних бар'єрів під час вивчення іноземних мов неможливе без одночасного пізнання культурних особливостей носіїв мови. Це сприяє формуванню лінгвокраїнознавчої та соціокультурної компетентностей іношомовців. У цьому процесі важливо сфокусувати увагу на символах та одиницях національної мовної картини світу.

Особливо помітною в українській культурі є увага до орнітологічних концептів, адже «птахи завжди були важливим паралельним світом для людини, пов'язувалися з певними циклами її життя, ставали символами весни, кохання...» (Бабакова, 2016: 8).

Таке уважне ставлення українців до культури птахів засвідчує як усна народна творчість (Гоменюк, 2015: 75), так і, за нашими спостереженнями, авторські літературні здобутки та твори мистецтва. У окресленій творчості яскраво постають образи-символи журавля, лелеки, лебедя та лебідки, зозулі, соловейка, голуба, сороки, ворони, орла тощо.

У цій парадигмі орнітологічних символів нашу увагу привертає концепт «лелека». Він асоціюється в українській культурі з дуже цінним та дорогим для кожної людини поняттями: домівкою, родиною, материнством і народженням дитини та ін., і всі реакції, які викликає цей образ в реципієнтів, – «позитивно забарвлені чи нейтральні» (Бабакова, 2016: 10).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «лелека» неодноразово був об'єктом мовознавчих досліджень. У працях О. Бабакової його, зокрема, проаналізовано з погляду когнітивної лінгвістики: на основі даних асоціативного експерименту змодельовано асоціативне поле цього концепту (Бабакова, 2016: 8–10). Т. Вільчинська здійснила його лінгвокогнітивний аналіз на матеріалі малої прози Є. Гуцала (Вільчинська, 2014: 14–16). У дисертаційному дослідженні О. Гоменюк розкрито об'єктивацію концепту «лелека» у площині української етнокультури та дитячій прозі письменників-шістдесятників (Гоменюк, 2015: 145–151, 215–218). Н. Коваленко на основі текстів говорів української мови та фразем, зафіксованих у лексикографічних працях, простежила особливості вживання та просторове поширення орнітоніма лелека і його діалектних варіантів (Коваленко, 2018: 44–47).

Актуальність теми. Однак, не зважаючи на увагу мовознавців до окресленої проблеми, цей концепт є меншою мірою дослідженим у площині лінгводидактики, зокрема в аспекті навчання української мови як іноземної (УМІ). Недостатньо наразі є публікацій прикладного характеру. Це говорить про актуальність порушеної у статті теми.

Мета розвідки – описати методику вивчення концепту «лелека» на занятті з УМІ (рівень B1), запропонувавши завдання, спрямовані на розвиток соціокультурної та комунікативної компетентностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до тематичного каталогу Стандарту державної мови «Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння A1–C2» знайомити іношомовців з інформацією про представників дикої фауни рекомендовано розпочинати на середньому рівні першого ступеня (B1) (Стандарт, 2024: 48). З огляду на це, пропонуємо методичну розробку, орієнтовану на згаданий рівень.

Як зазначає О. Горошкіна, соціокультурна складова у процесі навчання мови «реалізується на всіх рівнях мовної системи» (Горошкіна, 2017: 38), але найвиразніше вона відображена на текстовому рівні. Саме це й «зумовлює систематичне застосування текстів, які розкривають самотність національної картини світу, на заняттях з української мови як іноземної» (Горошкіна, 2017: 38). Апелюючи до думки цієї дослідниці, пропонуємо ознайомлення з концептом «лелека» в іношомовній аудиторії розпочати з роботи над різностильовими текстами, призначеними для читання. Подаємо приклади таких текстових матеріалів.

Текст 1. Білий лелека

Лелека білий (*Ciconia ciconia*) – великий перелітний птах. Колір пір'я на його тілі – білий, а махові пера на крилах – чорні. Він має довгу шию, довгі ноги та довгий і гострий дзьоб. Ноги та дзьоб лелеки забарвлені в червоний колір. Є у білого лелеки родич – лелека чорний.

Довжина тіла птаха сягає 120 см, дзьоба – 19 см, висота – майже 1м, розмах крил – 155–200 см, вага – 2,7–4,4 кг. Живуть лелеки в середньому – 8–10 років.

Лелеки люблять гніздитися поруч із житлом людей. Найчастіше ці птахи обирають для облаштування гнізд дахи будинків, димарі печей, опори ліній передавання електричної енергії або дерева, що ростуть поблизу споруд. Це зазвичай високі місця, звідки добре видно, що відбувається навколо. У дикій природі лелеки будують гнізда в лісах та степах, поблизу води. У своїх гніздах ці птахи живуть парами багато років.

Основою раціону птаха є риба та жаби, яких він дістає з неглибокої води довгим дзьобом. Іноді лелека харчується дрібними гризунами та ящірками на полях, а також комахами. Своїм одномісячним пташенят лелеки приносять їжу по дев'ять разів на день.

На період гніздування та вигодовування пташенят білі лелеки прилітають до Європи, зокрема й до України, а зимують у Південній Африці. Правда, не всі птахи відлітають зимувати на південь. Ті, що дуже слабкі чи мають пошкоджені крила, залишаються на зиму вдома. Такі пташки виживають у холодну пору завдяки дружбі з людьми. Часто люди дають їм прихисток у своїх господарствах або ж віддають їх до зоопарку. Деякі лелеки назавжди залишаються у своїх добрих господарів. В Україні діє програма з охорони білого лелеки. Це дуже шанований в українській культурі птах.

За матеріалами сайту «Пернаті друзі»: https://pernatidruzi.org.ua/leleka_bilyi_ciconia_ciconia.html

Текст 2. Лелека (легенда)

Якось молоде подружжя (чоловік і дружина), яке проживало на околиці села, знайшло лелеку з поламаним крилом. Пара доглядала птаха, вилікувала, а потім відпустила.

Одного разу у цих людей сталася біда – загорілася хата, де було двоє маленьких хлопчиків. На цю пору пролітав повз хату врятований лелека. Він кинувся у відчинене вікно і врятував дітей, але дуже обпик ноги і дзьоб, що стали кривавими. Відтоді в лелек ноги і дзьоб – червоні, а крила – чорні.

Господарі віддячили птахові: прилаштували на великому дереві, що росло біля хати, колесо від воза. Вони хотіли, щоб лелека знайшов собі пару, звив тут гніздо, виводив своїх малят-пташенят і завжди був поруч із ними.

Відтоді люди знають і вірять: якщо на хаті є лелече гніздо, то в ній завжди буде лад, затишок і любов.

За матеріалами сайту «УкрЛіб»: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=21795>

Текст 3. Де лелека водиться, там щастя родиться

– Де лелека водиться, там щастя родиться, – почув якось Андрійко від бабусі. Вона стояла на порозі хати та задумано дивилася на двох великих білих птахів із червоними ногами та дзьобами. Пара пернатих старанно лаштувала гніздо на димарі старої печі на їхньому подвір'ї.

– І як ми тепер будемо топити піч, коли настане час сушити яблука та груші на зиму? – запитав Андрійко, теж спрямувавши свій погляд на лелек.

– Не будемо, – швидко, не роздумуючи, відповіла бабуся. – Знайдемо інше місце для сушіння фруктів. Не можна шкодити цим птахам. Запам'ятай, онучку: лелека – Божий птах, символ добра, затишку, добробуту. Щаслива та родина, на хаті якої чи десь поблизу неї селиться лелека. А от людина, яка йому нашкодить чи зруйнує його гніздо, не буде щасливою. Лелека спалить те місце, де зруйнували гніздо, яке він вимостив. Якщо убити такого птаха, настане посуха або ж довго-довго йтимуть дощі.

– Он як! – вигукнув, трохи задумавшись, Андрійко. – Бабусю, а що ви ще знаєте про лелек?

– Багато знаю. Правда, не дуже маю змогу розповідати, бо час братися до роботи. Скажу ще, що лелеки символізують і прихід весни, і настання осені. «Лелеко, лелеко, чи до осені далеко?» – буває, питають у цих птахів люди, які не хочуть, щоб закінчувалися теплі літні дні. Спостерігають за лелеками й дівчата. Давнє українське народне повір'я повчає: «Якщо дівчина навесні вперше побачить лелеку, що летить, значить цього ж року вийде заміж, а якщо – лелеку на гнізді, то ще рік житиме з батьками».

Молодим парам, які одружилися, часто бажають, щоб до них прилетів лелека, бо вважають, що він приносить дітей. «Бузьку, бузьку, принеси Маруську», – буває, гукають до лелек, що летять, хлопчики чи дівчатка, які хочуть, щоб у них з'явилися сестричка чи братик.

– А чому бузьку?

– Бо в різних регіонах України лелек називають по-різному: бузьками, бусолами, черногузами, гайстрами, боцонами...

– А черногуз?

– Бо має чорний гуз (хвіст). Ну, а назва гайстер походить з німецької мови та має значення «велика сорока».

Після цього бабуся замовкла й задумалася, а в її очах забриніли сльози.

– Ви плачете, бабусю, – запитав схвилювано онук.

– Так, Андрійку. Згадала наших воїнів, які захищають Україну, і тих українців, які через війну, яку розпочала росія, вимушено покинули свою землю. Ми їх тепер теж називаємо лелеками.

Перший етап. Розпочинаємо ознайомлення іншомовної аудиторії з концептом «лелека» з читання запропонованих вище текстів про популярного в українській культурі перелітного птаха.

Другий етап. Після ознайомлення з текстами пропонуємо виконати завдання, які допоможуть з'ясувати, чи добре студенти зрозуміли зміст прочитаного.

Завдання 1. Знайдіть у мережі інтернету зображення птаха за ключовим словом *лелека*.

Завдання 2. Підкресліть чи занотуйте незнайомі слова, які вам траплялися в текстах. Знайдіть їхні тлумачення в електронних словниках. Складіть із цими словами речення.

Завдання 3. Поміркуйте, чи знали ви про цього птаха раніше? Якщо так, то що саме знали? А що нового дізналися з текстів, які прочитали?

Завдання 4. На основі прочитаного у текстах пригадайте, що ви дізналися про лелеку та складіть інтелект-карту. Використовуйте допоміжні запитання: *Хто він? Який він? Що він робить? Що він вміє? Що він любить?*

Завдання 5. Зєднайте частини українських приказок про лелеку.

Прилетіли лелеки –	той велику шкоду має
Лелеки летять тільки до	лелека в гнізді
Хто лелеку ображає,	лиха береже
Де лелека водиться,	весну принесли здалека
По дев'ятім березні	добрих людей
Перелетів лелека Десну –	там щастя родиться
Лелека хату від	приніс нам красну весну

Завдання 6. Ознайомтеся з інфографікою «Маршрут лелек, які гніздяться в Україні, від місця їхньої зимівлі» на: <https://life.pravda.com.ua/society/koli-leleki-povertayutsya-z-viriyu-300930/> Зверніть увагу, через які водойми та території яких країн пролітають ці птахи. Поміркуйте, чому їхній шлях пролягає повз річки та моря та які труднощі їм доводиться долати.

Завдання 8. Які птахи є символами у вашій національній культурі? Розкажіть про них.

Завдання 9. На основі прикладів текстів про лелеку створіть словесний портрет свого улюбленого птаха.

Третій етап. На цьому етапі студенти зможуть вдосконалити навички аудіювання. Пропонуємо послухати пісні про лелеку. Зазначимо, що пісенні тексти такої тематики є в репертуарі багатьох виконавців, проте не всі вони годяться для слухання в іншомовній аудиторії. Тому рекомендуємо на аудіювання пісню «Лелеченьки» (сл. Д. Павличка, муз. О. Білаша, вик. Н. Матвієнко): <https://www.youtube.com/watch?v=XfdKsCh6WYw>.

Перед прослуховуванням пісні радимо послухати інструментальний музичний твір Я. Музики «Політ лелеки» та переглянути кліп (автор відео Г. Химочка): <https://www.youtube.com/watch?v=xu0-VZdqkhc&list=PLDv7CtlnKjdPuyU3kFLM3XOPy6HvY7i&ind>. Це допоможе глибше пізнати ставлення до цього птаха та важливість його присутності в українській культурі.

Доречно ознайомити студентів і з постатями авторів пісні та її виконавиці. Текстові матеріали про Д. Павличка та О. Білаша подані у нашій публікації про пісню «Два кольори» (Горда, 2024: 179), тож радимо використати їх. Пошук інформації про Н. Матвієнко пропонуємо на самостійну роботу. Студенти можуть підготувати презентацію, інфографіку, текст-розповідь про співачку тощо.

Після прослуховування пісні виконуємо завдання на розуміння її змісту.

Завдання 1.

А. Поєднайте слова *пісенька, дівчинка, яблучко* та ін. з тими, від яких вони утворилися.

квіточка	дівчина
яблучко	зима
дівчинка	квітка
зимонька	совенята
сови	руки
рученьки	яблуко

Б. Поміркуйте, від яких слів утворені зменшувальні форми *лелеченьки, крилонька, крилята*, які ви чули в пісні. У яких ситуаціях ми використовуємо такі зменшувально-пестливі слова? Наведіть свої приклади таких слів.

Завдання 2. Поясніть, як ви розумієте художні засоби, які використав Д. Павличко: «*крилонька зомліли*», «*висушила силу чужина проклята*», «*ніч накрила очі*». Доберіть зі словника синоніми до слова *зомліли*.

Завдання 3. Подискутуйте, кого зобразив Д. Павличко в образах лелек: птахів чи людей.

Додатково можна запропонувати студентам послухати пісню «Лелеки» у виконанні Поля Манондіза (Paul Manandise) на: <https://www.google.com/search?q=«Лелеки»+у+виконанні+Поля+Манондіза>. Композиція присвячена захисникам України, тож може стати прологом до дискусії на тему війни в іншомовній аудиторії.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, опрацювання запропонованих навчальних матеріалів розширить уявлення учасників навчального процесу з УМІ про представників дикої фауни, сприятиме поглибленню фонових знань іншомовців про культуру країни, мову якої вони вивчають, і розвитку соціокультурної та комунікативної компетентностей.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні лінгводидактичного потенціалу інших етнокультурних орнітологічних концептів: «зозулі», «ластівки», «соловейка» тощо.

Література:

1. Бабакова О. В. Асоціативні ознаки концепту лелека в українській лінгвокультурі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2016. № 20. Т. 1. С. 8–10. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v20/part_1/4.pdf (дата звернення: 30.04.2025).
2. Вільчинська Т. П. Концепт «лелека» в українській етнонаціональній картині світу. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2014. Вип. 11. С. 13–17. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22435/Vilchynska.pdf;jsessionid=2C4331C8007290> (дата звернення: 28.04.2025).
3. Гоменюк О. О. Концептосфери флори і фауни в українській дитячій прозі Є. Гуцала і М. Вінграновського : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2015. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Homeniuk_Olena/Kontseptosfery_flory_i_fauny_v_ukrainskii_dytiachii_prozi_Ye_Hutsala_i_M_Vinhranovskoho.pdf (дата звернення: 22.05.2025).
4. Горда О. М. «Два кольори» Дмитра Павличка в аспекті навчання української мови як іноземної. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 21(89). С. 177–181. URL: <https://journals.ua.edu.ua/Philology/article/view/4085/3732> (дата звернення: 02.02.2025).
5. Горошкіна О. Реалізація соціокультурного аспекту навчання УМІ. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2017. Vol. V. С. 37–44. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2017-t5/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2017-t5-s37-44/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2017-t5-s37-44.pdf (дата звернення: 06.04.2025).
6. Коваленко Н. Орнітонім лелека в сучасному українському діалектному мовленні. *Філологічний часопис*. 2018. Вип. 2 (12). С. 43–49. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6862/Kovalenko-N.-Ornithonym-leleka-in-modern-ukrainian-dialect-language.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).
7. Стандарт державної мови «Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння А1 – С2» / Мазурик Д. В., Антонів О. В., Бойко Г. І., Синчак О. П. URL: https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/06.09.2024%20ВИДАННЯ_УМІ_new.pdf (дата звернення: 01.05.2025).

References:

1. Babakova, O. V. (2016). Asotsiatyvnі oznaky kontseptu leleka v ukayins'kiy linhvokul'turi [Associative features of the concept stork in Ukrainian linguoculture]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Filolohiya [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. The series 'Philology'], 20, 1. Retrieved from http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v20/part_1/4.pdf [in Ukrainian].
2. Vil'chyn's'ka, T. P. (2014). Kontsept «leleka» v ukayins'kiy etnonatsional'niy kartyni svitu [The concept of "stork" in the Ukrainian ethno-national picture of the world]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova*. Seriya 10 : Problemy hramatyky i leksykologiyi ukayins'koyi movy [Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 10 : Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language], 11. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22435/Vilchynska.pdf;jsessionid=2C4331C8007290> [in Ukrainian].

3. Homenyuk, O. O. (2015). Kontseptosfery flory i fauny v ukrayins'kiy dytyachiy prozi Ye. Hutsala i M. Vinhranovs'koho (Doctoral dissertation) [Conceptospheres of Flora and Fauna in the Ukrainian Children's Prose by E. Hutsal and M. Vingranovsky]. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Homeniuk_Olena/Kontseptosfery_flory_i_fauny_v_ukrainskii_dytiachii_prozi_Ye_Hutsala_i_M_Vinhranovskoho.pdf [in Ukrainian].
4. Horda, O. M. (2024). «Dva kol'ory» Dmytra Pavlychka v aspekti navchannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi [“Two colours” by Dmytro Pavlychko in the aspect of the teaching ukrainian as a foreign language]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: seriya «Filolohiya»* [Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series], 21(89). Retrieved from <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4085/3732> [in Ukrainian].
5. Horoshkina, O. (2017). Realizatsiya sotsiokul'turnoho aspektu navchannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi [Realization of socio-cultural aspect of teaching of the Ukrainian language as a foreign one]. *Studia Ukrainica Posnaniensia* [Studia Ukrainica Posnaniensia], V. Retrieved from https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2017-t5/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2017-t5-s37-44/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2017-t5-s37-44.pdf [in Ukrainian].
6. Kovalenko, N. (2018). Ornitonim leleka v suchasnomu ukrayins'komu dialektnomu movlenni [Ornithonym лелека in modern ukrainian dialect language]. *Filolohichnyy chasopys* [Philological Review], 2 (12). Retrieved from <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6862/Kovalenko-N.-Ornithonym-leleka-in-modern-ukrainian-dialect-language.pdf> [in Ukrainian].
7. Mazuryk, D., Antoniv, O., Boiko, H. & Synchak, O. (2024). Standart derzhavnoyi movy «Ukrayins'ka mova yak inozemna. Rivni zahal'noho volodinnya A1 – S2 [The State Language Standard “Ukrainian as a Foreign Language. General proficiency levels A1 – C2”]. Retrieved from https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/06.09.2024%20ВИДАННЯ_УМІ_new.pdf [in Ukrainian].

Отримано: 2 червня 2025 р.

Прорецензовано: 27 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 10 серпня 2025 р.

email: natalia.lutai@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4687-3096>

email: besarabtp73@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3667-3886>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-76-79](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-76-79)

Лутай Н. В., Бесараб Т. П. Теоретичні основи навчання критичного мислення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 76–79.

УДК: 81'42

Лутай Наталія Вікторівна,

старша викладачка кафедри іноземних мов,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків

Бесараб Тетяна Петрівна,

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша викладачка кафедри іноземних мов,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглядається інтеграція критичного мислення (КМ) у вивченні іноземної мови, підкреслюється його значення для підвищення когнітивних та комунікативних компетенцій учнів. Згідно з поширеною думкою, КМ можна визначити як здатність аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію, використовуючи незалежні та рефлексивні процеси мислення. У контексті вивчення мови КМ сприяє кращому розумінню та ефективній комунікації. Автори виділяють різні стратегії для розвитку навичок КМ у учнів, такі як завдання на вирішення проблем, дебати, рольові ігри та рефлексійні вправи в навчальній програмі. Особлива увага приділяється ролі КМ в автономному навчанні, яке забезпечує адаптивність учнів в інформаційну епоху. Крім того, автори обговорюють важливість методів оцінювання, що сприяють розвитку КМ, віддаючи перевагу відкритим питанням і проектам над стандартизованими тестами з множинним вибором. Такі оцінки надають студентам можливість продемонструвати свої аналітичні здібності та застосувати мовні навички у значущий спосіб. Це дослідження показує, що застосування критичного мислення в класах з вивчення мов допомагає покращити академічну успішність. Студенти з добре розвиненими навичками критичного мислення краще підготовлені до роботи зі складною інформацією, адаптації до різноманітних комунікативних контекстів та активної участі в процесі навчання. У дослідженні доводиться, що інтеграція критичного мислення в мовне навчання є необхідною для виховання вправних та вдумливих комунікаторів у сучасному інформаційному суспільстві.

Ключові слова: критичне мислення, самостійне навчання, рефлексивні процеси мислення.

Natalia Lutai,

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv

Tetiana Besarab,

PhD, Associate Professor,

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

THEORETICAL BASICS OF CRITICAL THINKING TEACHING

This article explores the integration of critical thinking (CT) into foreign language learning, emphasizing its significance in enhancing learners' cognitive and communicative competencies. According to a wide spread opinion CT can be defined as the capacity to analyze, evaluate and synthesize information, using independent and reflective processes of thinking. In the context of language learning, CT promotes better understanding and effective communication. The authors highlight various strategies for cultivating learners' CT skills such as problem-solving tasks, debates, role-plays, and reflective exercises into the curriculum. Special attention is devoted to the role which CT plays in autonomous learning which provides students' adaptability in the information age. Furthermore, the authors discuss the importance of assessment methods that promote CT, advocating for open-ended questions and projects over standardized multiple-choice tests. Such assessments provide students with opportunities to demonstrate their analytical abilities and apply language skills in meaningful ways. This research suggests that application of CT in language classrooms helps to improved academic performance. Students who have well developed CT skills are better prepared to navigate complex information, adapt to diverse communicative contexts, and participate actively in their learning processes. The study concludes that integrating CT into language education is essential for developing proficient and thoughtful communicators in today's information society.

Keywords: critical thinking, autonomous learning, reflective processes of thinking.

Постановка проблеми. Поняття «критичне мислення» (КМ) було відносно недавно введено в методику викладання іноземних мов і завдяки своїй значущості в процесі навчання займає досить важливе місце, так що в даний час розвиток критичного мислення у учнів вважається одним з найбільш актуальних завдань, що стоять перед викладачами іноземних мов. **Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Фахівці в галузі педагогіки пропонували безліч різних визначень критичного мислення, хоча великих відмінностей між цими визначеннями немає. Як стверджують деякі вчені критичне мислення являє собою здатність людини контролювати свої власні когнітивні процеси і створювати прийнятні норми і критерії для оцінки свого власного мислення (1;2;4;5;10).

Слід зауважити, що більшість з них вважають, що критичне мислення спрямоване на досягнення розуміння, оцінку різних точок зору і вирішення проблем. «Навчання студентів критичному мисленню передбачає не тільки підготовку до постійно мінливого і непередбачуваного світу, в якому ми живемо» (Hughes, 2014:2-6).

Актуальність дослідження. Хоча існує думка, що критичному мисленню не можна навчити, багато педагогів дотримуються тієї точки зору, що не можна навчати КМ формально і цілеспрямовано (Harizaj, Hajrulla, 2017:126-133). Незважаючи на схожість поглядів щодо подібного твердження, деякі викладачі ставлять під сумнів свої здібності навчити студентів

навичкам критичного мислення. Однак існує поширена думка, що критичне мислення не є вродженою якістю. Отже, студентам необхідно цілеспрямовано навчати цій навичці, що свідчить про можливість її розвитку та освоєння через навчання.

Мета. Перш за все важливо підкреслити, що критичне мислення протягом довгого часу розглядалося як ключова здатність, необхідна для прийняття складних рішень, що виникають як в особистому і суспільному житті, так і в освітньому середовищі. У зв'язку з цим багато дослідників вважають його важливою навичкою, що сприяє адаптації та виживанню (Facione and Facione, 1996: 129-136). Деякі фахівці вважають, що критичне мислення полягає в здатності формулювати логічно обґрунтовані та ретельно продумані судження.

Немає чіткого визначення критичного мислення, оскільки ряд дослідників висунув різні визначення критичного мислення. Одне з них описує цей процес як підхід, при якому людина не сприймає інформацію пасивно, а, навпаки, прагне задавати уточнюючі питання, аналізувати аргументи і критично оцінювати висновки, з якими стикається. «Це спосіб мислення, при якому людина не просто приймає всі аргументи і висновки, з якими стикається, а скоріше займає позицію, що передбачає постановку питань з приводу таких аргументів і висновків. Це вимагає бажання побачити, які докази наводяться на підтримку того чи іншого аргументу або висновку» (Sanavi, Tarighat, 2017:79).

Варто взяти до уваги те, що різні фактори можуть впливати на розвиток навичок критичного мислення у учнів. Серед них варто відзначити оцінки, які отримують студенти на заняттях, так і, звичайно, підсумкові в кінці курсу. Багато провідних фахівців в галузі освіти стверджують, що КМ є фундаментальною метою навчання і особливо важлива для вищої освіти (Paul, 1987: 48). Також дослідники відзначають зміну підходу до навчання – від його традиційного розуміння як простого запам'ятовування інформації до сприйняття його як безперервного процесу пізнання, що включає формулювання питань, переосмислення ідей і висунення нових гіпотез (Pennycook, 1994:15-138). Все більше наукових робіт акцентують увагу на впливі, який чинить критичне мислення на академічну успішність студентів та їхнє ставлення до навчання, підкреслюючи необхідність цілеспрямованого розвитку цієї навички в освітньому процесі, а також важливість розвитку навичок мислення на більш високому рівні та позитивний вплив критичного мислення на успішність учнів у контексті вивчення англійської як іноземної.

У процесі викладання англійської як іноземної мови багато викладачів давно намагаються впровадити методи критичного мислення, використовуючи різні види завдань і робіт, наприклад, дискусії, problem solving, role plays, а також питання, що стимулюють мислення і роздуми. В силу ряду причин розвиток критичного мислення в навчанні іноземних мов відіграє все більш важливу роль. Почнемо з того, що в процесі навчання студенти, які можуть належним чином контролювати своє мислення, більш успішно вдосконалюють і оцінюють свої власні методи навчання. «Дослідження в області стратегій навчання визначили стратегії вивчення мови як ... стратегії, які сприяють розвитку мовної системи, яку будує учень, і (які) безпосередньо впливають на навчання (Rubin, 1987:23).

До того ж, завдяки критичному мисленню в поєднанні з набутим великим досвідом вивчення мови, студенти глибше усвідомлюють важливість занять і розвивають мовну автономію. На додаток до вищесказаного, критичне мислення має високий ступінь кореляції з досягненнями студентів. В результаті проведених досліджень в цій галузі була підтверджена ключова роль критичного мислення у поліпшенні навичок письма на заняттях з іноземної мови; рівня володіння мовою; і навичок усного спілкування (2:4:6:7). Наявність мотивації та здатність використовувати прийоми критичного мислення в процесі вивчення ІМ означає, що вони можуть стати досвідченими користувачами ESL, які можуть аналізувати свої ідеї та відповідно підкріплювати їх логічними деталями. Ці висновки узгоджуються з результатами дослідження, проведеного (Sanavi i Tarighat, 2014:80-82) в Оксфордському університеті, що підтвердило дані про необхідність чіткого і систематичного навчання критичному мисленню, тому що студенти часто упускають непрямі компоненти, засвоюючи очевидні та необхідні

Згідно з твердженнями деяких дослідників у цій галузі «розвиток мови і мислення тісно пов'язані, і навчання навичкам мислення високого рівня повинно бути невід'ємною частиною навчальної програми SL. Вони описують стратегії вивчення мови подібно до кроків або етапів, що дають можливість легко засвоїти, зберігати і використовувати інформацію. Інші розглядають стратегії навчання як особливий хід роздумів або поведінкові моделі, часто використовувані людьми, щоб поліпшити процес сприйняття і запам'ятовування нової інформації. З точки зору провідних фахівців стратегії також сприяють підвищенню рівня володіння мовою (Green, Oxford, 1995:261-297).

Одним з важливих компонентів у навчанні іноземних мов є комунікативна компетенція, яка включає в себе такі аспекти володіння мовою, як розуміння не тільки того, як слід використовувати мову для виконання різних цілей і завдань, але й розуміння того, як правильно адаптувати застосування мови до певних ситуацій і в спілкуванні з різною аудиторією, наприклад, зробити висловлювання формальним або неформальним, або в яких випадках віддати перевагу письмовому висловлюванню, а не усному. Більш того, вміння створювати і розуміти різні тексти, есе, розповіді, звіти, проведення інтерв'ю та дискусій, а також вміння вести бесіду, незважаючи на обмежене володіння мовою – все це є невід'ємною частиною розвитку комунікативних навичок (Harizaj & Hajrulla, 2017:261-297).

Звичайно, на початкових етапах вивчення іноземної мови викладачі не завжди стикаються з необхідністю розвитку та застосування навичок критичного мислення, оскільки основною метою є навчання базовому словниковому запасу та граматиці з використанням вправ, характерних для початкових рівнів (A1-A2), що вимагають, в основному, прослуховування та повторення. Однак, з підвищенням рівня володіння іноземною мовою студентам доводиться використовувати критичне мислення, тому що вони виконують різні види робіт на заняттях, наприклад, завдання типу problem solving, дослідження або беруть участь в дебатах. Подібні комунікативні завдання характерні для сучасних методів навчання мовної техніки для досягнення середнього рівня B1-B2, оскільки вони включають учня в реальну комунікацію. Успіх комунікації при виконанні таких завдань, як і в реальному житті, багато в чому залежить від здатності чітко і критично мислити. Критичне мислення – це безперервний процес, що передбачає необхідність читання, обговорення та аналізу поточних подій. Незважаючи на те, що складність завдань буде змінюватися в залежності від рівня володіння мовою, скористатися перевагами використання критичного мислення можна на будь-якому рівні вивчення мови, тому тут доречно проводити такі види робіт, як problem solving, дебати, рольові ігри, обговорення та презентації на цікаві теми, проєктні завдання, есе та самооцінку як найкращі методи розвитку критичного мислення (Marin, De la Pava, 2017).

Щоб розвинути і вдосконалити комунікативні навички, студенти повинні розуміти, які методи навчання слід використовувати, і вміти застосовувати відповідні навички критичного мислення для досягнення різних цілей і в різних контекстах. У цьому випадку роль викладача полягає в тому, щоб не тільки допомагати розвивати і вдосконалювати мовні навички студентів, але й заохочувати їх критичне мислення.

Одним із варіантів розвитку навичок критичного мислення учнів є тестування як метод контролю, за умови вибору релевантних інструментів оцінки, оскільки одним з аспектів, що впливають на комунікативні компетенції студентів, є їхня здатність до критичного мислення та дії. При цьому у студентів повинна бути можливість тренувати критичне мислення, крім розумових навичок, установок та інших компонентів, згаданих у спеціалізованій літературі. У цьому випадку бажано замінити стандартизовані вправи multiple choice з однією правильною відповіддю на тексти з відкритими питаннями, що вимагають від студентів певного роздуму, діалогу, завдання, вправи і тести, які оцінюють їхні академічні досягнення, з урахуванням індивідуальних і колективних критеріїв. Наприклад, можна запропонувати учням класифікувати слова, проводити порівняння, запам'ятовувати або впорядковувати (факти в розповіді, імена), подумати про причину і наслідок тощо. При більшому обсязі часу, крім вищезазначених варіантів, можна запропонувати проект, що сприяє розвитку взаємодії в аудиторії і розвиває творчі здібності, оскільки учні повинні будуть об'єднати свої зусилля і домовитися про зміст, вирішити проблеми і створити кінцевий продукт проекту. Можна попросити учнів провести дослідження перед заняттям (наприклад, провести аналіз happiness index в різних країнах), використовуючи підготовлені результати проблеми провести обґрунтовану дискусію по ній. Учні, у яких розвинене критичне мислення, комунікують англійською мовою на більш високому рівні.

Також слід зазначити, що оцінювання значною мірою впливає на навчання учнів, на цілі, які вони ставлять перед собою під час вивчення іноземної мови. В цілому, у багатьох випадках спосіб оцінювання визначає цілі програми вивчення мови. Якщо викладач при виставленні оцінки фокусується на лінгвістичній компетенції учнів, то оволодіння лінгвістичною компетенцією стає їхньою метою. Якщо на комунікативній компетенції, то учні докладають усіх зусиль, щоб стати комунікативно компетентними в іноземній мові. У разі, якщо метою оцінювання ставиться інтеграція мовних і розумових навичок, то і студенти докладають усіх зусиль для досягнення цього. Тут важливим фактором є розуміння процесу оцінювання, оскільки воно дає викладачам і студентам розуміння про поточний рівень знань, і в той же час допомагає вибрати можливі шляхи наступного етапу навчання.

Вивчення нової мови є досить складним завданням для студентів, тому максимально ефективне використання способів і можливостей для практики мови в аудиторії має стати пріоритетом для учасників процесу. Хоча деякі вчені вважають, що навіть комунікативні методи викладання мови, які акцентуються на використанні мови як засобу комунікації, на практиці не гарантують, що учні зможуть досягти високого рівня володіння цільовою мовою. Для цього вони повинні вміти творчо і критично мислити цільовою мовою. Таким чином, можна сказати, що навіть комунікативний підхід до викладання мови не можна трактувати як виключний засіб для розвитку критичного мислення у учнів. Тому роль викладача в розвитку у студентів здібностей до критичного мислення на додаток до лінгвістичних навичок має вирішальне значення (Paul, Elder, 2020:9).

Щоб розвинути і вдосконалити у студентів навички письма, особливо навички написання есе з викладом думки або аргументації, викладачі повинні навчити їх чітко розуміти різницю між фактом і думкою, виділяти основні аргументи і знаходити підтверджуючі докази, тобто вони повинні вміти критично читати есе з викладом «за» і «проти» тощо (Лутай, Бесараб, 2015: 301). Для заохочення критичного мислення в мовних класах пропонуються такі вправи:

- формування аргументів і думок,
- питання, що вимагають роздумів і розгорнутої відповіді,
- розуміння контексту;
- прогнозування змісту тексту;
- визначення достовірності джерел;
- виділення ключових моментів і підтверджуючих деталей, планування групової дискусії;
- оцінка презентацій (Hughes, 2014, 8–26).

У цьому випадку викладачі повинні вміти продемонструвати критичне мислення при виконанні всіх цих завдань у класі, оскільки подібний приклад сприяє створенню довірчих відносин між викладачами та студентами (Saleh, 2011:9-16).

Говорячи про концепцію критичного мислення у вивченні ESL для академічних цілей, можна стверджувати, що її вважають фундаментальною визначальною західної університетської освіти, де мета викладання полягає в тому, щоб забезпечити набуття або вивчення студентами всіх навичок, необхідних для успішної університетської кар'єри (Бесараб, 2024).

Висновок. У контексті викладання мови ефективними вважаються педагоги, які активно використовують навідні запитання, залучають учнів до дискусій на складні теми, що стимулюють до роздумів. Застосування різноманітних форм рефлексії (наприклад, письмового самоаналізу або групового зворотного зв'язку) спонукає студентів замислюватися над матеріалами, що вивчаються. Такі підходи стимулюють учнів долучатися до активних інтелектуальних процесів, які потребують застосування навичок критичного мислення, – тобто аналізувати інформацію, порівнювати різні точки зору та формувати власні висновки. Як ефективні стратегії навчання можуть використовуватися різноманітні практичні методи: презентації, інтерв'ю, дебати, твори, дискусії, рольові ігри, самооцінка, проєктна діяльність та інші методи, спрямовані на активне залучення учнів. Наприклад, підготовка презентації або участь у дебатах змушують учнів структурувати свої думки, аргументувати обрану точку зору та оцінювати думку опонентів.

Аналіз власних робіт під час самооцінки допомагає студентам виявляти сильні та слабкі сторони свого міркування та вчитися критично ставитися до власного досвіду.

Література:

1. Facione, Noreen C., and Peter A. Facione.. Externalizing the critical thinking in knowledge development and clinical judgment. *Nursing Outlook* 44.3: 129-136.199
2. Green, J.M., & Oxford, R.L.A closer look at learning strategies, L2 Proficiency, and gender. *TESOL Quarterly*, 29, 261-297.1995
3. Harizaj, M., & Hajrulla, V. Fostering Learner's Critical Thinking Skills in EFL: Some Practical Activities. *European Scientific Journal*, Vol.13, No.29, 126-133. <http://dx.doi.org/10.19044/esj.2017.v13n29p126>. 2017

4. Hughes, J. Critical Thinking in the Language Classroom. Loreto: Eli Publishing. Oxford, R.L. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. Newbury House, New York. 2014
5. Marin, M.A., & De la Pava, L. Conceptions of Critical Thinking from University EFL Teachers. English Language Teaching, Vol. 10, No. 7, 78. 2017
6. Pally, M. Skills Development in 'Sustained' Content-Based Curricula: Case Studies in Analytical/Critical Thinking and Academic Writing. Language and Education, 15(4), 279-305. 2001
7. Pennycook, Alastair. Incommensurable discourses? Applied linguistics 15.2: 115-138. 1994
8. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking – Concepts and Tools. London: Rowman & Littlefield. 2020
9. Rubin, J. (1987). Learner strategies: Theoretical assumptions, research history and typology. In: Wenden, A., Rubin, J. (Eds.), Learner Strategies in Language Learning. Prentice/Hall International, Englewood Cliffs, NJ, pp. 15–30.
10. Saleh, S.E. Critical Thinking as a 21st Century Skill: Conceptions, Implementation And Challenges in the Efl Classroom. European Journal of Foreign Language Teaching, Volume 4, Issue 1, 1-16. Available at: www.oapub.org/edu, doi: 10.5281/zenodo.2542838. 2019.
11. Sanavi, R.V., & Tarighat, S. Critical Thinking and Speaking Proficiency: A Mixed-method Study. Theory and Practice in Language Studies, Vol. 4, No. 1, 79-87. DOI:10.4304/tpls.4.1.79-87. 2014.
12. Бесараб Т.П. Модернізація навчального процесу ESL. Modern methods of teaching disciplines of speciality 035 : scientific and pedagogical internship, June 3-July 14, 2024. Riga, the Republic of Latvia. С. 12-15.
13. Лутай Н.В., Бесараб Т.П. Метод case study у навчанні іноземної мови / Н.В. Лутай, Т.П. Бесараб // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 37. – 2013. – С. 177-179., с. 177.
14. Лутай Н. В., Бесараб Т. П., Коновалова В. Б. Письмові навички при вивченні англійської мови як іноземної. Теоретичні перспективи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 53. С. 300–303.

Отримано: 28 травня 2025 р.

Прорецензовано: 30 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2025 р.

email: malimon@vnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6740-0701>

email: soniapylypchuh@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5091-7318>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-80-84](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-80-84)Малімон Л. К., Пилипчук С. М. Переваги діяльнісного підходу для формування ключових компетенцій здобувачів освіти XXI століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 80–84.

УДК: 37.091.212-047.22"20"

Малімон Леся Костянтинівна,
кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри практики англійської мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Пилипчук Софія Михайлівна,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПЕРЕВАГИ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ XXI СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню діяльнісного підходу як інноваційної альтернативи традиційним методам навчання у контексті формування ключових компетенцій учнів XXI століття. У роботі визначено основні характеристики, принципи та переваги діяльнісної методології, а також здійснено комплексний порівняльний аналіз з традиційною освітньою моделлю. Окреслено суть діяльнісного підходу, що полягає у залученні учнів до активного конструювання знань через практичну діяльність, дослідження та розв'язання реальних проблем замість пасивного отримання готової інформації.

Визначено важливість трансформації педагогічної ролі у рамках діяльнісного підходу, де вчитель виступає фасилітатором навчального процесу, створюючи умови для розвитку пізнавальної ініціативи та автономності учнів. Важливо, що впровадженні діяльнісної методики рекомендовано враховувати наявні ресурси, особливості роботи викладачів та забезпечувати інтеграцію різних дисциплін навколо реальних контекстів і проєктів.

Здійснено системний порівняльний аналіз діяльнісного та традиційного підходів за ключовими параметрами: змістом навчальних предметів, освітніми цілями, розподілом ресурсів, методами навчання та системою оцінювання. Найбільш вагомою відмінністю є зміщення акценту з зорованої педагогом діяльності на активну участь учнів у власному навчальному процесі через автентичні проєкти та експериментальне навчання.

Проаналізовано результативність обох підходів та продемонстровано, що діяльнісна методика забезпечує підвищення академічної успішності, покращення мотивації до навчання, формування тривалого запам'ятовування інформації та розвиток компетенцій, необхідних для функціонування у сучасному динамічному світі. Діяльнісний підхід вирізняється орієнтацією на формування цифрової грамотності, адаптивності та здатності до самостійного навчання впродовж життя.

Отже, діяльнісна методологія, попри виклики у впровадженні, демонструє значні переваги порівняно з традиційними освітніми практиками, ефективно готуючи учнів до реалій XXI століття через розвиток критичного мислення, творчих здібностей та практичних компетенцій, що становить основу сучасної освітньої парадигми.

Ключові слова: навчальний процес, традиційне навчання, діяльнісний підхід, стратегії навчання, результати навчання.

Lesia Malimon,
PhD in Philology, Assistant Professor at the Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University
Sofia Pylypchuk,
Higher Education Student of the Second (Master's) Level,
Lesya Ukrainka Volyn National University

ADVANTAGES OF THE ACTIVITY-BASED APPROACH FOR THE FORMATION OF KEY COMPETENCIES OF STUDENTS OF THE XXI CENTURY

The article is devoted to the study of activity-based approach as an innovative alternative to traditional teaching methods in the context of developing key competencies of 21st century students. The study identifies the main characteristics, principles, and advantages of activity-based methodology, and conducts a comprehensive comparative analysis with the traditional educational model. The article outlines the essence of the activity-based approach, which involves engaging students in active knowledge construction through practical activities, research, and real-world problem solving instead of passive reception of ready-made information.

The study determines the importance of transforming the pedagogical role within the activity-based approach, where the teacher acts as a facilitator of the learning process, creating conditions for the development of cognitive initiative and student autonomy. The article emphasizes that when implementing activity-based methodology, it is recommended to consider available resources, the specificities of teachers' work, and ensure the integration of different disciplines around real-world contexts and projects.

The research conducts a systematic comparative analysis of activity-based and traditional approaches according to key parameters: content of academic subjects, educational objectives, resource allocation, teaching methods, and assessment systems. The most significant difference is the shift in emphasis from teacher-directed activities to active student participation in their own learning process through authentic projects and experiential learning.

The article analyzes the effectiveness of both approaches and demonstrates that activity-based methodology ensures improved academic achievement, enhanced learning motivation, formation of long-term information retention, and development of competencies necessary for functioning in the modern dynamic world. The activity-based approach is distinguished by its focus on developing digital literacy, adaptability, and lifelong learning capabilities.

Thus, activity-based methodology, despite implementation challenges, demonstrates significant advantages compared to traditional educational practices, effectively preparing students for 21st century realities through the development of critical thinking, creative abilities, and practical competencies, which forms the foundation of the modern educational paradigm.

Keywords: learning process, traditional learning, activity-based (learning by doing) approach, learning strategies, learning outcomes.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти стикається з необхідністю переходу від традиційних методів навчання, орієнтованих на передачу готових знань, до інноваційних підходів, що забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі. У контексті вимог ХХІ століття, коли від здобувачів освіти очікують не лише знання фактичного матеріалу, а й розвинених навичок критичного мислення, проблемного аналізу та творчого підходу до розв'язання завдань, традиційна модель навчання виявляється недостатньо ефективною. Особливої актуальності набуває питання впровадження діяльнісного підходу як його альтернативи, що дозволить формувати в учнів практичні компетенції та готувати їх до викликів сучасного динамічного світу.

Актуальність теми. Швидкий розвиток інформаційних технологій вимагає від сучасних учнів вміння адаптуватися до постійних змін та самостійно конструювати нові знання, володіти навичками командної роботи, критичного аналізу та творчого мислення, які ефективно формуються саме через діяльнісний підхід ще на етапі навчання у школі. Традиційні методи навчання натомість часто не враховують індивідуальні особливості та стилі навчання учнів, що призводить до зниження мотивації та ефективності освітнього процесу. Актуальність нашого дослідження зумовлює відсутність ґрунтовного порівняння традиційного та діяльнісного підходів навчання попри те, що чимало зарубіжних науковців і педагогів у своїх роботах досліджували обидві методики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади діяльнісного підходу у навчанні розроблялися в працях зарубіжних дослідників, зокрема Селік, Едвардз, Норін, Рана, Голджі, Дангпе та інші. Їхні наукові праці присвячено обґрунтуванню важливості взаємодії та безпосереднього досвіду для забезпечення тривалого навчання, систематизації основних видів діяльності та вивченню мотиваційних аспектів діяльнісного підходу.

Мета статті полягає у дослідженні характеристик основних принципів діяльнісного підходу, виявлення його відмінностей від традиційних методів навчання шляхом порівняльного аналізу та формулювання рекомендацій щодо впровадження діяльнісних стратегій у сучасну освітню практику

Виклад основного матеріалу дослідження. Активно долучаючись до навчального процесу, орієнтованого на розумову діяльність, учні можуть пов'язувати абстрактні ідеї та теорії із реальними життєвими ситуаціями за допомогою діяльнісного підходу до навчання (Noreen, Rana: 2019). Діяльнісний підхід у навчанні – це метод навчання, при якому учні не отримують знання в готовому вигляді, а досліджують зміст предмета розумово і фізично, за допомогою різних видів діяльності, створюючи умови, ідентичні робочому середовищу. Цей метод допоможе дітям покращити свої уміння, навички та відносини, а також сформує в учнів уявлення про реальний світ. Тож під час такого навчання, вони мають можливість вчитися через досвід та власні дії (Shah, Rahat: 2014). Діяльнісне навчання є важливою складовою, оскільки воно заохочує мислити нестандартно, полегшує пошук правильних рішень і підвищує самооцінку. Згідно з Голджі та Дангпе, такий підхід зміщує фокус з вчителя на здобувача освіти в процесі навчання (Golji, Dangpe: 2016).

Залучення учня до навчального процесу планується з метою покращення розуміння змісту занять. Учні, особливо молодші підлітки, повинні бути інтелектуально, фізично та соціально залучені до навчальної діяльності (Edwards: 2015). Педагоги, які відстоюють використання діяльнісного підходу, сходяться на думці, що найтриваліше навчання відбувається через взаємодію, залучення та безпосередній досвід роботи з навколишнім середовищем (Edwards, Kemp, Page: 2014; Nesin: 2012). У своїй праці Де Біазе визначив такі умови для впровадження діяльнісного навчання: враховує наявні ресурси, відповідає умовам та особливостям роботи викладачів, надає вчителям відносну перевагу – допомагати, а не заважати учням у роботі (Biase: 2018).

На думку деяких учених, у навчальному процесі можна використовувати такі види діяльності, як:

- практичні дослідження;
- дослідницька діяльність;
- діяльність, базована на завданнях;
- проблемна ситуації;
- проєктна діяльність.

Ці види діяльності заохочують учнів розвивати свої знання та навички й водночас дають можливості розкрити свою індивідуальність. Крім того, діяльнісний підхід спонукає учнів мислити самостійно, ставити запитання та аналізувати наслідки та причин, а також зменшує залежність від вчителя (Malhotra, Singh, Pandey, Nayyar, Sharma, Singh: 2015).

Варто зауважити, що, використання цікавих різнотипних активностей і ситуацій у класі надає здобувачам освіти кращі можливості для навчання, а також прививає любов до предмету та підвищує рівень мотивації (Birgin, Baloglu, Catlioglu, Gurbuz: 2010). Селік стверджує, що школярі братимуть активну участь у навчальному процесі доти, доки вважатимуть метод і зміст навчального предмета приємним і цікавим. А отже, певні види діяльності, які використовуються у процесі викладання та навчання, можуть допомогти вчителю зробити навчання тривалим, сформувати позитивне ставлення до освіти та зацікавити клас (Celik: 2018).

Проте впровадження діяльнісного підходу в навчання потребує трансформації й педагогічної ролі: викладач повинен забезпечити умови для розвитку пізнавальної ініціативи та автономності студентів; перетворитися на координатора креативного процесу, наставника як інтелектуальної, так і дослідної діяльності учнів, порадника, фасилітатора навчального процесу під час індивідуальної та колективної роботи, а також сформувати освітній комунікативний простір (Сотниченко: 2011).

Згідно з когнітивною та конструктивістською теоріями навчання, люди в процесі засвоєння нових знань намагаються осмислити навколишній світ конструюючи нове розуміння з доступних джерел інформації. У зв'язку з цим учні потребують можливості брати участь у діяльності, яка активізує їхні когнітивні здібності до аналізу інформації. Таким чином, вони розвивають критичне мислення та розв'язання проблем. Діяльнісне навчання забезпечує такі результати:

- підвищує залученість учнів у навчальний процес;

- покращує продуктивність учнів у виконанні поставлених завдань;
- розвиває критичне мислення, міркування та практичні навички;
- покращує засвоєння отриманих знань;
- покращує навчальний досвід учнів, перетворюючи їх із залежних від вчителя на незалежних учнів (Hayat, Hasan, Kazmi, Kaleem: 2017).

Традиційна освіта натомість охоплює підходи до навчання, де фундаментальна структура зосереджена переважно на інформаційно-ілюстративній діяльності вчителя (розповідь, лекція, практичне заняття тощо) і репродуктивній діяльності здобувача освіти (НаУрок: 2025). У рамках цієї освітньої моделі студенти повинні адаптувати свої особисті навчальні стратегії і когнітивні здібності до бажаних методів, прийомів, компетенцій і очікувань викладача (Fooladvand, Yarmohammadian: 2011). Ця педагогічна модель позиціонує викладача як головного авторитета і джерело знань, вимагаючи від учнів дотримуватися встановлених навчальних шаблонів, а не враховувати індивідуальні навчальні уподобання.

У традиційному навчальному середовищі стандартна схема організації навчального процесу передбачає, що школярі залишаються нерухомими, активно слухають презентації під керівництвом вчителя і одночасно записують необхідну інформацію за допомогою нотаток (Haghighi, Vakil, Weitba: 2005). Такий підхід встановлює чіткі ієрархічні відносини між викладачами та студентами, при цьому перші несуть основну відповідальність за викладення матеріалу та фасилітацію навчання.

Однак ця традиційна методологія створює певні педагогічні проблеми. Як зауважує Сінг, педагоги, які працюють у межах традиційного, мають тенденцію ставати все більш динамічними і суб'єктивними, водночас демонструючи меншу емоційну залученість у навчальний процес. Це створює потенційний розрив між ентузіазмом викладача та сприйнятливістю студентів (Singh: 2004).

Вебер стверджує, що традиційні підходи до навчання фундаментально суперечать природним когнітивним процесам, потенційно перешкоджаючи досягненню оптимальних результатів навчання (Weber: 2006). Структурований, лінійний характер традиційного навчання може не відповідати вродженій схильності мозку до взаємопов'язаних, експериментальних процесів навчання. Крім того, заняття за класичною моделлю часто не враховують різноманітні інтереси учнів та індивідуальні особливості навчання (Cangelosi: 2003). Одноманітний стиль викладання і стандартизована подача матеріалу можуть не відповідати різним темпам навчання, уподобанням чи сферам, що викликають допитливість у дітей.

З метою визначення, який педагогічний підхід демонструє вищу освітню ефективність і кращі результати навчання, нами було проведено порівняльний аналіз між деякими аспектами діяльнісного та традиційного підходів, а саме: змістом предметів, освітніми цілями, розподілом ресурсів, методами навчання і оцінюванням.

Ці два підходи по-різному концептуалізують навчальні предмети, що відображає їхні відмінні філософські засади. Традиційна освіта розглядає навчальні предмети як дискретні, відокремлені одиниці, які вивчаються у заздалегідь визначеній послідовності, з чіткими межами між такими дисциплінами, як математика, природничі науки, література та історія. Кожен предмет зберігає свою окрему ідентичність у межах навчальної програми, що забезпечується систематичним охопленням встановленого змісту. На противагу цьому, діяльнісний підхід розглядає навчальні предмети як взаємопов'язані явища, які природно поєднуються в реальному контексті. Цей метод інтегрує різні дисципліни навколо проєктів та інших видів діяльності, котрі відображають реальні ситуації, створюючи цілісний навчальний досвід, який відображає складність реального світу.

Освітні цілі цих підходів виявляють їхні розбіжності у визначенні успішних результатів навчання. Традиційне навчання передусім зосереджується на набутті та збереженні знань, а успіх вимірюється здатністю учнів точно відтворювати інформацію за допомогою стандартизованого оцінювання, яке цінує послідовність і передбачуваність результатів. І навпаки, діяльнісний підхід надає пріоритет розвитку критичного мислення, вміння розв'язувати проблеми та навичкам, необхідних впродовж життя, а не просто засвоєнню змісту. Це заохочує учнів ставати творцями власного світогляду, розвивати здатність аналізувати складні проблеми, синтезувати інформацію з різних джерел і генерувати інноваційні рішення, одночасно розвиваючи творчість, співпрацю, комунікацію та адаптивність, які готують їх до життя у світі, що постійно змінюється.

Розподіл ресурсів, як і тайм-менеджмент та дизайн навчального середовища, також помітно різняться. Традиційний метод навчання ефективно використовує стандартизовані підручники, заздалегідь визначені навчальні плани і структуровані класні кімнати, які полегшують пряме навчання великих груп одночасно, з фіксованим часом, щоб забезпечити чіткий розклад і систематичне охоплення змісту. Натомість діяльнісний вимагає гнучкішого й різноманітнішого розподілу, залучаючи різноманітні ресурси, як-от наочність, технології, співпрацю з громадськістю та автентичні матеріали, що сприяють практичному вивченню. Розподіл часу стає більш гнучким, оскільки на завершення проєкту виділяється більше часу, ніж на вивчення конкретного предмета, а навчальне середовище має адаптуватися і підтримувати як індивідуальну роботу, так і спільну групову діяльність.

Ще однією помітною відмінністю між цими педагогічними системами є методи навчання. Традиційне навчання значною мірою спирається на керовану педагогом діяльність, таку як лекції, розповіді, демонстрації та керовані практичні заняття, де студенти переважно слухають, спостерігають і відповідають на запитання викладача, при цьому той контролює темп, послідовність і глибину викладу матеріалу, щоб забезпечити однакове засвоєння матеріалу. На противагу цьому, діяльнісне навчання використовує методи, орієнтовані на учнів, котрі залучають їх як активних учасників власного навчального процесу: вони працюють над автентичними проєктами, проводять дослідження, беруть участь у спільному розв'язанні проблем і в експериментальному навчанні. Це все вимагає застосування знань у реальних відповідних контекстах, тоді як вчитель всього лише виконує роль фасилітатора і керівника, а не основного передавача знань.

Щодо методів оцінювання, то тут важливо розуміти, що кожен із підходів має свої пріоритети та орієнтири щодо вимірювання прогресу та досягнень учнів. Традиційне оцінювання спирається передусім на підсумкове оцінювання, таке як стандартизовані тести, підсумкові контрольні роботи та іспити, які вимірюють запам'ятовування учнями фактичної інформації та здатність застосовувати вивчене в передбачуваних контекстах, а оцінки виставляються на основі об'єктивних показників, які можна легко виміряти і порівняти між учнями, класами та школами. Діяльнісний підхід використовує більш різноманітні та автентичні стратегії оцінки, які вимірюють навчальні досягнення учнів протягом тривалого часу, включаючи

оцінювання портфолію, взаємооцінювання, рубрики, самоаналіз тощо, які дають повну картину розвитку та розуміння учня, причому оцінювання часто відбувається впродовж усього навчального процесу.

У той час як традиційне навчання пропонує ефективність і послідовність, діяльнісний підхід надає переконливі переваги, особливо актуальні в сучасному швидкоплинному, технологічно розвиненому світі. Учням сьогодення потрібні навички критичного мислення, цифрової грамотності та адаптивності, щоб долати складні виклики, на які, через експериментальне навчання, безпосередньо спрямований діяльнісний підхід. Дослідження показують, що цей метод підвищує академічну успішність учнів, покращує їхнє ставлення до навчання, формує більш зацікавлених учнів, які довше зберігають інформацію в пам'яті. Тому навчальні заклади повинні почати впроваджувати стратегії навчання, засновані на діяльності, як невід'ємний компонент сучасної педагогіки, що готує учнів до вимог 21 століття.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведений порівняльний аналіз діяльнісного та традиційного підходів у навчанні свідчить про значні переваги діяльнісної методології для формування ключових компетенцій учнів ХХІ століття. Діяльнісний підхід забезпечує активну участь учнів у конструюванні власних знань через практичну діяльність та розв'язання реальних проблем, що сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей та здатності до самостійного навчання. Водночас впровадження такої освіти вимагає трансформації ролі педагога, освітнього середовища та систем оцінювання. Попри виклики, переваги діяльнісної методології в контексті підготовки учнів до реалій сучасного світу значно переважають традиційні освітні підходи, що підтверджує необхідність поступової інтеграції діяльнісних елементів у навчальний процес.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методичного інструментарію для практичного впровадження діяльнісного підходу в українському освітньому середовищі на різних освітніх рівнях, а також дослідженні можливостей цифрових технологій для підтримки діяльнісного навчання.

Література:

1. Сотниченко І. І. Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів у профільній школі. Інноваційна освітня діяльність: регіональні аспекти: тези Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 квітня 2011 р., м. Біла Церква) / за науковою редакцією В. В. Олійника, Н. І. Клокар, Л. М. Карамушки, В. В. Лапінського. Біла Церква, 2011. С. 54-55.
2. НаУрок. Застосування ефективних прийомів, форм та методів традиційної та сучасної педагогіки з метою формування конкурентноспроможної особистості. URL: <https://naurok.com.ua/zastosuvannya-efektivnih-priyomiv-form-ta-metodiv-tradiciyno-ta-suchasno-pedagogiki-z-metoyu-formuvannya-konkurentnospromozhno-osobistosti-454241.html> (дата звернення: 14.05.2025)
3. Birgin O., Baloglu M., Catlioglu H., Gurbuz R. An investigation of mathematics anxiety among sixth through eighth grade students in Turkey. *Learning and Individual Differences*. 2010. Vol. 20, No. 6. P. 654-658.
4. Cangelosi. Quoted by National Science Foundation. *Applications and Applied Mathematics (AAM): An International Journal*. 2003. Vol. 1, No. 1. P. 62–82.
5. Celik H. The effects of activity based learning on sixth grade students' achievement and attitudes towards mathematics activities. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2018. Vol. 14, No 5. P. 1963-1977.
6. Di Biase R. Moving beyond the teacher-centered/learner-centered dichotomy: implementing a structured model of active learning in the Maldives. *A Journal of Comparative and International Education*. 2018. Vol. 49, No. 4. P. 565-583. <https://doi.org/10.1080/03057925.2018.1435261>
7. Edwards S. Active learning in the middle grades. *Middle School Journal*. 2015. Vol. 46, No 5. P. 26-32.
8. Edwards S., Kemp A., Page C. The middle school philosophy: Do we practice what we preach or do we preach something different?. *Current Issues in Middle Level Education*. 2014. Vol. 19, No 1. P. 13-19.
9. Fooladvand M., Yarmohammadian M.H. A comparative study between virtual and traditional approaches in higher education in Iran. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2011. Vol. 28. P. 646-650. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.122>
10. Golji G.G., Dangpe A.K.D. Activity-based learning strategies (ABLS) as best practice for secondary mathematics teaching and learning. *International Advanced Journal of Teaching and Learning*. 2016. Vol. 2, No. 9. P. 106-116.
11. Haghighi A.M., Vakil R., Weitba J.K. Reverse-traditional/hands-on: An alternative method of teaching statistics. *Application and applied mathematics (AAM.)*. 2005. Vol. 1, No. 1. P. 61-81. <https://studylib.net/doc/12061922/reverse-traditional-hands-on--an-alternative-method-of-te>
12. Hayat M., Hasan R., Kazmi S.I.A., Kaleem M. Systems: Trends and Future. 2017. doi.org/10.11091/ICTUS.2017.826005
13. Malhotra S., Singh S. K., Pandey G.P., Nayyar S., Sharma A., Singh T. Study package for CTET (Paper 1). New Delhi: McGraw Hill Education (India) Private Limited, 2015.
14. Noreen R., Rana A.M.K. Activity-Based Teaching versus Traditional Method of Teaching in Mathematics at Elementary Level. *Bulletin of Education and Research*. 2019. Vol. 41, No 2. P. 145-159.
15. Shah I., Rahat T. Effect of activity based teaching method in science. *International Journal of Humanities and Management Sciences*. 2014. Vol. 2, No 1. P. 39-41.
16. Singh M. Modern teaching of Mathematics. New Delhi: Anmol publications PVT. LTD, 2004.
17. Weber E. Brain based business. URL: <http://brainbasedbusiness.com> (дата звернення: 16.05.2025)

References:

1. Sotnychenko, I. I. (2011). Orhanizatsiia navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv u profilnii shkoli [Organization of educational and cognitive activities of students in specialized schools]. In Oliinyk V. V., Klokar N. I., Karamushka L. M., & Lapinskyi V. V. (Eds.), *Innovatsiina osvittia diialnist: rehionalni aspekty* [Innovative educational activity: regional aspects]: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 54-55). Bila Tserkva [in Ukrainian].
2. NaUrok. (2025). Zastosuvannya efektyvnykh priyomiv, form ta metodiv tradytsiinoi ta suchasnoi pedahohiky z metoiu formuvannya konkurentnospromozhnoi osobystosti [Application of effective techniques, forms and methods of traditional and modern pedagogy for the purpose of forming a competitive personality]. Retrieved from <https://naurok.com.ua/zastosuvannya-efektivnih-priyomiv-form-ta-metodiv-tradiciyno-ta-suchasno-pedagogiki-z-metoyu-formuvannya-konkurentnospromozhno-osobistosti-454241.html> on May 14, 2025 [in Ukrainian].
3. Birgin, O., Baloglu, M., Catlioglu, H., & Gurbuz, R. (2010). An investigation of mathematics anxiety among sixth through eighth grade students in Turkey. *Learning and Individual Differences*, 20(6), pp. 654-658.
4. Cangelosi. (2003). Quoted by National Science Foundation. *Applications and Applied Mathematics (AAM): An International Journal*, 1(1), pp. 62-82.
5. Celik, H. (2018). The effects of activity based learning on sixth grade students' achievement and attitudes towards mathematics activities. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(5), pp. 1963-1977.

6. Di Biase, R. (2018). Moving beyond the teacher-centered/learner-centered dichotomy: implementing a structured model of active learning in the Maldives. *A Journal of Comparative and International Education*, 49(4), pp. 565-583. <https://doi.org/10.1080/03057925.2018.1435261>
7. Edwards, S. (2015). Active learning in the middle grades. *Middle School Journal*, 46(5), pp. 26-32.
8. Edwards, S., Kemp, A., & Page, C. (2014). The middle school philosophy: Do we practice what we preach or do we preach something different? *Current Issues in Middle Level Education*, 19(1), pp. 13-19.
9. Fooladvand, M., & Yarmohammadian, M. H. (2011). A comparative study between virtual and traditional approaches in higher education in Iran. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 28, pp. 646-650. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.122>
10. Golji, G. G., & Dangpe, A. K. D. (2016). Activity-based learning strategies (ABLS) as best practice for secondary mathematics teaching and learning. *International Advanced Journal of Teaching and Learning*, 2(9), pp. 106-116.
11. Haghighi, A. M., Vakil, R., & Weitba, J. K. (2005). Reverse-traditional/hands-on: An alternative method of teaching statistics. *Application and Applied Mathematics (AAM)*, 1(1), pp. 61-81. <https://studylib.net/doc/12061922/reverse-traditional-hands-on--an-alternative-method-of-te>
12. Hayat, M., Hasan, R., Kazmi, S. I. A., & Kaleem, M. (2017). Systems: Trends and Future. doi.org/10.11091/ICTUS.2017.826005
13. Malhotra, S., Singh, S. K., Pandey, G. P., Nayyar, S., Sharma, A., & Singh, T. (2015). Study package for CTET (Paper 1). New Delhi: McGraw Hill Education (India) Private Limited.
14. Noreen, R., & Rana, A. M. K. (2019). Activity-Based Teaching versus Traditional Method of Teaching in Mathematics at Elementary Level. *Bulletin of Education and Research*, 41(2), pp. 145-159.
15. Shah, I., & Rahat, T. (2014). Effect of activity based teaching method in science. *International Journal of Humanities and Management Sciences*, 2(1), pp. 39-41.
16. Singh, M. (2004). *Modern teaching of Mathematics*. New Delhi: Anmol Publications PVT. LTD.
17. Weber, E. (2025). Brain based business. Retrieved from <http://brainbasedbusiness.com> on May 16, 2025.

Отримано: 29 травня 2025 р.

Прорецензовано: 10 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 5 серпня 2025 р.

email: ianina.tagiltseva@pdau.edu.uaORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4005-0227>email: viktoriya.lyulka@pdau.edu.uaORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4581-6583>email: maryna.nazarenko@pdau.edu.uaORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3537-1149>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-85-89](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-85-89)

Тагільцева Я. М., Люлька В. М., Назаренко М. М. Формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою у здобувачів вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 85–89.

УДК: 378.147:811.111'243

Тагільцева Яніна Михайлівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет
Люлька Вікторія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет
Назаренко Марина Миколаївна,
старший викладач,
Полтавський державний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК НАУКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена вивченню особливостей формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою у студентів закладів вищої освіти. Підкреслено актуальність досліджуваної проблеми в умовах сучасної інтеграції української освіти до міжнародного освітнього та наукового співробітництва. Здійснено огляд останніх праць українських і закордонних науковців, що є дотичними до питань дослідження. Окреслено теоретичні засади науково-професійної комунікації. Розкрито значення англійської мови як інструменту науково-професійної діяльності. Розглянуто актуальні методичні підходи до формування навичок досліджуваної категорії взаємодії. Комунікативний підхід визначено провідним у концепції сучасного мовного навчання. Встановлено, що реалізація цього підходу передбачає використання автентичних матеріалів, інтерактивних інструментів, а також моделювання професійних ситуацій. Ефективним засобом формування навичок науково-професійної комунікації визначено предметно-мовне інтегроване навчання, під час якого відбувається одночасне формування як мовної, так і фахової компетентності. Підкреслено актуальність проєктної методики, що дозволяє інтегрувати фахові знання з іншомовною практикою шляхом виконання студентами комунікативно спрямованих міждисциплінарних проєктів, орієнтованих на розв'язання науково-професійних завдань. Наголошено на ефективності кейс-методу, який передбачає вирішення реалістичних проблемних ситуацій англійською мовою, що моделюють типові завдання в академічному або професійному середовищі. Розглянуто практичні аспекти реалізації концепції формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою, серед яких зазначено цифрові джерела (онлайн-платформи, навчальні ресурси). Окреслено подальші перспективи вивчення досліджуваної проблематики, а саме: емпіричне дослідження в межах конкретного методичного підходу щодо формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою у здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: науково-професійна комунікація, навички, методичний підхід, компетентність.

Yanina Tahiltseva,
PhD in Philology, Associate Professor,
Poltava State Agrarian University
Viktoriia Liulka,
PhD in Philology, Associate Professor
Poltava State Agrarian University
Maryna Nazarenko,
senior teacher,
Poltava State Agrarian University

FORMING SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL COMMUNICATION SKILLS IN ENGLISH FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article focuses on the study of the peculiarities of forming scientific and professional communication skills in English for students of higher education institutions. The relevance of the problem under study is emphasised in the modern integration of Ukrainian education into international educational and scientific cooperation. A review of the latest works of Ukrainian and foreign scholars related to the research issues is carried out. The theoretical foundations of scientific and professional communication are outlined. The importance of English as an instrument of scientific and professional activity is stressed. Modern methodological approaches to forming skills in the studied category of interaction are considered. The communicative approach is identified as the leading one in modern language teaching. It is found that implementing this approach involves using authentic materials and interactive tools, as well as modelling professional situations. Subject and language-integrated teaching is considered an effective means of forming scientific and professional communication skills, as both linguistic and professional competence are formed simultaneously. The project methodology's relevance is emphasised, allowing students to integrate professional knowledge with foreign language practice by carrying out interdisciplinary communication projects aimed at solving scientific and professional problems. The effectiveness of the case method, which involves solving realistic problem situations in English

that model typical tasks in an academic or professional environment, is emphasised. The practical aspects of developing scientific and professional communication skills in English are considered, including digital sources (online platforms, educational resources). Further prospects for the research of the problem are outlined, namely, an empirical study within the framework for a specific methodological approach to developing scientific and professional communication skills in English for higher education students.

Keywords: *scientific and professional communication, skills, methodological approach, competence.*

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції до європейського освітнього і наукового простору англійська мова відіграє ключову роль як інструмент академічної та професійної взаємодії. Науково-професійна комунікація передбачає не лише здатність спілкуватися, а й уміння створювати, розуміти та інтерпретувати наукові тексти, володіти навичками фахового усного і письмового мовлення у межах спеціальності. У зв'язку з цим особливою **актуальності** набуває питання формування навичок науково-професійного мовлення англійською мовою у студентів закладів вищої освіти, що відповідає сучасним запитам вищої освіти, сприяє розвитку іншомовної академічної компетентності майбутніх фахівців і забезпечує їхню професійну мобільність в умовах міжнародного наукового співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що зазначена проблема не набула широкого вивчення як в українському, так і закордонному науковому колі. О. О. Хникіна, А. А. Семенюк, Г. В. Тригуб досліджують поняття «наукова комунікація», визначають її види і компоненти та розглядають шляхи здобуття знань та умінь у процесі вивчення здобувачів магістерського рівня вищої освіти немовних спеціальностей основ наукової комунікації іноземною мовою. М. В. Сотер висвітлює основні напрями оволодіння іноземною мовою майбутніми інженерами у контексті фахової комунікації. Питання професійного спілкування також в центрі наукового інтересу О. Хроленко та О. Русавської. Дослідниці підкреслюють актуальність володіння англійською мовою для працівників судноплавства. О. Ю. Зотова-Садило вивчає шляхи формування професійного спілкування іноземною мовою майбутніх фахівців у сфері права, розглядаючи «можливість інтегрування філософських, психологічних і педагогічних теорій у практику викладання іноземної мови професійного спрямування» (Зотова-Садило, 2021: 62). О. Мандюк і Н. Школяр окреслюють професійно-орієнтовані методи навчання іноземної мови для студентів-політологів, підкреслюючи важливість володіння іншомовною компетентністю для їхньої професійної діяльності. Marie Serena McConell висвітлює методики і стратегії для формування комунікативних навичок майбутніх біологів. Ingrid Cibiková, Božena Petrášová Soňa Pavlíková зосереджуються на техніках навчання і вивчення фахової термінології різних галузей іноземною мовою. Як бачимо, у фокусі сучасних досліджень – професійно орієнтовані методи навчання іноземної мови. **Метою** нашої наукової розвідки є вивчити особливості формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою у студентів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-професійна комунікація іноземною мовою – це специфічний вид мовленнєвої діяльності, спрямований на відтворення фахової інформації в усній та письмовій формі, що здійснюється з урахуванням стилістичних, термінологічних і жанрових особливостей відповідної галузі. Така комунікація охоплює академічне мовлення (лекції, доповіді, дискусії), письмове оформлення наукових праць (статті, реферати, анотації), а також професійні діалоги в межах спеціалізації (інтерв'ю, презентації, переговори).

Англійська мова є лінгва франка сучасної науки, оскільки більшість наукових праць у світі публікують саме англійською. Тому знання цієї мови відкриває студентам доступ до актуальної наукової інформації, участі в міжнародних проєктах, програмах обміну, конференціях, академічній мобільності тощо. Для ефективного функціонування в академічному середовищі студент повинен володіти професійно-науковою лексикою, навичками структурування наукових текстів, аргументації та вмінням логічно представити інформацію англійською мовою.

Процес формування навичок науково-професійного спілкування передбачає використання низки методичних підходів.

Комунікативний підхід як провідна концепція сучасного мовного навчання передбачає орієнтацію на розвиток здатності ефективно використовувати мову в реальних ситуаціях спілкування, включаючи академічні та професійні контексти. У межах формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою цей підхід передбачає акцент не лише на засвоєнні граматичних структур чи лексичного матеріалу, а передусім – на розвитку здатності здобувача освіти вирішувати комунікативні завдання у межах своєї майбутньої професійної діяльності.

Сутність комунікативного підходу полягає у створенні навчального середовища, максимально наближеного до реальних умов наукового та професійного спілкування. Це передбачає використання автентичних матеріалів (наукових статей, тез доповідей, листування між дослідниками, презентацій результатів досліджень), моделювання професійно орієнтованих ситуацій (конференцій, семінарів, обговорень проєктів), а також широке застосування інтерактивних методів навчання (дискусій, дебатів, рольових ігор, проблемного навчання тощо), що, згідно з опитуванням магістрантів, є «найефективнішими методами у формуванні наукової компетентності англійською мовою» (Хникіна, Семенюк, Тригуб, 2024: 175).

У межах комунікативного підходу важливою є орієнтація на розвиток іншомовної комунікативної компетентності, яка, згідно з моделлю мовної політики Ради Європи, охоплює лінгвістичну, соціолінгвістичну та прагматичну складові. Формування науково-професійної комунікації передбачає розширення цієї моделі за рахунок додавання академічної та фахової компетентності, що дозволяє здобувачам освіти ефективно функціонувати у міжнародному науковому просторі.

Ключовим у застосуванні комунікативного підходу є також принцип особистісної спрямованості навчання, що полягає у врахуванні індивідуальних потреб і професійних інтересів студентів, а також принцип інтеркультурності, який дозволяє формувати здатність до ефектвної взаємодії у багатокультурному академічному середовищі.

Таким чином, комунікативний підхід у формуванні навичок науково-професійної комунікації англійською мовою сприяє не лише засвоєнню мовного матеріалу, а й розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей, уміння аргументовано висловлювати позицію, брати участь у науковій дискусії та репрезентувати результати власної наукової діяльності на міжнародному рівні.

У сучасній парадигмі іншомовної освіти ключове місце посідає предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL – Content and Language Integrated Learning), яке передбачає одночасне формування як мовної, так і фахової компетентності. Його застосування у процесі формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою у студентів закладів вищої освіти забезпечує функціональну інтеграцію мовної та фахової підготовки.

Згідно з CLIL відбувається викладання академічного чи професійного контенту іноземною мовою (зокрема, англійською) з одночасним розвитком мовленнєвих навичок. Основна мета полягає не лише в оволодінні спеціалізованими знаннями, але й у формуванні вміння оперувати цими знаннями засобами іноземної мови в усній та письмовій формі, що є критично важливим для майбутньої професійної реалізації студентів у міжнародному академічному просторі.

Застосування CLIL в освітньому процесі створює умови для автентичної іншомовної взаємодії в контексті фахової тематики. Наприклад, проведення наукових дискусій, презентацій дослідницьких проєктів або підготовка реферативних та аналітичних матеріалів англійською мовою сприяє не лише удосконаленню мовної компетентності, а й формуванню академічного стилю мислення.

Крім того CLIL сприяє глибшому засвоєнню як мовного, так і професійного контенту завдяки когнітивній синергії, коли мова виступає не об'єктом, а інструментом пізнання. Це відповідає сучасним принципам інтегративної освіти, що орієнтована на підготовку конкурентоспроможних фахівців у глобалізованому світі.

Ефективність предметно-мовного інтегрованого підходу підтверджують як українські (Щербакова О. Л., Нікіфорчук С. С., 2018), так і закордонні дослідження (Mehisto P., Marsh D. & Frigols M. J., 2008), які зазначають його позитивний вплив на мотивацію студентів, їхнє вміння застосовувати мову в реальному фаховому контексті та загальну академічну успішність.

Таким чином, CLIL не лише збагачує традиційний підхід до навчання іноземної мови, а й виступає ефективним засобом формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою, що є особливо актуальним в умовах міжнародної інтеграції системи вищої освіти.

Проектна методика (Project-Based Learning, PBL) – це сучасний дидактичний підхід, що ґрунтується на принципах активного, самостійного та дослідницького навчання. У контексті формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою ця техніка дозволяє інтегрувати фахові знання з іншомовною практикою шляхом виконання студентами комунікативно значущих, міждисциплінарних проєктів, орієнтованих на розв'язання реальних або змодельованих академічно-професійних завдань.

Сутність проектної методики полягає в організації навчального процесу навколо комплексного завдання, виконання якого потребує від студентів:

- пошуку, аналізу та узагальнення фахової інформації;
- комунікації англійською мовою в академічному або професійному контексті ;
- представлення результатів роботи у письмовій або усній формі (наукові презентації, есе, доповіді, постери тощо);
- спільного вирішення проблем у групі, що моделює командну науково-дослідницьку або професійну діяльність.

Однією з ключових переваг методу проєктів є його автентичність: проєктні завдання максимально наближені до реальних ситуацій, з якими студенти можуть стикатися у професійній діяльності. Це забезпечує перехід від навчального до професійного дискурсу англійською мовою, що є важливим етапом у формуванні науково-професійної комунікативної компетентності.

Проектна діяльність сприяє розвитку таких навичок, як:

- академічне письмо англійською мовою (реферати, анотації, статті тощо);
- публічний виступ з презентацією наукових результатів;
- участь у дебатах, дискусіях, круглих столах;
- міжкультурна взаємодія в команді.

Також ця методика відповідає принципам студентоцентрованого навчання, оскільки передбачає активну участь здобувачів у всіх етапах виконання проєкту – від визначення мети до оцінювання досягнень.

Результати досліджень (Stoller F., 2006; Thomas C. A., 2022; Годованець Н. І., 2014) свідчать, що впровадження проектної методики у вивчення англійської мови сприяє підвищенню мотивації студентів, формуванню навичок академічної комунікації, розвитку критичного мислення та інтеграції мови у фаховий контекст. Як влучно зауважують Хроленко О. та Русавська О. метод проєктів «дозволяє... інтегрувати теоретичні знання з практичними навичками, а також розвивати здатність до командної роботи в міжнародному середовищі» (Хроленко, Русавська, 2024: 299).

Таким чином, проектна методика є ефективним інструментом розвитку науково-професійної комунікативної компетентності студентів у межах іншомовної освіти у закладі вищої освіти, забезпечуючи функціональність, міждисциплінарність і професійну релевантність мовленнєвої діяльності.

Одним з інструментів, що сприяють розвитку професійно-наукової комунікації студентів є кейс-метод (Case Method), який ґрунтується на аналізі конкретних ситуацій (кейсів), наближених до реального професійного або академічного контексту.

Сутність кейс-методу полягає в тому, що студенти залучаються до вирішення реалістичних проблемних ситуацій англійською мовою, які моделюють типові завдання в академічному або професійному середовищі. У процесі опрацювання кейсу вони мають змогу:

- застосовувати фахові знання у комунікативній ситуації;
- використовувати академічне та професійне мовлення англійською;
- формулювати аргументовану позицію та брати участь в англійськомовному обговоренні;
- приймати рішення у колективному форматі (іноді в умовах симульованих міждисциплінарних команд).

Цей метод передбачає не лише розвиток мовної компетентності, а й поглиблення когнітивних навичок, зокрема аналітичного мислення, вирішення проблем, роботи з джерелами, презентації рішень тощо. Завдяки практичній спрямованості кейс-метод активізує студентів до інтенсивного усного та письмового іншомовного спілкування, орієнтованого на досягнення результату.

Кейс-метод як інструмент формування навичок науково-професійної комунікації ефективно поєднує лінгвістичний та професійний компоненти навчання. Зміст кейсів охоплює:

- аналіз наукових статей або ситуацій з наукової практики;
- вирішення фахових дилем;

• дослідження проблем у сфері спеціальності (наприклад, в агрономії, техніці, економіці тощо) з подальшим представленням рішень англійською мовою.

Кейс-метод, з одного боку, моделює умови англійської академічної взаємодії, з іншого – створює умови для глибокого занурення у фаховий контекст, що відповідає вимогам підготовки здобувачів вищої освіти до міжнародної наукової комунікації.

Дослідження (Herreid C. F., 2011; Давиденко В. Ю., 2022; Ковальчук В., 2023) свідчать, що використання кейс-методу в навчанні англійської мови сприяє підвищенню мотивації, розвитку креативності, вдосконаленню навичок міжособистісної взаємодії та формуванню здатності ефективно спілкуватися у складному професійному середовищі. Згідно з Хроленко О. та Русавської О., ця техніка «сприяє розвитку критичного мислення та здатності швидко ухвалювати рішення в екстремальних умовах» (Хроленко, Русавська, 2024: 299).

Таким чином, кейс-метод є потужним дидактичним засобом, який поєднує інтерактивність, когнітивну складність і комунікативну активність, що робить його надзвичайно продуктивним у формуванні навичок науково-професійної англійської комунікації у студентів.

У контексті цифровізації освітнього процесу значущим інструментом формування навичок науково-професійної комунікації англійською мовою виступають онлайн-платформи – інтерактивні електронні ресурси, що забезпечують доступ до навчального контенту, комунікації, колаборації та оцінювання у дистанційному або змішаному форматі. Вони дозволяють реалізовувати навчання за принципами мобільності, гнучкості та індивідуалізації, що особливо актуально у сфері вищої освіти.

Онлайн-платформи (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Canvas та ін.), а також навчальні ресурси (Coursera, EdX, FutureLearn, Khan Academy, TED-Ed, BBC Learning English, Grammarly, Academic English UK тощо) надають широкі можливості для розвитку різних аспектів науково-професійного мовлення, зокрема:

- академічного письма (есе, анотації, тези, наукові статті);
- презентаційної діяльності (запис відеодоповідей, виступи в Zoom/Webex);
- участі у форумах, дискусіях, симуляціях конференцій;
- доступу до автентичних наукових джерел, статей, подкастів тощо.

Онлайн-середовище сприяє активному зануренню у науково-професійний англійський дискурс, забезпечуючи умови для синхронної та асинхронної комунікації, колективної роботи, рецензування наукових текстів і виконання міждисциплінарних проєктів. Крім того цифрові інструменти інтегруються з такими підходами як CLIL, проєктна методика, кейс-метод, посилюючи їхню ефективність у дистанційному форматі.

Перевагами використання онлайн-платформ у формуванні науково-професійної англійської комунікації є:

- доступ до сучасного автентичного контенту англійською мовою;
- можливість інтерактивного зворотного зв'язку;
- гнучкість у навчанні, що дозволяє адаптувати темп і траєкторію здобуття знань до індивідуальних потреб студента;
- розвиток цифрової та медіа-компетентності, яка є складовою академічної та професійної діяльності у глобальному контексті.

Наукові джерела (Hampel R. & Stickler U., 2015; Kukulska-Hulme, 2020) наголошують, що інтеграція онлайн-платформ в освітній процес сприяє підвищенню мотивації студентів, розширенню можливостей міжкультурного обміну та забезпеченню академічної мобільності.

Таким чином, онлайн-платформи виступають не лише технічним засобом організації навчання, а й повноцінним освітнім середовищем, що активно формує навички науково-професійної комунікації англійською мовою та відповідає вимогам сучасної вищої освіти в умовах глобалізації.

Висновки. Формування навичок англійської науково-професійної комунікації є необхідною складовою підготовки студентів закладів вищої освіти. Така підготовка має ґрунтуватися на інтеграції мовної, фахової та міжкультурної компетентностей. Успішна реалізація цієї мети можлива за умови впровадження сучасних методичних підходів, серед яких ми виділили комунікативний, проєктний, ситуативний як найбільш ефективні. Не менш важливим є активне використання цифрових ресурсів та практичне залучення студентів до науково-професійної діяльності англійською мовою, що відповідає сучасним стандартам вищої освіти та інтересам і потребам здобувачів. У подальшій перспективі вбачаємо доцільним здійснити емпіричне дослідження в межах конкретного методичного підходу щодо формування навичок англійської науково-професійної комунікації у здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Зотова-Садило О. Ю. Соціально-педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців правничої сфери до професійного спілкування іноземною мовою *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*. No 3 (39), 2021. С. 63–68. URL : <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2576/2459> (дата звернення: 17.05.2025).
2. Магдюк О., Школяр Н. Професійно-орієнтовані методи підготовки майбутніх політологів засобами іноземної мови. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (217), 2025. С. 276–280. URL : <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/2116/2120> (дата звернення: 18.05.2025).
3. Сотер М. В. Провідні напрями інтенсифікації оволодіння іноземною мовою студентами інженерно-технічних спеціальностей. *Педагогічний альманах*. № 47, 2021. С. 140–145. URL : <https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/184> (дата звернення: 17.05.2025).
4. Хникіна О. О., Семенюк А. А., Тригуб Г. В. Ефективні засоби оволодіння науковою комунікацією іноземною мовою. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*, № 4, 2024. С. 172–177. URL : <http://www.academystudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/666/615> (дата звернення: 17.05.2025).
5. Хроленко О., Русавська О. Проблема розвитку готовності майбутніх судноводіїв до професійної комунікації англійською мовою. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (November 15, 2024, Bologna, Italy). С. 297–300. URL : <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/2471> (дата звернення: 17.05.2025).
6. Cíbková I. et al. Specialised Communication and Terminology Literacy (in Foreign Language Education). VERBUM: PRAHA 2023. 130 p. URL : <https://surl.li/tsthbb> (дата звернення: 17.05.2025).

7. McConnell M. S. Communicating Biology in English: A Skill-Building Textbook for ESL Learners – From Vocabulary to Presentation and Scientific Writing. Publisher: Notion Press, 2024. URL : <https://surl.li/npagjs> (дата звернення: 17.05.2025).

References:

1. Zotova-Sadylo O. Yu. Sotsialno-pedahohichni aspekty pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv pravnychoi sfery do profesiinoho spilkuvannia inozemnoiu movoiu. (The Social and Pedagogical Aspects of Training Future Legal Professionals in Professional Communication in a Foreign Language). *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*. No 3 (39), 2021. P. 63–68. Retrieved from: <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2576/2459> (access date: 17.05.2025).
2. Mahdyuk O., Shkolyar N. Profesiyno-oriyentovani metody pidhotovky maybutnikh politolohiv zasobamy inozemnoyi movy (Professionally-Oriented Methods of Future Political Scientists Training Using Foreign Language). *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky* (Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences), (217), 2025. S. 276–280. Retrieved from: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/2116/2120> (access date: 18.05.2025).
3. Soter M. V. Providni napryamy intensyfikatsiyi ovolodinnya inozemnoyu movoyu studentamy inzhenerno-tekhnichnykh spetsial'nostey (The Leading Directions for Intensifying Foreign Language Acquisition Among Engineering and Technical Students). *Pedahohichnyy al'manakh* (Pedagogical Almanac). № 47, 2021. S. 140–145. Retrieved from: <https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/184> (access date: 17.05.2025).
4. Khnykina O. O., Semenyuk A. A., Tryhub H. V. Efektyvni zasoby ovolodinnya naukovoju komunikatsiyeyu inozemnoyu movoyu (Effective Means of Mastering Scientific Communication in a Foreign Language). *Akademichni studiyi. Seriya «Pedahohika»* (Academic Studies. Series 'Pedagogy'), № 4, 2024. S. 172–177. Retrieved from: <http://www.academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/666/615> (access date: 17.05.2025).
5. Khrolenko O., Rusavs'ka O. Problema rozvytku hotovnosti maybutnikh sudnovodiyiv do profesiynoyi komunikatsiyi anhliys'koyu movoyu (The Issue of Developing Future Navigators' Readiness for Professional Communication in English). *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (November 15, 2024, Bologna, Italy). S. 297–300. Retrieved from: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/2471> (access date: 17.05.2025).
6. Cibiková I. et al. Specialised Communication and Terminology Literacy (in Foreign Language Education). *VERBUM: PRAHA 2023*. 130 p. Retrieved from: <https://surl.li/tsthbb> (access date: 17.05.2025).
7. McConnell M. S. Communicating Biology in English: A Skill-Building Textbook for ESL Learners – From Vocabulary to Presentation and Scientific Writing. Publisher: Notion Press, 2024. Retrieved from : <https://surl.li/npagjs> (access date: 17.05.2025).

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Отримано: 2 червня 2025 р.

Прорецензовано: 5 липня 2025 р.

Прийнято до друку: 1 серпня 2025 р.

email: yelnik@uk.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6673-5382>

Scopus-Author ID: 57202912987

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-90-94](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-90-94)

Хавкіна О. М. Еволюція табуїзованої лексики в сучасній англійській мові: лінгвальні та соціальні чинники. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 90–94.

УДК: 811.111'373.49'47

Хавкіна Олена Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри «Іноземна філологія та переклад»,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ЕВОЛЮЦІЯ ТАБУЙОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВАЛЬНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

У статті досліджується еволюція табуїзованої лексики в сучасній англійській мові в контексті лінгвістичних, соціальних та ідеологічних трансформацій ХХІ століття. Аналізується два протилежні, але взаємопов'язані процеси: табуїзація раніше нейтральних слів унаслідок посилення культурної чутливості та поступова легітимізація колись заборонених мовних одиниць у публічному дискурсі. Описано традиційні сфери мовного табу – сексуальність, фізіологічні процеси, смерть, релігія – а також нові сфери, що набувають табуїзованого характеру: їжа, запахи та фонетичні асоціації. Особливий акцент зроблено на комунікативних функціях табуїзованої лексики, значущість яких неухильно зростає на сучасному етапі розвитку мовознавства. У сучасній англійській мові табуїзми здатні виражати емоції, підкреслювати групову ідентичність, слугувати засобом протесту чи іронічного висловлення, а також виконувати функцію мовних інтенсифікаторів.

Розглянуто континуум між ортофемізмами, евфемізмами та дисфемізмами, а також механізми граматикизації, що дозволяють окремим табуїзмам інтегруватися в повсякденне й цифрове мовлення. Ілюстративним матеріалом слугують приклади з медіа, попкультури та живої мови. Досліджуються соціально-прагматичні чинники, що визначають ступінь прийнятності табуїзованої лексики в різних комунікативних контекстах. Проаналізовано роль евфемізмів як засобу уникнення чутливих тем – як традиційних (тілесність, сексуальність), так і відносно нових, зокрема пов'язаних із харчуванням або неприємними запахами. Особливу увагу приділено процесам, унаслідок яких окремі слова поступово втрачають шокову силу та набувають нейтральнішого забарвлення. Аналізується, як табу-лексика віддзеркалює зміну соціальних норм і цінностей. Наголошується на потребі міждисциплінарного підходу до розуміння мовних табу в умовах інклюзивності, соціальної чутливості та зміни етичних стандартів.

Ключові слова: табу, евфемізм, дисфемізм, табуїзація, легітимізація, мовна норма, соціолінгвістика.

Olena Khavkina,
PhD in Philology, Associate Professor,
Zaporizhzhia Polytechnic National University

THE EVOLUTION OF TABOO WORDS IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE: LINGUISTIC AND SOCIAL FACTORS

The article examines the evolution of taboo vocabulary in the modern English language in the context of linguistic, social, and ideological transformations in the 21st century. It explores two opposing yet interconnected processes: the tabooisation of previously neutral terms due to rising cultural sensitivity, and the gradual legitimisation of formerly forbidden expressions in public discourse. Traditional taboo themes – such as sexuality, bodily functions, death, and religion – are discussed alongside newer taboo areas, including food, smells, and phonetic associations. Special attention is given to the communicative functions of taboo language, which can express emotion, reinforce group identity, serve as protest or irony, and operate as intensifiers in speech.

The study highlights the continuum between orthophemisms, euphemisms, and dysphemisms, and investigates how grammaticalisation allows some taboo words to integrate into colloquial and digital communication. Examples from everyday speech, media, and pop culture are used to illustrate these dynamics.

The article also analyses the socio-pragmatic factors influencing the social acceptability of taboo words and how some lexemes shift categories based on context and audience. It examines how euphemisms are used to navigate sensitive topics like meat production or hygiene, and how certain terms lose their shock value over time.

The study argues that taboo language mirrors evolving societal norms and values. It calls for an interdisciplinary approach to understanding the social role of linguistic taboos, particularly in relation to inclusivity, social sensitivity, and changing ethical standards.

Keywords: *taboo, euphemism, dysphemism, tabooisation, legitimisation, language norm, sociolinguistics.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Табу як заборона на вживання певних слів або вчинення дій, що ґрунтується на страху перед суворим покаранням, існувало з найдавніших часів, починаючи з примітивних суспільств. У мовознавстві табу інтерпретується як «вияв магічної функції мови, заборона вживання деяких слів, зумовлена соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками, що спричиняє навмисну заміну знака певного поняття» (Селіванова, 2006: 596). За порушення мовного табу можливим покаранням могли бути ув'язнення, смертна кара (зокрема, в Колумбії), шибениця тощо – причому не лише для особи, яка порушила заборону, а й для її родини (Arango, 1996: 4). Табуйована лексика, що в науковій літературі також фігурує як *dirty words* (Arango, 1996; Morton, 2005), у різних мовах традиційно асоціюється з відступом від мовного етикету, соціальних норм і моральних засад. Протягом тривалого часу вона залишалася на периферії мовної системи, не мала лінгвістичного престижу й витіснялася за допомогою евфемізацій, цензури та культурних обмежень. Проте в сучасному суспільстві спостерігається активний процес ретабуїзації: слова й вирази, які раніше вважалися нейтральними або стилістично припустимими, переосмислюються й набувають статусу заборонених. Така динаміка зумовлена зростанням чутливості до мовної дискримінації, утвердженням етики інклюзії та принципів політичної коректності.

Паралельно відбувається і протилежний процес – поступова нормалізація та часткова легітимація раніше табуйованої лексики. Такі мовні одиниці дедалі активніше проникають у масову культуру, цифрову комунікацію та навіть публічний дискурс. У цих контекстах вони нерідко виконують функції емоційної експресії, засобу самовираження, маркера групової ідентичності або форми мовного протесту. Проте необхідно зауважити, що процеси табуїзації та легітимації не є симетричними: слова найчастіше набувають негативного відтінку, ніж присмного (Arango, 1996: 188).

Актуальність пропонованої наукової розвідки полягає в необхідності комплексного аналізу динаміки табуйованої лексики як показника мовної та культурної трансформації в сучасній англійській мові, яка на початку 21 сторіччя виступає глобальним засобом комунікації, у межах якого ці зміни відбуваються з надзвичайною інтенсивністю та мають широку соціолінгвістичну резонансність.

Метою статті є дослідити тенденції, чинники та особливості процесу табуїзації лексичних одиниць у сучасній англійській мові в контексті соціальних, культурних та ідеологічних трансформацій. Крім того, у фокусі аналізу перебуває протилежне явище – поступова легітимація та нормалізація табуїзмів в публічному мовленні. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- 1) окреслити теоретичні засади поняття «табуйована лексика» у сучасній англійській мові, її основні риси та типологічні класифікації;
- 2) визначити соціальні, культурні та ідеологічні чинники, які зумовлюють процеси табуїзації лексичних одиниць у публічному мовленні;
- 3) простежити механізми та умови легітимації табуїзмів;
- 4) навести й проаналізувати приклади лексем, які в різні історичні періоди зазнали табуїзації або, навпаки, були реінтегровані в загальний мовний обіг.

Виклад основного матеріалу. Табуйована лексика – це мовні одиниці, вживання яких у певних соціальних або комунікативних контекстах вважається неприйнятним, забороненим або небажаним. Її основною характеристикою є високий ступінь соціальної, моральної чи емоційної маркованості. Заборона або обмеження у вживанні такої лексики зазвичай мотивується прагненням зберегти етичні норми, уникнути образ, дискримінації або порушення публічного порядку.

Дослідники пропонують різні підходи до класифікації табуйованої лексики, серед яких найбільш поширеним є тематичний принцип. Традиційно до основних груп табуїзмів відносять лексичні одиниці, пов'язані з такими сферами:

- фізіологія та тіло (назви частин тіла, природних фізіологічних процесів);
- секс (лексика, що стосується сексуальності та інтимних стосунків тощо);
- релігія (богохульні висловлювання, сакральні імена, святотатські формулювання);
- соціально чутливі теми (етнічні, расові, гендерні, політичні найменування та назви, що можуть мати дискримінаційний або образливий характер);
- емоційно забарвлена лайка (слова з високим ступенем емоційної агресії, що мають образливий, принизливий або вульгарний характер).

К. Аллан та К. Берідж пропонують ширший підхід до класифікації табуїзмів, розширюючи традиційний перелік тем:

- тіло та його неприємні виділення (піт, соплі, фекалії, менструальна рідина тощо);
- статеві органи, статеві акти, сечовипускання, дефекація;
- хвороби, смерть та вбивство (включаючи полювання та рибацтво);
- називання, звертання, торкання та спостереження за людьми та священними істотами, об'єктами та місцями;
- добування, приготування та збирання (Allan & Burridge, 2006: 1).

Аналіз сучасних лінгвістичних досліджень засвідчує тенденцію до подальшого розширення цього переліку. До нього дедалі частіше потрапляють нові тематичні групи, зокрема лексика, пов'язана з їжею та навіть запахами, які також можуть набувати табуйованого статусу в певних соціокультурних контекстах.

Інша класифікація табуйованої лексики ґрунтується на ступені її соціальної неприйнятності. Згідно з цим підходом, розрізняють «жорсткі» табу (*hard taboos*), що передбачають повну заборону вживання, та «м'які» табу (*soft taboos*), використання яких може вважатися недоречним залежно від комунікативного контексту (Allan, 2019). Ступінь прийнятності таких одиниць значною мірою визначається ситуацією спілкування, складом аудиторії, інтонаційним оформленням висловлення та каналом комунікації.

У суспільстві ХХІ сторіччя функції табуйованої лексики значно виходять за межі її традиційного статусу як «забороне-ної», оскільки вона виконує цілу низку комунікативних і соціальних ролей, зокрема: експресивну функцію – слугує засобом

вираження сильних емоцій, таких як гнів, зневага, обурення, здивування тощо; ідентифікаційну функцію – маркує належність мовця до певної соціальної, вікової чи субкультурної групи; прагматичну функцію – підсилює мовленнєвий вплив, виконує роль інструмента акцентуації або емоційного тиску; іронічну або пародійну функцію – використовується в ігрових, сатиричних чи інтертекстуальних контекстах; опозиційну функцію – слугує засобом порушення мовної норми як формою протесту, провокації або демонстрації нонконформізму.

У сучасній лінгвістиці табуована лексика досліджується з різних наукових підходів – семантичного, прагматичного, соціолінгвістичного та культурологічного. Значна кількість науковців акцентує увагу на умовах, за яких певні мовні одиниці, що раніше мали нейтральний або нормативний статус, набувають ознак табуованості. У соціолінгвістичній парадигмі цей процес досліджував, зокрема, М. Адлер, аналізуючи соціальні чинники, що спричиняють табуїзацію (Adler, 1978). Окремі наукові розвідки присвячені історії конкретних лексем, які внаслідок табуїзації зазнали зниження частоти або зміни в уживанні (McDermott, 2016). Важливою темою залишається й евфемізація – як стратегія нейтралізації мовного табу (Allan & Burrige, 2006), а також взаємозв'язок табуованої лексики з явищами політичної коректності, цензури, соціальної ідентичності (DeMott, 2002). Помітною є також прагматична складова: дослідники вивчають, як табуовані лексеми функціонують у дискурсі – для вираження емоцій, посилення експресивності, формування солідарності або демонстрації дистанції (Allan & Burrige, 2006).

Погоджуємося з К. Аллан та К. Берідж у тому, що феномен табуїзації проявляється через використання ортофемізмів (нейтральних, стилістично нейтральних найменувань), евфемізмів (пом'якшених, завуальованих форм) та дисфемізмів (грубо-зневажливих, навмисно образливих висловів) (Allan & Burrige, 2006: 1). Ці мовні одиниці утворюють семантичний континуум, який відображає рівень соціальної допустимості, культурної чутливості та емоційного забарвлення стосовно тих чи інших реалій і явищ у суспільстві.

У подібному ключі розглядає це питання й М. Адлер, наводячи низку прикладів, які ілюструють взаємозв'язок ортофемізмів, евфемізмів і дисфемізмів: *faeces – poo – shit; toilet – loo – shithouse; vagina – bits – cunt; to menstruate – to have a period – to bleed; Jesus – Lord – Christ!* (Adler, 1978: 34). Остання лексема (*Christ!*) бласфемією (від грец. *blasphemia* – «святотатство, зневага»), тобто прикладом вживання сакрального імені в неналежному, лайливому або емоційно грубому контексті. У мовознавчій традиції бласфемії класифікують як окрему групу табуованої лексики, тісно пов'язану з релігійними засадами та культурними уявленнями про святість.

Серед перелічених типів мовних засобів саме дисфемізми становлять ядро табуованої лексики. Вони зазвичай мотивовані емоціями страху, огиди, презирства або прагненням принизити співрозмовника чи об'єкт висловлювання. Дисфемізми використовуються переважно в ситуаціях конфлікту або емоційного напруження – коли мовцеві важливо підкреслити зневагу, роздратування або викликати шокуючу реакцію. Водночас деякі лексеми можуть змінювати свою функціональну роль у залежності від контексту. Наприклад, такі слова, як *arse / ass, cunt, fuck, prick* можуть реалізовувати як дисфемістичну, так і ортофемістичну функцію – зокрема в розмовному, жаргонному або іронічному вжитку. «Те, що є неможливим для одного мовця, може бути цілком прийнятним для іншого» (Adler, 1978: 34).

Однією з традиційних табуованих тем, про яку в суспільстві не прийнято говорити відкрито, є тема сексуальності, зокрема мастурбації. З метою уникнення дискомфорту чи порушення соціальних норм, у сучасній англійській мові сформувався широкий набір евфемізмів для позначення цієї дії. Серед них – *clear the snorkel, cream your corn, five-finger, flush the babies, hand-fuck, hold the mayo, knuckle-shuffle, make instant pudding, make love with Mother Thumb and her four daughters, milk the chicken* (Morton, 2005: 250). Такі мовні засоби демонструють прагнення носіїв мови говорити про інтимні теми опосередковано, через жартівливі, метафоричні або завуальовані вислови.

Табуована лексика, як і самі теми-табу (зокрема, тема, згадана у попередньому абзаці), не є статичним або сталим явищем. Вона зазнає постійних змін під впливом динамічних соціальних і мовних процесів. У сучасному суспільстві зростає вплив таких чинників, як толерантність, підвищена соціальна чутливість, прагнення до інклюзивності, що сприяє переосмисленню та перегляду мовних норм. Так, окремий вектор процесу табуїзації пов'язаний із феноменом фонетичної асоціативності, коли нейтральні за змістом лексеми витісняються з ужитку через їхню звукову подібність до табуованих слів. Це явище демонструє, наскільки глибоко мовні табу можуть впливати не лише на семантику, а й на зовнішню форму слова. Яскравим прикладом є поступове зникнення або переосмислення слів, що містять компонент *cock*, який раніше уживався у значенні «півень». Через його співзвуччя з вульгарною назвою чоловічого статевого органу, носії мови стали уникати цього слова в публічному та побутовому мовленні. Як наслідок, відбулося витіснення цілого ряду похідних лексем: *haycock* трансформувалося у *haystack, weathercock* – у *weathervane*. В американському варіанті англійської мови подібне уникнення спостерігається у випадку слова *cockroach*, яке часто скорочується до *roach* саме через небажаність вживання проблемного компоненту. Ці приклади свідчать про те, що соціокультурний тиск табу може призводити не лише до зміни мовних практик, а й до лексичної елімінації та лексико-семантичної реорганізації.

Подібного процесу табуїзації зазнав, на перший погляд, невинний антропонім *Richard*. Річ у тім, що його традиційне скорочення – *Dick* – співзвучне з розмовною англійською лексемою *dick*, яка вживається у значенні «пеніс». Унаслідок такої асоціативної перенасиченості ім'я поступово втратило популярність серед англословних батьків, які почали уникати його при виборі імені для новонароджених хлопчиків. Уже з 1969 року *Dick* перестало входити до переліку тисячі найпопулярніших чоловічих імен (McDermott, 2016).

Табуована лексика нерідко виконує інтенсифікувальну функцію, посилюючи експресивність прикметників, прислівників або цілого висловлювання. У таких випадках ці одиниці зазвичай втрачають своє первинне лексичне значення і набувають граматикалізованого статусу засобів підсилення, які слугують для вираження сильних емоційних реакцій мовця. Наприклад, у фразі *Where's the bloody key?* слово *bloody*, яке колись було табуованим у британському варіанті англійської мови, виконує роль емоційного інтенсифікатора до іменника *key*, виражаючи роздратування або нетерпіння. Аналогічно, у вислові *He's fucking dangerous*, лексема *fucking* підсилює прикметник *dangerous*, підкреслюючи рівень небезпеки або тривоги. Подібні приклади поширені в розмовному та цифровому дискурсі, де до інтенсифікаторів також належать *damn, hell, shit* тощо: *It's damn cold today; That was a hell of a ride*.

Таке вживання можна частково розглядати як прояв легітимації, контекстно зумовленої детабуїзації, коли слова з високим ступенем соціальної маркованості починають функціонувати у нейтральніших граматичних ролях. Водночас, табуїзовані інтенсифікатори зберігають свій потенціал порушення норм, і саме завдяки цьому прагматичному напруженню вони залишаються ефективним риторичним засобом (Allan & Burridge, 2006). Важливо зауважити, що інтенсифікатори типу *fuck* чи *bloody* хоч і втрачають первинну вульгарність у певних реєстрах, однак уникають повної легітимації, зберігаючи стигматизований підтекст. Отже, такі лексеми не втрачають повністю статусу табуїзованих, проте їхня функціональна переорієнтація засвідчує гнучкість меж між «допустимим» і «забороненим» у сучасному мовному вжитку.

Ще одним прикладом інтенсифікувальної функції, що її виконують табуїзовані лексеми в англійській мові, є їх інтеграція у вигуківно-експресивні запитальні конструкції, які починаються зі запитальних слів на *wh-*: *what*, *why*, *where*, *who*, *when* і *how*. У таких конструкціях табуїзми підсилюють риторичний ефект та слугують вираженню емоційного шоку, обурення, подиву, роздратування мовця тощо. Наведемо кілька прикладів з Cambridge Online Dictionary: *Why the hell is he driving so fast?*, *What the fuck has she done to my laptop?* У подібному ключі функціонують й інші вирази: *Where the hell did you go?*, *Who the fuck do you think you are?*, *What the bloody hell is going on here?*. Подібні вислови є типовими для розмовного та неформального стилю мовлення, де особливо важливо передати емоційну насиченість комунікації. Яскравим прикладом може слугувати рефрен пісні, що представляла Велику Британію на конкурсі «Євробачення-2025»: *What the hell just happened?*, який підсилює контрастний ефект між миловидною зовнішністю трьох дівчат-виконавців та емоційною насиченістю вислову. Таким чином, уживання подібних конструкцій ілюструє не лише стилістичну маркованість табуїзмів, а й їхню граматичну інтеграцію та прагматичну адаптацію до нових риторичних потреб сучасного мовлення.

Відношення до табу може змінюватися дуже швидко – інколи це може бути помітним від одного покоління до наступного, або навіть у процесі дорослішання лише одного покоління. Слова, які були табуїзованими в одній епосі, стають звичними в іншій, навіть якщо вони стосуються класичних табу-тем, скажімо, сексу чи туалету. Вони не те щоб стають звичними, а, скоріше, починають спокійно сприйматися соціумом як лінгвістичний факт. Ще в далекому 1978 році М. Адлер писав: «Сьогодні в Oxford English Dictionary можна знайти те, що носії називають ‘four-letter-words’, хоча раніше й мови не могло йти про їх включення в словник. Сьогодні ж вони сприймаються як частина мови» (Adler, 1978: 40).

Примітною у сучасній англійській мові є тенденція до табуїзації лексики, пов’язаної з темою їжі. У сучасному суспільстві ставлення до їжі істотно змінилося: вона вже не сприймається виключно як засіб фізіологічного виживання. У ХХІ столітті харчування набуло символічного виміру, пов’язаного з духовними практиками, ментальним здоров’ям, сексуальністю, естетикою тіла та якістю життя загалом (Allan & Burridge, 2006: 175). Інакше кажучи, їжа виконує не лише утилітарну, а й важливу соціокультурну функцію.

У контексті табуїзованої лексики, пов’язаної з темою їжі, заслуговує на увагу вислів *gastronomic red herring* – інтерпретація традиційної англійської ідіоми *red herring*, що набуває нових конотацій у сучасному дискурсі. Історично цей фразеологізм виник у британському мисливському контексті: копчений оселедець із різким запахом використовувався для того, щоб збивати собак зі сліду. Згодом вираз набув переносного значення й став позначати будь-який відволікаючий маневр. У сучасному вживанні *gastronomic red herring* використовується для позначення харчових продуктів, що вводять споживача в оману. Оскільки тема фальсифікації їжі та обману покупців має табуїзований характер, ця ідіома слугує евфемістичним найменуванням, зокрема для штучних або підроблених м’ясних продуктів, призначених для вегетаріанців. У цьому контексті показовими є й відповідники в українському мовному просторі, які давно увійшли до вжитку, зокрема: *м’ясний продукт*, *сирний продукт*, *молоковмісний продукт* тощо – назви, що приховують справжній склад і часто виконують подібну функцію лінгвістичного маскування.

Ще однією табуїзованою підтемою в межах харчової лексики є смерть, зокрема – вбивство тварин задля споживання. Упродовж кількох століть така тематика вважалася цілком прийнятною: кулінарні книги XVII–XVIII століть містили прямі та нічим не завуальовані інструкції на кшталт *kill and draw your ducks*, *dissect a brace*, *split the heads*, *pick out the tails*, *bruise the bodies* тощо. Однак у сучасному суспільстві, що характеризується підвищеним рівнем емпатії, толерантності та чутливості до питань етики, подібна лексика дедалі частіше сприймається як неприйнятна або навіть шокуєча. Натомість у сучасних кулінарних виданнях простежується прагнення до евфемізації: інструкції формулюються обережніше, із фокусом на «гуманність» процесу. Наприклад: *Put the lobsters in a very large saucepan of cold salted water... place pan over a low heat. Bring to the boil very slowly. The lobsters will remain asleep and die without suffering*. Така трансформація мовних засобів свідчить про зміщення культурних акцентів і прагнення зняти моральну напругу, пов’язану з насильством над тваринами.

Табуїзації піддається також лексика, пов’язана з назвами органів тварин, що вживаються в їжу. Зокрема, страва з жирної печінки спеціально відгодованого гусака уникає прямої номінації *fat liver* і позначається евфемістичною французькою назвою *foie gras* або *paté de foie*, що, безумовно, звучить вишуканіше й привабливіше, ніж буквальне *fat liver* чи *liver paste* (Allan & Burridge, 2006: 181). Така тенденція має історичні корені: французька мова ще з часів Нормандського завоювання 1066 року слугувала засобом «естетизації» гастрономічної лексики. Як відомо, в англійській мові закріпилася чітка опозиція між назвами тварин германського походження (*boar*, *calf*, *cow*, *ox*, *pig*, *sheep*, *swine*) та назвами м’яса французького походження (*beef*, *gammon*, *mutton*, *pork*, *veal*, *venison*). Такий розподіл простежується й на рівні частин туші: високоякісне м’ясо маркується франкізмами – *fillet*, *medallions*, *tenderloin*, тоді як для менш «престижних» частин тіла тварин і досі використовуються англосаксонські лексеми – *ox liver*, *pig tail*, *pig’s trotters*.

Табуїзація теми їжі може виявлятися не лише безпосередньо, а й опосередковано – через метафоричне переосмислення. Зокрема, харчова лексика широко застосовувалася (і досі використовується) для завуальованого позначення інтимних органів та опису сексуальних стосунків. У період від Середньовіччя до початку ХХ століття такі евфемістичні номінації часто ґрунтувалися на образах м’яса й риби: *meat-cleaver* (пеніс), *to flash the meat*, *go fishing* (мати статевий акт). Однак починаючи з ХХ століття, у метафоричному позначенні жіночих статевих органів спостерігається зміна семантичного фокусу – від асоціацій з м’ясом і рибою до уявлень про солодощі: *cake*, *cookie*, *crumpet*, *golden doughnut*, *muffin*, *bit of jam* (остання метафора використовується відносно менструації). Крім того, з’являються асоціації з овочами та рослинними образами: *cabbage garden*, *cauliflower*, *mushroom*, *sweet potato pie*. Така зміна у виборі метафор може свідчити як про еволюцію мовної

чутливості, так і про спробу зменшити вульгарність через естетизацію й комічність образу. Подібне зміщення в бік асоціацій із солодощами спостерігається і в сучасній англійській лексичі, що позначає чоловічий статевий орган: *banana, ice-cream machine, lollipop, sugarstick* (Allan & Burridge, 2006: 195-196).

Однією з тем, у межах якої останнім часом активно відбуваються процеси табуїзації, є тема неприємних, огидних і різних запахів. У сучасному суспільстві, що демонструє зростання чутливості та толерантності, пряме називання неприємного запаху стає соціально неприйнятним, що зумовлює активне використання евфемізмів. Замість прямого «пахне жакливо» вживаються пом'якшені формулювання на кшталт: *That's a disagreeable smell!* або *You smell like you stopped taking a shower*. Дослідники також звертають увагу на асиметрію в лексичному репертуарі: слів для позначення неприємних запахів значно більше, наприклад, *niff, pong, reek, stench, stink*, тоді як позитивно маркованих іменників і прикметників – набагато менше: *fragrance, perfume*; нейтральні одиниці майже відсутні. Навіть слово *smell*, яке теоретично має нейтральне значення, у реальному мовленні часто набуває негативного забарвлення; пор.: *Ugh, it smells here!* Те саме стосується прикметника *smelly*, що має чітко виражену негативну конотацію: *I can't eat this cheese – it's too smelly*.

Отже, у результаті проведеного дослідження доходимо певних **висновків**. Табуїзована лексика в сучасній англійській мові демонструє динамічний характер, чітко реагуючи на соціокультурні, ідеологічні та мовні зміни. Її статус більше не є сталим або винятково негативно маркованим, а визначається комунікативним контекстом, прагматичними функціями та соціальними очікуваннями. Процеси табуїзації та легітимації є паралельними і взаємопов'язаними. Одні лексеми втрачають свій нейтральний статус і стають соціально неприйнятними (через фонетичну асоціативність, ідеологічну маркованість тощо), тоді як інші – раніше табуїзовані – поступово нормалізуються та входять до складу публічного дискурсу, зокрема у формі інтенсифікаторів, евфемізмів або жартівливих метафор. Також розширюється сфера вживання табуїзмів. Крім традиційних тем (секс, релігія, тілесність, смерть), сучасне англомовне суспільство дедалі частіше табує лексику, пов'язану з їжею, запахами, навіть із моральними дилемами (наприклад, вбивство тварин для споживання). Евфемізація, ортофемізація та дисфемізація залишаються ключовими механізмами регулювання мовного табу, створюючи континуум, який відображає гнучкість суспільних норм. Контекстуальна варіативність окремих лексем підтверджує, що межа між «дозволеним» і «забороненим» є рухомою й залежить від комунікативної ситуації, соціальної ролі мовця та каналів комунікації. Функції табуїзованої лексики виходять за межі порушення норм – вона виконує експресивну, ідентифікаційну, прагматичну, опозиційну та іронічну функції, що свідчить про її важливу роль у сучасному мовному ландшафті. Таким чином, табуїзми не лише відображають морально-етичний стан суспільства, а й беруть активну участь у його трансформації, реагуючи на виклики інклюзивності, політичної коректності та змін у соціальних уявленнях про прийнятне й неприпустиме. Подальші розвідки у цьому напрямі можуть бути зосереджені на аналізі новітніх механізмів евфемізації, національних і культурних відмінностей у процесах табуїзації, а також на ролі цифрових медіа у легітимації або маргіналізації певних мовних одиниць.

Література:

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
2. Adler M. K. Naming and Addressing : A sociolinguistic study. Hamburg : Buske, 1978. 282 p.
3. Allan K., Burridge K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 303 p.
4. Arango A. C. Dirty Words : The Expressive Power of Taboo. New Jersey : Jason Aronson Inc., 1996. 232 p.
5. Burridge K. Taboo Language. *Blooming English*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. P. 212 –231.
6. DeMott B. You don't say : Modern American Inhibitions. New York : Harcourt, Brace & World, 2002. 241 p.
7. McDermott J. Where Did All the Dicks Go? *Medium. MEL Magazine*. May 6, 2016. URL: <https://medium.com/mel-magazine/where-did-all-the-dicks-go-65d39e6c6981> (дата звернення: 26.05.2025).
8. Morton M. Dirty Words : The story of sex talk. London : Atlantic Books, 2005. 368 p.
9. Swearing and Taboo Expressions. URL: <https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/swearing-and-taboo-expressions> (дата звернення: 27.05.2025).
10. The Oxford Handbook of Taboo Words and Language / ed. by K. Allan. Oxford : Oxford University Press, 2019. 451 p.

References:

1. Selivanova, O. (2006). *Suchasna līngvīstika : termīnologīčna enciklopēdiya*. Poltava : Dovkillya-K., 716 s.
2. Adler, M. K. (1978). *Naming and Addressing : A sociolinguistic study*. Hamburg : Buske.
3. Allan, K. (Ed.). (2019). *The Oxford Handbook of Taboo Words and Language*. Oxford : Oxford University Press.
4. Allan, K., & Burridge, K. (2006). *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge : Cambridge University Press.
5. Arango, A. C. (1996). *Dirty Words : The Expressive Power of Taboo*. New Jersey : Jason Aronson Inc.
6. Burridge, K. (2005). Taboo Language. *Blooming English* (pp. 212 –231). Cambridge : Cambridge University Press.
7. DeMott, B. (2002). *You don't say : Modern American Inhibitions*. New York : Harcourt, Brace & World.
8. McDermott, J. (2016, May 6). *Where Did All the Dicks Go?* <https://medium.com/mel-magazine/where-did-all-the-dicks-go-65d39e6c6981>
9. Morton, M. (2005). *Dirty Words : The story of sex talk*. London : Atlantic Books.
10. Swearing and Taboo Expressions. <https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/swearing-and-taboo-expressions>

МАЄСТАТ НА КРАЮ ЧАСУ: ПРОСТІР СЛОВА УЛАСА САМЧУКА (до 120-річчя від дня народження письменника)

Бризгун-Соколик Оксана,
громадська діячка, єдина розпорядниця спадщини Уласа Самчука, Торонто (Канада)

УЛАС САМЧУК (спогади до 120-річчя від дня народження)

20 лютого 2025 р. сповнилося 120 років із дня народження великого письменника Уласа Самчука.

Багато з нас у Торонті пам'ятає його.

Невисокий, міцно збудований, завжди усміхнений, товариський. Учасник громадських подій пасивно і виступом-словом. Пригадую його з перших наших днів у Торонті. 1949 р. був Перший пластовий з'їзд у Канаді. Відбувався в Народному домі, у той час центрі українського життя міста Торонта. Опинилася я на сцені з Василем Палієнком, як писарі-секретарі з'їзду. Переді мною в першій ряді сидів Улас Самчук. Ні, він не пластун, але не в його натурі було пропустити таку важливу подію найновішої еміграції.

І записував події у світі, в Україні, з життя українців, де б вони не були. Словами: *“Так як бачило око і відчувала душа...”* (На коні вороному).

Улас Самчук народився в Дермані на Волині й майже ціле життя провів у мандрах. Велике питання *Куди тече та річка?* було дороговказом його життя і стало назвою першої частини трилогії «Волинь». За цей твір подають Самчука на нагороду Нобеля. Але чи може син бездержавної нації надіятися на неї?

Про Дермань і життя в приватній гімназії в Крем'янці, ставлення до дітей-селянок, згадує в книзі «Юність Василя Шеремети», що до великої міри є його автобіографією. Гімназія тепер називається *Лицей Уласа Самчука*. Там є тепер *Світлиця Уласа Самчука* з його фотографіями та іншими сувенірами. Про Дермань у ній пише: *“Були дерманці не лише хлібороби, ловці, але і воїни”* та описує історію Дерманя. У вступі до книжки пише: *“Хочу бути літописцем українського простору в добі яку сам бачу, чую, переживаю”*.

Самчук нелегально переходить границю в радянську Україну й опиняється у в'язниці. Після звільнення повертається до школи, але не кінчас, бо мобілізований до польського війська. Після муштрів у Тарнові, місті рекрутів, дезертирує і знову нелегально переходить границю, цим разом до Німеччини. Спершу працює візником вугілля, на кінець опиняється в університеті. Там народжується його перше оповідання «На старих стежках», яке друкують у варшавському українському журналі «Наша Бесіда».

Року 1929 переїздить до Праги. Там центр еміграції. Олена Теліга, Оксана Лятуринська, Олег Ольжич, Євген Маланюк та багато інших. Студіює філософію в Українському Вільному Університеті.

У той час з'являються його перші твори.

Молодий 28-літній емігрант, письменник Улас Самчук відчув і переживав нелюдські події голоду в його Батьківщині. Уже 1933 роек написав невеликий, але вражаючий глибиною твір «Марія».

Присвятив твір «*Матерям, що загинули голодовою смертю на Україні в роках 1932–33*». Книжка вийшла у Львові в «Українській Бібліотеці» І. Тиктора 1934 р.

Самчук назвав книжку «Хроніка одного життя». Та образ Марії яскраво змальовує не тільки життя «одної звичайної людини», а й події та настрої тих часів, змальовує трагічну долю України.

Німецькою мову зробив прекрасний переклад книжки Паул Кюнслер, але, на жаль, свіжо видрукована була збомбардована разом із друкарнею в Штутгарті. Перекладена французькою мовою, заборонена комуністами у Франції, залишилася лише в кількох примірниках.

Др. Рома Франко, професор-емерит, у Торонті переклала англійською мовою, власним коштом друкувала і розсилала по університетах та бібліотеках.

Другий твір того часу є роман у двох томах «Гори говорять» про боротьбу проти мадярів на Закарпатті. Один із героїв Йонаш каже своїй дочці, яка хоче його визволити з в'язниці: *“Мій закон – закон честі і сили. Я не попусти і не скорюся. Краще вмерти свободним, ніж жити рабом”*. Тими словами Самчук висловив своє життєве кредо.

У цім часі народжується перший том трилогії «Волинь» – «Куди тече та річка». Присвята: *“Тій, що першою читала цю книгу, що її переживала і любила, М а р і ї З о ц ь”*. Марія – дружина Самчука. Книжка вийшла у Львові 1932 р. і дістала нагороду від Товариства письменників і журналістів у Львові.

1935 року виходить другий том – «Війна і революція» а 1937 – третій том трилогії – «Батько і син». У всіх трьох частинах батько і син ідуть разом. Батько Матвій – це символ українського селянина з глибокою інтелігенцією. Волинь – це ода українському селянинові й землі. Великою мірою автобіографія Самчука. Одночасно Самчук пише роман «Кулак» про невмирущий потенціал хлібороба.

У жовтні 1938 р. їде на Закарпаття, де починаються великі події. Про ті часи пише: *“На Закарпатті я об’їхав з промовами дослівно цілу країну, не минувши ні одного міста, містечка і навіть більших сіл”* (На білому коні). З того часу маємо роман «Сонце зі Заходу».

Мадяри в Хусті ув’язнили Самчука і він чудом повернувся до Праги.

22 червня 1941 р. Німеччина почала війну зі советським союзом. Україна опинилася під жорстокою окупацією німців. Самчук їде на схід. По покручених дорогах опиняється в Рівному, де редагує часопис «Волинь». Зі Степаном Скрипником, пізнішим патріархом Мстиславом, який також працює в редакції, їде до Києва. Зустрічає багато нових осіб, поміж ними проф. Федора Кричевського, картину якого через всі воєнні тарапати довів аж до Канади. Про ці події написав пізніше книгу «На білому коні».

Повернувся до Рівного, працював далі редактором. Німці ув’язнили його за статтю *“Так було, так буде”*. Про це пізніше згадує в книзі «П’ять по дванадцятій».

До Рівного приїздить кінорежисер Іван Кавалерідзе з цілою студією з Карпат, де накручувався фільм «Олекса Довбуш». Самчук познайомився з акторкою Танею Праховою, пізніше його дружиною. Кавалерідзе захоплений «Волинню». Хочє робити фільм.

Події змушують рухатися на захід. Цей час мандрівки згадано в книзі «На коні вороному».

Дальша його життєва мандрівка в згаданій вже книзі «П’ять по дванадцятій: записки на бігу», яка починається датою 6 січня 1945 р. зі заголовком: *“Я бачив як умирав Берлін”*. 9 серпня вписано: *“...Говорить радіо-апарат. Цього дня на Нагасакі скинуто другу атомову бомбу. Японія капітулює. Кінець Другої планетної війни. І кінець епохи пороку. Гряде епоха атому...”*. Це останні слова в книжці.

Табори Ді-Пі (DP – displaced persons) у Німеччині є пристановищем утікачів різних національностей із московського раю. Самчук із дружиною опинилися в таборі Ді-Пі. Є основником і організатором об’єднання митців МУР (Мистецький український рух), стає його головою, їздить по таборах Ді-Пі з доповідями. За той час пізніше виходить книжка «Планета Ді-Пі». У ній слова: *“Винятковий, невлесний для вислову настрій нашого приречення небувалою ще в історії народів Європи. Інколи здається, що це нереальність. Чому і чого ми тут? Незбагнуті примхи долі”*.

Перед самим виїздом Самчуків до Канади в Регензбурзі (Німеччина) виходить перший том трилогії «Ост» – «Морозів хутір». Другий том «Темнота» і третій «Втеча від себе» виходять значно пізніше. Трилогія починається 1917 р. на Канівщині. Чотири сини патріарха Григорія розходяться різними шляхами. Там і пристосування, і переслідування, і заслання, і врешті кінцева зупинка в Едмонтоні. Цікава є ідеологічна розбіжність та різність думання українців того часу.

1948 р. Самчуки виїждять до Канади. Тяжкі початки, фізична праця обох Самчуків: один – уночі, другий – удень... Урешті життя впорядковується і Самчук видає свої нові праці. З’являється роман-хроніка «Чого не гоїть вогонь» про боротьбу УПА проти німецьких окупантів і російського комуністичного тоталітаризму, де його Дермань є центром дії. Книжка присвячена *“Дерманеві моєму і моїх предків”*. Там слова: *“Уністи характерники. Не той боєць, що мститься, а той, що боронить право, правду і закон”*.

Виходить новий роман «На твердій землі». Письменник переживає успіхи і невдачі нових емігрантів у Канаді, часто з гумором. *“Книга присвячується пам’яті столітніх роковин об’єднання провінцій Канади та 75-літніх роковин поселення українців в цій країні – з почуттям глибокої пошани до їх творчого, будуючого і організаційного генія”*.

Про українців Америки виходить книжка «Слідами піонерів». Самчук пише у вступі: *“Ця книжка про наших земляків, що першими вступили на землю З’єднаних Штатів Америки і першими почали організуватися. Книжка присвячена Українському Народному Союзові та пам’яті його благородних основоположників, будівничих і прапороносців цю нашу книгу присвячую”*.

У книзі «Живі струни. Бандура і бандуристи» відчувається його любов до музики і бандури та подив і оцінка праці капелі бандуристів із Детройту під проводом Григорія Китастого.

Крім того, нам залишилися «Документи доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років» часів німецької окупації. Це зібрані матеріали з Архіву Рівненської Області, які підготувала наукова редакційна група.

Улас Самчук відійшов у вічність 8 серпня 1987 року в Торонті.

20 лютого 2005 року в Рівному на Волині відбулося святочне відкриття пам’ятника Уласові Самчукові в день 100-ї річниці його народження. Білий завій із пам’ятника стягали Оксана Білозір – міністер культури України, Василь Червоний – голова Рівненської державної обласної адміністрації, Юрій Бідюк – голова міської ради та Ярослав Соколик із Торонта – виконавець останньої волі Тані й Уласа Самчуків.

Широка пісня «Волинь моя, краса моя, земле моя соняшна» неслася містом, Волинню, Україною... Лунали палкі слова Оксани Білозір: *«...Улас Самчук жив на чужині, але душа його завжди рвалася до свого рідного народу, до свого рідного батьківського порога... Тому що саме Любов була та істина, яку йому Бог дав із народження. Любов до рідної Дермані, де він скрізь казав, що моя Дермань є центром центрів на планеті, любов до Волині, любов до України, любов до рідної землі. І саме ця любов давала йому творчу силу заповнювати наші серця вірою в майбутнє своєї держави! Він писав правду, ПРАВДУ про Україну. І сьогодні Самчук повертається в Україну, повертається до української культури, дає нам силу, віру і впевненість...»*.

Виступив і академік Микола Жулинський: *«...Не багато письменників ХХ століття написали твори такого правдивого панорамного змісту, як трилогії «Волинь» і «Ост». Його твори написані максимально наближеною до істини правдою...»*.

Величаво і святочно відзначали на Рівненщині 100-річчя їхнього Великого сина – Уласа Самчука.

Уряд України видав із нагоди століття коверту з друкованою маркою Самчука та пропам’ятну монету 2 гривні, на якій з одного боку обличчя Самчука, з другого – коники митця Мирона Левицького з обгортки до книги «На коні вороному».

Величавим концертом у Рівному, відкриттям пам’ятника в Рівному та Здолбунові, святкуваннями в Дермані завершено століття Самчука в Україні. На своє століття повернувся Самчук в Україну на БІЛОМУ КОНІ. Газети в Україні писали: **ПОВЕРНУВСЯ... В БРОНЗІ**.

Багато з нас пережило найбільш трагічні й динамічні події минулого століття. А доля дала Самчукові великий талант їх бачити, оцінити й записати для майбутніх поколінь.

“Я не тому письменник українського народу, що вмію писати. Я тому письменник, що відчуваю обов’язок перед народом”. І обов’язок сповнив.

Улас Самчук – літописець України.

Отримано: 4 квітня 2025 року

Прорецензовано: 14 квітня 2025 року

Прийнято до друку: 22 квітня 2025 року

email: t.virchenko@kubg.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7953-2285>

Researcher ID: AAY-5080-2021

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-97-101](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-97-101)Вірченко Т. І. Межовість і хиткість буття в п'єсі Уласа Самчука «Шумлять жорна»: рецепція в часи повномасштабного вторгнення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 97–101.

УДК: 821.161.2-2.09:355.01(470+477)

Вірченко Тетяна Ігорівна,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

МЕЖОВІСТЬ І ХИТКІСТЬ БУТТЯ В П'ЄСІ УЛАСА САМЧУКА «ШУМЛЯТЬ ЖОРНА»: РЕЦЕПЦІЯ В ЧАСИ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Стаття присвячена аналізу прикметних ознак способу буття головних дійових осіб п'єси Уласа Самчука «Шумлять жорна». Теоретичними засадами студії обрані праці Карла Ясперса «Психологія світоглядів» та Леоніда Донскіса «Сучасність у кризі. Діалог про культуру причетності». «Повільне» перепрочитання художнього твору зумовило дослідницьку увагу до інтер'єру, зауваження щодо якого подано драматургом у авторських поясненнях, опису зовнішності – у ремарках, світоглядних установок, що поступово розкриваються в діалогах. Уже в першій дії письменником зацентовано увагу на страхові як тому емоційному процесі, що руйнує сталість буття, спричинює розхристаність дійсності кожної окремої дійової особи. На противагу тим, кого можна легко «спровокувати, розбити, розколоти, спаралізувати», Улас Самчук змальовує цілісну особистість, яка розкрита через образ Андрія Михайлюка. Цілісність особистості прямо корелює зі збереженою ідентичністю, що постає в п'єсі як «режим пам'яті» (Л. Донскіс) не лише власного минулого, а минулого кількох поколінь своєї нації. Саме це відчуття причетності дає силу протистояти намірам «стерти з лиця планети» націю. Зло в п'єсі – підступна сила, до якої належать як більшовики, так і німці, тобто будь-які прояви тоталітарної влади. Дух боротьби зі злом розкритий у кількох площинах: прямолінійно через образи партизан та селян, що користуються жорнами, а також через образ суду, де важливим лишається збереження твердості. Задля емоційного впливу на глядачів репліка, що містить розв'язку ідейного конфлікту п'єси, лунає в тиші, а реципієнт може лише чути голос головної дійової особи.

Ключові слова: Улас Самчук, драма, п'єса, буття, ідентичність, межовість, хиткість, світоглядні установки, граничні ситуації.

Tetiana Virchenko,
Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Literature, Comparativistics and Grinchenko Studies
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

THE BOUNDARIES AND PRECARIOUSNESS OF BEING IN THE PLAY BY ULAS SAMCHUK «THE MILLSTONES ARE MAKING NOISE»: RECEPTION IN TIMES OF FULL-SCALE INVASION

The article is devoted to the analysis of the distinctive features of the way of being of the main characters of Ulas Samchuk's play *The Millstone is Grinding*. The theoretical foundations of the studio are the works of Karl Jaspers «Psychology of Worldviews» and Leonidas Donskis «Modernity in Crisis. A Dialogue on the Culture of Participation». The «slow» re-reading of the work of fiction led to a research focus on the interior, which the playwright describes in his explanations, the description of the exterior in his remarks, and the worldview gradually revealed in the dialogues. Already in the first act, the writer focuses on fear as an emotional process that destroys the stability of existence and causes the reality of each individual character to become loose. In contrast to those who can be easily «provoked, broken, split, sparred», Ulas Samchuk portrays a holistic personality that is revealed through the image of Andriy Mykhailiuk. The integrity of the individual directly correlates with the preserved identity, which appears in the play as a «mode of memory» (L. Donskis) not only of one's own past, but of the past of several generations of one's nation. It is this sense of involvement that gives us the strength to resist the intentions to «wipe the nation off the face of the planet». Evil in the play is an insidious force that includes both the Bolsheviks and the Germans, that is, any manifestation of totalitarian power. The spirit of the fight against evil is revealed in several ways: directly through the images of partisans and peasants using millstones, as well as through the image of the court, where it is important to remain firm. In order to have an emotional impact on the audience, the line containing the resolution of the play's ideological conflict is delivered in silence, and the recipient can only hear the voice of the main character.

Keywords: Ulas Samchuk, drama, play, being, identity, boundary, precariousness, worldview, boundary situations.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Повномасштабне вторгнення в Україну вкотре засвідчило хиткість людського буття і спровокувало актуалізацію питання ідентичності, зокрема й національної; увиразнило тяглість буття і зв'язок між минулим і теперішнім. Перебуваючи в середині руху життя і позбавлені можливості планувати майбутнє ми в певну мить відчули нездатність утримувати власне буття. Разом із тим, рух життя увиразнив відмінність між «дійсним світом і світом пізнанням» (Ясперс 1993: 102) і спровокував потребу нового рівня пізнання минулого. Пригадаймо тезу К. Ясперса: «Змінювання знання примушує змінюватися існування і змінювання існування, в свою чергу, примушує змінюватися свідомість, яка пізнає» (Ясперс 1993: 102).

Перебування на межі вибору, проживання кризи самовизначення пришвидшило повернення на «шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним» (Кримський, 2009: 54). С. Кримський в есе «Принципи духовності XXI століття» мислить не стільки потребами індивіда, скільки потребами нації, і формулює тезу, яка актуальна й на відстані часу: «Нація повинна постійно

звертатися до своєї «самості», відновлювати її, і через врахування своєї історії, свого історичного досвіду йти до самої себе. Тут духовність збігається з національною ідеєю» (Кримський, 2009: 54). Ось це повернення не можливе без «повільного» (за Л. Донскісом) перепрочитання художніх творів, які хоч і знайшли належне поцінування, але потребують актуалізації. Це сприятиме пересомисленню цінностей, моральних засад, усвідомленню національної приналежності – усе це спрямоване на зміцнення ідентичності. Наразі йдеться про п'єсу У. Самчука «Шумлять жорна».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Драма Уласа Самчука не так часто ставала об'єктом наукових зацікавлень. Зупинимось на кількох прикметних статтях важливих для наукової інтерпретації п'єси «Шумлять жорна». І. Руснак осмислення драматургії виправдано розпочинає з окреслення поглядів письменника на театральне мистецтво, сформульованих ним порад авторам-початківцям. Відзначимо, що вони концентруються навколо читацького й глядацького досвідів та спостереження за життям у всіх його проявах (Руснак, 2010: 44). Митець усвідомлював, що текст драматургічного твору переплыватиметься в акторській грі й театральній техніці, тому «сучасний театр не потребував <...> розлогих монологів до самого себе чи казання «на бік», не допускав дешевих ефектів, які дають без потреби використані пісні, танок чи горілка» (Руснак, 2010: 44). Наступний крок дослідниці спадщини Уласа Самчука – реконструкція історії видання драми, яка мала робочу назву – «Любов і ненависть». І. Руснак наголошує, що Ю. Косач оцінив п'єсу як важливу для українців, Ю. Шерех «серед трьох найвагоміших драматичних творів сучасності називав і Самчукові «Жорна»» (Руснак, 2014: 103). Ю. Косач також висловлювався й щодо художності драми: «Третя дія Вашої п'єси є для мене очевидно такої високої вартості, що треба бути дійсно скрайньо суб'єктивною людиною, щоб цього не визнавати; в першій дії (яку я знаю) мені здається (на мій смак, розуміється) не розкрито цілковито таємниці дії, але – і все це може потвердити Вам і Блавацький і інші з його театру, з ким говорив – певен її дуже великого сценічного успіху» (Руснак, 2014: 103). О. Вісич в аналізованій п'єсі характеризує не лише «атмосферу інтриги та підозри», а й сцену суду, яка «побудована за принципом, який свого часу запропонувала Леся Українка у драмі «Руфін і Прісцилла»: судові засідання відбувається ніби за кадром, глядач же спостерігає за реакцією його свідків і дізнається про перебіг суду переважно з їх реплік» (Вісич, 2024: 63).

Отже, як бачимо, літературознавче осмислення драми на сьогодні представлене тими розвідками, які зазвичай спостерігаємо в науці, коли текст вводиться в науковий обіг; та тими, які увиразнюють особливості поетики. Віддати належне треба й І. Руснак як упорядниці книги «Драми» Уласа Самчука й авторці розлогої передмови та ґрунтованих коментарів і словника малозрозумілих слів. Дослідниця не лише характеризує багатозначність символу жорен, а й увиразнює історичний оптимізм письменника, «котрий вірив у незнищенність українського народу і неодмінне постання незалежної Української держави». Ось тільки шлях цей українці мають пройти самостійно (Руснак, 2020: 36). Таке змістове наповнення п'єси засвідчує її актуальність в умовах повномасштабного вторгнення, а тому й потребує дослідницької рецепції.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Шлях до читача драми Уласа Самчука «Шумлять жорна» був тривалим: «Усі видавничі перипетії закінчилися тільки 2012 року, коли виходом п'ятнадцятої книжки бібліотеки літературного музею Уласа Самчука <...> в Рівному відзначили 107-у річницю від дня народження письменника (Самчук У. *Шумлять жорна*: Драма; підгот. до публік. І. Нагорна. Рівне : Азалія, 2012. 60 с). Книгу видали в громадському видавництві «Азалія» Рівненської спілки письменників коштом подружжя Оксани і Ярослава Соколиків – офіційних розпорядників спадщини У. Самчука» (Руснак, 2020: 34). І. Нагорна нагадала, що в назву п'єси покладено словосполучення із популярної тогочасної пісні, яка «стала блискавичною відповіддю українців на сувору заборону окупантів користуватися млинами і жорнами. Відповіддю, у якій недвозначно звучить тверда народна віра, що українські жорна перемелють не тільки біду-нужду, а й самого окупанта» (Нагорна, 2012: 14). У 2012 році Петро Кралюк, характеризуючи появу видання, наголосив на складності характерів, адже «драма «Шумлять жорна» – то не твір, де світ подано в чорно-білих кольорах» (Кралюк, 2012: 249). Автор висловлюється оптимістично: «Залишається сподіватися, що тепер ми, нарешті, збагнемо філософію цієї драми» (Кралюк, 2012: 250).

Зважаючи на це, наша мета – дослідити прикметні ознаки способу буття головних дійових осіб п'єси Уласа Самчука «Шумлять жорна». Теоретичними засадами дослідження стали праці Карла Ясперса «Психологія світоглядів» та Леоніда Донскіса «Сучасність у кризі. Діалог про культуру причетності». Зважаючи на це, під час аналізу зовнішності дійових осіб, їхніх думок, поведінкових моделей, увага звертатиметься на світоглядні установки та граничні ситуації (за К. Ясперсом).

Виклад основного матеріалу дослідження. Назва п'єси налаштовує реципієнтів на міркування про буття в часи обмежень, заборон, які руйнують підвалини безпечного буття. Разом із тим, шум жорен символізує боротьбу, продовження життя, а значить вселяє надію, хоч і сповнену тривоги. Настроєва неоднорідність, протистояння цінностей пронизуватиме всю п'єсу.

Події відбуваються на Волині в 1942 році. В українській історіографії цей рік важливий у контексті початку реалізації німцями «плану Ост», рік початку масових вбивств євреїв, збільшення економічного тиску на село (Галагіда, 2018).

Володимир Косик наголошує: «Волинь, на північному заході України, була лісистим тереном, добре придатним для партизанської війни. Тому вона стала театром концентрації шести озброєних нелегальних сил у 1942–1943 роках». До них належать: УПА, незалежне партизанське угруповання під керівництвом Тараса Бульби-Боровця, загони радянських і польських партизан, малі партизанські загони мельниківської ОУН, польські партизани-комуністи (Косик). Припускаємо, що про ці загони говорить дійова особа Євген: «Це терен найбільш скупченої партизанки, тут діють шість родів різних підпільних, невидимих сил, і кожна з них... Ви ж розумієте...» (Самчук, 2020: 142).

Дія перша відбувається в кабінеті Андрія Михайлюка – громадського діяча. Прикметно, що в глибині розміщені «розсувальні двері», які натякають реципієнтам на розмежування різних світів, що поставатимуть у п'єсі. Один із світів матиме сформований стрижень ідентичності – про це промовисто свідчить «бюст Шевченка». Контраст стане наскрізним прийомом у драмі: на фоні опису ранку («Через прозорі занавіси вікон летіть сонце. Ясно, чисто, прозоро, легка музика») лунають «звідомлення з фронтів» (Самчук, 2020: 132).

Перша дійова особа з якою знайомиться читач – Ольга – служниця Михайлюків – доволі легковажно ставиться до почуття інформації про окупацію Сурабаї лише тому, що не знає цього міста: «Ти знаєш де Сарабая? Сарабая! Сарабая! Ха-ха! Ай-яй-яй-яй!» (Самчук, 2020: 132).

Улас Самчук уважний до описів зовнішності головних дійових осіб. Так, професор-політик Клавдій постає сутулим і мішкуватим, що цілком закономірно, адже така згорбленість – тілесне вираження страху повернення більшовиків: «Каже: вони повернуться. Їх тіні боїться» (Самчук, 2020: 137). Фото-репортер Петро Іванович – тонким, струнким з розбитим волоссям, що, зважаючи на його статус підсудного, відображає внутрішній стан. Уже з перших сторінок доводиться констатувати, що Улас Самчук вдумливо послуговується лексемами, адже більш звичним по відношенню до волосся є використання прикметника «скуйовджене».

Домінантним у першій дії є стан непевності, невизначеності, який дуже швидко трансформується в ситуацію пошуку орієнтирів. Клавдій відчуває світоглядні зміни Петра Івановича, але не має їм пояснення: «Вертаєтесь? Назад? Патріотизм? Ідеологія?» (Самчук, 2020: 135).

Разом із тим з'являється натяк на оприявлення сили, що діє підступно: «Вони нікого не бояться. Вони раді всіх у себе бачити. Дивіться – вони навіть дверей не зачиняють, я навіть казала: тепер війна, по вулиці шведняють різні люди... А вони мені: на те, кажуть, і вулиця, щоб по ній шведнялись...» (Самчук, 2020: 136).

Андрій Михайлюк характеризує стан суцільної недовіри, який виявляється руйнівним не лише для міжособистісних стосунків, а й для внутрішньої цілісності кожної окремої особистості. Так, дописувач у редакцію часопису «Голос» марно шукає відповідь на питання «Чи сміють <доношки> на світі жити?» (Самчук 2020: 144). Сам Андрій Михайлюк усвідомлює, що «нашу добу заражено страшною пошістю зла і от воно діє, і от воно приносить овочі» (Самчук, 2020: 144). На момент усвідомлення Андрій Михайлюк оцінює цей стан як безвихідь, адже «навіть нема куди оглянутися. Нема куди емігрувати...» (Самчук, 2020: 144).

Бажання зберегти ідентичність спокусливої жінки переживає Ір – дружина Петра Івановича – хоча разом із тим демонструє відсутність політичного, національного самоусвідомлення: «Я не хочу! Я цього не хочу... Партія, ідеологія, плакати. Ні, ні, ні! Хочу бути жінкою, людиною...» (Самчук, 2020: 149).

Емоційне і сенсове загострення Улас Самчук привносить у фінал першої дії. Послідовне змалювання розхристаної дійсності кожної дійової особи приводить професора Клавдія до логічного висновку: «Щось головкружне і треба на правду міцних нервів, щоб у цій атмосфері вловити дійсність». Питання, яке ставить Клавдій: «І неже правда, що ви, Нато, і ви, Ір, післані сюди саме для того, що вбити цього самого Андрія» (Самчук, 2020: 157), – лишається без відповіді, але та швидкість із якою падає завеса дарує розуміння, що вона ствердна.

Початок другої дії відбувається того ж дня, і попри «м'який настрій передвечора», тривожність створюють сутінки в кутах, які є доволі органічними з наступним діалогом Андрія й Клавдія. Андрій Михайлюк має рецепт самозбереження: «Щоб зберегтись – треба сили, а не впадати в паніку» (Самчук, 2020: 158). Віра Андрія в людину, на його переконання, має стати визначальною при прийнятті рішень, тоді як Клавдій вважає це наївністю, адже «між нами кожний другий... Агент!» (Самчук, 2020: 159). Андрій основні проблеми в нездатності побороти насилля бачить у роздвоєності внутрішнього Я: «Але ми цих агентів маємо не лише між нами, ми їх маємо в собі. В мозку, в душах, серцях. Затуманюємо ясність погляду, утруднюємо можливість звільнення» (Самчук, 2020: 159) і страхові. Знецінення віри в людину в поєднанні зі страхом має, на думку Андрія, руйнівний ефект, змалювання масштабності якого досягається нагромадженням дієслів: вас легко «спроектувати, <...>, розбити, розколоти, спаралізувати...» (Самчук, 2020: 160).

Ворог, розуміючи, що Андрій має такий внутрішній стрижень, що його «не можна вцілити кулею...» (Самчук, 2020: 162) обирає шлях руйнації через підступність найближчих – дружини, яка, приймаючи завдання від більшовиків, наважується стверджувати: «Я не агентка... Я людина» (Самчук, 2020: 162). У діалозі ж з Клавдієм висловлюється про чоловіка як про самотню людину, «що ще зберегла тут нерви» (Самчук, 2020: 173).

Конфлікт Андрія і Клавдія розгортається навколо стратегії поведінки, яку варто обирати, щоб не бути знищеним ворогом і зберегти ідентичність. Клавдій в основу такої поведінки покладає твердість і обережність. Андрій у такій обережності бачить «гніздо недобрих бацил», яке призводить до руйнування в середині: «До вас легко увійти всередину, розложити вас недобр'ям до всіх, наштотхнути вас на ближнього, на брата, на кожну людину...» (Самчук, 2020: 166).

Клавдій повертається до спогадів і власного досвіду: «Так. Роками молодий... Але пережитим... У вісімнадцять років я вже воював... Три рази сидів в Чека. Мене розстрілювали. За Польщі п'ять років знаходився під доглядом поліції, сидів в Березі Картузькій... За царського часу мене виключено з гімназії. Пригадуєте, як писав апостол Павел: я був у слабосиллю, в страсі, у великій тривозі... Мене бито палицями, замикано в темницях, закидано камінням...» (Самчук, 2020: 168). Цей досвід стає важливим для ствердження власної ідентичності: «Не зв'яжі мене професором... Сам не знаю, чому мене так кличуть. Я публіцист, журналіст, політик, партійник, поет, історик, але я ніколи не був професором» (Самчук, 2020: 168).

Усвідомленість власного досвіду й досвіду Андрія Михайлюка зумовлює не лише примирливе визначення подібності: «О, ні! Може, він має рацію... Він же також пережив те саме, що і я, лише його більше знають, ніж мене... Він одвертіший... І простіший...» (Самчук, 2020: 169), а й часово-просторове узагальнення: «Знаєте: наші молоді люди йдуть тепер до ліса, щоб звідти вести війну. А я вам, пані, скажу: ми жили, живемо і весь час будемо жити лише в лісі. В підпіллі! В підземеллі. Це є, дорога пані, така ось божевільна дійсність однієї нації, яку хочуть стерти з лица планети, а вона не хоче датися» (Самчук, 2020: 169).

Дух боротьби, протистояння нищенню втілюється не лише через образ українців, які в підпіллі організовують рух спротиву, а й передається через пісню «А жорна шумлять і шумом шумним крутяться» (Самчук, 2020: 177), репліку редактора Євгена: «І от по всій Україні шумлять невидимі вічні жорна, мелеться таємно засіяне нашими предками золоте зерно. Шумлять жорна по наших пралісах глибоких, по наших душах широких і капають зерна на шорсткий камінь, як краплі крові. І крутиться вир, і клямри скрегоцуть, і стогне прамати – сира, древня земля українська. Бурі рокоцуть над нами, зриви, шторми гудуть в небесах, горить небо, горить земля і дим стелиться широко далеко, і плач немовлят разом з вітром диким несеться у безвість. Сонце! Де наше сонце?» (Самчук, 2020: 176–177).

Фінал другої дії концентрує погляд реципієнта на тому стані тривожності, який був на початку дії. Увага повертається до Петра Івановича, «розхристаного, з розбитим волоссям» (Самчук, 2020: 171) і світоглядною установкою: «Наше

завдання вибороти щастя всім людям» (Самчук, 2020: 171), яка може призвести лише до зради, за яку і був підданий до суду, адже його донос до німецької поліції «вже пішов по призначенню» (Самчук, 2020: 181).

Для селянина Івана важливо позиціонувати свій народ як «цупкий». Платон має непорушну віру: «Не взяли нас ніякі татари без машин, не візьмуть і ці з машинами. У землю підєм, а не здамося...» (Самчук, 2020: 184). Партизани зі сформованою національною ідентичністю у ставленні до зрадників безкомпромісні: «Випололи. І свічкою не знайдеш» (Самчук, 2020: 185).

Основа третьої дії – суд на зрадниками. Одна із перших реплік Петра Івановича – «Я вам нічого не зробив!» (Самчук, 2020: 188) – свідчить про неусвідомлення злочинних наслідків доносів, а в ремарці драматург доповнює: «Петро Іванович оглядається розгублено, на обличчі страх» (Самчук, 2020: 189).

Улас Самчук увиразнює, що селяни не готові стати учасниками суду, бо, як казав Платон: «Не могу я чужого сумління знати, не Бог я!» (Самчук, 2020: 189). Але вагання доволі швидко змінюється, адже «добро повернути мусимо...» (Самчук, 2020: 192).

Відсутність провини відчуває Ір, адже вороги «мучили двадцять років...» (Самчук, 2020: 193). Таку правду селянин Іван оцінює як «кромішну тьму» в житті народу: «Я вас розумію, не до звірів попали» (Самчук, 2020: 193). Ір замість чоловіка Петра Івановича описує той шлях, який йому довелося пройти: «Він того не хотів... Був, як і всі... Малював, співав, танцював... Мріяли про Італію, Голівуд... А потім чомусь його покликали... Вимагали доносів... Рік боровся... Прийде, бувало, і плаче, як мала дитина плаче, життя собі хотів відібрати... А потім... Зламали... Хотів, вибачте, жити... Платив їм... Віддавав сусідів, знайомих, приятелів... Брата рідного... Мене... А потім післали в запілля ворога... Спочатку ми відіхнули, думали, що вони не вернуться... І враз... Вони вертаються! Боже! Хай він краще вмере! І ми з ним!» (Самчук, 2020: 193–194).

Данило намагається зрозуміти такий учинок: «Знали, що за землю мужик душу продасть чортові... Землю ж обіцяли! Землю! Чуєте? Землю!» (Самчук, 2020: 194). У часи маніпуляцій Данило усвідомлює необхідну умову повстання України – народ мусить бути твердим у своїх переконаннях: «Твердимі бути мусимо... Куди б ми зайшли в такі мізерні времена без твердості» (Самчук, 2020: 195). Платон же хоче з'ясувати, «чи робив він те з серця, чи за гроші» (Самчук, 2020: 197).

Данило, Ір, Андрій, Іван намагаються знайти пояснення вчинкам підсудного, що Клавдій оцінює як звичайні пошуки виправдання, а вчинки Петра Івановича оцінює коротко і категорично: «Спадлючився та й годі» (Самчук, 2020: 197). Згодом Іван висловлює пропозицію пробачити Петра Івановича, але категоричність Платона непорушна: «Ви кажете, що для того треба стати Юдою? Донос! Зрада! Підступ! Щоб все згинуло, лиш ви жили? Так, чоловіче, не буде! Ми будемо жити – вмруть нечисті!» (Самчук, 2020: 201).

Репліка Андрія лунає в абсолютній тиші – «його голос виривається з невідомого і виповнює всю залу глядачів»: «Що можу сказати у користь цієї бідної, загубленої людини? Лише те, що вина тут не її, як такої. Вина є всіх нас, наших батьків, наших дідів... Що ми послухали не тих пророків, що ми пішли за болотяними вогнями, що ми вбили в собі віру в добро, і віру в правду... <...> На нас наступають зі сходу і заходу, нас хочуть стерти з цього простору, вирвати з цієї землі... <...> Ми є правда! Наша правда – твердість! Наша правда – любов! Наша правда – вічність! Нас не знищать силою зброї! Ані страхом, ані зрадою, ані підкупом, ані обманом! Ми творимо суд! Перед нами не злочинець, а жертва. Це козлице днів наших, це невимовність... І не ми його засуджуємо! Його засуджує та сила, що увійшла до нього. Він упав, і ми не можемо подати йому руку допомоги! Мо-лі-мо-ся, браття!» (Самчук, 2020: 204–205) є розв'язкою ідейного конфлікту п'єси. У ній ми відчитуємо глибоке усвідомлення ролі спадкових травм, пов'язаних із втратою ідентичності. Разом із тим, у боротьбі із підлістю і страхом перемогу здобуває твердість, адже за ній криється сила духу, сила ідентичності. Самоусвідомлення ж власної ідентичності – це ще один крок над перемогою правди.

Варто відзначити, що такі змістові акценти корелюються з поглядами У. Самчука, висловленими в статті «Нарід чи чернь». В обґрунтуванні ідентичності митець, на справедливу думку Н. Плетенчук, спирається на онтологічні засадничі критерії, серед яких чільне місце посідає людська гідність (Плетенчук 2002: 106).

Висновки дослідження. Отже, Улас Самчук послідовно доводить, що роздвоєність, страх, знецінення людяності є руйнівними для національної ідентичності особи. Відзначимо, що драматург не змальовує дійових осіб у стані пошуку ідентичності, адже, за Л. Донскісом, це «ознака непевності, ненадійності, незахищеності»; «це кінець життєвого циклу, ознака виснаження». Дійові особи постають у тих ситуаціях і станах, які є результатом їхнього морального вибору. Окрім того, Улас Самчук увиразнює роль пам'яті про минуле, осмислення та усвідомлення власного досвіду для кристалізації ідентичності.

Література:

- Вісич О. Просторові координати метадраматичної поетики п'єси Уласа Самчука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2024. Вип. 22(90). С. 61–65.
- Галагіда І. Трагедія в особах : презентація та дискусія 14.06.2018 / підготував А. Гриниха. Режим доступу: <https://zbruc.edu/node/80820>
- Донскіс Л. Сучасність у кризі. Діалог про культуру причетності. Київ : Дух і літера, 2022. 320 с.
- Косик В. Польсько-українська трагедія (1942–1944). Режим доступу: <https://ouniis.info/publications/50/polsko-ukrayinska-tragediya-1942-1944.html>
- Кралуко П. Чи перетруть нас жорна? *Погорина*. 2012. № 20–21. С. 248–250.
- Кримський С. Ранкові роздуми. Київ : Майстерня Білецьких, 2009. 120 с.
- Нагорна І. Припізнла зустріч. *Літературна Україна*. 2012. 15 березня. № 11(5440). С. 14.
- Плетенчук Н. Поетика світомилення Уласа Самчука : дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2002. 198 с.
- Руснак І. Поетика інтелектуальної драми Уласа Самчука. *Слово і час*. 2010. № 6. С. 43–50.
- Руснак І. До історії видання драми «Шумлять жорна» Уласа Самчука. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2014. № 3. С. 102–105.
- Руснак І. Передмова. *Самчук У. Драми*. Харків : Фоліо, 2020. С. 3–38.
- Самчук У. Драми / упор., передмова, комент. І. Руснак. Харків : Фоліо, 2020. 220 с.
- Ясперс К. Духовна ситуація часу. *Читанка з історії філософії у 6 кн. Кн 6: Зарубіжна філософія XX століття*. Київ : Довіра, 1993. С. 100–114.

References

1. Donskis, L. (2022). Suchasnist' u kryzi. Dialoh pro kul'turu prychnosti [Modernity in Crisis. Dialogue on the Culture of Involvement]. *Dukh i litera*. [in Ukrainian].
2. Halahida, I. (14.06.2018). Trahediya v osobakh : prezentatsiya ta dyskusiya [Tragedy in Persons: Presentation and Discussion]. <https://zbruc.eu/node/80820> [in Ukrainian].
3. Kosyk, V. Pol's'ko-ukrayins'ka trahediya (1942–1944) [Polish-Ukrainian tragedy]. <https://ounuis.info/publications/50/polsko-ukrayinska-trahediya-1942-1944.html> [in Ukrainian].
4. Kralyuk, P. (2012). Chy peretrut' nas zhorna? *Pohoryna*, 20–21, 248–250 [in Ukrainian].
5. Kryms'kyi, S. (2009). Rankovi rozdumy [Morning reflections]. *Maysternya Bilets'kykh*. [in Ukrainian].
6. Nahorna, I. (2012). Prypiznila zustrich. *Literaturna Ukrayina* [Literary Ukraine], 11(5440), 14. [in Ukrainian].
7. Pletenchuk, N. (2002). Poetyka svitomyslennya Ulasa Samchuka [Poetics of the worldview of Ulas Samchuk] [dys. ... kand. filol. nauk, Prykarpats'kyi universytet imeni Vasylia Stefanyka]. [in Ukrainian].
8. Rusnak, I. (2010). Poetyka intelektual'noyi dramy Ulasa Samchuka. *Slovo i chas* [Word and Time], 43–50 [in Ukrainian].
9. Rusnak, I. (2014). Do istoriyi vydannya dramy «Shumlyat' zhorna» Ulasa Samchuka. *Literaturnyy protses: metodolohiya, imena, tendentsiyi* [Literary process: methodology, names, trends], 3, 102–105 [in Ukrainian].
10. Rusnak, I. (2020). Peredmov. *Samchuk U. Dramy* [Dramas]. Kharkiv (3–38). [in Ukrainian].
11. Samchuk, U. (2022). Dramy (upor., peredmov., koment. I. Rusnak) [Dramas]. Folio. [in Ukrainian].
12. Visych, O. (2024). Prostorovi koordynaty metadramatichnoyi poetyky p'yesy Ulasa Samchuka. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: seriya «Filolohiya»* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 22(90), 61–65 [in Ukrainian].
13. Yaspers, K. Dukhovna sytuatsiya chasu. *Chytanka z istoriyi filosoфиy u 6 kn. Kn 6: Zarubizhna filosoфиya XX stolittya* [A reader on the history of philosophy in 6 books. Book 6: Foreign philosophy of the 20th century] (100–114). [in Ukrainian].

Отримано: 30 травня 2025 р.

Прорецензовано: 5 червня 2025 року

Прийнято до друку: 12 червня 2025 року

email: oleksandra.visych@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1706-1147>

Researcher ID: AAA-4343-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-102-106](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-102-106)Вісич О. А. Людина в умовах окупації: екзистенційні виміри в п'єсах Уласа Самчука та Ігоря Костецького. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 102–106.

УДК: 821.161.2-2"19"

Вісич Олександра Андріївна,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови і літератури,
Національний університет «Острозька академія»

ЛЮДИНА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ В П'ЄСАХ УЛАСА САМЧУКА ТА ІГОРЯ КОСТЕЦЬКОГО

У статті проаналізовано драматургічні стратегії осмислення досвіду окупації в п'єсах українських письменників-емігрантів середини ХХ століття – Уласа Самчука («Шумлять жорна») та Ігоря Костецького («Близнята ще зустрінуться»). Аналіз здійснено у контексті сучасної критичної думки про простір окупації як багатоаспектний феномен, що охоплює фізичну руйнацію, психологічну травму, трансформацію ідентичності та моральний вибір у граничних обставинах. У фокусі дослідження – порівняльна характеристика художніх рішень, особливостей просторової організації, етичних моделей поведінки персонажів, а також гендерної перспективи в умовах тотального насильства.

Доведено, що Улас Самчук дотримується реалістичної парадигми з акцентом на конкретний історичний час і простір, тоді як Ігор Костецький пропонує модерністську естетику театру абсурду та метадраматичних прийомів. Обидва тексти демонструють високу експресивну напругу між мовчанням і дією, між особистою ідеєю та колективною відповідальністю, ставлячи під сумнів можливість однозначного морального вибору в умовах окупації.

Особливу увагу приділено аналізу жіночих персонажів як носіїв альтернативного способу опору, здатного до амбівалентності, компромісу й збереження людського обличчя в дегуманізованому просторі. Показано, що обидві п'єси створюють художній простір, у якому смерть, любов, пам'ять і політика взаємодіють у напрузі екзистенційного випробування.

Ключові слова: українська драматургія, література діаспори, окупація, екзистенційна ситуація, Улас Самчук, Ігор Костецький, національна ідентичність, жінка в окупації, екзистенційна ситуація, простір, метатеатральність.

Oleksandra Visych,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
National University of Ostroh Academy

HUMAN BEING UNDER OCCUPATION: EXISTENTIAL DIMENSIONS IN THE PLAYS BY ULAS SAMCHUK AND IGOR KOSTETSKY

The article analyzes the dramaturgical strategies of comprehending the experience of occupation in the plays written by Ukrainian émigré writers of the mid-20th century – Ulas Samchuk («One Can Hear the Noise of the Millstones») and Igor Kostetsky (The Twins Will Meet Again). The analysis is conducted in the context of contemporary critical thinking about the space of occupation as a multifaceted phenomenon that encompasses physical destruction, psychological trauma, identity transformation, and moral choices in extreme circumstances. The study focuses on a comparative characterization of artistic solutions, features of spatial organization, ethical models of character behavior, and gender perspectives in conditions of total violence.

It has been proven that Ulas Samchuk adheres to a realistic paradigm with an emphasis on a specific historical time and space, while Ihor Kostetsky offers a modernist aesthetic of the theater of the absurd and metadramatic techniques. Both texts demonstrate a high expressive tension between silence and action, between personal ideas and collective responsibility, questioning the possibility of an unambiguous moral choice in conditions of occupation.

Particular attention is paid to the analysis of female characters as bearers of an alternative form of resistance, capable of ambivalence, compromise, and preserving humanity in a dehumanized space. It is shown that both plays create an artistic space in which death, love, memory, and politics interact in the tension of an existential test.

Keywords: Ukrainian drama, diaspora literature, occupation, existential situation, Ulas Samchuk, Ihor Kostetsky, national identity, women under occupation, existential situation, space, metatheatricality.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що розпочалась у 2014 році окупацією Криму та частини Донбасу, поставила перед українським суспільством болісні питання осмислення людини в умовах окупації. Повномасштабне вторгнення 2022 року підсилює розуміння трагедії та спричинило появу численних різножанрових текстів, що рефлексують межовий простір, у якому опинились мешканці значної частини України, фіксуючи як зовнішні прояви окупаційного режиму, так і глибинні психологічні трансформації особистості під тиском екстремальних обставин.

Розуміння топосу окупації як багатовимірного феномену знаходить підтвердження в низці досліджень сучасної української літератури. Олена Стяжкіна справедливо зауважує складність екзистенційного виміру цієї проблеми, підкреслюючи, що «обличчя окупації <...> не може бути вимірним середньостатистичними нормами <...>». Усні свідчення, спогади, художні тексти дозволяють, з одного боку, суттєво розширити способи описання та аналізу досвіду окупації, вписавши його в контекст інших соціальних катастроф, що їх зазнали люди в Україні, з іншого – поставивши на шкалі аналізу досвіду не тільки позначки «Вживання» та «Загибель», але й «зрадницьку» категорію «Просто життя, яке тривало» (Стяжкіна, 2015: 54). Уляна Федорів, аналізуючи роман Тамари Горіха Зерна «Доця», зазначає, що окупація – «це насамперед фіксація змін у повсякденному житті, де звичний простір стає ворожим, позначеним страхом, підозрою, відчуттям постійної небезпеки».

Окупація трансформує не лише фізичний простір, а й ментальні кордони персонажів, їхню ідентичність» (Федорів, 2023: 120). Інна Галак, аналізуючи «Світлий шлях: історія одного концтабору» Станіслава Асеева підкреслює, що окупація «постає як простір тотального контролю, страху і приниження, де руйнується звичне уявлення про людську гідність, а сама територія стає символом несвободи і втрати ідентичності» (Галак, 2023: 230). Наталія Кобилко визначає простір окупації як «хронотоп, у якому час і простір набувають особливої щільності, а кожна мить і кожен метр території мають екзистенційне значення для героїв, які змушені виживати в умовах постійної загрози» (Кобилко, 2023: 221).

Свій внесок в осмислення проблеми окупації зробити й сучасні українські драматурги. Олена Бондарева у дослідженні «Ландшафти і топоси війни у сучасній українській драматургії» окреслює особливу природу окупованого простору, наголошуючи що він набуває універсального, позатопографічного виміру. Дослідниця слушно зауважує, що «простір окупації в українській драматургії не є лише географічною реальністю; він перетворюється на метафору втрати ідентичності та культурної автономії» (Бондарева, 2023: 57). Не менш важливим спостереженням є те, що «простір окупації в драматургії стає полем боротьби за пам'ять, де кожен жест, кожне слово набуває ваги свідчення» (Бондарева, 2023: 69).

Таким чином, сучасна українська література відображає простір окупації як багатовимірний феномен, що поєднує фізичну руйнацію, психологічну травму, трансформацію ідентичності та екзистенційний досвід несвободи.

Наголосимо, що ця проблематика не є новою для української літератури. Уже в середині ХХ століття письменники Улас Самчук та Ігор Костецький звертались до теми людини в умовах окупації, створюючи художні моделі виживання особистості в екстремальних історичних обставинах. Їхній досвід трактування окупаційної дійсності набуває особливої актуальності в контексті сучасних подій, даючи змогу простежити типологічні риси поведінки людини під окупацією та виявити константи національного характеру, що проявляються в кризових ситуаціях.

Мета роботи – здійснити аналіз драматургічних творів Уласа Самчука «Шумлять жорна» й Ігоря Костецького «Близнята ще зустрінуться», виявити спільні та відмінні риси в художньому відображенні трагічного досвіду людини в умовах окупації, простежити літературні стратегії опору та виживання, а також визначити загальну специфіку української драматургії в осмисленні феномену окупації як одного з найтрагічніших випробувань людського духу.

Виклад основного матеріалу. У листопаді 1947 в Майнц-Кастелі відбулась значна подія, організована Мистецьким українським рухом – драматургічна конференція у формі творчого практикуму. Історичний контекст цієї події важко переоцінити: у таборах для переміщених осіб (DP-таборах) Німеччини, в умовах невизначеності майбутнього, українські письменники намагались осмислити воєнний досвід та виробити новий художній погляд на дійсність. За словами Юрія Шереха, ця конференція була «єдиною в історії МУРу спробою перейти від критико-теоретичних питань до обговорення конкретних творів ще в стадії їх лабораторного опрацювання» (Шерех, 1964: 210). Драматурги-емігранти добре усвідомлювали потребу пошуку актуальної сценічної мови, прагнучи «справжнього опанування... пружин драматичного сюжету» (Шерех, 1964: 210).

Поміж зачитаних п'єс особливе зацікавлення викликали п'єси «Близнята ще зустрінуться» Ігоря Костецького та «Шумлять жорна» Уласа Самчука. Згідно зі спогадами вони викликали жваве обговорення поміж мурівців. Самчуковий твір отримав загалом схвальні відгуки провідних критиків діаспори, про що свідчить сам автор: «Я прочитав «Шумлять жорна»... І мені здавалося, що зацікавлення й дискусія помітно зсилились» (Самчук, 1979: 259). Пізніше, на Третньому з'їзді МУРу 11 квітня 1948 року, Юрій Шерех назвав «Жорна» серед трьох найвагоміших драматичних творів тогочасної української літератури. Утім, поширеними були й альтернативні думки щодо естетичної вартості п'єси (Юрій Косач, Іларіон Чорлган). Неоднозначну реакцію викликала також драма Ігоря Костецького, Показовими є перші враження про цей текст Уласа Самчука: «І зовсім під вечір, цього самого дня, нарешті дочекався свого часу наш патентований модерніст І. Костецький. Війнуло щось від Джойса, Вайлдера, Сартра...» (Самчук, 1979: 259). Безумовно, експериментальна форма «квістави в масках» з її складними діалогами та незвичною структурою ставила перед слухачами та читачами неабиякі виклики, що й зафіксовано в самчуковому зауваженні: «Для мене – джунглі. Слів, речень, діалогів, монологів, місцями дуже довгих...» (Самчук, 1979: 259).

В обох п'єсах дія розгортається в умовах окупації. Улас Самчук чітко вказує час і простір – Волинь, 1942 рік. Натомість твір Ігоря Костецького має радше алегоричний, узагальнений характер, хоча й позначає умовну ситуацію: «маскований балю під Новий рік під час окупації». Таким чином, якщо Самчук тяжіє до конкретики, то Костецький – до універсалізації досвіду.

Центральною постаттю п'єси Уласа Самчука «Шумлять жорна» є Андрій Михайлюк – громадський діяч та інтелектуал, який прагне зберегти моральні й національні цінності у світі, де точиться запекле протистояння ідеологій. Однак його особистий простір виявляється вразливим: дружина Андрія, Ната, та її подруга Ір є агентками радянської розвідки. Парадоксально, але не вони, а чоловік Ір – Петро Іванович – виявляється головною загрозою, втілюючи постать донощика й зрадника, суд над яким відбувається у фіналі п'єси.

Порівняно з реалістичною драмою Уласа Самчука, п'єса Ігоря Костецького «Близнята ще зустрінуться» пропонує принципово інший художній підхід до зображення морально-психологічних дилем окупаційного буття. Якщо Самчук зосереджується на соціально-політичних аспектах колаборації та спротиву, то Костецький переносить проблематику в площину екзистенційної філософії, використовуючи модерністський інструментарій абсурдизму та метатеатральності. Центральним конфліктом п'єси стає протиставлення двох Святославів – Тогобочного та Тутешнього – як втілень ідеологічних полюсів. Святослав Тутешній – уславлений лідер руху опору, на якого покладає великі надії місцеве населення, та Святослав Тогобочний – пацифіст за переконаннями. Задля перевірки ставлення до себе коханої дівчини Тереси Святослав-підпільник пропонує своєму братові-тезці помінятися піджаками й зіграти його роль під час зустрічі з дівчиною. Цей обмін костюмами створює основу для розгортання інтриги розпізнавання та ідентифікації персонажів.

Зважаючи на те, що окупація передусім сприймається як просторова категорія, варто окреслити своєрідність її презентації в обох текстах, зокрема в авторських ремарках. Улас Самчук зображує простір у реалістичній манері, створюючи контрастну географію конфлікту. Дія розгортається у двох діаметрально протилежних локусах, кожен з яких несе власне символічне навантаження. Перша дія у п'єсі «Шумлять жорна» відбувається у кабінеті Михайлюка – насиченому деталями

інтер'єрі інтелігента з патріотичними пріоритетами. Авторська ремарка педантично фіксує атрибути освіченості та культури: бюст Шевченка, килими, картини, вази з квітами, зручні меблі для прийому гостей. Особливо показовою є світлова характеристика простору: «через прозорі занавіси вікон ллється сонце. Ясно, чисто, прозоро. Легка музика» (Самчук, 2020: 113). Ця оптимістична, майже ідилічна атмосфера вступає у гострий конфлікт із внутрішньою психологічною напругою п'єси, сповненою підозр, конфліктів та недовolenості. Світлий простір стає контраверсійним тлом для моральної темряви, що поступово розкривається.

Заключна дія п'єси Уласа Самчука переносить читача у геть інший простір – закинуту селянську хату, яку персонажі наочно перетворюють на територію народного суду. Якщо перше помешкання було екзотичною оазою посеред окупованого міста, то друге стає милітаризованим локусом опору. Деталізація тут набуває етнографічного характеру: стіни з кругляків, високі пороги, решета та хліборобське знаряддя, жорна й ступа. Проте цей традиційний сільський інтер'єр доповнюють атрибути війни: кулеметом під стріхою, хлопцем з далековидом на горищі. Перетворена на судову залу хата набуває театралізованого значення, адже самі персонажі змінюють у ній свої ролі, стаючи суддями, присяжними, адвокатами. Простір диктує нову драматургію відносин, де справедливості вершиться не в офіційних інституціях, а в народному середовищі.

Кардинально іншою є просторова концепція у п'єсі Ігоря Костецького «Близнята ще зустрінуться». Тут домінує феєрична театральність, що вибудовується за принципом сценічного подвоєння. Вступний монолог Пролога дає зрозуміти, що дія відбувається у театрі, де актори готуються показати новаторську виставу у форматі балу-маскараду. Багаторівнева театральність створює складну просторову структуру, де переплетені реальність та гра. Дія переважно відбувається у танцювальній залі – просторі святкування та маскування, що символічно відображає амбівалентність окупаційного періоду. Спорадично з'являються й інші локуси: вбиральня, де знайомляться та обмінюються вбранням Близнюки, та вулиця, куди тікають герої після вибуху, подана опосередковано через репліки персонажів. Ігор Костецький свідомо уникає детального опису інтер'єрів, натомість акцентуючи на динаміці переміщень та зміні ролей. Простір тут функціональний, а не описовий – він слугує сценою для гри масок та ідентичностей.

Ситуація окупації неодмінно передбачає порушення проблеми етичного вибору. В обох п'єсах показано кілька моделей поведінки, що включають як стратегії виживання, так і вибір спротиву. Під стратегіями виживання розуміємо «форми життєдіяльності представників інтелігенції, поведінкові моделі, спрямовані на задоволення базових фізіологічних і соціальних потреб особи, способи адаптації до складних умов буття, викликаних впливом окупаційного режиму» (Заболотна, 2013: 97). Зокрема, у драмі «Шумлять жорна» представлено такі варіанти: мімікрія та колаборація (Петро Іванович), мовчання (Андрій на початку), організація підпільного спротиву, а також – у крайньому випадку – народний суд як форма очищення спільноти. Проблема колаборації знаходить яскраве втілення в образі Петра Івановича, який демонструє готовність співпрацювати з будь-якою владою, керуючись прагматичними міркуваннями.

Показово, що досвід окупації кардинально змінює не лише поведінкові моделі, а й саму оптику сприйняття дійсності. Як влучно зауважує Ж.-П. Сартр, «коли я побачу гори після поразки або під час окупації частини національної території, вони взагалі не зможуть запропонувати мені ту саму картину, і це тому, що я сам маю інші проекти, по-іншому втягнений у світ» (Сартр, 2001: 750). Симптоматичною є стратегія мовчання, обрана Андрієм на початку п'єси, яка виявляє глибину його внутрішньої боротьби, а також спробу зберегти ідентичність у світі, де слово стає загрозою. Герой, який здобув безсумнівний авторитет як морального лідера, тепер усвідомлює безвихідність свого становища: «Одно лиш слово і мене зітруть... А тому я мушу сказати, або не те, що треба, або... Або не казати нічого» (Самчук, 2020: 122). У цій показовій дискусії Ната влучно зауважує щодо красномовності мовчання, констатуючи: «Але мовчання також мова» (Самчук, 2020: 122). Таким чином підкреслено неможливість повного ухилення від етичного вибору навіть через відмову від вербального самовираження, оскільки сама відсутність слова набуває значення і стає формою комунікації в умовах тоталітарного тиску.

Безкомпромісними є поведінкові моделі головних персонажів п'єси Ігоря Костецького. Святослав Тутешний втілює активний спротив окупаційному режиму, керуючись принципом відплати: «Так, як вони нас! Холодно. З розрахунком. Пляново. Методично» (Костецький, 1963: 142). Цей персонаж репрезентує тип особистості, яка в екстремальних умовах обирає насильство як єдино можливу відповідь. Його позиція характеризується відмовою від християнської етики заради «залізної-холодного служіння ідеї» (Костецький, 1963: 142), що може інтерпретуватись як алюзія на ідеологічні кодекси революційних і підпільних організацій. Це втілює один із найгостріших моральних парадоксів окупації: «будь-яка реальна боротьба проти зла так чи так пов'язана з гріхом насильства» (Шморгун, 2010: 46). Ідеологічна платформа уславленого лідера руху опору ґрунтується на милітаристських засадах, готовності до збройного протистояння та жертвовності заради національно-визвольної боротьби.

Натомість Святослав Тогобочний репрезентує пацифістську ідеологію, категорично відкидаючи насильство як засіб вирішення конфліктів. Його філософія базується на принципах морального протистояння злу та збереженні гуманістичних цінностей навіть у найскладніших обставинах. Він уособлює екзистенційний опір через збереження автентичного Я. Його переконання, що «неможливо для Я бути нічим... Його створено <...> для одноразового буття» (Костецький, 1963: 152), відображає позицію морального максималізму, коли особа відмовляється від насильства, щоб не відтворювати логіку ворога. У контексті окупації це означає абсолютну внутрішню свободу, яка часто видається безглуздою, але залишається єдиною формою морального самозбереження.

Відтак п'єса демонструє, що в умовах окупації неможливі однозначні рішення та категоричні судження. Костецький через метадраматичні прийоми підкреслює відносність будь-яких ідеологічних позицій та необхідність розуміння множинності шляхів збереження національної гідності. Фінальна надія на те, що «близнята ще собі зустрінуться» (Костецький, 1963: 165), свідчить про авторське переконання в можливості синтезу різних підходів до національного опору та необхідності діалогу між носіями протилежних ідеологій.

Заслугує на увагу жіноча перспектива в п'єсах про окупацію. Героїні обох творів розкривають особливий вимір травматичного досвіду, де традиційні гендерні ролі зазнають радикального переосмислення під тиском історичних катастроф. Цей досвід набуває особливого складності в контексті того, що, за спостереженням О.В. Стяжкіної, «багато мешканців Східної

Європи зазнали не однієї, а декількох, двох чи навіть трьох окупацій» (Стяжкіна, 2015: 42), що суттєво ускладнювало процеси адаптації та формування стратегій виживання.

У п'єсі «Шумлять жорна» героїні розкривають дві різні стратегії виживання та протилежні реакції на окупаційний хаос. Заява Ір «Хочу бути жінкою, людиною... Не хочу такого зачумлення» (Самчук, 2020: 125) становить принципову незгоду на роль функції в ідеологічній схемі, протест проти редукції до символу. Ната втілює інший підхід – вона готова до активної дії, навіть якщо це означає втрату близьких відносин. Її рішення «признатися Андрієві» продиктоване не лише страхом, а й моральним імперативом: «я не перенесла б його розчарування» (Самчук, 2020: 125). Це робить її позицію складнішою за просту капітуляцію – вона вибирає між різними формами відповідальності.

Тереса в драмі Костецького репрезентує образ жінки в окупації, затиснутої між крайнощами чоловічих стратегій спротиву. Водночас Тереса виконує роль свідка і коректора моральної еволюції обох Святославів. Її зауваження «Може, ти і не формулював так, як я оце формулюю... Але воно так самозрозуміло випливало з твоїх слів...» (Костецький, 1963: 128) показує, як її діалог із героєм формує напругу між політичною та особистісною етикою. Її самодефініція «ніхто» стає стратегією виживання і порятунку любові у світі, що розпадається. Примітно, що Тереса завдяки своїй амбівалентній, схильній до прилаштування під зовнішні тиски природі є своєрідним синтезом характеристик Ір та Нати. Як й Ір, вона прагне зберегти особисте, людське в собі, відмовляючись від політичної ангажованості. Водночас, подібно до Нати, вона готова до болісних компромісів і моральних жертв заради того, кому зберігає вірність.

Такі поведінкові моделі героїнь корелюють із історичними реаліями жіночого досвіду окупації. Як зауважує Олена Стяжкіна, «досвіди виживання/життя/смерті жінок в умовах окупації були різними, однак загальною тенденцією ставало створення певної ієрархії цінностей, найголовнішими серед яких були вижити та вберегтися» (Стяжкіна, 2015: 50). Жіноча перспектива в обох п'єсах розкриває специфічний досвід окупації, де моральні дилеми набувають особливо гострого характеру через конфлікт між приватним і публічним, особистим і політичним.

Важливою особливістю обох п'єс є присутність персонажів, які словесно фіксують недоречність розваг у драматичних обставинах окупації, проте ця рефлексія не змінює загального ходу дій. У драматургії Самчука означена амбівалентність знаходить своє вираження через діалогічну структуру, насичену іронічними конотаціями та семантичними лакунами. Репліка Клавдія «Такий час, що?» та відповідь Іра «Правда, – навіть не віриться» (Самчук, 2020: 114) демонструють стан екзистенційного балансування персонажів між рефлексивним усвідомленням абсурдності власної поведінкової моделі та онтологічною неможливістю її трансформації. Особливої уваги заслуговує момент, коли Клавдій кваліфікує наявну ситуацію як «класичне непорозуміння», вдаючись до перерахування: «Квіти, сонце, музика, мистецтво, жінки» (Самчук, 2020: 115). Дискурсивні висловлювання героя експлікують критичне ставлення до дихотомії між зовнішніми маркерами соціального благополуччя та внутрішньою екзистенційною кризою, що постає як домінантна характеристика епохи.

Принагідно варто згадати, що у тексті звучить народна пісня «Шумлять жорна», яка набуває подвійного змістового навантаження: функціонує як засіб розради і водночас як секретний код однодумців. Персонажі свідомо ризикують, співаючи її за зачиненими дверима та вікнами. Євген вербалізує цю амбівалентність, називаючи це «пісню наших днів, днів жорстоких, віремени лютого» (Самчук, 2020: 145), де розвага та конспірація зливаються в єдиному акті спротиву.

Аналогічну рефлексивну модель демонструє драматургія Костецького, де подібне усвідомлення парадоксальності ситуації виражається через репліки персонажів на балу, які порівнюють свою ситуацію з «бенкетом під час чуми». Одна з учасниць балу проговорює власні моральні сумніви: «Скільки разів я вже давала обітницю: не танцювати до кінця окупації» (Костецький, 1963: 121), але одразу ж пояснює свою слабкість. Інша реплікантка акцентує на усвідомленні загрози: «ти не усвідомлюєш, над якою безоднею ми оце танцюємо» (Костецький, 1963: 121). Таким чином, обидва драматурги фіксують специфічну психологічну реакцію на екстремальні умови існування, коли рефлексія над недоречністю власної поведінки не призводить до її корекції, а лише поглиблює відчуття екзистенційної кризи. Показово, що в обох випадках ці словесні застереження не призводять до припинення розваг – маскарад у Костецького та прийом гостей у Самчука тривають попри рефлексивні коментарі персонажів. Це створює ефект подвійної свідомості, коли герої одночасно фіксують абсурдність своєї поведінки та продовжують її, ніби захоплені інерцією звичної соціальної гри.

В умовах окупації, яка є межовою екзистенційною ситуацією, персонажі драм Уласа Самчука та Ігоря Костецького вимушені постійно стискатися з проблемою смерті – її неминучістю, ціною та смыслом. У п'єсі «Шумлять жорна» тема смерті присутня, але не драматизована у звичному сенсі. Показовим є фрагмент, коли герої ледь чують постріли, що, ймовірно, убили німецького генерала, їхні емоції стримані, майже байдужі. Така реакція вказує на те, що смерть перестає бути одиничною трагедією і перетворюється на буденну складову війни.

Водночас у п'єсі «Близнята ще зустрінуться» тема смерті пов'язана з ідеєю і жертвою заради вищого блага. Під впливом Святослава Тутешнього Тереса тяжіє до абсолютизації ідеї визволення народу, готова принести «у жертву все найдорожче особисте» (Костецький, 1963: 127), навіть життя. Проте її діалог зі Святославом Тогобочним розкриває іншу грань – сумнів і моральне переосмислення. Святослав наголошує на первісній, «споконвічній» істині – «не вбивай!» (Костецький, 1963: 128), яка стає для нього незмінним принципом, здобутим через близьке споглядання смерті і страждання. Він відкидає ідеологічне виправдання вбивства, підкреслюючи, що жодна ідея не може освячувати вбивство, і що ця моральна істина потребує постійного перегляду і переосмислення. Таким чином постає конфлікт між ідеологією і людяністю, де смерть перестає бути лише політичним інструментом, а стає трагедією особистої природи. Контрастною є позиція батька близнят – Полковника, який є представником «імперського» покоління і для якого вбивство було частиною офіцерської честі та військового обов'язку. Його рефлексії демонструють глибоку моральну напругу покоління: він зневажає як пацифізм, так і ідеологічне вбивство, вбачаючи у них загрозу і для себе, і для суспільства.

Висновки. Проаналізовані драматургічні твори Уласа Самчука («Шумлять жорна») та Ігоря Костецького («Близнята ще зустрінуться») засвідчують різноманітність художніх стратегій осмислення окупації як граничної екзистенційної ситуації. Обидва тексти репрезентують жанр екзистенційної драматургії, що «покликаний примусити глядача в режимі реально-го часу потрапити разом із героями п'єси в гушавину однієї з «пограничних» ситуацій і немовби випробувати себе на

міцність» (Шморгун, 2010: 42). Обидві п'єси репрезентують складну палітру моральних виборів, стратегій спротиву й адаптації, виявляючи типологічні риси національного характеру в умовах зовнішнього насильства.

Самчук тяжіє до реалістичного моделювання конкретного історичного контексту, акцентуючи на моральній відповідальності інтелігенції та силі колективного опору. Костецький обирає модерністську естетику алегорії, метатеатру та екзистенційного парадоксу, розгортаючи філософську полеміку між пацифізмом і мілітаризмом. У центрі обох п'єс – драматичне зіткнення особистого й політичного, приватного й колективного, ідеологічного й людського.

Особливої уваги заслуговує представлення простору окупації: від етнографічно детального й символічно навантаженого (у Самчука) до умовного та феєричного (у Костецького). Обидва тексти відображають не лише фізичні трансформації середовища, а й глибинні зрушення у свідомості героїв.

Жіночі персонажі розкривають альтернативну перспективу переживання окупації, де моральна амбівалентність, стратегічне мовчання та внутрішній спротив постають ключовими формами виживання.

Узагальнюючи, слід зазначити, що п'єси Самчука й Костецького формують своєрідний діалог про межі й можливості національної гідності, вкоріненої в культурну пам'ять, етику та художню уяву. Їхній досвід осмислення окупації як морального випробування зберігає актуальність у сучасному літературному та суспільному контексті.

Література:

1. Бондарева О. Ландшафти і топи війни у сучасній українській драматургії. Війна і література : зб. пр. Міжнар. наук. конф., 27–28 квіт. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 55–73.
2. Галак І. Образ автора в книзі Станіслава Асєєва «"Світлий шлях". Історія одного концтабору». Війна і література : зб. пр. Міжнар. наук. конф., 27–28 квіт. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 230–244.
3. Заболотна Т. Стратегії виживання міської інтелігенції України в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.): теорія і практика. Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. 2013. Вип. 16. С. 94–113.
4. Клименко (Синьоок) Г. Поезія мовою війни. Війна і література : зб. пр. Міжнар. наук. конф., 27–28 квіт. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 136–162.
5. Кобилко Н. Від п'яти секунд до вічності (хронотоп роману «П'ять секунд, п'ять днів» Євгена Положія). Війна і література : зб. пр. Міжнар. наук. конф., 27–28 квіт. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 221–230.
6. Самчук У. Планета ДіПі: нотатки й листи. Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1979. 367 с.
7. Самчук У. Драми. Харків : Фоліо, 2020. 444 с.
8. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / пер. з фр. В. Лях, П. Тарашук. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.
9. Стяжкіна О. В. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. Український історичний журнал. 2015. № 2. С. 42–66.
10. Федорів У. Покоління (з) війни: проблема травматичного досвіду в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». Війна і література : зб. пр. Міжнар. наук. конф., 27–28 квіт. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 120–136.
11. Шерех Ю. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї. Нью-Йорк, 1964. 278 с.
12. Шморгун О. Гуманістичні виміри свободи в екзистенційній драматургії Лесі Українки та Ж.-П. Сартра. Слово і Час. 2010. № 2. С. 41–53.

References:

1. Bondareva, O. (2023). Landshafty i toposy viyny u suchasniy ukrayins'kyi dramaturhiyi [Landscapes and topoi of war in contemporary Ukrainian drama]. In *Viyina i literatura: Zbirnyk prats' Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi 27-28 kvitnya 2023 roku* [War and literature: Collection of works of the International Scientific Conference April 27-28, 2023] (pp. 55-73). Cherkasy [in Ukrainian].
2. Fedoriv, U. (2023). Pokolinnya (z) viyny: problema travmatychnoho dosvidu v romanі Tamary Horikha Zernya «Dotsya» [Generation (from) war: the problem of traumatic experience in Tamara Horikha Zernya's novel "Daughter"]. In *Viyina i literatura: Zbirnyk prats' Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi 27-28 kvitnya 2023 roku* [War and literature: Collection of works of the International Scientific Conference April 27-28, 2023] (pp. 120-136). Cherkasy [in Ukrainian].
3. Halak, I. (2023). Obraz avtora v knyzi Stanislava Asyeyeva «"Svitlyy shlyakh". Istoriya odnogo kontstaboru» [The image of the author in Stanislav Aseyev's book "The Bright Path". The history of one concentration camp]. In *Viyina i literatura: Zbirnyk prats' Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi 27-28 kvitnya 2023 roku* [War and literature: Collection of works of the International Scientific Conference April 27-28, 2023] (pp. 230-244). Cherkasy [in Ukrainian].
4. Klymenko (Syn'ook), H. (2023). Poeziya movoyu viyny [Poetry in the language of war]. In *Viyina i literatura: Zbirnyk prats' Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi 27-28 kvitnya 2023 roku* [War and literature: Collection of works of the International Scientific Conference April 27-28, 2023] (pp. 136-162). Cherkasy [in Ukrainian].
5. Kobylko, N. (2023). Vid p'yaty sekund do vichnosti (khronotop romanu «P'yat' sekund, p'yat' dnyv» Yevhena Polozh'iya) [From five seconds to eternity (chronotope of the novel "Five seconds, five days" by Yevhen Polozhiiy)]. In *Viyina i literatura: Zbirnyk prats' Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi 27-28 kvitnya 2023 roku* [War and literature: Collection of works of the International Scientific Conference April 27-28, 2023] (pp. 221-230). Cherkasy [in Ukrainian].
6. Samchuk, U. (1979). *Plyaneta DiPi: notatky y lysty* [Planet DP: notes and letters]. Tovarystvo "Volyn" [in Ukrainian].
7. Samchuk, U. (2020). *Dramy* [Dramas]. Folio [in Ukrainian].
8. Sartre, Zh.-P. (2001). *Buttya i nishcho: Narys fenomenolohichnoyi ontolohiyi* [Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology] (V. Lyakh & P. Tarashchuk, Trans.). Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy". (Original work published 1943) [in Ukrainian].
9. Shmorgun, O. (2010). Humanistychni vymiry svobody v ekzystentsiyi dramaturhiyi Lesi Ukrayinky ta Zh.-P. Sartra [Humanistic dimensions of freedom in the existential drama of Lesya Ukrainka and J.-P. Sartre]. *Slovo i Chas* [Word and Time], 2, 41-53 [in Ukrainian].
10. Shterekh, Yu. (1964). *Ne dlya ditey: literaturno-krytychni statyi i eseyi* [Not for children: literary-critical articles and essays]. New York [in Ukrainian].
11. Styazhkina, O. V. (2015). Zhinky Ukrayiny v povsyakdenni okupatsiyi: vidminnosti stsenariyiv, intensiyi y resursy vyzyhannya [Women of Ukraine in the everyday life of occupation: differences in scenarios, intentions and resources for survival]. *Ukrayins'kyi istorichnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2, 42-66 [in Ukrainian].
12. Zabolotna, T. (2013). Stratehiyi vyzyhannya mis'koyi intelihtentsiyi Ukrayiny v roky natsysts'koyi okupatsiyi (1941–1944 rr.): teoriya i praktyka [Survival strategies of Ukrainian urban intelligentsia during the Nazi occupation (1941–1944): theory and practice]. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: Zbirnyk naukovykh statey* [Pages of Military History of Ukraine: Collection of Scientific Articles], 16, 94-113 [in Ukrainian].

Отримано: 15 травня 2025 року

Прорецензовано: 26 травня 2025 року

Прийнято до друку: 30 травня 2025 року

email: moklytsja@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7984-4377>

Researcher ID: FNK-3822-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-107-111](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-107-111)

Моклиця М. В. Міф про Шевченка як архетип національної ідеї: публіцистика Олени Пчілки й Уласа Самчука. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 107–111.

УДК: 821.161

Моклиця Марія Василівна,
доктор філологічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

МІФ ПРО ШЕВЧЕНКА ЯК АРХЕТИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ПУБЛІЦИСТИКА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ Й УЛАСА САМЧУКА

У статті йдеться про подібну за формою літературну діяльність Олени Пчілки й Уласа Самчука, присвячену особистості Шевченка. Різноманітні тексти, переважно публіцистичного характеру, використовувались письменниками в їхній активній громадській діяльності націоналістичного спрямування. Олена Пчілка вважала Шевченка націоналістом за світоглядом і обґрунтовувала це у численних промовах, доповідях, есеях, як редакторка часопису «Рідний Край» докладала зусиль до популяризації імені Шевченка. Міфізація Шевченка розпочалась ще за його життя. Образ казкового захисника гноблених, створений народом, був підданий деміфізації українською інтелігенцією кінця XIX – початку XX століття. Натомість розпочався процес творення нового романтичного міфу про Поета, вустами якого промовляє до світу українська нація. У середовищі української діаспори цей образ далі утверджувався як архетип національного генія, носія національної ідеї. Дуже активно використовував ім'я Шевченка Улас Самчук. У статті йдеться про полеміку між прихильниками різних угруповань щодо апологетики Шевченка. Пропонується теза, що міфізація Шевченка у літературній і громадській діяльності Олени Пчілки та Уласа Самчука зрештою виявилась необхідною для об'єднання українців, для розбудови української ідентичності. Попри всі політичні розбіжності, Шевченко саме в іпостасі архетипного Поета був дороговказом у формуванні українців як потужної самосвідомої нації. Численні збіги у ставленні до Шевченка між Оленою Пчілкою та Уласом Самчуком дають підстави для теоретичного узагальнення процесу міфізації й деміфізації історичних осіб.

Ключові слова: міф, міфізація, демізація, романтизм, Герой, Поет.

Maria Moklytsia,
Doctor of Philology, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University

THE MYTH OF SHEVCHENKO AS AN ARCHETYPE OF THE NATIONAL IDEA: THE JOURNALISTIC WRITINGS OF OLENA PCHILKA AND ULAS SAMCHUK

The article explores the similarly structured literary activities of Olena Pchilka and Ulas Samchuk, both dedicated to the figure of Taras Shevchenko. Their diverse texts—primarily journalistic in nature—served as instruments in their active nationalist civic engagement. Olena Pchilka regarded Shevchenko as a nationalist by worldview and substantiated this in numerous speeches, lectures, and essays. As editor of the journal *Ridnyi Krai* («Native Land»), she worked to popularize Shevchenko's name. The mythologization of Shevchenko began during his lifetime: the folk image of a magical defender of the oppressed was later subjected to demythologization by the Ukrainian intelligentsia of the late 19th and early 20th centuries. In its place emerged a new romantic myth of the Poet, through whom the Ukrainian nation speaks to the world. Among the Ukrainian diaspora, this image further solidified as the archetype of the national genius and the bearer of the national idea. Ulas Samchuk actively employed Shevchenko's name in his public discourse. The article examines the polemics among various ideological groups concerning the apotheosis of Shevchenko. It argues that the mythologization of Shevchenko in the literary and public work of Olena Pchilka and Ulas Samchuk ultimately proved essential for uniting Ukrainians and constructing Ukrainian identity. Despite political differences, Shevchenko—as the archetypal Poet—served as a guiding figure in shaping Ukrainians as a powerful and self-aware nation. Numerous parallels in the perspectives of Pchilka and Samchuk on Shevchenko provide a basis for a theoretical generalization of the processes of mythologization and demythologization of historical figures.

Keywords: myth, mythologization, demythologization, romanticism, Hero, Poet.

Вступ. Поєднання імен Олени Пчілки й Уласа Самчука в розмові про Шевченка є збігом на мого наукового шляху, який стався внаслідок того, що на різних етапах довелося побачити Шевченка очима багатьох українських письменників XX століття. Але завдяки цьому збігові вдалося вийти на розуміння важливого явища. Відтоді, як з'явився в Україні переклад книги Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець», підсилений полемічним щодо неї дослідженням «Шевченків міф України» О. Забужко, поєднання лексем «міф» і «Шевченко» позначило насичену гострими дискусіями межу переходу від радянського періоду до постмодерного в історії української культури.

Постколоніальні студії – це, головним чином, численні спроби деміфізації імен і явищ. Болісний період усвідомлення того, що наші уявлення про минуле і його конкретні прояви – це переважно ідеологічний продукт, міфи, які вкладалися в голови замість реальних історичних знань. Звідтоді і до сьогоднішнього дня поняття «міф» в масовій свідомості отримало негативний маркер, поруч з такими поняттями як ідеологія, стереотип, маніпуляція, симулякр, або й фейк. Окремо, в академічній науці, існує позитивний маркер біля слова «міф», який посилюється в словосполученні «міфологія», «міфосвіт». Масова свідомість поглинає ідеологічні міфи як найбільш переконливу правду, а слово «міф» натомість урівнює зі словом «брехня». Амбівалентність поняття «міф» зобов'язує дослідників до термінологічної визначеності. Поняття «міф», «міфологема», «архетип» у багатьох контекстах набувають синонімії. Одним із найбільш досліджених у гуманітаристиці XX століття став мономіф Дж. Кемпбелла, архетип героя з тисячею облич, головного героя культури, могутнього захисника

моральних цінностей. Саме такий мономіф вибудувала за два століття українська культура на основі життя і творчості Тараса Шевченка.

Тривалий час у культурі слово «міф» вживалось у нерозривній єдності з давніми міфологіями і було синонімом первісних вірувань, які всотали в себе наївні знання про світоустрій стародавніх народів. В епоху Романтизму під наукову рефлексію потрапило саме поняття «міф» і відтоді не зникало з наукових досліджень вчених чи не всіх гуманітарних наук. Проривом у розумінні міфу як структурної одиниці культури були відкриття в царині психології, які показали, що міф можна зробити інструментом дослідження індивідуального несвідомого і його зв'язку з колективним психічним. Це, у свою чергу, активізувало поняття «архетип», яке, зберігаючи семантику давньогрецького поняття першообраз, актуалізувало значення сталості певних культурних одиниць.

Томаса Карлайля (1795–1881), шотландського романтика, автора книги «Герої, культ героїв та героїчне в історії», можна вважати теоретиком міфізації національних поетів. Незважаючи на наївність багатьох його міркувань (романтичний світогляд з висоти часу часто здається наївним), концепція Карлайля варта уваги і сьогодні. Суть її в тому, щоб потіснити відверто вигаданих героїв античної міфології, переважно воїнів, наділених надзвичайною силою, персонажами реальної історії, а також ввести в пантеон героїв Поета. Ось неймовірно актуальна цитата: «То правда, це велике щастя для нації, коли вона отримує виразний голос; коли народжується людина, яка мелодійно висловлює те, що має на увазі серце нації! Італія, наприклад, бідна Італія лежить пошматована, поділена на шматки, не фігуруючи в жодному протоколі чи договорі як єдність; але шляхетна Італія насправді є єдиним цілим: Італія породила свого Данте; Італія вміє говорити! Государ російський, він сильний такою кількістю багнетів, козаків і гармат; він робить великий подвиг, утримуючи такий клаптик землі політично разом; але говорити він ще не вміє. Щось велике в ньому є, але це німа велич. Він не має геніального голосу, щоб його почули всі люди і часи. Він повинен навчитися говорити. Поки що він велике німе чудовисько. Його гармати і козаки заіржавіють, а голос Данте все ще буде чутний. Нація, яка має Данте, зв'язана так, як не може бути зв'язана ніяка німа Росія. На цьому мусимо закінчити те, що ми мали сказати про Героя-Поета» (Карлайль: 2024, 127). Ніби підслухавши Карлайля, «німе чудовисько» обіруч взялося за творення національних «геніїв», якими згодом успішно маніпулювало в боротьбі з митцями поневолених народів імперії. Олена Пчілка з цього приводу висувала непомилний критерій розрізнення (Пушкін / Шевченко...), додавши до естетичного критерію морально-етичний, базовий для ролі національного поета. Втім, саме аморальні персонажі, вибілені ідеологією, мабуть, і повинні представляти націю-чудовисько. Міфи, творені державною ідеологією, мають страшну силу поневолення індивіда, плекання рабської психології. Міфи, які виростають із найглибших джерел національної культури, вносять у ментальність речовину єдності іншого гатунку: демократичного. Міф, як і архетип, в основі двоїстий, він постійно змінює маркери.

Виклад основного матеріалу. Міф про Шевченка з'явився у XIX столітті ще за його життя. Ймовірно, віра в безсмертя Шевченка і його здатність визволити український народ з рабства, базувалась на чутках про його реальне, але насправді дивовижне життя: про його стрімкий злет від кріпака до видатного живописця імперії без втрати національної ідентичності, про сміливий бунт проти кріпацтва і панів у період Кирило-Мефодіївського братства, про жорстоке покарання і заслання в надто далекі (майже казково віддалені) краї. Міф про Шевченка як про могутнього безсмертного героя перевершив популярністю усі існуючі доти в народних переказах та піснях образи легендарних історичних діячів. Водночас цей міф отримав міцне підґрунтя саме в народній творчості, аби швидко розростися і поширитись, викликаючи подив у таких освічених людей, як Пантелеймон Куліш, діячі Старої Громади і, звісно ж, Олена Пчілка. Вона, як і все її покоління української інтелігенції кінця XIX – початку XX століття, змагалася з міфом про Шевченка в його простонародних казкових версіях. Зокрема, у часописі «Рідний Край» вона з іронією і навіть обуренням писала про те, що селяни з Канева та ближніх сіл вірять, ніби в могилі над Дніпром Шевченка нема, насправді там схована зброя для повстанців супроти панів¹.

«Шевченкіана» Олени Пчілки, так само, як «Шевченкіана» Уласа Самчука, як і більшості їхніх ровесників, діячів Розстріляного Відродження й української Діаспори, – це явище певною мірою стихійне, але надто важливе з огляду на його масштаби і силу впливу на українську свідомість.

Активна громадська діячка Олена Пчілка намагалася деміфізувати Шевченка і поставити його в один ряд з національними геніями інших народів. Свої «розправи» з нагоди вшанування Шевченка вона базує на наукових розвідках, власне, стає авторкою кількох солідних студій, в яких, здається, немає жодних ознак ідеалізації й вибіркової. Але при цьому навіть назва найбільш ґрунтовної розвідки – «Український національний скарб» (Пчілка: 1912) – свідчить про інше – про те, що в її різножанрових текстах про Шевченка формується символічний образ поета, який втілює ідею українства як окремишньої потужної нації. Олена Пчілка максимально об'єктивує історію життя і творчості Шевченка, але водночас переймається не стільки творчістю (вона присутня як набір відібраних і часто повторюваних цитат), як ритуалізацією його вшанування. Традиція урочисто відзначати щорічні дні народження і смерті Шевченка, яка сформувалась на початку XX століття, стрімко поширилася не лише на Східну і Західну Україну, а й на всі куточки світу, де мешкали українці, від Кубані до Зеленого Клину, від Казахстану до Америки. Репортажі про ці святкування регулярно друкуються в часописі «Рідний Край», посилюють урочистість і вагомість події, з кожним разом сильніше ритуалізують її. Особлива характерна ознака святкувань – це апофеоз урочистості у вигляді живої картини. Це костюмований фрагмент із життя чи творів Шевченка, завершла театралізована сцена, наочне втілення значущих діянь Поета.

Окрема історія, відображена на сторінках «Рідного Краю» за редакторства Олени Пчілки – постановка пам'ятника Шевченку в Києві. Ще в XIX столітті склалася традиція ставити пам'ятники популярним російським письменникам народним коштом. Саме на зібрані пожертви, в яких брали участь представники всіх соціальних верств, був поставлений у 1881 р. перший пам'ятник Гоголю в Ніжині, 1903 р. – перший пам'ятник Котляревському у Полтаві. Не зважаючи на популярність Шевченка, тривалий час після його смерті навіть скромне вшанування біля могили в Каневі було оточене численними заборонами. Узаконити справу постановки пам'ятника вдалося лише в часи послаблення репресій, короткий період 1906–1913-го рр. У цей час вдалося зібрати кошти, цілком достатні для створення і встановлення пам'ятника, заснувати у Полтаві

¹ З численними текстами Олени Пчілки про Тараса Шевченка, зібраними в одному розділі «Шевченкіана», можна ознайомитися в сьомому томі 12-томного зібрання творів Олени Пчілки (Луцьк – Житомир: ТОВ «Бук-Друк», 2024).

і Києві організаційні комітети, які згодом об'єдналися. Особливим завданням київського комітету стало обрання місця для пам'ятника, організація конкурсу проєктів серед відомих архітекторів (є свідчення, що запрошення взяти участь у конкурсі надіслали навіть знаменитому Огюсту Родену). На конкурс, який проходив у кілька етапів, було надіслано сотні проєктів, комісія оголошувала переможців, а Олена Пчілка ретельно висвітлювала весь процес на сторінках «Рідного Краю», хоч до рішення комісії ставилась досить критично. Зрештою не брак достойних проєктів завадив постановці пам'ятника, а дискусії про місце: усі пропозиції комітету відхиляла під різними приводами Київська дума. Зрештою стало зрозуміло, що існував негласний наказ згори – не сприяти постановці пам'ятника. Одна з останніх публікацій Олени Пчілки на цю тему має вимовну назву: «Щось погане перейшло дорогу». За свого життя Олена Пчілка так і не побачила пам'ятника Шевченку, ні в Києві, ні деінде. Відомий тепер усім пам'ятник біля Київського університету було встановлено 1939 року – після Голодомору, знищеного Відродження, розстріляних кобзарів, коли вже пам'ятник перестав бути загрозою для радянської імперії, яка пішла значно далі за свою попередницю, російську імперію, у нищенні українства.

Ще один вияв міфізації Шевченка – подорожі на пароплаві по Дніпру до могили в Каневі, які організовувала київська «Просвіта». Жанрова палітра рефлексій Олени Пчілки на сторінках «Рідного Краю» максимально розширюється, змиваючи межі між публіцистикою й белетристикою, між прозою і поезією. Надзвичайно піднесені, ліричні, медитативні й філософські описи цих поїздок – підпорядковані свідомій ритуалізації свята. Кожна дрібна деталь набуває особливого значення, претендує стати символом і частиною ритуалу, який знову і знову повториться.

Завдяки пишним відзначенням дат Шевченко об'єднав у ті часи все свідоме і щойно пробуджене українство. Прапор апологетики Шевченка було передано українцям, які згодом опинилися на еміграції. У 1920-30-і роки традицію вшанування Шевченка святобливо зберігали в Західній Україні, після Другої світової війни – у середовищі діаспори. Треба підкреслити, що у другій половині XX століття існувало два досить різні міфи про Шевченка – радянський і діаспорний. Коли наприкінці століття вони зустрілись, то спричинили ефект природної деміфізації.

Ім'я Т. Г. Шевченка супроводжує весь життєвий і літературний шлях Уласа Самчука. У часи активної участі в літературному житті (1930–1940-і рр.) він стає автором численних виступів, доповідей, газетних статей з приводу Шевченкових пам'ятних дат. Так само, як в Олени Пчілки, це виступи і статті в жанрі ювілейних промов, а не аналітичні чи літературно-рознавчі розвідки. Часом це патетична риторика, часом – постановка проблеми у зв'язку з тими чи іншими злободенними подіями політичного характеру.

Як зазначила Світлана Луцій, «Більшість виступів, доповідей і статей Самчука про Шевченка – це, як правило, лірико-романтичні патетичні ювілейні промови, доповіді та радіовиступи, що іноді містять постановку проблеми у зв'язку з тими чи ін. злободенними явищами. Письменник використовував експресивні цитати з поезії Шевченка, що були своєрідним ідейним перегуком із тогочасними історичними чи суспільно-політичними подіями. В його боротьбі за українську ідею та українську літературу Шевченко постійний орієнтир і зразок. Перебуваючи у таборах для переміщених осіб, Самчук брав активну участь у відзначанні шевченківських свят (1946–47), про що згадував у мемуарах (див.: Самчук У. Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи. Вінніпег, 1979. С. 75 та ін.)» (Луцій: 2015, 645).

Улас Самчук використовує ім'я Шевченка як символ української ідеї, гасло і прапор українізації. Для прикладу, одна зі статей в газеті «Волинь» (1942, ч. 19) під назвою «Шевченко»: «Історія нашого народу хотіла так, що, вимовивши слово «Шевченко», ми тим самим висловлюємо наше духовне єство, наше «Я»». «Шевченко завжди і скрізь з нами: він говорить, він наказує <...> Не втаємничений у цю містерію чужинець нас питає: у чому є суть і міцність того магічного слова? Відповідь дуже проста: те слово – наше слово. Виношене у віках, переболіле й вирізане живцем із нутра нашої істоти <...> Воно передає все, що мусить сказати жива душа народу й воно своєю неухильною правдивістю кличе нас до боротьби за життя, до боротьби за утвердження нас у часі і просторі» (Самчук: 1999, 22). Як бачимо, наголос на містерійності вшанування Шевченка – це наступний після попередників (українська інтелігенція початку століття обмежувалась романтичним піднесенням) крок у міфізації поета.

У книзі спогадів Уласа Самчука «На коні вороному» трапляються замальовки, які засвідчують його надзвичайно пристрасне ставлення до Шевченка. «З цієї хвіртки щодня виходив, або входив до неї молодий добродій невисокого росту в сюрдучі з великою течкою під пахвою. Це майбутній наш апостол і пророк Тарас Шевченко, який тоді в Києві пристає до Кирило-Методіївців, знайомиться з Костомаровим, вишукує київську древність, малює красвиди, виїжджає на роскопки Перепетівської могили біля Хвастова» (Самчук: 1999, 44). Варто звернути увагу на внутрішню логіку уявлюваного образу: тут жив Шевченко ще молодий, але він бачиться як «майбутній апостол і пророк», а отже все, що він міг робити під час проживання в Києві, вибудовується у певний ряд з чіткою ієрархією: спершу братство і знайомство з Костомаровим, тобто не поетична, а суспільно-політична діяльність, далі київська древність і підпорядковане їй малярство. Вигляд Шевченка вкладається в дві виразні деталі: невисокий зріст – велика течка. Одразу проєкція на місію, суспільну роль. Самчук акцентує лише те, що підтримує статус «апостол і пророк». Творчість Шевченка Улас Самчук не аналізує, зате, подібно до Олени Пчілки і багатьох інших українських діячів, щедро користується експресивними цитатами, які перегукуються з сучасними історичними чи суспільно-політичними подіями. Самчук – послідовний, переконаний, глибокий і пристрасний націоналіст. Він, так само, як і багато його колег МУРівців, прикутий до теми українства і світоглядом, і діяльністю, і всією творчістю.

Улас Самчук у спогадах про буремне життя еміграції часом згадує про свої виступи з нагоди Шевченкових свят, але не викладає їх, навіть не вказує, про що там йшлося, і які саме думки чи твердження викликали реакцію публіки, хоча майже завжди констатує, що виступи мали успіх: «У таборі три дні святкують Шевченка. Я ще не знайомий з тутешніми керівниками цих справ, але вже дістав запрошення зачитати доповідь про Шевченка... Маючи під рукою щось на цю тему вже готове з назвою «Во время люте» і вчора, при дуже заповненій, великій залі, його зачитав. Несподівано великий успіх» (Самчук: 1979, 75). Очевидно, щось готове для зачитування перед публікою на тему Шевченка у Самчука було завжди. Ім'я Шевченка використовується в еміграції як політичне гасло. Напружена боротьба між партійними об'єднаннями емігрантів супроводжується, в числі іншого, ще й боротьбою за виняткове право володіти ім'ям Шевченка. Ось красномовний приклад зі спогадів У. Самчука: «Учора у нашій оселі я мав невеликий реферат про Шевченка. Так звані бандерівці не прийшли. Бойкотують «за статтю про Шевченка в «Укр. Вістях». І не тому, що стаття була не добра, а тому, що у «Вістях». До того

появився «Літ. Зошит» з моїми протипартійними тенденціями і чаша переповнена. Кожна, вибачте, партія силоміць накидає тобі свої симпатії і намагається затягнути тебе до себе. Коли ж їй не щастить, тоді, брате, тримайся. Не буде добра тобі на цьому світі. Моя вартість для них не в письменстві, а партійництві. І тільки в «нашому»... Такі ми люди... І якось не шкода, ані себе, ані тих людей. Всі ми до краю здуріли і що тут допоможе» (Самчук: 1979, 192).

Як бачимо, описана ситуація актуальна дотепер: Шевченка завжди активно використовують у міжпартійній боротьбі.

З приводу подібного пошанування Шевченка повоенною еміграцією В. Державин написав: «Тарас Шевченко – наш Данте. (...) Але не для того поклав був Шевченко фундамент української національної духовності, щоб згодом надуживали ім'я його і заперечували його ім'ям розвиток тієї ж таки національної духовності (...), або ж ще гірше – щоб згодом робили з поезії Шевченкової якийсь національний коран, святобожно шукаючи в ній (немов середньовічний теолог у біблій) заздалегідь поданих відповідей на всі минулі, сучасні й майбутні проблеми та лукаво підпираючи її авторитетом усе що завгодно – від учорашнього волонтаризму аж до сьогоденішнього сюрреалізму та інфантилізму» (Державин: 2005, 63-64).

Справді, в емігрантських колах відбувався активний процес міфізації Шевченка, чи не потужніший, ніж у Радянському Союзі (там Шевченко був лише одним із багатьох міфів, на еміграції він уособив всю українську культуру і всю націю). Можна обурюватись міфізацією поета, як це робить Державин, але ні зупинити її, ні зробити цей процес керованим нікому не до снаги. Міф про Шевченка живе власним життям і підкоряється глибшим закономірностям, аніж люди спроможні (в той чи інший конкретний момент) збагнути. Звісно, кожен використовує ім'я Шевченка на свій кшталт, але які б процеси навколо нього не відбувались, треба визнати, що Шевченко – це вісь, навколо якої обертається українство і завдяки якій утримує свою цілісність та ідентичність. Міфізація Шевченка в середовищі української еміграції символізує її, еміграції, больове місце: проблему реальної причетності до українства в умовах розщеплення нації на окремі або й ворожі світи.

Улас Самчук підносить Шевченка як міф про потужну націю і велику літературу, а тому вочевидь докладає зусиль, аби не сприймати його як письменника, хай і класика, досяжного для осмислення, навчання, творчої дискусії (що легко здійснює близький за поглядами, але інший характером і творчими інтенціями В. Петров). В суперечці МУРівців про розвиток літератури Самчук не стає прихильником жодного з двох великих таборів: захисників національного стилю (теоретик Ю. Шерех) і орієнтованого на Європу неокласичного (В. Державин). «Національний стиль? Абстрактного... Чуттєвого... Романтично-ідеалістичного. В думанню й дії. Для мене це лиш один бік медалі. Другий це – реалізм, конкретність, логіка. Люблячи до втоми серця Кобзаря-Тараса, я б не відважився казати «село, де серце відпочине» і для протиставлення «церкви та палати, та пани пузаті», тобто місто. Цивілізація для мене єдність, сума здобутків, синтез наставлень, не супоставлень, не протиставлень. З цього природньо витворюється і сам стиль вияву нашого щоденного й буденного, а також творчого та будуючого» (Самчук: 1979, 34).

У літературно-творчих лектурах Самчука домінує зацікавленість, по-перше, великим епосом, по-друге, європейським реалізмом. Світових поетів-класиків він послідовно асоціює з національним питанням і сприймає їх як виразників національного духу. Питання, пов'язані з лірикою, ліризмом, самовиразом перед ним не стоять. Лірика любить «до втоми серця», вона наснажує або стимулює, але власний творчий шлях пролягає в інший бік. При більш спокійному читанні Шевченка Самчук знайшов би багато моментів, які в цілому вкладаються в послідовне протистояння по лінії романтик / реаліст, але він воліє не розгортати свою естетику в бік Шевченка. Статус вірця, поета-пророка не повинен піддаватись сумнівам.

Молитовно-побожне ставлення Самчука до Шевченка у сучасному, більш емансипованому, демократичному й іронічному світі може комусь видатись дещо архаїчним і провінційним, як і для його опонентів часів МУРу. Але треба взяти до уваги, що Шевченко в цілому, незважаючи на всю міфічність цього образу в свідомості Самчука, а скоріше саме завдяки їй, зіграв роль, важливу і конструктивну саме для творчого становлення письменника. Улас Самчук – творець великого реалістичного епосу, який завжди і неминуче виростає на національній історії. Реалізм, конкретність, логіка (реальна історія бачиться тільки крізь них) важливі, але не менш важливе і національне самоусвідомлення. Щоправда, не романтико-ідеалістичне, як у Шевченка, а тверезо-психологічне, як у позитивної мислячої людини ХХ століття. Ідеал національного поета плюс школа великого європейського реаліста – це і є та єдність, на якій сформувався письменник Улас Самчук.

Висновки. Міф про Поета, визволителя і рятівника української нації, творило разом, протягом тривалого часу, усе відоме українство. Широки народні верстви вкладали у цей міф свої наївні мрії про казкового героя, наділеного божественною місією і силою її здійснити, освічена інтелігенція вмонтовувала його у європейський романтичний міф про Поета-Пророка, втілення кращих рис нації, яку кожен першорядний митець представляв. Міф – це віра, допоки людина знаходиться в його середині. Коли ж людина зауважує, що її картина світоустрою розбігається з тими чи іншими проявами реальності, розпочинається процес узгодження, або ж деміфізації, а згодом – творення нового міфу, більш адекватного в інших обставинах життя. Саме такий шлях у ставленні до Шевченка пройшли його численні міфізатори, включно з Оленою Пчілкою й Уласом Самчуком, цими яскравими представниками двох етапів історичної боротьби за українську ідентичність. При тому вони були людьми раціонального складу мислення, в естетичному плані тяжіли до реалізму, отже змагались з романтичними ілюзіями і не занурювались у надмірний суб'єктивізм, властивий модерністам. Міф про Шевченка, який вони плекали і поширювали подібною за формою діяльністю (промови і доповіді на Шевченкових святах, публіцистичні публікації в пресі), був чи не єдиною даниною романтичному світосприйняттю. Якесь глибинне чуття підказувало їм, що саме так має і бути, що ідеалізація і піднесення Шевченка до національного героя – це необхідність, можливо, єдиний шлях національного самоусвідомлення.

Література:

1. Державин В. Національна література як мистецтво. *Державин В. Література і літературознавство. Вибрані праці*. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 63–64.
2. Карлайль Т. Герої, культ героїв та героїчне в історії / пер. з англ. С. Курило. Київ: Видавець Олексій Бешуля, 2024. 264 с.
3. Луцій С. Улас Самчук. *Шевченківська енциклопедія: в 6 т.* Т. 5. Київ: АН України, Ін-т літератури ім. Т. Шевченка, 2015. С. 645.

4. Олена Пчілка. Український національний скарб. Історично-літературний дослід Олени Пчілки. *Рідний Край*. 1912. № 3. С. 1–6; № 4. С. 1–3; № 6. С. 8–14; № 7. С. 1–4.
5. Олена Пчілка. Шевченкіана. *Олена Пчілка. Зібрання творів у 12 томах*. Т. 7. Луцьк; Житомир: ТОВ «Бук-Друк», 2024.
6. Самчук У. На коні вороному. Вінніпег: Т-во «Волинь», 1990. 360 с.
7. Самчук У. Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи. Вінніпег: Т-во «Волинь», 1979. 355 с.
8. Самчук У. Шевченко. *Слово і час*. 1999. № 3. С. 22–2.

References:

1. Derzhavyn, V. (2005). Natsionalna literatura yak mystetstvo [National literature as an art form] / *Derzhavyn V. Literatura i literaturoznavstvo. Vybrani pratsi*. Ivano-Frankivsk: Plai, 63–64 [in Ukrainian].
2. Karlail, T. (2024). Heroi, kult heroiv ta heroichne v istorii [Heroes, the cult of heroes and the heroic in history]; per. z anhl. S. Kurylo. Kyiv: Vydavets Oleksii Beshulia [in Ukrainian].
3. Lushchii, S. (2015). Ulas Samchuk [Ulas Samchuk]. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t*. Т. 5. Рє – S. Kyiv: AN Ukrainy, In-t literatury im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
4. Olena Pchilka (1912). Ukrainskyi natsionalnyi skarb. Istorychno-literaturnyi doslid Oleny Pchilky [Ukrainian national treasure. Olena Pchilka's historical and literary research]. *«Ridnyi Krai»*, 1912, № 3, 1–6; 1912, № 4, 1–3; 1912, № 6, 8–14; 1912, № 7, 1–4 [in Ukrainian].
5. Olena Pchilka (2024). Shevchenkiana [Shevchenkiana] / *Olena Pchilka. Zibrannia tvoriv u 12 tomakh*. Т. 7. Lutsk – Zhytomyr: TOV «Buk-Druk» [in Ukrainian].
6. Samchuk U. (1990). Na koni voronomu [[On a horse of raven]. Vinnipeh: T-vo «Volyn» [in Ukrainian].
7. Samchuk U. (1979). Plianeta Di-Pi: Notatky y lysty [Planeta DP: Notes and letters]. Vinnipeh: T-vo «Volyn» [in Ukrainian].
8. Samchuk U. (1999). Shevchenko [Shevchenko]. *Slovo i chas*, № 3, 22–23 [in Ukrainian].

Отримано: 14 квітня 2025 року

Прорецензовано: 22 квітня 2025 року

Прийнято до друку: 29 квітня 2025 року

email: i.rusnak@kubg.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8355-7389>

Researcher ID: FSW-3816-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-112-117](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-112-117)Руснак І. С. «Празький текст» Уласа Самчука (на матеріалі романів «Саботаж УВО» та «На краю часу»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 112–117.

УДК: 821.161.2-3.09:908(437.311)

Руснак Ірина Євгенівна,
доктор філологічних наук, професор,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

**«ПРАЗЬКИЙ ТЕКСТ» УЛАСА САМЧУКА
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «САБОТАЖ УВО» ТА «НА КРАЮ ЧАСУ»)**

Статтю присвячено дослідженню репрезентації образу Праги у романах «Саботаж УВО» та «На краю часу» Уласа Самчука. Авторка проаналізувала міський простір Праги як тло для розгортання сюжетів вказаних творів, а також його роль у формуванні ідентичності персонажів, визначенні їхніх життєвих траєкторій. У статті виявлено, що празький досвід письменника мав безпосередній вплив на формування історіософських поглядів письменника, що збагатило його прозу новими ідейними та образними шарами.

Ключові слова: Улас Самчук, вісниківство, «празький текст», художня історіософія, топос, локус.

Iryna Rusnak,
Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

**«THE PRAGUE TEXT» BY ULAS SAMCHUK
(ON THE BASIS OF THE NOVELS «SABOTAGE OF THE UVO» AND «ON THE EDGE OF TIME»)**

The article is devoted to the study of the representation of Prague in the artistic heritage of Ulas Samchuk. The aim of this work is to analyse the reflection of the urban space of the capital of Czechoslovakia in his fiction, particularly in the novels *Sabotage of the UVO* and *On the Edge of Time*. The article also interprets the connection between Prague's space and the fates of the characters in these works and explores the concepts of the writer's artistic historiography, formed under the influence of his time in Prague.

Keywords: Ulas Samchuk, visnykivstvo, «Prague text», artistic historiography, topos, locus.

Постановка проблеми. Українське літературознавство впродовж тривалого часу здійснює дослідження творчості Уласа Самчука. У численних студіях незмінно можна простежити вісниківський контекст, що зумовлено становленням письменника та формуванням його індивідуального творчого методу в силовому полі митців, об'єднаних на ідейно-естетичних засадах навколо «Літературно-наукового вісника» (Львів). Окремі дослідники окреслюють це мистецьке коло як «празьку школу», визнаючи Прагу основним місцем їхнього перебування і творчості в міжвоєнну добу. Однак науково точним є все-таки термін *вісниківство*. Поняття «Празька школа» вперше запропонував Ю. Лаврінченко, згодом воно набуло поширення у журналі «Сучасність» (Мюнхен, Німеччина). 1991 року вказане означення перейшло в українську науку, де й досі його використовують для штучного відокремлення творчості письменників-вісниківців від ідей Д. Донцова і редакційного ним часопису. Такий стан справ цілком відповідає стратегії дослідників, які уникають глибокого аналізу формування націоналістичного світогляду в міжвоєнну добу. Подібні наукові маніпуляції спростував О. Баган у низці публікацій (Баган, 1; 2; 3; 4). Тож принципово сприйматимемо У. Самчука та його мистецьке середовище в міжвоєнному часі як вісниківство – генерацію творчих особистостей, естетичні пріоритети яких сформувалися в «<...> параметрах філософського ірраціоналізму, політичного націоналізму, культурологічного традиціоналізму, естетичного неоромантизму й героїзму, морального волюнтаризму, які вибудував Д. Донцов» (Баган, 2). А Прага відігравала важливу роль у становленні кожного митця цієї формації. У творчості вісниківців наявні тексти, що відображають їхню взаємодію із семіотичним простором столиці Чехо-Словаччини як місця життя та творчості. У цих текстах наявний багатоаспектний синтез власного й запозиченого, особистісного та надособистісного, текстуального й позатекстуального рівнів. Отже, йдеться про сформований корпус текстів, інтегрованих празьким художнім кодом. Як зазначає О. Коцарев, «празький текст» української літератури і Прага як літературна локація в українському дискурсі представлені переважно в контексті творчості еміграційних митців. І далі дослідник додає: «<...> і їх, принагідно кажучи, не аж надто детально виписано» (Коцарев, 5: 27).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найбільш ретельно окреслену проблему осмислено в кількох статтях і дисертації Ю. Клімчук, де, зокрема, авторка з'ясувала вплив празького духовного, соціального й культурного феномена на творчість поетів-вісниківців (Клімчук, 6; 7; 8). Однак «празький текст» У. Самчука не був предметом окремого наукового дослідження. Лишень у передмові до видання його прозових творів (Руснак, 10: 9–28) авторка цієї статті з'ясувала певні аспекти зазначеної проблеми, яка, втім, потребує глибшого осмислення.

Улас Самчук прибув до Праги наприкінці 1920-х років. Саме тут остаточно сформувалася ідейно-політична позиція митця, який став активним учасником націоналістичного підпілля, провідним публіцистом Української Військової Організації (УВО), що боролася проти польської влади та її антиукраїнської політики на західноукраїнських землях. Згодом письменник очолив секцію митців, журналістів і письменників Культурної референтури Проводу українських націоналіс-

тів. Політичну діяльність він активно поєднував із творчістю. Тож празький період Самчука-прозаїка збагатив українську літературу такими знаковими романами, як «Волинь» (1932–1937), «Гори говорять!» (1934), «Марія» (1934), «Кулак» (1937), а також збірками модерних оповідань «Месники» (1932) і «Віднайдений рай» (1936). До цього ж періоду належить роман «Саботаж УВО» (1931). Разом із романом «На краю часу» (1963) і книгою мемуарів «На білому коні» (1965) вони формують «празький текст» прозаїка. Варто зауважити, що зазначені романи тривалий час зберігалися в авторських рукописах і до цього часу залишаються маловідомими в літературознавчому дискурсі. Їх перша публікація відбулася 2022 року в харківському видавництві «Фоліо».

Мета статті полягає в дослідженні репрезентації образу Праги в романах «Саботаж УВО» та «На краю часу» У. Самчука. Для досягнення мети поставлено кілька **завдань**: проаналізувати відображення міського простору столиці Чехо-Словаччини в названих творах письменника; проінтерпретувати зв'язок означеного простору з долями персонажів романів; окреслити деякі історіософські погляди У. Самчука, сформовані під впливом празького досвіду.

Виклад основного матеріалу. Прага як один із центральних топосів географічного простору є важливим елементом художнього світу романів «Саботаж УВО» і «На краю часу». Він впливає на розвиток сюжетів, характери персонажів, створює особливу атмосферу і транслює історіософські ідеї автора. Прага як міський простір постає в У. Самчука складною, живою системою, що поєднує в собі багату історію, різноманітну архітектуру, активне соціальне та культурне життя, а також певні виклики для українців-емігрантів, пов'язані з подіями міжвоєнної доби.

Художнє моделювання міського простору в аналізованих романах відзначається динамічним характером при збереженні його глибинної, незмінної сутності. Урбаністичний наратив автор формував через складну конфігурацію взаємопов'язаних локусів – районів, вулиць, площ, майданів, кожен із яких репрезентував індивідуальний хронотоп та семантичне наповнення. У романі «Саботаж УВО» колоритні образи урбаністичного пейзажу передають відчуття часу, історії та контрасту між минулим і сьогоденням¹: «Далекий, майже безмежний обрій утинали чотири вежі будов, які темними громадами збилися тісно, вкриваючи землю своєю твердою камінно-залізною масою, міцно, як поліп, тримаючись її поверхні. Старовинний Карлів міст зі своїми дивовижними, кучерявими фігурками, що цілі століття терпливо й віддано виконував свою службу, тепер, полятий вилощеним асфальтом, лежав спокійно, як перепрацьований дідуган, в той час, як по інших, геть на півдні, аж до залізного, гриміли потяги, сунулись трамваї, самоходи...» (Самчук, 12: 55). Порівняння архітектурного ансамблю старої Праги з поліпом візуалізувало щільність урбаністичної забудови та глибоку вкоріненість міста у твердиню, створювало візуальний ефект монументальності та статичності, що оприявнювало невидимий емоційний зв'язок з історичною спадщиною столиці.

Старовинний Карлів міст у цитованому уривку – не просто інженерна споруда, це свідок історії, вірний слуга міста. Персоніфікація символізувала історичну значущість, стійкість традицій і незмінність давніх цінностей. Незвичайні «кучеряві» фігурки, що прикрашали міст, додали естетичної витонченості та унікальності цьому символу Праги. Контраст між його багатовіковою службою, старовинною бруківкою і сучасним «вилощеним асфальтом» підкреслив зміну епох, зіткнення минулого та сьогодення. Різкий зсув фокуса на південь, де панувала динаміка сучасного життя, створювала яскравий контраст зі спокоєм попереднього малюнка. Звукові образи акцентували енергію та шум нового часу. Цитований уривок є прикладом майстерного поєднання конкретного опису празького ландшафту з глибоким символічним підтекстом. Він передає не лише візуальні враження, але й складне відчуття історії, плинності часу та співіснування різних епох в одному міському просторі.

У. Самчук використовував урбаністичний пейзаж не просто як фон для розгортання подій, а як активний елемент, що відображав складний і багатограний внутрішній світ героїв, їхні емоції, думки та ставлення до навколишньої дійсності. Аналіз окремих замальовок міста сприяє глибшому проникненню в психологію конкретного персонажа та верифікації його прагнень: «На майдані Вацлава, не дивлячись на пізній час, ще повно люду. Довжелезними рядками стоять по обох боках таксівки, виграють світляні реклами, гудуть бари, кав'ярні, крутять кіно противоєнні фільми разом з веселими оперетками та шлягерами. Коло палацу великого шевця Баті купчаться юрби цікавих. Блискучі, гвинтові реклами звабливо проносять перед очима кожного цілі китиці взуття, а далі увесь простір у світлі тисячі вогнів виблискує нахабно своїм багатством» (Самчук, 12: 68).

Цитований уривок подає яскравий і динамічний образ Вацлавської площі як епіцентру нічного міського життя Праги. Головний герой помічає безліч дрібних деталей: довгі ряди таксі, світляні реклами, звуки барів і кав'ярень, репертуар кіно-театрів, рекламу взуття, сяйво вогнів у місті. Це засвідчує його спостережливість і зацікавленість у дослідженні невідомого світу. Тарас Дужий спостеріг співіснування в одному просторі протилежних явищ: серйозних воєнних фільмів і легких опереток, гулу розваг і прихованої тривоги. І це виказувало його особливу увагу до суспільно важливих тем. Герой глибоко усвідомлював усю складність і неоднозначність дійсності. З одного боку, юнак відчував захоплення енергією міста; з іншого, він критично ставився до побаченого, оскільки відчував прірву між міською метушнею, демонстративним матеріальним блиском європейської столиці та тими цінностями, які привели його в цей простір. Очіма героя зображено Прагу як яскраве, контрастне та динамічне місто, сповнене як привабливості, так і потенційної критики.

Подібне масмо і в іншому створеному письменником візуальному образі Праги, де мальовничі куточки міста спонукають головного героя до глибоких роздумів над важливими соціально-історичними проблемами: «Тарас йде повільними кроками по хіднику Регрового побережжя від Народного театру в напрямку Залізного мосту. Справа за залізними поручами, обшита гранітовими берегами спокійно, ніби заснула, лежить Влтава. Зграї диких, але досить рахманих качок та мавок скиглячи літає понад водою, падає в неї стурбовано, купається і зірвавшись відлітає знов десь у напрямку до Королівського парку. Тарас спинається, спирається на поруччя, дивиться в спокійну непрозору, брудно-зеленувату масу води й думає. <...> Праворуч далі, ген на горі красується Градзі шпичастим костелом св. Віта... Все це так само, як і перед роком, вражає його своєю сильною й стрункою красою, вражає тою чудесною, без дисонансів гармонією, в якій в кожному тоні чується чутливу мистецьку руку, що вміє всі композиції звести в одну таку потужну картину краси. Глибокою борозною врзується в його тямку вся ця маса довгих терпеливих зусиль людської творчої сили й викликає з найглибших закутків

¹ Для більш об'єктивного висвітлення теми у статті використано об'ємні цитати з маловідомих романів письменника.

його свідомості жаль, заздрість і злобу, чому власне все життя народу, до якого сам належить, проходить так марно, весь час в атмосфері найжорстокої боротьби, за своє ім'я, існування, й всі видимі здобутки такі цінні та чисельні завжди й скрізь безжалісно нищились і нищать якимись незрозумілими силами, зміст і значіння котрих просто не щастить основно висвітлити» (Самчук, 12: 466–467).

Наведений фрагмент є яскравим прикладом того, як психологічно насичений імпресіоністичний пейзаж виступає потужним засобом розкриття внутрішнього світу персонажа. Через детальні сенсорні описи, використання персоніфікації та символічних образів У. Самчук створив не лише візуальну картину, але й передав емоційний стан героя, його роздуми та сприйняття навколишнього світу. Відчуття спокою, легкої меланхолії та водночас захоплення красою пронизує уривок, відкриваючи читачеві подробиці внутрішнього стану Тараса Дужого.

Споглядання міського ландшафту викликало в головного героя сильне естетичне почуття, шире захоплення величию архітектури, в якій він вбачав результат творчого генія людини. Краса та велич Праги боліче контрастували з тривогами юнака за долю рідного народу, вражаючи глибоким емоційним та інтелектуальним резонансом. Цитований уривок – це фактично внутрішній монолог, в якому зовнішні спостереження Тараса тісно переплетені з глибокими роздумами та емоційними переживаннями. Пейзаж слугує каталізатором для його рефлексій про власну ідентичність та долю українського народу. Так письменник передав глибоке розуміння специфіки пражського культурного простору та його здатності впливати на свідомість українського емігранта-націоналіста (Тарас Дужий – член підпільної націоналістичної організації).

Географічному топосу Праги в романі «Саботаж УВО» протиставлено топос волинського села Тилявки, батьківщини головного героя. Названі топи уособлюють символічні полюси його внутрішнього світу. Простір села маркований інтимними спогадами, пов'язаними з періодом становлення Тараса Дужого як особистості та національно свідомого громадянина. Тут локалізовано ключові етапи його життя: вчителювання, громадську активність, особисту драму кохання, арешт і втечу за кордон. Село перетворилося на простір його пам'яті, первинних ідентифікацій і витоків національного пробудження. Натомість міський простір Праги став середовищем ідейної кристалізації, шліфування світогляду та наповнення життя Тараса Дужого ідеологічним змістом Чину та Боротьби.

Протиставлення міста і села не є випадковим для творчості Уласа Самчука. Вже в ранній прозі прозаїк окреслив історіософську парадигму, яка в подальшому стане однією з центральних у його прозі. Це свідчить про системність і глибину авторського осмислення культурно-історичних розломів, активних пошуків національної ідентичності через призму художнього зображення різних просторових моделей.

У художньому світі роману «На краю часу» топографія Праги представлена через фіксацію численних урбаністичних подробиць, характерних для її історичних районів, таких як Альбертов, Градчани, Виногради, Вишеград, Девиці, Жижков, Мала Страна, Нусле, Панкрац, Празький Град та Сміхов. Індивідуальна атмосфера та архітектурний профіль кожного з них мали важливе значення для характеристики головних персонажів. Ось як у контексті урбаністичного ландшафту автор не просто простежив міський маршрут головного героя, але й розкрив його внутрішній стан: «Бойчин прямує далі попід високим муром Францішканського монастиря до площі Карла. Його мета – Клементіум на Старій Празі. <...> Проминувши широку площу Карла, пройшовши вулицю Водічкову, перетявши вулицю Народню, починається старе місто з його вузькими, покрученими, темними вуличками. Все тут нагадує давні часи феодалізму, можливо, навіть середньовіччя. Невимовно прекрасна, готична міська радниця з її дивовижним соняшним годинником і величний, модерний, ніби витесаний зі скелі пам'ятник Івана Гуса, що стоїть серед Староміської площі. На цій дійсно Староміській площі, між цими справді старовинними почорнілими будовами Бойчин відчуває себе якось відмінно, інакше, аніж в тому модерному світі. Ще треба повернути і пройти кілька вуличок середньовіччя, і ви заходите на терен Клементіум. Це великі, барокові, старовинні будови, у яких розміщені університетські факультети переважно гуманітарних наук. Тут міститься будова університету німецького, тут також основа університету Карлового. Декілька будинків втиснуто сюди вже модерного часу, а один з них збудовано зовсім недавно» (Самчук, 11: 70–71).

Детальний опис маршруту Яреми Бойчина створює відчуття реальності та конкретності місця дії. Він чітко розділяє сучасну частину міста (район Альбертова з його широкою площею Карла) та Старе Місто, що ніби вирінає з іншого часового виміру. Персонаж потрапляє до історичного ядра Праги, для якого характерні вузька конфігурація вуличної мережі, звивистість її планування та тьмяна освітленість.

Фраза «На цій дійсно Староміській площі, між цими справді старовинними почорнілими будовами» – особливий наративний акцент, що передає глибоке враження Яреми від історичної атмосфери місця. Такий мікропростір асоціювався у нього з епохою феодалізму та середньовіччя. Так У. Самчукові вдалося підкреслити автентичність і візуальну особливість невеликого клаптика європейського простору, що викликав у головного героя благоговіння, відчуття присутності в цьому знаковому місці. Раптом у фокусі опису знакових архітектурних домінант площі опинився монументальний пам'ятник Івану Гусу в стилі модерн. Саме він виразно візуалізував діалог між різними історичними епохами міського простору. Реакція Яреми Бойчина на побачене підкреслювала особливий емоційний вплив історичного антуражу на нього, атмосфера Старого Міста резонувала з його внутрішнім світом.

У романі «На краю часу» пражський урбаністичний ландшафт репрезентований через перцепцію персонажів як унікальний простір полістилістичної архітектурної інтеграції, де готичний костел св. Ганни когнітивно співіснував із ренесансними палацовими комплексами, бароковим фасадом Виноградського театру та елементами архітектури модерну. При цьому пам'ятник, «<...> який представляв лицаря у шоломі на великому бронзовому коні» (Самчук, 11: 241), темпорально та візуально різко суперечив атрибутам новочасної комерційної інфраструктури, зокрема вітринам фірми «Батя» чи ошатній залі кав'ярні «Електра». Додатковим елементом візуального ряду виступала динаміка міської реклами та хаотичного трамвайного руху. Зазначені аспекти в поєднанні між собою сприяли створенню перцептивного образу Праги як унікального міського середовища, що характеризувалося інтеграцією різночасових і полікультурних елементів, де явище синтезу розглядалося як конвенційне та бажане.

Маршрути, якими рухалися герої роману, топографічно точні, їх можна легко відтворити на місцевості. Ось дорога Яреми Бойчина до кав'ярні: юнак пішки вирушив бічними вуличками в напрямку Виноградів, дійшов до площі Йозефа

Каєтана Тила, перейшов на вулицю Фоша. Там попрямував досить порожнім хідником до кав'ярні «Наше» на розі вулиць Фошової та Заградної. Тут, у затишному ресторанчику, де збиралися українські емігранти, він відчував обережний оптимізм, підкріплений відчуттям причетності та підтримки, що так контрастувало з його внутрішньою боязкістю та схильністю до самотності. Він знаходив розраду і надію в присутності земляків, що допомагало долати відчуття власної незначущості на шляху до омріяної мети.

Прага постає також простором бажань Яреми Бойчина, що засвідчено його прогулянками з коханою: «І ось вони, не маючи більше ніяких слів, ходять з вулиці на вулицю під зливним дощем, пройшли здвож площі Вацлава, повернули по Пшікопах, дійшли до Репрезентачного дому, повернули на вулицю Гибєрнську, пробрели побіля мрачного Масарикового двірця, вирвалися насупроти скверу Вільсона, нарешті знов опинилися у «Електрі», від якої вони не могли одірватися, пили знану каву з битою сметанкою» (Самчук, 11: 306–307). Перелік послідовних дій у зображенні променаду двох закоханих увиразнив відчуття їхнього глибокого самозаглиблення у цьому, на перший погляд, безцільному пересуванні міським простором. Вони тривалий час не наважувалися на фізичну близькість, відчували «велику, гостру спрагу, від якої пересихали уста і в'янули, мов скошена билина, їх тіла» (Самчук, 11: 307). Попри очевидний інтенсивний емоційний зв'язок між Яремою та Марією, еротичне «полум'я» їхньої пристрасті парадоксально довгий час не знаходило свого логічного завершення. І ось тепер це сталося. Прогулянка містом під дощем після такої бажаної близькості є метафорою емоційного шляху закоханих. Вони пройшли через період очікування та напруги, і тепер, звільнені від обтяжливої стриманості, досліджували свої стосунки у новому вимірі. Відсутність слів підкреслила глибину їхньої задуми, а невибагливий маршрут мандрівки містом відобразив різні відтінки почуттів – від ейфорії до спокою та задумливості. Повернення до знакового місця та спільний ритуал кавування символізували зміцнення їхнього зв'язку та початок нового етапу у взаєминах.

Наративна структура роману «На краю часу» включає низку фланерій головного героя празьким міським простором, що функціонують як засіб розкриття його внутрішнього світу. Ярема Бойчин бродить вулицями і вуличками Праги, занурюючись в атмосферу міста та споглядаючи динаміку європейського способу життя: «Зрідка проходили навхрест трамваї. Між деревами спокійно стояла широка фігура авторки відомої "Бабічки" Кароліни Светлої. Проти неї, на другому боці вулиці, мов привид між кущами бозу, стояла висока, біла, мармурова фігура іншої поетки. Далі стояла висока, масивна, темна будова Техніки, а ще далі, зліва, на кінці площі, стояв мовчазний, загадковий, бароковий, освітлений двома ліхтарями, старовинний будинок "Фавстув дум", у якому, за переказами, мав жити колись той самий доктор Фавст, що його вивів у вічність і засудив на безсмертя Гете» (Самчук, 11: 122–123). Уривок створює медитативний і дещо загадковий образ празького простору, де історія, культура та літературні асоціації органічно переплелися зі спокійною атмосферою. Акцентування на пам'ятнику Кароліні Светлій на Вацлавській площі, будівлях технічного університету і Дому Фауста на Карловій площі наділяє простір символічною глибиною і відтворює почуття та переживання Яреми Бойчина, його роздуми про минуле, культуру та вічні питання. Пейзажна статика, позначена тишею та спокоєм, слугує тлом для розгортання внутрішньої динаміки героя, чие прагнення осягнути незнайомий європейський світ реалізується через заглиблення у міське довкілля та інтроспекцію.

Іноді складна топографія празьких міських артерій заводила протагоніста на маргіналізовані урбаністичні локуси, з-поміж яких район Жижков був для Яреми найменш привабливим (Самчук, 11: 231). Це було зумовлено гострим відчуттям монотонності, аскетичності та відсутності особливого колориту означеної локації. Однотипні споруди, що візуально асоціювалися з військовими казармами, домінували у цьому невибагливому просторі; гнітючого враження безбарвній картині додавали вітрини численних комерційних закладів. Вулична мережа вражала сірою палітрою та тривіальністю, їй бракувало тієї вишуканості, яку герой віднаходив в історичних закутках Праги.

Негативною конотацією маркована ще одна празька локація – ріг вулиць Кароліни Светлої і Народної, де знаходився відомий усім емігрантам великий п'ятиповерховий брудно-сірий будинок з написом «Полицейні жедітельстві» і «<...> маленьким білим левиком на червоному тлі. Вхід з вулиці Светлої, другий поверх вліво, кімната шістдесят два» (Самчук, 11: 8). Сюди кожен вигнанець приходив за омріяним документом для легалізації свого перебування в європейському просторі. Опис поліцейського управління увиразнює наративне відчуття потенційної напруги, що супроводжувала кожну зустріч українського емігранта з представниками бюрократичного апарату відділку. Щоразу ситуація підкреслювала необхідність постійного артикулювання перед владними інституціями своєї національної самоідентифікації, зокрема доконечне розрізнення української та російської приналежності емігранта.

В У. Самчука Прага постає як імагологічний літературний образ, який «<...> за своєю природою і структурою є ансамблем уявлень та ідей про Інше, не Свій світ і культуру, що неминуче виводить цей образ на перехрестя проблем ідеологічних і культурологічних, нерідко й політичних» (Наливайко, 9: 95). У романі «На краю часу» Прага – це місце, де творилася історія, жили видатні особистості, і ця аура, як потужна магнетична сила, вабить українського емігранта: «І ось вона нарешті та Прага. Ось вона під його зором. Тут десь в її хащах багато імен, які приваблювали увагу Яреми вже багато років. Він також знав, що це місто, єдине в землі славян, виросле в кліматі справжньої Європи. Що це таке – той клімат, і що це – справжня Європа, Ярема не може сказати точно. Це лише відчуття. Він пригадує собі один лист, що його писав колись його знайомий з Праги. Тут, писав він, я бачив уперше. Як на першого травня проходили лави людей різних партій, включно з комуністами, і всі були однаково хоронені законами порядку... Нечуване становище у просторі славян... Де люди тяжко вміщуються в одному просторі, поділені переконаннями... Ярема хотів бачити таке місце на землі і хотів подихати його повітрям» (Самчук, 11: 47). У цитованому уривку Прага не тільки географічно віддалений від України простір на карті Європи, а й символ інакшості, гармонії, європейськості та політичної зрілості. Вона уособлює світ, де існують інші правила гри, де можлива єдність попри розбіжності, і куди прагне герой у пошуках відповіді на питання про злагоду та порозуміння у його рідному просторі.

Інший світ для Яреми Бойчина – це також якісно інший рівень буття, позначений доступом до знань, творчості, іншим духовним кліматом і ментальністю. Світ інтелектуальної думки і мистецтва відкриває герою доступ до ідей, що так не схожі на його попередній досвід, але вражає впливають на формування його світогляду. Перебуваючи в іншому середовищі, герой усвідомив глибоку відмінність між собою та новим оточенням як у мисленні, так і в глибинному ставленні до життя.

Це вже не просто подорож європейським простором, а перехід до іншого соціального та інтелектуального рівня буття, якому притаманне гостре усвідомлення власної інакшості, що спонукала героя до активного думання і діяння.

У романі «На краю часу» динаміка взаємодії героя з Іншим світом відображає поступову зміну: від нав'язливого відчуття власної відмінності, породженої безправ'ям його батьківщини, до усвідомлення рівноправного входження України у цей світ: «<...> тужилося за Парижем галльського світу, за Лондоном сучасних великих англо-саксів, за Римом великих минулих римлян. Світ! Світ! Світ! Океани! Континенти! Нью Йорк! Америка! І через них – Київ! Київ, що входить у світ і якого світ пізнає як свого, як рівного, як елемент однієї формули, що зветься Світ. Світ! Не його край, а сам світ!» (Самчук, 11: 188). Головна історіософська думка цитованого фрагмента – ствердження самоцінності та можливості інтеграції української нації в світовий історичний та культурний процес на засадах рівності. Київ (уособлення Української Держави) повинен позбутися колоніального минулого й утвердитися як рівноправний учасник світової історії.

Назва роману «На краю часу» має глибоко метафоричний зміст. Після століть перебування під іноземним пануванням, українці на початку ХХ століття отримали шанс здобути власну державу. Проте через внутрішні чвари, зовнішню агресію та інші фактори цю можливість швидко втратили. Відтак українські землі вкотре опинилися під владою різних держав, що спричинило чергове загострення українського національного питання. Саме цей драматичний досвід поразки та усвідомлення того, що історія могла піти іншим шляхом, і відображено в метафорі «на краю часу».

У романі «край часу» осмислено не лишень як історичну межу, але також як стан національної свідомості. «Край часу» поставив головного героя перед екзистенційним вибором, змушуючи осмислити своє місце і призначення у світі. Відкритий фінал роману увиразнив метафоричність назви, яка символізує не лишень потребу в подоланні історичних обмежень, але й передчуття тривалої боротьби за Українську Державу. Для письменника ця часова межа стає точкою біфуркації, що ознаменовує майбутні якісні зрушення в історичному розвитку України.

Висновки. Образ Праги займає значне місце у художній спадщині У. Самчука. Аналіз романів «Саботаж УВО» та «На краю часу» засвідчив, що відображення міського простору столиці Чехо-Словаччини є не лише тлом для розвитку подій, він активно впливає на долі персонажів, формуючи їхні ідентичності та визначаючи їхній життєвий шлях. Осмислення празького досвіду письменника дозволило виявити його безпосередній вплив на формування історіософські погляди У. Самчука, що збагатило його прозу новими ідейними та образними шарами.

У майбутньому студії над «празьким текстом» у романах «Саботаж УВО» та «На краю часу» У. Самчука можуть бути зосереджені на дослідженні ролі Праги як одного з ключових центрів українського еміграційного політичного та інтелектуального дискурсів. Аналіз зображення чеської столиці як осередку наукової, літературної та політичної активності української еміграції відкриє нові деталі для розуміння контексту формування світогляду та творчості письменника. Не менш важливим є дослідження «празького тексту» в Самчуків мемуарній прозі, де він набуває певної цілісності. Компаративний аналіз художньої та мемуарної репрезентації Праги допоможе розкрити специфіку авторського сприйняття та важливість цього міста для української інтелектуальної еліти в еміграції міжвоєнної доби.

Література:

1. Баган О. Вісниківство як ідея. Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. С. 3–8.
2. Баган О. Вісниківство як феномен націоналізму в культурі. Url.: <https://ukrpohliad.org/blogs/visnykivstvo-yak-fenomen-natsionalizmu-v-kulturi.html> (дата звернення: 21.02.2025).
3. Баган О. Естетика і поетика вісниківського неоромантизму: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2002. 20 с.
4. Баган О. Юрій Дараган і початки вісниківського неоромантизму: Передмова. Гридень Дажбога: Юрій Дараган. Збірник. Дніпро – Тернопіль: Крила, 2022. С. 7–21.
5. Коцарев О. Пригоди українського авангардиста у Празі. Критика. Рік XXII. Ч. 9–10 (251–252). С. 27–29.
6. Клімчук Ю. Образ Праги в поетичній рецепції Марини Цветаєвої, Олени Теліги та Олега Ольжича. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2011. № 11. С. 23–29.
7. Клімчук Ю. Особливості функціонування макро- та мікротопонімів у структурі празького тексту (на прикладі поетичної творчості представників «празької школи»). Волинський філологічний текст і контекст. 2013. Вип. 16. С. 59–68.
8. Клімчук Ю. Топос Праги в поетичній рефлексії Євгена Маланюка, Марини Цветаєвої та Емілії Чегринцевої. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2011. № 13. С. 54–60.
9. Навівайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції. Слово і Час. 2009. № 11. С. 3–20.
10. Руснак І. Живий дух Уласа Самчука. Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. С. 9–28.
11. Самчук У. На краю часу. Харків: Фоліо, 2022. 416 с.
12. Самчук У. Саботаж УВО. Харків: Фоліо, 2022. 656 с.

References

1. Bahan, O. (2009). Visnykivstvo yak ideya [Visnyky movement as an idea]. In U. Samchuk, Kulak. Mesnyky. Vidnaydenyi ray: Roman, opovidannya, novely [Fist. Avengers. Paradise found: Novel, stories, novellas] (pp. 3–8). VF "Vidrodzhennya" [in Ukrainian].
2. Bahan, O. (2002). Estetyka i poetyka visnykivs'koho neoromantyzmu [Aesthetics and poetics of Visnyky neo-romanticism] (Unpublished candidate dissertation). Ivan Franko National University of Lviv, Lviv [in Ukrainian].
3. Bahan, O. (2022). Yuriy Darahan i pochatky visnykivs'koho neoromantyzmu: Peredmovy [Yuriy Darahan and the beginnings of Visnyky neo-romanticism: Preface]. In Hryden' Dazhbaha: Yuriy Darahan. Zbirnyk [Gridyen of Dazhbah: Yuriy Darahan. Collection] (pp. 7–21). Kryla [in Ukrainian].
4. Bahan, O. (2025, February 21). Visnykivstvo yak fenomen natsionalizmu v kul'turi [Visnyky movement as a phenomenon of nationalism in culture]. Ukrayins'ky pohlyad [Ukrainian View]. Retrieved from <https://ukrpohliad.org/blogs/visnykivstvo-yak-fenomen-natsionalizmu-v-kulturi.html> [in Ukrainian].
5. Klimchuk, Yu. (2011). Obraz Prahy v poetychniy retseptsii Maryny Tsvyetaeyvoyi, Oleny Telihi ta Oleha Ol'zhycha [The image of Prague in the poetic reception of Marina Tsvetaeva, Olena Teliha and Oleh Olzhych]. Naukovyy visnyk Volyn's'koho natsional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturознавство [Scientific Bulletin of Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Philological Sciences. Literary Studies], 11, 23–29 [in Ukrainian].

6. Klimchuk, Yu. (2011). Topos Prahy v poetychniy refleksiyi Yevhena Malanyuka, Maryny Tsvyetaevoyi ta Emiliyi Chehryntsevoyi [The topos of Prague in poetic reflection of Yevhen Malanyuk, Marina Tsvetaeva and Emilia Chehryntseva]. *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo* [Scientific Bulletin of Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Philological Sciences. Literary Studies], 13, 54–60 [in Ukrainian].
7. Klimchuk, Yu. (2013). Osoblyvosti funktsionuvannya makro- ta mikrotoponimiv u strukturi prazh'koho tekstu (na prykladi poetychnoyi tvorchoosti predstavnykiv «prazh'koyi shkoly») [Features of functioning of macro- and microtoponyms in the structure of Prague text (on the example of poetic works of representatives of the "Prague school")]. *Volyn' filolohichna: tekst i kontekst* [Volyn Philological: Text and Context], 16, 59–68 [in Ukrainian].
8. Kotsarev, O. Pryhody ukrayins'koho avanhardysta u Prazi [Adventures of a Ukrainian avant-gardist in Prague]. *Krytyka* [Criticism], 22(9–10), 27–29 [in Ukrainian].
9. Nalyvaiko, D. (2009). Suchasna literaturna komparatyvistyka u Frantsiyi [Contemporary literary comparative studies in France]. *Slovo i Chas* [Word and Time], 11, 3–20 [in Ukrainian].
10. Rusnak, I. (2009). Zhyvyi dukh Ulasa Samchuka [The living spirit of Ulas Samchuk]. In U. Samchuk, *Kulak. Mesnyky. Vidnaydenyi ray: Roman, opovidannya, novely* [Fist. Avengers. Paradise found: Novel, stories, novellas] (pp. 9–28). VF "Vidrodzhennya" [in Ukrainian].
11. Samchuk, U. (2022). *Na krayu chasu* [At the edge of time]. Folio [in Ukrainian].
12. Samchuk, U. (2022). *Sabotazh UVO* [UVO sabotage]. Folio [in Ukrainian].

Отримано: 16 травня 2025 року

Прорецензовано: 30 травня 2025 року

Прийнято до друку: 5 червня 2025 року

email: chykden@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4304-114X>

Researcher ID: AFB-2808-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-118-122](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-118-122)Чик Д. Ч. Супермен для братів-хліборобів: роман «Кулак» У. Самчука як ідеологічний роман. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 118–122.

УДК: 821.161.2-31 Самчук У. + 316.75 + 141.82

Чик Денис Чабович,
доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія імені Тараса Шевченка

СУПЕРМЕН ДЛЯ БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ: РОМАН «КУЛАК» У. САМЧУКА ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ РОМАН

У статті розглянуто роман Уласа Самчука «Кулак» як зразок ідеологічного роману, що був створений у міжвоєнний період і виявляє високий ступінь філософсько-естетичного осмислення соціальних реалій свого часу. Автор статті аналізує «Кулак» у контексті теорії ідеологічного роману Сюзан Рубін Сулейман, що дозволяє розглядати твір не лише як художню оповідь, а й як носія авторської ідеологічної програми, альтернативної до панівних у XX столітті політичних доктрин – комунізму, нацизму чи лібералізму. Роман У. Самчука репрезентує віру в силу особистої ініціативи, підприємництва та раціонального прагматизму, що наближає ідейне підґрунтя твору до філософії об'єктивізму Айн Ренд. Центральний персонаж твору – Лев Бойчук – постає як нетиповий для української літератури образ позитивного підприємця, який завдяки внутрішньому перетворенню, праці та рішучості долає суспільні й економічні бар'єри. У структурному плані роман поєднує риси ідеологічного роману та Bildungsroman'у, а також слідує мономіфній моделі Дж. Кемпбелла. Особливу увагу автор статті приділяє перегуку образу Бойчука з концепцією класократії В'ячеслава Липинського: Лев втілює ідеал національного аристократа, формування якого базується не на крові, а на відповідальності, підприємливості та здатності до організації. У романі вбачено не лише художню реакцію на виклики часу, але й спробу запропонувати нову ідеологічну парадигму, що могла би слугувати основою для національного відродження у несприятливих національно-культурних і соціально-економічних умовах. Таким чином, «Кулак» є твором, що значно виходить за межі літератури «для внутрішнього вжитку», репрезентуючи спробу включення української літератури у ширший європейський і світовий ідеологічно-художній дискурс.

Ключові слова: ідеологічний роман, Улас Самчук, підприємництво, національна аристократія, мономіф.

Denys Chyk,
Doctor of Philological Sciences in Comparative Literature,
Professor at the Department of Foreign Languages and their Teaching Methods,
Taras Shevchenko Kremenets Regional Academy
of Humanities and Pedagogy

SUPERMAN FOR THE BROTHERHOOD OF CROPPERS: U. SAMCHUK'S KULAK AS AN IDEOLOGICAL NOVEL

The article examines Ulas Samchuk's novel Kulak as a model of the ideological novel created during the interwar period, reflecting a high degree of philosophical and aesthetic engagement with the social realities of its time. The author analyzes Kulak through the lens of Susan Rubin Suleiman's theory of the ideological novel, which allows the text to be interpreted not merely as a literary narrative, but as a vehicle of an authorial ideological program alternative to the dominant political doctrines of the twentieth century – namely communism, Nazism, and liberalism. Samchuk's novel affirms the power of personal initiative, entrepreneurship, and rational pragmatism, aligning its ideological foundations with Ayn Rand's philosophy of Objectivism. The central character, Lev Boichuk, emerges as an atypical figure in Ukrainian literature: a positive entrepreneur who, through inner transformation, hard work, and determination, overcomes societal and economic obstacles. Structurally, the novel combines features of the ideological novel and the Bildungsroman, while also adhering to Joseph Campbell's monomyth model. Particular attention is given to the connection between Boichuk's image and Viacheslav Lypynsky's theory of classocracy: Lev embodies the ideal of a national aristocrat, defined not by bloodline but by responsibility, initiative, and organizational ability. The novel is presented not only as a literary response to the historical challenges of its era, but also as an attempt to articulate a new ideological paradigm that could serve as a foundation for national renewal under adverse socio-cultural and economic conditions. Thus, Kulak extends far beyond the realm of «domestic-use» literature, offering an ambitious integration of Ukrainian literature into a broader European and global ideological-artistic discourse.

Keywords: ideological novel, Ulas Samchuk, entrepreneurship, national aristocracy, monomyth.

З усієї літературної спадщини У. Самчука, як видається, роман «Кулак» не здобувся на належну увагу. Як це часто трапляється, літературознавці ладні не помічати або й не зважати на ранні спроби письменників, вважаючи ті недосконалими через недосвідченість автора чи типові «намацування» власного літературного стилю. Роман «Кулак», що вийшов окремим виданням у 1937 році, на фоні роману-хроніки «Волинь», остання частина якого вийшла того ж року в одному з львівських видавництв, не викликав особливого зацікавлення. Епічне полотно «Волині» очевидно розглядалося і справедливо розглядається як магіструм письменника, квінтесенція його майбутньої художньо-ідеологічної програми творення «великої літератури». Утім, як згадує сам письменник у спогадах, окремі його сучасники – несподівано для самого автора – ставили цей роман навіть вище за «Волинь» (Самчук, 1972: 36).

У цій статті я спробую уточнити жанровий різновид роману «Кулак» і, можливо, реактуалізувати увагу до цього важливого в тогочасному літературному процесі тексту та відзначити його актуальність і для наших воєнних часів. Беручи до

уваги окремі спостереження літературознавців щодо цього тексту (зокрема, А. Власенко-Бойцун (Власенко-Бойцун, 1983), О. Приходько (Приходько, 2015), І. Руснак (Руснак, 2009), С. Синюка (Синюк, 2018), А. Жив'юка (Жив'юк, 1994; Жив'юк, 2004), С. Бородіца (Бородіца, 2005) та ін.), спробую дати відповідь на те, які ж ідейні принципи могли стояти за художньою палітрою роману і чи витворюють вони у сукупності якусь певну ідеологічну програму.

В аналізі тексту роману я скористаюся теоретичною концепцією ідеологічного роману американської дослідниці Сюзан Рубін Сулейман, монографічне дослідження якої «Authoritarian Fictions: The Ideological Novel as a Literary Genre» (1983, 2-ге вид. – 1993) досі є важливим для розуміння текстів, які, за словами самої дослідниці, намагаються переконати читачів у «правильності» презентованої автором доктрини для інтерпретації світу (Suleiman, 1993: 1).

Сучасні літературознавці, відзначаючи складність та оригінальність аналізованого твору, вже зауважували у ньому елементи ідеологічного роману (Бородіца, 2005: 129). Одна з діаспорних дослідниць творчості У. Самчука А. Власенко-Бойцун свого часу акцентувала увагу на тому, що перед нами ідейний, а не ідеологічний роман: У. Самчук не стає на бік «капіталістичної» або комуністичної ідеології, і натомість «автор старається доказати, що життям і прогресом не кермують ідеології, а ідеї, які виникають з потреби конкретних життєвих вимог» (Власенко-Бойцун, 1983: 30). Але хіба не може окрема ідейна позиція літературного персонажа презентувати певну ідеологічну систему, яка б не була б альтернативною таким поширеним системам у ХХ столітті – комунізму, нацизму, лібералізму тощо? Як відомо, у світовій літературі ХХ ст. найпомітнішим таким прецедентом є роман американської письменниці Айн Ренд, яка у своєму романі «Atlas Shrugged» («Атлант розправив плечі», 1957) презентувала власну філософську систему об'єктивізму, що базується на раціональному егоїзмі, капіталізмі вільного ринку та принципі так званої «об'єктивної реальності». Акцент на раціоналізмі, на вірі в прагматизм і суверенність окремої людини, яка має зважати на себе та жити для себе – ці ідеї Айн Ренд ми спостерігаємо у романі У. Самчука, висловлені за чверть століття до виходу «Atlas Shrugged» («Кулак» частинами у часописах публікувався з 1931 року (Самчук, 2009: 470)). Властива об'єктивізму різка критика колективізму (зокрема, в його комуністичній версії) також зближує ці різножанрові тексти (по суті, роман Айн Ренд є програмою, втіленою у жанрі антиутопії). Задовго до Айн Ренд, У. Самчук пропонує оригінальну програму досягнення власного добробуту, не конструюючи уявну державу чи спільноту, а виходячи з реалій міжвоєнної Волині. Спробуємо простежити наскільки ця програма відповідала тогочасному Zeitgeist.

Центральний персонаж «Кулака» дійсно не кореспондує з традиційними для української літератури образами підприємеців, які, як правило, гостро критикуються за нівелювання людських норм моралі у намаганні збільшити прибуток або ж висміюються («Борислав сміється» (1881–1882) І. Франка, «Хазяїн» (1900) І. Карпенка-Карого). Тож образ Лева Бойчука є по суті чи не першим позитивним зображенням ділової людини в українській літературі загалом, яка не є носієм поширених вад – скупості, зажерливості чи підлості.

Роман «Кулак» чітко поділений на дві частини: перша частина є палітрою критичних оцінок совіцької дійсності. Лев Бойчук, захопившись пропагандою комуністичних гуртків, вирішує шукати кращої долі в совіцькій імперії. Іншим стимулом для втечі є переконання, що він нерівний для своєї коханої Марії, доньки купця Гофмана. Коли ж задум юнака не реалізовується і він потрапляє до в'язниці, то одразу ж отримує нагоду почути про більшовицький «рай» не від упереджених пропагандистів (як зазначають сучасні історики, більшовики через різні канали активно заманювали українське населення з територій Другої Речі Посполитої, оповідаючи про «успіхи» соціалістичного будівництва, українізації, НЕПУ (Дем'янюк, 2023: 11)), а безпосередньо від жертв червоного терору. Як відомо, тут письменнику не довелося нічого вигадувати: у спогадах письменник зауважує, що у 1924 р. спільно з товаришами робив невдалу спробу перейти польсько-совіцький кордон. Метою було безкоштовне навчання в Київському університеті, але польські прикордонники ввіймали перебіжчиків і Самчук, як і його майбутній літературний персонаж, отримує нетривале ув'язнення (Самчук, 1972: 238–239).

Розмови у в'язниці неприємно вражають Лева: замість того, щоб розповідати про принади більшовицького «раю», втікачі, які потрапили до рук польських прикордонників, не мовлять жодного позитивного слова про «країну Рад». Найперше він вислуховує промови колишнього купця Йорданова, який багато знає про всесилля ЧК і ГПУ, але несподівано наголошує на тому, що він втік не від комуністів, з якими можна було б домовитися та мати спільні справи, а від росії та її «російського православного люду» (Самчук, 2009: 58–61).

Іншим співрозмовником, який долучається до деконструкції уявлень Бойчука є Микита Шабелян, передчасно постралий чоловік, який все своє життя намагався забезпечити достойне життя чесною працею. Утім, коли він досягає успіху, більшовицький терор в особі його рідного брата руйнує все те, що він здобував роками й ЧК нищить фізичне та психічне здоров'я чоловіка, який за дикунськими мірками більшовиків був «кулаком» (Самчук, 2009: 85). Шабелян є втіленням справжнього хлібороба, який намагається чесною, але водночас каторжною, працею зажити щасливо, і є зайвим доказом для Бойчука, що праця на землі не винагороджується належним чином.

Зустрічається у в'язничній камері Лев Бойчук із Йосипом Китаєм, який доводить, що більшовицька влада насправді використовує комуністичну ідеологію для збагачення, як свого часу він використовував свою посаду політрука й пізніше був арештований за спекуляцію. Китай зображений цинічним і безпринципним, для нього немає жодних етичних чи моральних авторитетів, бо він переконаний, що сучасний світ є суцільною боротьбою за виживання й тому слід завжди обирати бік переможців, щоб не бути розстріляним як їхні опоненти.

Повною протилежністю до Китає є ув'язнений на прізвище Сатана, колишній старшина війська Директорії Денис Голуб. Сатана не перекладає вину за трагічний результат національно-визвольних змагань лише на агресивність більшовиків, а з гіркотою говорить про відсутність порозуміння, і про наклепницьке клеймо призвідників антисемейських погромів, яке поставило колишніх вояків у становище паріїв.

Як і в «Atlas Shrugged» Айн Ренд, для «Кулака» є визначальною певна авторська ідея – віра в те, що власна самоініціатива та підприємливість здатні зробити людину щасливою. Утім наявність першої «дидактичної» частини водночас наближують роман українського письменника до Bildungsroman'у: в період перебування у в'язниці Лев позбувається своїх хибних уявлень про нібито утворене справедливе суспільство в радянській імперії, де б він потенційно міг би реалізуватися. Друга частина роману «Кулак» демонструє ті можливості, які відкриває в собі центральний персонаж завдяки самовідданій і почасти каторжній праці. Тож друга частина роману в жанровому плані є roman à thèse, який, як аргументовано зауважує

Сюзан Рубін Сулейман, є різновидом реалістичного роману, що дозволяє чітко його відмежувати від таких дидактичних романів, які є релігійними, філософськими або політичними алегоріями (Suleiman, 1993: 11).

Важливо взяти до уваги й економічний чинник роману У. Самчука, що такі «існує» поза текстом твору: Волинське вояводство міжвоєнного періоду було одним із найвідсталіших сільськогосподарських регіонів у Речі Посполитій аж до середини 1920-х років, коли окреслилися певні зрушення (Крамар, 2015: 133). Відтак Бойчук розвиває підприємництво у вкрай несприятливих умовах. Коли У. Еко обґрунтовував відому ідею про сучасний міф про супергероя, то зауважував, що в індустріальному суспільстві людина стає лише певним номером в організаціях, які одноосібно узурпували право на прийняття рішень, і цей умовний «номер» позбавлений засобів виробництва, і тому позбавлений можливості приймати рішення. Тож у такому суспільстві позитивний герой повинен втілювати до нечуваної міри ту потребу в силі, про яку звичайний громадянин плекає надію, але, звісно, не може задовольнити (Еко, 1989: 929). Для аграрного суспільства Волині Лев Бойчук виступає супергероєм, яким не лише захоплюються, але й ненавидять, бо його успіх досягає нечуваних висот, а це неабияк дратує та викликає заздрість. Більше того, володіючи засобами виробництва, на відміну від найманих робітників, молодий бізнесмен сам приймає рішення і коли підбурювані більшовиками робітники організовують страйк, то він їх звільняє, не озираючись на реакцію тих представників суспільства та ЗМІ, які полюбляють спекулювати на лівих ідеях. І, якщо Дж. Сігел і Дж. Шустер створили найбільш відомий персонаж коміксів Супермена не в останню чергу розуміючи потребу в такому героєві для американської спільноти часів Великої депресії (Почепцов, 2013: 156), то У. Самчук, очевидно, створює такий образ для несучеренної нації, яка повинна сама творити власну долю в надскладних соціально-економічних обставинах.

Не слід вважати, що У. Самчук не міг не вибудовувати ідейну основу для роману поза тими популярними концепціями, які побутували у середовищі тогочасних українських інтелектуалів. Зокрема, вплив відомого українського політолога В. Липинського на творчість У. Самчука є темою, яку деякі дослідники зачіпали побіжно, проте ґрунтовних студій із цього питання поки що небагато. Втім, У. Самчук часто звертався до ідей В. Липинського, особливо у своїх публіцистичних творах, зокрема в роздумах про українську національну ідею, державотворення та роль інтелігенції. Історик А. Жив'юк зауважував, що попри всю різноманітність націоналістичних течій в 1920–1930-х рр., які сприймав і з якими полемізував письменник, не слід відкидати паралель між «вивершеною морально-релігійною основою традиціоналістської концепції» У. Самчука та поглядами українського політолога В. Липинського (Жив'юк, 1994: 16). Як видається, це принагідне зауваження А. Жив'юка слід детальніше розглянути у зіставленні з ідейною концепцією «Кулака».

Окремо зауважу, що годі говорити про визначальний вплив ідей В. Липинського (які в подальшому також еволюціонували) на У. Самчука. Тут виходжу з очевидної типології ідеологічної основи роману «Кулак» і фундаментальної праці «Листи до братів-хліборобів» В. Липинського. Проте, як спостережено науковцями, значно пізніша ідеологічна концепція У. Самчука, окреслена, зокрема у доповіді «Проблема синтези» (1946), вже була близька до іншого мислителя – Ю. Липи (Жив'юк, 2004: 106).

Як йшлося вище, в романі У. Самчука представлено незвичний для типової сільської епіки української літератури героя, – вихідця з села, який у буквальному сенсі завойовує простір підприємництва. У якомусь сенсі Лев Бойчук схожий на Степана Радченка з роману «Місто» В. Підмогильного, але він не обмежується простором міста, а й сміливо йде на широкі підприємницькі проєкти, які передбачають постійні візити за кордон і ризики. Тож перед нами історія перетворення вчорашнього бідного юнака, одурманеного більшовицькою пропагандою, на підприємця європейського гатунку, який не хоче обмежуватися важкою працею на землі (Самчук, 2009: 159).

Як зауважує І. Гирич, після розчарування у ролі інтелігенції в Українській революції, В. Липинський обґрунтовує концепцію творення класократії – влади людей, які б виробляли матеріальні цінності (селян-власників, дідичів-власників і підприємців) (Гирич, 2013: 96). Вимоги до нового типу людей В. Липинський визначає у згаданій вище праці «Листи до братів-хліборобів». Лев Бойчук є певним праобразом ідеалу В. Липинського, який полягав у постанні нової верстви національної аристократії, приналежність до якої б визначало не походження, а наявність енергії до праці та організації суспільного життя. Тож найкращими, аристократами в тому розумінні як це живає В. Липинський, стають ті, які є «організаторами, правителями і керманічами нації» (Липинський, 1954: 131). Як підкреслює головний герой роману У. Самчука, попри важке дитинство безбаченка, Левові завжди хотілося бути керманічем інших, вести за собою та мати владу, і спричинилася до того його любов до пригодницької літератури, яка завжди обіцяє гонитву за невідомим (Самчук, 2009: 120–121). Тож бачимо, що, попри подальше захоплення більшовицькими ідеями, ще у дитинстві у Бойчука формується уявлення про себе та своє призначення у світі, вимальовується те, що есеїст Т. Карлайл свого часу влучно називав релігією окремої людини (Карлайл, 2024: 10).

Чи є у «новій» верстві місце промисловцям на зразок Бойчука? Подаю розлогу цитату з роману, в якій головний герой чітко окреслює свою життєву філософію та визначає потенційні шляхи розбудови держави: «Ми мусимо не тільки розвивати промисел, а головне – збудувати індустрію (...) І коли б ми тільки збили хоч невеличкий національний капітал, ми зможемо викликати підприємця, ми заставимо його взятися за винахідливість, за відповідальну працю, за поступ (...) Тепер наростає час ділових людей, людей практичних у широкому розумінні, людей з головами на в'язах (...). Я, пане мій, не за капіталістичну систему господарки, але й не за соціалістичну. Я за систему природного розвитку, за систему, в якій диктуватиме не доктрина, а національна необхідність і національна рація. Ось моя система...» (Самчук, 2009: 284–285). Ця ідейна концепція суголосна згадуваній філософській системі Айн Ренд, згідно якої в умовах відсутності ідеологічного контролю з боку держави «кожна людина може зрости над своїм становищем, якщо вона талановита і прагне цього, але тільки широта її думок визначає рівень, до якого ця людина здатна дорости» (Ренд, 2015: 491).

Таким чином, В. Липинський доволі точно та схоже окреслює бажаний для формування нової аристократії тип промисловців, який можна екстраполювати на героя У. Самчука – «в особистім (власною працею) керуванню своїм підприємством і в творчості технічній та організаційній, а не в обрізуванні купонів від анонімних акцій, знаходять всю радість життя, все оправдання свого існування» (Липинський, 1954: XXXVIII). Лев Бойчук вимогливий до себе і навіть перспективу затишного сімейного щастя з коханою відкладає заради розвитку лісопереробного виробництва. Додам, що спостереження

про шляхетну вдачу вихідця з селянського середовища Лева Бойчука літературознавиці І. Руснак (Руснак, 2009: 23) цілком кореспондує з цією ідеєю В. Липинського про необхідність формування лицарства у тих верствах, які здатні творити заради розбудови держави – хліборобах, промисловцях і робітниках.

Як наголошено у «Листах до братів-хліборобів», для постання аристократичного класу має відбутися не зовсім раціональний підйом – таке під силу не пасивним силам, а тим, яким властива стихійна воля «до влади, до сили, до ризику, до саможертви, до панування», а також які володіють технічними засобами економічної продукції (Липинський, 1954: 137–139). Безумовно, Лев Бойчук уособлює стихійну волю до творення нового в романі «Кулак», адже знаходить у собі сили і вогню для долавання значних труднощів і перешкод.

Слід окремо зупинитися на ще одному аргументі про включеність роману «Кулак» у європейський літературний контекст і традицію творення «великих» жанрів. Про це свідчить використання У. Самчуком моделі, що лежить в основі «великого наративу» – міфу, легенди та художньої літератури загалом – моделі мономіфу, яку розробив американський компаративіст-міфолог Дж. Кемпбелл.

Універсальний сюжет мономіфу передбачає проходження певних етапів головним героєм, які зводяться до певних основних етапів: відправлення героя з його звичного світу у мандри; проходження ритуалу ініціації у новому світі, чому передусє ряд випробувань; повернення додому. Розглянемо первинний етап у контексті роману У. Самчука: справді, молодий Лев Бойчук вирішує покинути звичний світ під тиском обставин: цей світ, як йому здається, є некомфортним, тож юнак ладен йти далеко, щоб розпочати нове життя і «гори вернути» (Самчук, 2009: 144). Тобто втеча з дому для нього – це насамперед пошуки себе у світі, які б розірвали традицію каторжної праці на землі. Дж. Кемпбелл вважав, що перехід у новий світ, метафоричне «переступання через поріг» є певною формою самознищення за якої герой не пробивається назовні, а радше проникає всередину чогось, де народжується заново (Кемпбелл, 2020: 91). Але перехід Бойчуком польсько-совітського кордону, цього порогу між звичним світом і незвіданим, є невдалим і, на перший погляд, порушник закону не переходить в інший вимір. Проте він потрапляє у в'язницю, яка символізує відомий світовий символ – черево кита (Кемпбелл, 2020: 88), – місце, де зустрічі з різними втілками з совітського «краю» спонукають юнака до переродження. Так, спершу це виглядає як поразка – Лев потрапляє не до омріяного закордоння, а до товариства, де його життя нічого не важить. Після в'язниці у вільний світ виходить вже новий Бойчук – людина, яка не хоче більше миритися зі своїм потенційним жалюгідним станом, а як той, хто прагне досягнути справжнього успіху та становища у житті.

Наступним етапом стають випробування Бойчука – він розпочинає роботу в магазині одягу, спершу не вбачаючи для себе подальшого прогресу. Рятівником і наставником, який дозволяє йому почати працювати уповні, стає купець Йорданов, який запрошує того стати компаньйоном у лісопереробному підприємстві та вчить молоду амбітну людину тонкощів підприємницького ремесла. Під час бізнесових перепитів і напруженої праці у молодого підприємця відбувається несподівана та інтимна зустріч з Гільде Людевік, дівчиною, яка у романі слугує союзницею та помічником, такою ж як і художник Павловський, який дає прихисток Леву, чи шинкар Грузин, який нагодував щойно звільненого голодного Лева. Однак у нього також є антогоніст, який втілює архетип Тіні, – колишній політрук Китай, який намагається зруйнувати плід 5-річної праці підприємця. К. Воглер, сценарист, який блискуче продемонстрував дієвість ідей Дж. Кемпбелла, зауважує, що темна сила часто потрібна не лише для того, щоб продемонструвати чесноти головного героя, а й, як не парадоксально, вона, намагаючись вбити протагоніста, діє йому на користь, підштовхуючи до нового етапу, додаючи йому сили (Vogler, 2007: 163). Більшовицькі агітатори організовують бунт на підприємстві, шантажують, а потім убивають Йорданова і спалюють тартак. Здавалося б, ця подія мала б розчавити Лева – проти якого ніби повстав увесь світ – змова більшовиків; його кохана Марія, яка вирішила допомогти знищити бізнес, який забирав час і енергію її нареченого; вбито його компаньйона; газети несправедливо вважають його за визискувача. Втім йому на допомогу знову приходить художник Павловський. Він допомагає порозумітися з нареченою, щоб продовжувати жити та діяти далі, але вже якісно на іншому етапі. Таким чином завершується конфлікт протилежностей – Марії та Лева – де перша представляє світ буденних життєвих радостей, а другий – покликання і звернення великих справ.

Висновки. Роман «Кулак» У. Самчука поєднує в собі риси ідеологічного роману та Bildungsroman'у, зосереджуючись на трансформації світогляду головного героя під впливом соціальних реалій. Автор акцентує на ролі особистої ініціативи та підприємливості як рушійних сил індивідуального успіху, що наближає його до ідей об'єктивізму Айн Ренда. Таким чином, твір пропонує альтернативну ідеологічну систему, яка протиставляється тоталітарним доктринам ХХ століття, підкреслюючи значення особистої свободи й відповідальності. Лев Бойчук у романі постає як нетиповий для української літератури герой, який долає економічні та суспільні перепони, реалізуючи підприємницький потенціал. Його образ можна розглядати у контексті теорії В. Липинського про національну аристократію, де визначальним критерієм належності до неї є не походження, а здатність організовувати й керувати. У цьому сенсі Бойчук не лише відповідає потребам своєї епохи, а й втілює універсальні ідеї про силу ініціативи та особистої відповідальності в суспільному розвитку. Образ Лева Бойчука в романі У. Самчука «Кулак» кореспондує з уявленнями В. Липинського про нову аристократію, яка має формуватися з представників продуктивних класів, зокрема промисловців, готових до самопожертви та відповідальності за державотворення. Структура роману також вписується в концепцію мономіфу Дж. Кемпбелла, де головний герой проходить випробування, набуває досвіду та врешті досягає нового рівня особистісного і соціального розвитку. Тож ця включеність у європейську та світову літературні традиції заперечують тезу про провінційність ранньої творчості У. Самчука, підкреслюючи її універсальний характер.

Література:

1. Бородица С. Концептуальний погляд на романістику У. Самчука в контексті прози його доби. *Улас Самчук: художнє осмислення української долі в ХХ столітті* : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук. конф., 11–13 трав. 2005 р. (Рівне – Дермань – Тилявка – Кременець). Рівне : Волинські обереги, 2005. С. 124–131.
2. Власенко-Бойцун А. Хроніки, романи і мемуари Уласа Самчука. *Власенко-Бойцун А. Есеї і рецензії*. Coral Springs, Miami, 1983. 105 с.
3. Гирич І. Формування модерної української нації: теорія і суспільні виклики (XIX – початок ХХ ст.). Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 112 с.
4. Дем'янюк О.І. Волинське воєводство (1921–1939 роки) у складі Другої Речі Посполитої. *Педагогічний пошук*. 2023. № 3. С. 10–16.

5. Жив'юк А. До проблеми формування суспільно-політичних поглядів Уласа Самчука. *Улас Самчук – видатний український письменник XX ст.* : матеріали урочистої академії, присвяченій творчості митця. Тернопіль : Кременець, 1994. С. 15–18.
6. Жив'юк А.А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука : монографія. Рівне : Ліста-М, 2004. 184 с.
7. Карлайл Т. Герої, культ героїв та героїчне в історії / пер. з англ. С. Курило. Київ : Видавець Олексій Бешуля, 2024. 264 с.
8. Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой / пер. з англ. О. Мокровольського. Львів : Terra Incognita, 2020. 416 с.
9. Крамар Ю.В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 404 с.
10. Липинський В.К. Матеріали до програми (Української демократичної хліборобської партії). *Липинський В.К. Повне зібрання творів, архів, студії* : у 25 т. Київ : Український письменник – ВД «Простір» ; Філадельфія : Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В. К. Липинського (США), 2015. Т. 1: Суспільно-політичні твори (1908–1917). С. 521–535.
11. Почепцов Г. Мерлін, Супермен і Гаррі Поттер: конструювання нематеріального в масовій культурі. Київ : Спадщина, 2013. 288 с.
12. Приходько О.Ю. Антиколоніальна ревізія радянської дійсності у романі Уласа Самчука «Кулак». *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ* : зб. наук. праць. Рівне : РВЦ МЕНУ ім. акад. С. Дем'янука, 2015. Вип. 1(13). С. 262–267.
13. Ренд А. Атлант розправив плечі. Частина третя. А є А / пер. з англ. С. Андрухович. Київ : Наш Формат, 2015. 624 с.
14. Руснак І. Живий дух Уласа Самчука. *Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели*. Дрогобич : Відродження, 2009. С. 9–28.
15. Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели. Дрогобич : Відродження, 2009. 488 с.
16. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. Вінніпег : Видання Товариства «Волинь», 1972. 251 с.
17. Синюк С. Улас Самчук: ескізи до творчого портрета. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 296 с.
18. Eco U. The Myth of Superman. *The Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends* / ed. David H. Richter. New York : Queens College, 1989. P. 929–941.
19. Suleiman R.S. *Authoritarian Fictions: The Ideological Novel as a Literary Genre*. 2nd ed. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1993. xi + 299 p.
20. Vogler Ch. *The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers*. 3rd ed. Studio City, CA : Michael Wiese Productions, 2007. 407 p.

References:

1. Boroditsa, S. (2005). Kontseptual'nyy pohlyad na romanistyku U. Samchuka v konteksti prozy yoho doby [A conceptual view of U. Samchuk's novels in the context of his era's prose]. *Ulas Samchuk: khudozhnye osmyslennya ukraïns'koyi doli v XX stolitti* [Ulas Samchuk: Artistic interpretation of Ukrainian fate in the 20th century]: zb. nauk. pr. za materialamy Vseukr. nauk. konf., 11–13 trav. 2005 r. (Rivne – Derman' – Tylyavka – Kremenets') [Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, May 11–13, 2005 (Rivne – Derman' – Tylyavka – Kremenets')]. Rivne: Volyn's'ki oberehy. Pp. 124–131. [in Ukrainian].
2. Vlasenko-Boytun, A. (1983). Khroniky, romany i memuary Ulasa Samchuka [Chronicles, novels, and memoirs of Ulas Samchuk]. *Vlasenko-Boytun A. Eseyi i retsenziyi* [Essays and reviews]. Coral Springs, Miami. 105 p. [in Ukrainian].
3. Hyrych, I. (2013). *Formuvannya modernoyi ukraïns'koyi natsiyi: teoriya i suspil'ni vyklyky (XIX – pochatok XX st.)* [The formation of the modern Ukrainian nation: Theory and social challenges (19th – early 20th century)]. Ternopil: Navchal'na knyha – Bohdan. 112 p. [in Ukrainian].
4. Dem'yanyuk, O.Y. (2023). Volyn's'ke voyevodstvo (1921–1939 roky) u skladі Druhoyi Rechi Pospolytoyi [Volyn Voivodeship (1921–1939) as part of the Second Polish Republic]. *Pedahohichnyy poshuk* [Pedagogical Search]. No. 3. Pp. 10–16. [in Ukrainian].
5. Zhyv'yuk, A. (1994). Do problemy formuvannya suspil'no-politychnykh pohlyadiv Ulasa Samchuka [On the problem of Ulas Samchuk's socio-political views formation]. *Ulas Samchuk – vydatnyy ukraïns'kyy pys'mennyk XX st.* [Ulas Samchuk – an outstanding Ukrainian writer of the 20th century]: materialy urochystoyi akademiyi, prysvyacheniy tvorchoosti myttsya [Proceedings of the ceremonial academy dedicated to the artist's work]. Ternopil; Kremenets. Pp. 15–18. [in Ukrainian].
6. Zhyv'yuk, A.A. (2004). *Mizh Stsilloyu polityky i Kharybdoyu tvorchoosti: hromads'ko-politychnyy portret Ulasa Samchuka* [Between the Scylla of politics and the Charybdis of creativity: A socio-political portrait of Ulas Samchuk]. Rivne: Lista-M. 184 p. [in Ukrainian].
7. Carlyle, T. (2024). *Heroyi, kul't heroyiv ta heroyichne v istoriyi* [On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History] / transl. from English by S. Kurylo. Kyiv: Vydavets' Oleksiy Beshulya. 264 p. [in Ukrainian].
8. Campbell, J. (2020). *Tysyacholykyy heroy* [The Hero with a Thousand Faces] / transl. from English by O. Mokrovols'kyy. Lviv: Terra Incognita. 416 p. [in Ukrainian].
9. Kramar, Yu.V. (2015). *Zakhidna Volyn' 1921–1939 rr.: natsional'no-kul'turne ta relihiyne zhyttya* [Western Volyn 1921–1939: National-cultural and religious life]. Lutsk: Skhidnoyeurop. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky. 404 p. [in Ukrainian].
10. Lypyn's'kyy, V.K. (2015). Materialy do prohramy (Ukrayins'koyi demokratychnoyi khliborobs'koyi partiyi) [Materials for the program (of the Ukrainian Democratic Agrarian Party)]. *Lypyn's'kyy V.K. Povne zibrannya tvoriv, arkhiv, studiyi* [V.K. Lypynsky's Complete Works, Archive, Studies]: in 25 vols. Vol. 1: Suspil'no-politychni tvory (1908–1917) [Socio-political works (1908–1917)]. Kyiv: Ukrayins'kyy pys'mennyk – VD «Prostir»; Philadelphia: Skhidnoyeurop. doslid. in-t im. V.K. Lypyn's'koho (SShA). Pp. 521–535. [in Ukrainian].
11. Pocheptsov, H. (2013). *Merlin, Superman i Harri Potter: konstruyuvannya nematerial'noho v masoviy kul'turi* [Merlin, Superman, and Harry Potter: Constructing the intangible in mass culture]. Kyiv: Spadshchyna. 288 p. [in Ukrainian].
12. Prykhod'ko, O.Yu. (2015). *Antykolonial'na reviziya radys'koyi diysnosti u romani Ulasa Samchuka «Kulak»* [Anti-colonial revision of Soviet reality in Ulas Samchuk's novel Kulak]. *Psykhologo-pedahohichni osnovy humanizatsiyi navchal'no-vykhovnoho protsesu v shkoli ta VNZ* [Psychological and pedagogical foundations of humanization of the educational process in schools and universities]: zb. nauk. prats'. Rivne: RVTs MEHU im. akad. S. Dem'yanchuka. Issue 1(13). Pp. 262–267. [in Ukrainian].
13. Rand, A. (2015). *Atlant rozpravyy plechi. Chastyna tretya. A ye A* [Atlas Shrugged. Part Three. A is A] / transl. from English by S. Andrukhovych. Kyiv: Nash Format. 624 p. [in Ukrainian].
14. Rusnak, I. (2009). *Zhyvyi dukh Ulasa Samchuka* [The living spirit of Ulas Samchuk]. *Samchuk U. Kulak. Mesnyky. Vidnaydenyy ray: Roman, opovidannya, novely* [Kulak. The Avengers. Rediscovered Paradise: Novel, short stories, novellas]. Drohobych: Vidrozhennya. Pp. 9–28. [in Ukrainian].
15. Samchuk, U. (2009). *Kulak. Mesnyky. Vidnaydenyy ray: Roman, opovidannya, novely* [Kulak. The Avengers. Rediscovered Paradise: Novel, short stories, novellas]. Drohobych: Vidrozhennya. 488 p. [in Ukrainian].
16. Samchuk, U. (1972). *Na bilomu koni. Spomyny i vrazhennya* [On a White Horse: Memories and Impressions]. Winnipeg: Vydannya Tovarystva «Volyn's'kyy». 251 p. [in Ukrainian].
17. Synyuk, S. (2018). *Ulas Samchuk: eskizy do tvorchoho portreta* [Ulas Samchuk: Sketches for a creative portrait]. Ternopil: Navchal'na knyha – Bohdan. 296 p. [in Ukrainian].
18. Eco, U. (1989). The Myth of Superman. *The Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends* / ed. David H. Richter. New York: Queens College. Pp. 929–941.
19. Suleiman, R.S. (1993). *Authoritarian Fictions: The Ideological Novel as a Literary Genre* (2nd ed.). Princeton, New Jersey: Princeton University Press. xi + 299 p.
20. Vogler, Ch. (2007). *The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers* (3rd ed.). Studio City, CA: Michael Wiese Productions. 407 p.

Отримано: 14 травня 2025 року

Прорецензовано: 22 травня 2025 року

Прийнято до друку: 30 травня 2025 року

email: vasylyshyn02021956@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7430-2609>

Researcher ID: AEC-4092-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-123-126](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-123-126)

Василюшин О. В. Співпраця науковців Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка та Національного університету «Острозька академія» в галузі українського самчукознавства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 123–126.

УДК: 821.161.2-3.09:502/504

Василюшин Олег Васильович,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

СПІВПРАЦЯ НАУКОВЦІВ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО САМЧУКОЗНАВСТВА

Упродовж останніх двадцяти років науковці Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка та Національного університету «Острозька академія» співпрацюють у галузі українського самчукознавства. У статті хронологічно відстежена їхня участь у симпозиумах, присвячених в тому числі і видатному українському письменнику-емігранту Уласу Самчуку. Наголошено на особливій ролі у справі міжнародного співробітництва між Канадою і Україною керівника Центру канадознавства Національного університету «Острозька академія» Валерія Полковського, фахові зацікавлення якого були пов'язані в тому числі із науковцями нашої Академії. Також проаналізовано хроніку участі О. Василюшина, І. Комінярської, О. Пасічника та ін. у традиційних Канадських наукових читаннях. Акцентовано також на ролі проф. П. Крالیюка у вивченні та популяризації Самчукової спадщини, зокрема й виданні його літературного портрета про письменника-волинця у харківському видавництві «Фоліо». Зазначено, що за сприяння П. Крالیюка там надруковано майже всі твори письменника.

Ключові слова: література еміграції, рецепція, канадські наукові читання, симпозиум, полікультурна особистість.

Oleh Vasylyshyn,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Language and Literature and Methods of Teaching,
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

COOPERATION OF RESEARCHERS OF KREMENETS TARAS SHEVCHENKO REGIONAL ACADEMY OF HUMANITIES AND PEDAGOGY AND THE NATIONAL UNIVERSITY OF OSTROH ACADEMY IN THE FIELD OF UKRAINIAN SAMCHUK STUDIES

For the past twenty years, researchers from Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy and the National University of Ostroh Academy have been cooperating in the field of Ukrainian Samchuk studies. The article chronologically traces their participation in symposia dedicated, among other things, to the prominent Ukrainian emigrant writer Ulas Samchuk. The author emphasises the special role of Valerii Polkovskiy, Head of the Centre for Canadian Studies of the National University of Ostroh Academy, whose professional interests were aligned with the scholars of our Academy. The author also analyzes the chronicle of the participation of O. Vasylyshyn, I. Kominyarska, O. Pasichnyk and others in the traditional Canadian Scientific Readings. Additionally, the article focuses on the role of Professor P. Kraliuk in the study and promotion of Samchuk's heritage, including the publication of his literary portrait of the Volyn writer by the Kharkiv publishing house Folio. It is noted that with the assistance of P. Kraliuk, almost all of the writer's works were published there.

Keywords: emigration literature, reception, Canadian academic readings, symposium, multicultural personality.

Постановка наукової проблеми. Постать Уласа Самчука і його різножанрова прозова спадщина перебуває під прицілним оком науковців Національного університету «Острозька академія» та Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Початок такої співпраці став можливим завдяки старанням керівника Центру канадознавства Національного університету «Острозька академія» Валерія Полковського, який неодноразово бував у нашому навчальному закладі. Його лекції і подаровані книги – внесок у справу міжнародного співробітництва між Канадою і Україною.

Т. Клим'юк у статті «Від Західної Канади до Західної України» підкреслює: «Його зустріч з колективом інституту мала конкретну мету – презентація Шевченківського тому «Західноканадського збірника», який висвітлює життя українців Західної Канади і цього разу приурочений 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Уже згаданий В. Полковський мав зустріч з ректором, професором А. Ломаковичем, членами ректорату, спілкувався з науково-педагогічними працівниками та студентським активом інституту. Завдяки гостю бібліотека поповнилася не лише презентованим виданням, а й багатьма іншими книгами, що побачили світ за сприяння діячів української діаспори в Канаді.» (Клим'юк, 2014).

До речі, В. Полковський як редактор згаданого збірника у іншому томі не обділяє увагою і Уласа Самчука, якому присвячені статті Інни Нагорної та Петра Крالیюка. Якщо перший автор висвітлює канадський період життя і творчості і подає історію створення Літературного музею Уласа Самчука у Рівному, то другий актуалізує спроби Уласа Самчука осмислити актуальні проблеми українства, і виклики з якими українцям довелося зустрітися в ХХ ст. (Західноканадський збірник, 2012: 274-277).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Під час написання статті автори послуговувались в основному збірниками та газетними матеріалами, які вийшли друком в Острозі та Кременці. Частково згадано також і публікації про Уласа Самчука, автором яких є доктор філософських наук, професор, письменник Петро Кралюк. На жаль, порушену проблему ніхто з науковців не тільки згаданих закладів, а й в цілому по Україні не досліджував, тому ми обмежилися наявними регіональними виданнями.

Мета статті – відстежити хронологію наукової співпраці дослідників Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка та Національного університету «Острозька академія» в галузі українського самчукознавства.

Виклад основного матеріалу. Хроніка участі наших науковців у Канадських наукових читаннях має свою історію. Започаткувалися вони обопільними контактами з II Канадських наукових читань (м. Остріг, 27 березня 2013 року).

Цей другий науковий форум підготувала кафедра міжнародної мовної комунікації (завідувач Г. В. Крайчинська) факультету романо-германських мов і Центр канадознавства НУ «Острозька академія» (директор В. Полковський).

Симпозіум проходив у форматі секційних засідань і круглих столів. Темою дискусії другої секції стали «Культурологічні та філологічні студії у сучасному канадознавстві».

Серед членів цієї секції – представники кафедри української мови та літератури нашої Академії.

Мені випала честь виступати першим. Доповідь присвячувалася проблемі полікультурності письменника Уласа Самчука, яка є вельми складним об'єктом студіювання. Адже еміграційне життя у різних країнах та континентах стало тим багатим матеріалом, з якого легше черпати Самчукову парадигму цілісного розуміння художнього простору світу і самоусвідомлення письменника в ньому. Вдалося простежити участь Уласа Самчука у громадському, політичному та літературному житті тогочасного Торонто. Окремий акцент було зроблено на літературних стосунках Уласа Самчука та Галини Журби. Якійсь підготовці над доповіддю сприяли матеріали із Літературно-меморіального музею Уласа Самчука у Тилявці (книги з дарчими написами Уласа Самчука Галині Журбі)

К. філол. н., доц. Ірина Комінярська виступила з доповіддю, яка присвячена дослідженню сприйняття Шевченкової спадщини в канадській літературі. На популярність творчості Кобзаря в Канаді величезний вплив мала українська еміграція, в тому числі її видатний представник Улас Самчук.

К. філ. н., доц. О. Пасічник у доповіді «Гетерогенність і контрверсійність персонажних систем у художніх моделях в'язнично-таборового світу: національні домінанти та універсальні парадигми» проаналізувала текстуальні моделі в'язнично-таборового світу, які залишили Улас Самчук і Олександр Солженіцин. На їхніх творах «Архіпелаг ГУЛАГ» і трикнижжі «ОСТ» дослідниця відстежила розгалужені системи персонажів, які за всіма художніми параметрами є різнорідні (гетерогенні). Науковицею стверджується, що гетерогенність персонажних систем за соціально-класовими, етнодемографічними, ментально-психологічними політично-ідеологічними вимірами в аналізованих творах обох авторів виявляють типологічну спільність в одному аспекті, бо мають антикомуністичну спрямованість. Нею зроблено висновок про природню контрверсійність національно-етнічних образів світу, референтних із в'язнично-таборовим реаліями.

К. філ. н., доц. І. Воляннюк у своїй статті «До Канади через Остріг» так символічно окреслила участь кременецьких науковців у Симпозіумі з канадознавства в НУ «Острозька академія» 19-20 березня 2015р. Співголовами Симпозіуму виступили Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні Роман Ващук, директор Центру канадознавства, доктор філософії Валерій Полковський, декан факультету романо-германських мов університету-господаря, доц. Світлана Новоселецька.

За традицією Симпозіум відбувався і форматі секційних засідань і круглих столів. Темою дискусій першої секції стали «Філологічні студії у сучасному канадознавстві». Така тематика зацікавила майже два десятки науковців із вищих закладів освіти України. Серед учасників цієї секції – знову члени кафедри української мови і літератури КОГПА ім. Тараса Шевченка. Сентимент до постаті Уласа Самчука і цього разу спричинив таку тему «Внесок професора Романа Гром'яка в українське самчукознавство».

У доповіді було виокремлено заслуги Р. Гром'яка у поверненні спадщини Уласа Самчука в Україну, в облаштуванні літературно-меморіального музею Уласа Самчука у Тилявці, в теоретико-аналітичному дослідженні різкожанрової творчості «українського Гомера ХХ ст.», у пропаганді Самчукової спадщини численними науковими статтями і виступами на наукових конференціях.

«Наш автор, – зазначає І. Воляннюк – наголошує, що саме з досліджень Романа Гром'яка ми бачимо Самчука як глибокого переконаного антикомуніста й українського патріота. Підкреслено, що паростками і провісниками повернення Самчука-письменника на батьківщину стали його твори, привезені туристами і філологами-фахівцями із Канади і США (Воляннюк, 2015: 12).

Розробку складної світоглядно-філософської проблематики у літературному творі здійснила к. філ. н., доцент Олена Пасічник у дослідженні «Своєрідність хронотопу в'язнично-таборового світу у романах Уласа Самчука «Темнота» і «Втеча від себе». Науковиця доводить, що просторово-часова картина художнього світу, змальована Уласом Самчуком, дійсно сягає епопейного масштабу. «Якщо в цій картині зосередитись на ракурсах, що поступово ведуть до радянського і німецького таборів, то отримаємо справжній калейдоскоп форматування духовної візії людини, вибитої із природного плину життя. З текстуалізації в'язнично-таборового світу випливає його безжальний хронотоп: на географічному підґрунті в 300 тис. кв. км. простору зосереджені людські ресурси, що «увійшли в конфлікт з радянською владою» (Воляннюк, 2015: 12).

Погодьмося, що тут йдеться і про концепцію «Універсального концтабору», в якому люди з рабською психологією самі творять каторгу без колючого дроту й обмеження простору. Тобто люди перестають бути людьми, якщо не бачать перспективи і втрачають гідність.

На думку дослідниці О. Пасічник, щоб цього не трапилось, це повинні знати. А щоб це знати, необхідно мати відповідну літературу, яка допоможе осмислити і зрозуміти причину тоталітаризму, означить роль кожної людини і людських спільнот в унеможливленні каторжанського перевернутого світу в майбутньому світовому і людському просторі» (Воляннюк, 2015: 19).

У другій секції «Філологічні студії у сучасному канадознавстві» виступили к. філ. наук, доц. О. Васишин та к. філ. наук, доц. Р. Дубровський з таким повідомленням «Творчість Галини Журби в дискурсі еміграційної критики».

У «Наукових записках НУ «Острозька академія» (серія «Культурологія», вип. 12) публікують статті наших фахівців. Науковиця І. Комінярська розробляє тему «Україноцентричні пошуки національної ідентичності в трилогії У. Самчука «Ост». Проблема аналізується за допомогою концепту національна свідомість, що виявляється в характері головного героя Івана Мороза.

Автор статті наголошує, що поняття «національна свідомість» – одне з найбільших дискусійних питань сучасного вітчизняного літературного і філософського дискурсів. Улас Самчук стверджує: українська людина постійно намагалася звільнитись від жорстокого руйнівного впливу тоталітарних систем, збереження родини, своєї моральної та релігійної сутності, а основою такого спротиву виступає вірність національному простору, зв'язок із рідною землею. Так забезпечується самозбереження людини для здійснення нею своєї національної місії («Національна ідентичність у художньому аспекті», 2013).

Найбільший внесок у співпрацю між двома академіями зробив д. філ. н., проф. П. Кралюк, який упродовж більше як двадцяти років виступає не тільки активним дослідником спадщини Уласа Самчука, але й автором нещодавно виданого літературного портрета.

Одним із засобів впливу на тих, хто хоче пізнати материк рідного слова, є книга Петра Кралюка, яка вийшла у Харкові.

Видання має п'ять частин. Адже, якщо розібратися, то на стільки етапів можна поділити життєвий шлях уродженця південної Волині: дитячі та юнацькі роки, короткочасні літа перебування в Німеччині, Чехословаччині, Карпатській Україні, повернення на рідну землю в роки Другої Світової війни, вимушене мешкання на «планеті Ді-Пі» (таборах для переміщених осіб та емігрантів), будні у Канаді.

Варто, мабуть, розглянути їх більш конкретно. Починаємо тут з розмислів про розділ «Звідки тече та річка?». В його основу покладено романи «Волинь» та «Юність Василя Шеремети», якщо враховувати ту обставину, що обидва твори літературознавці відносять до автобіографічних, то є логіка у такому підході. Важливим, на нашу думку, є той момент, що Петро Кралюк щедро розсипав тут цитати з творів «П'ять по дванадцятій», «Чого не гоїть огонь?», «Волинь», «Юність Василя Шеремети», «На білому коні»... Зовсім не має значення те, що окремі з них уже з'являлися в деяких творах про письменника, бо новий текст освіжив сприймання колись мовленого.

Це, до речі, спадає на думку й тоді, коли читаємо розділ «Літописець українського простору». Знову змушені констатувати, що тут маємо чимало доречних цитат. Це, зокрема, стосується таких творів, як «Юність Василя Шеремети», «Мій Бреслау», «На білому коні», «Марія». Ці цитати допомагають ліпше збагнути душу письменника.

Ще кілька моментів, які тут є доцільними. Саме такими є розповіді про сюжети творів «Кулак», «Гори говорять», короткі характеристики дійових осіб. Зацікавлюють також думки про роман «Саботаж УВО», який тоді так і не був надрукований. Це – з одного боку. А з другого? Хіба не змусить до розмірковувань наголос на коханні Уласа Самчука до Марії Зоц, яка стала його першою дружиною?

(Цікавий акцент. Петро Кралюк звертає увагу на те, що чимало дійових осіб має ім'я Марія. Таке зокрема, бачимо у творах «Марія», «Кулак», «Чого не гоїть огонь?». Автор висловлює припущення, що саме Марія Зоц стала прототипом героїні роману «На краю часу», який при житті автора так і не з'явився друком. Цю прогалину нещодавно виправило Харківське видавництво «Фоліо», надрукувавши цей роман. Доречною є згадка й про те, що саме їй письменник-волиняк присвятив трилогію «Волинь». Чи не вперше з белетристики Петра Кралюка дізнаємося, що свої спомини про коханого в Карпатській Україні Марія Зоц підписала «Марія Самчукова»).

Коли два вищезгадані періоди з життя письменника, про які згадано у виданні, були більш-менш тривалими у часовому вимірі (1905–1927 рр., 1927–1940 рр.), то цього не скажеш про повернення Уласа Самчука в Україну у роки Другої світової війни, адже воно тривало з 5 липня 1941 до 18 липня 1944 року. Але це був період по вінця наповнений працею на благо рідного народу. Зрозуміло, що тут в першу чергу варто згадати про редакторство в газеті «Волинь», яку він заснував у Рівному. Згадує автор й про те, що воно завершилося арештом за статтю «Так було і так буде» 26 березня 1943 року. Йдеться тут також про цикли статей «У світлі упадку і руїни» та «В світі приблизних розмислів».

Якщо говорити про творчу працю Уласа Самчука у цей період, то слід, очевидно, згадати, що в помешканні отця Епіфанія Роздольського в містечку Городку на Львівщині він завершив у 1944 році роман «Юність Василя Шеремети», який почав писати у Празі за три роки до того.

Це розповідь про роки гімназійної юності в Кременці. Але ми, як й автор написаного, не думаємо, що маємо втечу від суворих реалій буднів. По-перше, лише письменник має право визначати те, що найбільше хвилює. По-друге, людина не може стати собою, коли вона в час лиха забуде про минуле.

У цій частині написаного Петро Кралюк порушує проблему надпартійності письменника, до якої є неоднозначне ставлення. Безперечно, що тут побутують різні аспекти. Не треба, либонь, виносити совкізм навиворіт. Завжди в подібному випадку існують особистісні симпатії та антипатії. Але над усіма повинен бути свідомий вибір індивідуума, на важливості якого по-своєму наголошує автор цієї книги.

Важливі проблеми він також витягує на поверхню розмислів у розділах на «Іншій планеті» та «Втеча від себе?». Очевидно, тут чи не найбільше зацікавлять міркування про трилогію «Ост».

Ці та інші моменти роблять книгу Петра Кралюка потрібною для суспільства. Але, як нам здається, існує те, що трактується неоднозначно. Скажімо, перечитуючи видання, людина, яка мало обізнана з історією вітчизняної літератури, може подумати, що зі смертю Уласа Самчука 9 липня 1987 року зникла й пам'ять про нього, але ж це не відповідає дійсності. Бо маємо його музей в Тилявці на Кременеччині і у Рівному, засновано кілька премій та конкурсів в Україні, побачили світ майже всі твори письменника. Про один і той самий твір йдеться як про повість та роман. Можливо, ці моменти слід враховувати при перевиданні книги, яка так потрібна усім.

6 березня 2024 року на платформі «Meet» для здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) було проведено гостьову лекцію на тему «Літературний портрет Уласа Самчука». Модераторами-лекторами виступили проф. П. Кралюк та доц. О. Василюшин. Жваве спілкування, не зважаючи на опосередкований зв'язок, маловідомі факти про життя і творчість письменника, публіциста,

журналіста Уласа Самчука стимулювали здобувачів до аналізу теоретичного матеріалу та оцінки літературного процесу другої половини ХХ століття.

З ініціативи наших науковців на базі Академії ім. Тараса Шевченка відбулася Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Письменник і національний спротив», приурочена 120-річчю від дня народження відомого українського прозаїка Уласа Самчука.

На пленарному засіданні поряд із блискучими виступами українських літературознавців М. Жулинського, М. Наснка, Ю. Коваліва, Р. Радишевського, С. Кіраля та ін. актуальною та глибоко змістовною була доповідь «Питання «українського виживання» у романі Уласа Самчука «На краю часу» проф. П. Кралука. До речі, ідея видання 10-ти томника творів Уласа Самчука належить Острозькій академії в особі уже згаданого науковця. Він також є першим лауреатом Всеукраїнської премії ім. Уласа Самчука.

14 березня ц. р. з ініціативи острозьких науковців відбулася Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Маєстат на краю часу: простір слова Уласа Самчука», на якій доц. О. Васишиним було відстежено хроніку співпраці обох академій на ниві українського самчужознавства.

Висновок. Співпраця між Кременецькою та Острозькою академіями в галузі самчужознавства є важливим аспектом розвитку української літератури загалом та дослідження творчості Уласа Самчука зокрема. Обидва навчальні заклади активно займаються науковими студіями, організовують конференції та семінари, присвячені цій темі, які сприяють глибшому розумінню творчості Самчука та його ролі в контексті української літератури. Усе це загалом дозволяє оприлюднювати результати досліджень серед ширшої аудиторії. Викладачі обох академій, такі як П. Кралука, І. Комінярська, О. Пасічник, О. Васишин, Р. Дубровський, Н. Приймас та інші активно займаються викладанням курсів, пов'язаних з українською літературою, що включає також і вивчення творів Уласа Самчука. Співпраця Кременецької та Острозької академій у галузі самчужознавства є важливим елементом розвитку українського літературознавства. Вона сприяє не лише глибшому розумінню творчості Уласа Самчука, але і формуванню нових наукових підходів до вивчення його прозової спадщини.

Література:

1. Клим'юк Т. Від Західної Канади до Західної України. *Замок*. 30 черв. 2014. № 7–12. С. 7.
2. Західноканадський збірник : збірник про українське життя в Західній Канаді / за ред. В. Полковського, М. Сороки. Едмонтон; Острого : Острозька академія, 2012. 434 с.
3. Воляннюк І. До Канади – через Остріг. *Замок*. 30 червня 2015. № 7–12. С. 19.
4. Національна ідентичність у художньому аспекті. *Замок*. 31 липня, 2013 р. № 9–14. С. 5.

References:

1. Klym'yuk, T. (2014, June 30). Vid Zakhidnoyi Kanady do Zakhidnoyi Ukrayiny [From Western Canada to Western Ukraine]. *Zamok [Castle]*, 7–12, 7 [in Ukrainian].
2. Polkovs'kyu, V., Soroka M. (Eds.). (2012). Zakhidn'okanads'kyi zbirnyk : zbirnyk pro ukraïns'ke zhyttia v Zakhidniy Kanadi [Western Canadian Compendium: a Collection of Ukrainian life in Western Canada]. Edmonton; Ostroh: Ostroh Academy, 434 [in Ukrainian].
3. Volyanyuk, I. (2015, June 30). Do Kanady – cherez Ostrih [To Canada through Ostroh]. *Zamok [Castle]*, 7–12, 19 [in Ukrainian].
4. Natsional'na identychnist' u khudozhn'omu aspekti [National identity in the artistic aspect]. (2013, July 31). *Zamok [Castle]*, 9–14, 5 [in Ukrainian].

Отримано: 30 травня 2025 року

Прорецензовано: 12 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: olha.demchuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2031-0092>

Researcher ID: AFV-3114-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-127-129](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-127-129)

Демчук О. А. Простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 127–129.

УДК: 821.161.2

Демчук Ольга Анатоліївна,
докторка філософії з філології, старша викладачка,
Національний університет «Острозька академія»

ПРОСТІР ВІЙНИ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ЧОГО НЕ ГОІТЬ ОГОНЬ»

У статті досліджено простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь», порушено проблему становлення особистості в межових ситуаціях. Повномасштабне російське вторгнення в Україну зумовило запит на переосмислення трагічних сторінок історії в сучасному літературознавстві. У центрі уваги тексти авторів, які зберігають пам'ять про події Першої та Другої світових воєн. До письменників, основою творчості яких є питання ідентичності, укоріненості, національної культури й боротьби за вільне майбутнє українського народу, належить Улас Самчук.

Мета статті – проаналізувати виміри війни в тексті Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь», визначити особливості поетики простору Другої світової війни в романі автора. Під час дослідження використано метод геопоетичного аналізу задля аналізу топосів і їхнього впливу на тожсамість, культурно-історичний метод із метою характеристики важливих подій і явищ у часо-просторовому дискурсі з врахуванням динаміки соціокультурних аспектів.

У науковій студії доведено, що простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» репрезентовано у фізичному й ідентичнісному аспектах. Фізичний вимір бойових дій охопив таку географію: Буца, Гурби, Здовбиця, Здолбунів, Костопіль, Мізоч, Новомалин, Острог. Наймасштабніше в тексті відтворено топоси Дерманя й Рівного. Представником виміру ідентичності в контексті війни в романі постає головний герой Яків Балаба (Троян), який пройшов шлях від гібридної тожсамості (роздвоєння між панівними на той час ідеологіями – радянською й німецькою) до чіткої української ідентичності.

Ключові слова: гібридна ідентичність, пам'ять, топос, геопоетика, війна, простір, тожсамість.

Olha Demchuk,

Doctor of Philosophy in Philology, Senior Lecturer,
The National University of Ostroh Academy

THE SPACE OF WAR IN THE ULAS SAMCHUK'S NOVEL «WHAT FIRE DOES NOT HEAL»

The article deals with the space of war in Ulas Samchuk's novel «What Fire Does Not Heal», explores the problem of personal formation in liminal situations. Russian full-scale invasion of Ukraine has intensified the need to reinterpret the tragic pages of history in contemporary literary studies. Particular attention is given to texts by authors who preserve the memory of the First and Second World Wars. Among those whose work centers on issues of identity, rootedness, national culture, and the struggle for a free future of the Ukrainian people is Ulas Samchuk.

The aim of this study is to analyze the dimensions of war in Ulas Samchuk's text «What Fire Does Not Heal», and to define the specific features of the poetics of Second World War space in the novel. The research applies the method of geopoetic analysis to investigate literary toposes and their impact on self-sameness (identity), along with the cultural-historical method to characterize key events and phenomena within the spatiotemporal discourse, taking into account the dynamics of sociocultural aspects.

This scholarly study demonstrates that the war space in Ulas Samchuk's novel is represented both in physical and identity-related dimensions. The physical aspect of military action spans locations such as Buscha, Hurby, Zdovbytsia, Zdolbuniv, Kostopil, Mizoch, Novomalyn, and Ostroh. The toposes of Derman and Rivne are the most extensively depicted in the text. The identity dimension is embodied in the novel's protagonist, Yakiv Balaba (Trojan), whose trajectory evolves from hybrid selfsameness – split between the dominant ideologies of the time (Soviet and Nazi) – toward a clearly articulated Ukrainian identity.

Keywords: hybrid identity, memory, topos, geopoetics, war, space, selfsameness.

Постановка проблеми. Трагічні події сьогодення, насамперед повномасштабне російське вторгнення в Україну, актуалізували інтенсивне звернення літературознавчих студій до питань ідентичності, національності, укоріненості, транзитної культури, історіософських мотивів і відтворення фізичної та гібридної війни в творах українських письменників. Жорстокі реалії початку ХХІ сторіччя зумовили запит на осмислення не менш трагічних віх історії нашого етносу в літературній науковій думці. До авторів, які неодноразово порушують тему простору бойових дій, національно-визвольної боротьби українського народу належить Улас Самчук. У вітчизняному літературознавчому дискурсі за волинським Гомером ХХ століття закріплено статус письменника, чий епічні тексти сповнені потоком складних питань, що «є ознакою справжньої, високої літератури, на яку постійно орієнтувався Улас Самчук» (Кочерга, 2024: 69). Не виключенням є й роман «Чого не гоїть огонь», виданий у Нью-Йорку 1959 року, однією з центральних проблем якого постає ідентичність у просторі війни.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Провідні дослідження методології геопоетичних студій і проблематики та поетики часопростору належать Гастону Башляру, Кеннету Вайту, Мартіну Гайдегеру, П'єру Нора, Марку Оже, Мішелю Фуко. У вітчизняному геодискурсі вагомими є голоси Юрія Андруховича, Тамари Бовсунівської, Ігоря Бондаря-Терещенка, Анни Киридон, Світлани Кочерги, Олега Шаблія та інших. Питання простору ідентичності у контексті війни, питання травми в українській літературі стали об'єктом наукових праць Оксани Пухонської. Ярослав Поліщук свої ґрунтовні дослідницькі роботи присвятив гібридній топографії, зоні війни, категоріям *місць* і *не-місць* у текстах. Найрізноманітніші аспекти творчості Уласа Самчука в наукових працях розкрили Олександра Вісич, Роман Гром'як, Микола Жулинський, Ірина Захарчук,

Раїса Мовчан, Марія Моклиця, Олександр Подвишенний, Володимир Працьовитий, Ірина Руснак, Людмила Скорина та інші. Утім, простір війни в романі рівненського письменника «Чого не гоїть огонь» усе ще залишається темою не до кінця висвітленою в літературознавчих студіях, що й робить нашу розвідку **актуальною**.

Мета статті полягає в системному дослідженні поетики простору тексту Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» під час дійсності Другої світової війни, в аналізі виміру тожсамості в умовах бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Улас Самчук одним із перших взяв на себе відповідальність за невисвітлені сторінки переломних подій України й відкрив світові історію УПА, несвідомо проєктуючи на сьогодення важливі питання ідентичності й перебігу національних питань. Ірина Руснак окреслює питання відлуння тематичних й ідейних рівнів текстів минулого в теперішньому: «Твори «великої літератури» забезпечують тяглість етносу в часопросторі, міцний зв'язок між давніми епохами і сьогоденням. Народи, які спромоглися дати світові зразкові мистецькі витвори, стали великими і творчими народами» (Руснак, 2014: 195). Тексти Уласа Самчука стають джерелом неперервності не лише українського народу, а також – його історичної й національної пам'яті. Таким чином, історіософські наративи, описані в романі «Чого не гоїть огонь», співзвучні сучасності, оскільки, з провини загарбників, вкотре топоси України трансформувалися в зону війни.

Уласа Самчука не даремно називають генієм місця (*genius loci*), позаяк у його текстах часто змальовано геопоетику рідної йому Волині. У романі фігурують топоси Бушці, Здолбунова, Костополя, Мізоча, Новомалина, Острога тощо, й насамперед населеного пункту – Дермань, рідного як і Уласові Самчуку, так і головному герою тексту Якову Балабі. Перераховану топографію охопила площина війни відповідно до часу Другої світової. Окрім того, містом, з якого починається війна в романі, стає Рівне. Уже з перших сторінок твору письменник занурює простір у вир бойових дій, що й характерно було для часу 40-х років XX століття. Спокійний день Рівного порушують бомбардувальники: *«Одна мить – і весь центр шістдесятитисячного міста, чверть кілометра вздовж головної вулиці, вилітає в повітря. Ніяких сирен, ніяких алармів, ніякого попередження. Місто било нервом перших двох днів несподіваної війни, що десь там далі, на захід, за триста п'ятдесят кілометрів, мов бомба, вибухнула. <...> ніхто не чекав того вже ось тут, у себе над головою»* (Самчук, 1959: 5–6). Небезпека застала мешканців міста без попередження, миттєво й раптово, перетворивши буденність на руїну. Простір, що раніше був домом, прихистком і символізував стабільність, трансформувався в зону війни.

Роман «Чого не гоїть огонь» сповнений описів фізичних сутичок, що відбуваються на територіях окреслених раніше топосів, зокрема прикладом батальної сцени є боротьба загону Якова проти німецького підрозділу, де простягається Мізоч і Дермань: *«...кулі, гранати, міни – все злилося в один вибух. Провалля заповнилось чорним димом, і в тому диму, в тому гуркоті метушились, кричали, падали людські постаті. Надлетіла пара літаків, але не бачачи мети, відлетіла. <...> Німці кинулися врозтіч. Деякі пробували відстрілюватися, але партизанам видно було їх усіх до одного – бери на мушку і стрижі! <...> Перемога повна!»* (Самчук, 1959: 147). Улас Самчук описує сцени битв фрагментарно й кінематографічно з увагою до візуальних і слухових деталей, що надає тексту поетики документалістики. Батальні епізоди роману швидкі й хаотичні, бойові дії повністю охоплюють територію навколо, перетворюючи її на порожнечу: *«Півгодини, і провалля лежало мертвим, лише диміло. Все довкруги затихло...»* (Самчук, 1959: 147). Отож війна в тексті перетворює простір на мертву зону, але не лише у фізичному контексті, але й у метафізичному, руйнуючи культуру й історію, які, на думку Ярослава Поліщука, наповнюють «географічні території символічним змістом» (Поліщук, 2018: 6). Виразно така тенденція відтворена на прикладі топосу Дермань, місця пам'яті головного героя. Містечко колись *«розвинуте, багате, пишне, з давньою традицією й культурою»* (Самчук, 1959: 123) змінилося, перетворилося на *«світ із своїми турботами, завданнями, своїми дуже складними й важкими проблемами»* (Самчук, 1959: 101). Одна з героїнь роману, Павліна, говорить: *«нема більше нашого Дерманя. Його стерли. Історію, традицію, честь, добробут. Його сади спустошено, його парки вирубані, його святині обернено в руїни. Забрано навіть його древнє ім'я. Дермань, мій дорогий земляче, названо... Устє Друге! Щоб поспіяти»* (Самчук, 1959: 287). Дермань опинився під владою «нових людей» із «новими порядками», які насамперед стерли пам'ять топосу, знищивши сліди його історичного минулого. Герої роману важко переживали втрату ідентичності рідного простору, позаяк історія й пам'ять топосу були одними з ключових складників тожсамості персонажів.

Однією з провідних рис поетики роману «Чого не гоїть огонь» є його бінарність у відображенні простору природного й простору баталій, створеного людиною. Контрастність і дуальність двох вимірів помітно вже з перших сторінок тексту. У день, коли Рівного вперше торкнулася Друга світова, 24 червня 1941 року, було *«синє, широке, безхмарне, дуже спокійне, дуже лагідне небо і приємне, міцне, веселе сонце»* (Самчук, 1959: 5), простір був спокійний і тихий, *«і враз той різкий, пронизливий, гострий, стихійний шум, той раптовий, напружений гуркіт, той гарячий свист, той зрив землі, той вибух вогню і та густа, масивна, під саме сонце, чорно-бура вируюча маса диму»* (Самчук, 1959: 6). Динаміка звукових образів, а саме їх швидка зміна з беззвучності на гучний шум, створює відчуття напруги й дискомфорту, переносючи реципієнта в простір війни, описаний у романі. Виразною є й колористика: лагідні сині й жовті заспокоїливі відтінки трансформуються в чорно-бурі тони, сигналізуючи про початок перманентної небезпеки й загрози. Бінарність простору природного й простору баталій наскрізь пронизує роман: приємна гама пастельних тонів і тиша завжди порушується боями, багряним кольором крові й чорним кольором диму як протиставлення життя й смерті. У романі акцентовано увагу на циклічності природи, її здатності до відродження як протиставлення війні, створеній людьми, котра випалює все на своєму шляху.

Простір війни тексту «Чого не гоїть огонь» набуває виміру ідентичнісного, буттєвого, оскільки пов'язаний із тожсамістю, яку важко зберегти, опинившись поміж кількох політичних сил: німецької, радянської, української. Ярослав Поліщук інформаційний простір «напівправди» і «постправди», коли одна ідеологія змінюється іншою, називає гібридним (Поліщук, 2018: 119). Носієм гібридної ідентичності є головний герой роману Яків Балаба (він же Троян), який на початку не має чіткої позиції й упродовж роману обирає свій шлях між: українськими націоналістами, німецькою владою, радянською розвідкою, пізніше – польською армією крайовою, життям мігранта, як пропонувала Шприндзя. Однак у момент утечі з потягу в Здолбунів, коли *«Якова рішили «дати» до рейху. В «ости»»* (Самчук, 1959: 97), Балаба *«затужив за Дерманем, за цвинтарем з каплицею Св. Онуфрія, за Марусею, за сином»* (Самчук, 1959: 97) й ухвалив рішення захищати свій дім.

Володимир Працьовитий, інтерпретуючи образ Трояна, наголошує на його непростому шляху становлення як особистості в межових обставинах: «Створюючи образ духовного лідера – воїна-захисника рідної землі, автор уникає

схематичності та однозначного трактування героя, а показує його в динаміці, у розвитку, під впливом екстремальних ситуацій» (Працьовитий, 2015: 4). Підкреслює амбівалентність образу Якова в тексті й Павлінка: «Можє, це буде видаватись парадоксом: він не належав до радикальних типів. Не був ніяким революціонером, не любив доктрин, був людиною розумного компромісу. Шевченкове «щоб усі слов'яни» було для нього побажанням сантиментом. Але разом... самі знаєте. Коли прийшло до діла, коли ніякі сантименти не діяли, він пішов і упав останнім. Від останньої кулі» (Самчук, 1959: 286). Таким чином, зона війни виконує функцію простору для духовного зростання Якова, який став очільником ватаги партизанів. Троян пройшов шлях від гібридної ідентичності до абсолютного самоусвідомлення, до найвищої жертви за свої переконання – смерті за Україну.

Сам Яків вбачає основну проблему українства у фрагментарній ідентичності: «Але нас, друзі, роздирає не так хтось, як щось. Це вже різними словами сказано, тільки не знайдено ліку на рану. Бо рана наша не на тілі, а в... душі» (Самчук, 1959: 254). На думку Трояна, саме через гібридну тожсамість українців історія циклічна, а простір замкнений: «І коли вдумався не раз у цілу ту історію, видається, що ти обертаєшся в якомусь безрадно-глухому просторі» (Самчук, 1959: 253). Імовірно, в слова головного героя Улас Самчук вклав власні погляди, оскільки, як слушно зауважує Олександр Подвишенний, «у своїй еміграційній прозі письменник уже ставить акцент на пошуках національного ідеалу, розвитку української культурної ідентичності та її інтеграції в західну цивілізацію, яка є опозицією до орієнтального (радянського) насилля та варварства над психологією людини» (Подвишенний, 2021: 56).

Оксана Пухонська в монографії «Літературний вимір пам'яті» (2018) стверджує: «Художній текст – це рефлексія не лише свого часу, а й минулого чи навіть майбутнього» (Пухонська, 2018: 21). Роман Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» постає перетином трьох часових площин, на що вказують пророчі слова Якови Балаби про повернення України в простір бойових дій і повторення катастрофи. Утім, у тексті простежуємо надію на майбутнє, оскільки зона війни, за Ярославом Поліщук, це не лише зона руйнації, а можливість відродження на попелищі історії (Поліщук, 2018). Відповідно Яків Балаба в романі все ще утверджує сподівання на відплату: «Завтра підуть на нас московські танки, а ми підемо проти них з голими руками й з зубами. Але ми будемо гризти їх сталь, а коли вони пройдуть по наших кістках – наша залузька глина втягне нас у своє нутро, щоб одного разу вернути. На суд! Останній і страшний!» (Самчук, 195: 254–255). За Гастоном Башляр, у полі небуття й руйнації виростають людські цінності, на місці пустки виростає нове життя (Bachelard, 1961: 112). У романі Уласа Самчука на землю, що стала домом і домовиною загиблим воїнам, чекає переродження, чекає повернення їх у майбутньому задля встановлення справедливості.

Висновки. Отже, текст Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» болісно резонує з сучасністю, слугує застереженням у національних питаннях, позаяк історія у творі набуває циклічних вимірів. Простір бойових дій у романі гібридний, адже фігурує в двох аспектах – у фізичному й буттєвому (ідентичнісному). Утім, вони нерозривно пов'язані, оскільки зброєю у війні фізичній передусім є національна тожсамість, усвідомленість, що допомагають вберегти простір як пам'ять із його історичним і культурним минулим.

Топографія війни в романістиці Уласа Самчука заслуговує подальшого вивчення в сучасному літературознавстві. Актуальними й малодослідженими в творчому доробку автора залишаються проблеми укоріненості й безґрунтянства, образу ворога, взаємодії свого й чужого.

Література:

1. Кочерга С. Художня інтерпретація комплексу безґрунтянства в романі Уласа Самчука «На краю часу». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2024. № 22(90). С. 66–69.
2. Подвишенний О. Вплив західної культури на становлення Карпатської України в романі «Сонце з Заходу» Уласа Самчука. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2021. Вип. 17. С. 55–64.
3. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – XXI, 2018. 272 с.
4. Працьовитий В. Відтворення глибинної стихії української душі у романі «Чого не гоїть огонь» Уласа Самчука. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Літературознавство*. 2015. Вип. 42. С. 3–12.
5. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті. К.: Видавництво «Академвидав», 2018. 304 с.
6. Руснак І. Роль культури й мистецтва в історіогенезі нації (на матеріалі літературно-критичних праць Уласа Самчука). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. Вип. 30. С. 193–214.
7. Самчук У. Чого не гоїть огонь. Нью-Йорк: Видавництво «Вісник» – Організація оборони чотирьох свобод України, 1959. 288 с.
8. Bachelard G. *La Poétique de l'Espace*. Paris: Les Presses universitaires de France, 1961. 215 pp.

References:

1. Kocherga, S. (2024). Khudozhnya interpretatsiya kompleksu bezgruntyanstva v romani Ulasa Samchuka «Na krayu chasu» [The artistic interpretation of groundlessness complex in the novel «On The Edge Of Time» by Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: Seriya «Filolohiya»* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 22(90), 66–69 [in Ukrainian].
2. Podvyshennyi, O. (2021). Vplyv zakhidnoyi kul'tury na stanovlennya Karpats'koyi Ukrainy v romani «Sontse z Zakhodu» Ulasa Samchuka [The influence of Western culture on the formation of Carpathian Ukraine in the novel «The Sun from the West» by Ulas Samchuk]. *Literaturnyy protses: metodolohiya, imena, tendentsiyi* [Literary process: methodology, names, trends], 17, 55–64 [in Ukrainian].
3. Polishchuk, Ya. (2018). Hibrydna topohrafiya. Mistsya y ne-mistsya v suchasniy ukrayins'kiy literaturi [Hybrid topography: places and non-places in contemporary Ukrainian literature]. Chernivtsi: Knyhy – KhKhH [in Ukrainian].
4. Prats'ovyytyy, V. (2015). Vidtvorennya hlybynnoyi stykhiyi ukrayins'koyi dushi u romani «Choho ne hoyit' ohon'» Ulasa Samchuka [Depicting Ukrainian soul deep element in the novel «What fire doesn't heal» by Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky TNPV imeni Volodymyra Hnatyuka. Literaturoznavstvo* [Scientific Proceedings of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Literary Studies Series], 42, 3–12 [in Ukrainian].
5. Pukhons'ka, O. (2018). Literaturnyy vymir pam'yati [The literary dimensions of memory]. Kyiv: Vydavnytstvo «Akademvydav» [in Ukrainian].
6. Rusnak, I. (2014). Rol' kul'tury y mystetstva v istoriogenezi natsiyi (na materialy literaturno-krytychnykh prats' Ulasa Samchuka) [The role of culture and art in the nation's historygenesis (on the material of literary-critical works of Ulas Samchuk)]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshcheykh navchal'nykh zakladakh* [Humanities Education in Technical Higher Education Institutions], 30, 193–214 [in Ukrainian].
7. Samchuk, U. (1959). Choho ne hoyit' ohon' [What fire doesn't heal]. New-York: Vydavnytstvo «Visnyk» – Orhanizatsiya oborony chotyrok'okh svobod Ukrainy [in Ukrainian].
8. Bachelard, G. (1961). *La Poétique de l'Espace* [The poetics of space]. Paris: Les Presses universitaires de France [in French].

Отримано: 14 березня 2025 року

Прорецензовано: 24 березня 2025 року

Прийнято до друку: 2 квітня 2025 року

email: zorjana.kunch@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-7274>

Researcher ID: Q-8763-2017

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-130-134](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-130-134)Куньч З. Й. Детермінована лексика як важлива риса інтелектуалізації авторського стилю Уласа Самчука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 130–134.

УДК: 81'37:81'373.612.2Самчук

Куньч Зоряна Йосипівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
директор інституту гуманітарних і соціальних наук,
Національний університет «Львівська політехніка»

ДЕТЕРМІНОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ВАЖЛИВА РИСА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ УЛАСА САМЧУКА

Статтю присвячено аналізу детермінованої лексики як важливої ознаки інтелектуалізації авторського стилю Уласа Самчука. Добір фактологічного матеріалу здійснено в Загальному регіонально анотованому корпусі української мови GRAC, де створено підкорпус «Самчук Улас», з якого вибрано 573 цитати з термінами «атом», «електрон», «енергія», «ембріон», «інфекція», «космос», «пульс», «ритм», «стратосфера» та ін. Констатовано, що письменник частотно долучає до тексту своїх художніх творів наукові терміни, які відображають особливості технічного прогресу. Найчастотнішими в нашій вибірці є терміни «атом», «енергія», «пульс», «стратосфера».

Проведено семантико-стилістичний аналіз вибраних цитат, що дало змогу покласифікувати матеріали дослідження відповідно до рівнів детермінування (функційний, лексико-семантичний і семантико-стилістичний). Функційні детермінації позначають актуальні для того часу наукові поняття, сприяючи інтелектуалізації мовлення, виконують певні художні завдання, спричиняють покладений на них за авторським задумом стилістичний ефект. Детермінації лексико-семантичного рівня демонструють проникнення терміна в нове тематичне поле, внаслідок чого детермінована лексема поширює свою семантику. Матеріали дослідження свідчать, що розуміння термінного значення в контекстах лексико-семантичного детермінування увиразнює зміст повідомлення, дає змогу читачеві точніше збагнути глибоку думку автора. Семантико-стилістичні детермінації, взяті в художніх текстах Уласа Самчука, суттєво трансформують своє лексичне значення, виступають у незвичних словосполучках, набувають нових стилістичних відтінків і створюють особливу образність вислову.

Авторський стиль Уласа Самчука характеризують деякі специфічні ознаки, як-от: нагромадження в одній фразі термінів різних терміносистем у складі художніх засобів, повторення в різних контекстах тих самих словосполук: «епоха атому», «доба атому», «пульс життя», «виробити імунітет» та інших. Виявлені в аналізованому матеріалі детермінації органічно входять у художній контекст, відтворюють інтелектуальний рівень епохи і стають важливим компонентом авторського стилю Уласа Самчука.

Ключові слова: термін, детермінування, інтелектуалізація, лексика, семантика, порівняння, метафора.

Zoriana Kunch,
CSc in Philology, Associate Professor,
Director of the Institute of Humanities and Social Sciences,
Lviv Polytechnic National University

DETERMINED LEXIS AS A KEY FEATURE OF THE INTELLECTUALIZATION OF ULAS SAMCHUK'S AUTHORIAL STYLE

This article is dedicated to analyzing determined lexis as a significant feature of the intellectualization of Ulas Samchuk's authorial style. Factual material was selected using the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC), where a subcorpus "Samchuk Ulas" was created. From this subcorpus, 573 citations were extracted, containing terms such as atom, electron, energy, embryo, infection, cosmos, pulse, rhythm, and stratosphere. The study confirms that the writer frequently incorporates scientific terms into his literary texts, reflecting the characteristics of technological progress. The most frequently occurring terms in the analyzed sample are atom, energy, pulse, and stratosphere.

A semantic-stylistic analysis of the selected citations was conducted, allowing for the classification of research material according to different levels of determination: functional, lexico-semantic, and semantic-stylistic. Functional determinations denote scientific concepts relevant to the period, contributing to the intellectualization of the language, fulfilling certain artistic functions, and producing a stylistic effect intended by the author. Lexico-semantic determinations illustrate the penetration of terms into a new thematic field, leading to an expansion of the determined lexeme's semantics. The research materials indicate that understanding the terminological meaning in the context of lexico-semantic determination enhances the clarity of the message and enables readers to grasp the depth of the author's ideas more precisely. As employed in Ulas Samchuk's literary texts, semantic-stylistic determinations undergo significant lexical transformations, appear in unusual word combinations, acquire new stylistic nuances, and create distinctive imagery.

Ulas Samchuk's authorial style is characterized by specific features, such as the accumulation of terms from different terminological systems within a single phrase as artistic devices and the repetition of the same word combinations in various contexts, such as the atomic era, the age of the atom, the pulse of life, to develop immunity, among others. The determinations identified in the analyzed material seamlessly integrate into the literary context, reflecting the intellectual level of the era and becoming an essential component of Ulas Samchuk's authorial style.

Keywords: term, determination, intellectualization, lexis, semantics, comparison, metaphor.

Однією з характерних рис сучасного моворозвитку небезпідставно вважають інтелектуалізацію літературної мови, що зумовлено високим рівнем освіченості сучасного соціуму, значним технологічним прогресом, а також глобалізаційними процесами. Концепти теорії інтелектуалізації літературної мови аналізує Лариса Шевченко, наголошуючи на тенденції «до

піднесення мовної компетенції нації» (Шевченко, 2003: 12–13). Інтелектуалізація літературної мови відображається, серед іншого, у значному зростанні частотності вживання наукових термінів, застосування яких є однією з характерних ознак наукового стилю літературної мови. Проте сьогодні спостерігаємо активне запровадження терміної лексики до інших функційних стилів літературної мови, зокрема й до художнього, що дає підстави говорити про активізацію процесу детермінування та про «лексичну інтеграцію функційних стилів» (Kharchuk, Kunch, Hnatyuk, 2023: 362).

Вивченню детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови присвячували свої наукові розвідки Н. Клименко (Клименко, 2009), Г. Наконечна (Наконечна, 2018), З. Куньч (Куньч, 2024). У науковому доробку сучасних філологів виявляємо дослідження стилістичних можливостей терміної лексики у творах сучасних українських письменників: Ліни Костенко (Яценко, 2000: 30–32; Фаріон, Куньч, Василишин, Микитюк, Ментинська, 2020: 60–110; Пігур, 2020: 59–61; Куньч, 2024: 206–219), Івана Драча (Тиха, 2004: 493–498), Юрія Щербака (Панасюк, 2018: 66–69), Романа Іваничука (Городиловська, 2016: 115–119; Дубинець, 2015: 169–172), Оксани Забужко (Kharchuk, Kunch, Hnatyuk, 2023: 359–372) тощо. Творчість Уласа Самчука під цим кутом зору не була предметом аналізу.

Метою цієї наукової розвідки є дослідити важливий засіб інтелектуалізації авторського стилю Уласа Самчука – використання детермінованих лексем. Задля досягнення цієї мети буде реалізовано такі **завдання**: 1) за допомогою корпусних технологій вибрати цитати з творів У. Самчука, в яких вжито детерміновані лексеми; 2) покласифікувати вибрані цитати відповідно до рівня детермінування; 3) виявити семантико-стилістичні видозміни, спричинені використанням термінів у художньому творі; 4) проаналізувати можливості інтелектуалізації мови завдяки вживанню детермінованих лексем.

Пошук фактологічного матеріалу для дослідження здійснюємо в Загальному регіонально анотованому корпусі української мови (GRAC). У GRAC v.18 ми створили підкорпус «Самчук Улас», до якого ввійшли такі твори: «На білому коні», «Темнота», «Живі струни», «На коні вороному», «На твердій землі», «Втеча від себе» та інші. З підкорпусу вибрано 573 цитати з термінами іншомовного походження *атом*, *електрон*, *енергія*, *ембріон*, *інфекція*, *космос*, *пульс*, *ритм*, *стратосфера* та ін. Проведено семантико-стилістичний аналіз вибраних цитат, що дає змогу покласифікувати матеріали дослідження з урахуванням рівнів детермінування (функційний, лексико-семантичний і семантико-стилістичний). Методика дослідження передбачає також застосування статистичного аналізу, який дає змогу простежити залежність семантико-стилістичних процесів від позамовних чинників та застосувати кількісні параметри для характеристики особливостей авторського стилю письменника.

Вибрані матеріали дають змогу виявити різну частотність використання окремих детермінованих лексем. Деякі взяті до аналізу терміни виявлено лише в кількох цитатах, а інші повторюються в різних творах у кількох десятках цитат з різним семантико-стилістичним наповненням. Яскравою ілюстрацією семантико-стилістичних видозмін, до яких може вдаватися автор у використанні окремих детермінованих лексем, може бути термін *атом*, який у нашій вибірці виявлено 43 рази. Термін, вживання якого набуло особливої актуальності в період середини – другої третини ХХ ст. у зв'язку з відкриттями в галузі фізики, набув поширення поза межами наукового стилю літературної мови. Улас Самчук у своїй художній творчості використовує лексему *атом* майже в половині випадків у її терміновому значенні: «1. Найдрібніша частинка хімічного елемента, що складається з ядра й електронів» (Словник.UA). Отож у таких контекстах йдеться про **функційне детермінування** (Куньч, Наконечна, Микитюк, Булик-Верхола, Теглівець, 2018: 18), яке вносить у художній дискурс певний інтелектуальний струмінь. Частотність цього типу детермінації демонструє, на наш погляд, бажання автора максимально якісно відтворити мовну реальність, комунікативні особливості тогочасного освіченого суспільства, яке охоче підхопило з наукової сфери актуальний термін і оперує ним у своєму повсякденні, а також, безумовно, вказує на особливості творчої манери письменника. Приміром, Улас Самчук використовує функційну детермінацію *атом* у таких цитатах:

А) «У всесвіті, кажуть, немає відірваних явищ. У цьому кожному комі виконує свою світову роль. *Атоми взаємодіють*» («Чого не гоїть вогонь», 1958)¹ – навівши відому наукову істину, автор образно поширює її на всі матеріальні й нематеріальні явища, які можливі у всесвіті, а розуміння термінового значення лексеми увиразнює зміст повідомлення й створює яскравий стилістичний ефект;

Б) «Я цікавий, як могли звичайні *механічні атоми* зкластися у таке вишукане, живе зорове враження» («На твердій землі», 1966) – автор начебто вдається до тлумачення будови матерії, але лише для того, щоб акцентувати на незвичайності, вишуканості зорових вражень; виникає виразний контраст, який надає вислову певної експресії;

В) «Люди, що роблять сучасне. Будинки, дороги, *комп'ютери*, *джети*, *телевізори*. Влізати до *атому*. Летять поза землею» («На твердій землі», 1966) – вживши низку наукових термінів, які активно почали вриватися в тодішній комунікативний простір, автор яскраво відтворює нові мовні реалії; осучаснює, інтелектуалізує мовлення, а поєднання терміна *атом* з дієсловом *влізати*, яке має відтінок розмовності і в науковому стилі не може сполучатися з цим терміном, наповнює контекст іронічно-гумористичним звучанням.

Можемо констатувати, що функційні детермінації в художньому контексті не сприймаються як щось чужорідне і «не дають приводу для перетворення художнього твору з його специфікою у твір науковий» (Куньч, Фаріон, Микитюк, Городиловська, Харчук, 2019: 149), а відображають інтелектуальний рівень епохи й сприяють досягненню конкретних художніх завдань. Відтак навіть функційні детермінації можуть спричинювати покладений на них авторським задумом стилістичний ефект. Розгляньмо на прикладі такої цитати: «Тисячоліття, мов дикі гуси ключами, відлітають в невідоме, а людина, мов би на місці, дарма що *сягає до глибини атома*. Вона не може відкрити саму себе ...» («Втеча від себе», 1982). Помічаємо, що автор через зіставлення досягнень людства в науковій сфері (*сягає до глибини атома*) з можливостями людини в самопізнанні (*не може відкрити саму себе*) досягає контрастного ефекту, що, безумовно, викличе емоційну реакцію читача.

Часто функційні детермінації Улас Самчук використовує у функції порівняння, що дає йому можливість акцентувати «на якійсь особливості предмета чи явища через зіставлення з іншим предметом чи явищем, де ця особливість виступає дуже яскраво» (Куньч, 2023: 200). Приміром, у цитаті «Життя в усій своїй родині, життя близьких, життя країни, з якою походити, життя взагалі скупчилось в цій одній точці, *ніби електрони в ядрі атома*, і в них відчувалася страшна дія сили» («Темнота», 1955). Автор порівнює родинні стосунки і загалом життя з рухом електронів у ядрі атома, маючи на меті,

¹ Тут і далі в дужках вказуємо назву твору та рік публікації.

очевидно, проілюструвати надзвичайну просторову обмеженість, позаяк ці елементарні частинки настільки малі, що їх неможливо побачити, проте вони перебувають у постійному русі, взаємодії.

Загалом можна констатувати, що використання в ролі компаратора детермінованих лексем передбачає досконале розуміння їхнього термінового значення, це насамперед важливо для осмислення глибокого авторського задуму, позаяк саме на ньому базується досконале сприйняття суті порівнюваного об'єкта (Куньч, 2024: 143).

Друга група цитат у вибраному матеріалі ілюструє **детермінування лексико-семантичного рівня**, за якого термін виходить за межі своєї терміносистеми і проникає в інше тематичне поле, найчастіше в суспільно-політичний контекст. Внаслідок цього детермінована лексема поширює свою семантику, і цей процес зафіксовано в загальномовних словниках. У цитатах з детермінованою лексемою *атом*, приміром, це випадки вживання цієї лексеми в другому, переносному значенні, зафіксованому в тлумачному словникові: «2. *перен.* Найменша частинка чого-небудь» (Словник.UA): «На ліжку з тобою інше живе тіло, яке не лишень смердить давно не мітим брудом та є врожайним розсадником вошви, але також блискучим знаряддям «сипки», що Іван відчуває також кожним атомом свого немитого тіла» («Втеча від себе», 1982). Внаслідок використання терміна *атом* у контексті будови людського немитого тіла, актуалізується сема 'найменша частинка', а підсилена займенником *кожний* детермінована лексема *атом* набуває семантики 'надзвичайної чутливості завдяки численності відчуттів' і створює особливий стилістичний ефект.

Чимало прикладів у вибраному матеріалі ілюструють детермінування лексико-семантичного рівня лексеми *пульс* – «2. чого, який, *перен.* Ритм, темп чого-небудь (перев. стосовно життя, епохи і т. ін.)» (Словник.UA): «Ось вам моя критика: Ваші слова насичені чимось живим. У них б'є *пульс!*» («Юність Василя Шеремети», 1946); «Його пульс і ритм синхронно діє з *пульсом і ритмом всього космосу*, так що якщо іноді тратиться відчуття земного і видається разом, ніби це все висить у просторі і зі сланеною швидкістю кружляє довкола якогось центрального фокуса» («На твердій землі», 1966). На семантику лексеми *пульс* у наведених прикладах нашаровується також усвідомлення того, що відчуття пульсу засвідчує життєздатність живого організму («Ваші слова насичені чимось живим. У них б'є *пульс!*»; «це все <...> кружляє довкола якогось центрального фокуса»). Отож звернімо увагу, що розуміння термінового значення слова в контекстах лексико-семантичного детермінування увиразнює зміст повідомлення, дає змогу читачеві точніше збагнути глибоку думку автора.

На **семантико-стилістичному рівні детермінування** термін зазнає певних семантичних видозмін і стає складником художнього засобу (тропа, стилістичної фігури) (Куньч, 2024: 211). Зазвичай лексикографічні праці цих трансформацій не фіксують, їх найчастіше можна зараховувати до особливостей авторської манери письменника, саме тому детерміновані лексеми цього типу становлять найбільший інтерес і «вимагають особливо уважного ставлення до себе» (Карпова, 1967: 49).

Семантико-стилістичні детермінації суттєво трансформують своє лексичне значення, виступають у незвичних словосполучках й створюють особливу образність вислову. Приміром, у таких цитатах:

А) «Чи ви помітили, що змішавши любов і ненависть, ви можете створити *новий атом доброчинності*» («На твердій землі», 1966) – у цьому контексті лексема *атом* входить до складу метафори *атом доброчинності*; сучасна освічена людина розуміє, що атом як елементарна частинка речовини складається з позитивно заряджених протонів і негативно заряджених електронів, і саме на цьому базується художній образ, який створив Улас Самчук: хоча вони й нематеріальні, поняття-антагоністи *любов* і *ненависть* витворюють *новий атом доброчинності*;

Б) «Душа його *розкладалася на атоми*» («Кулак», 1935) – читач, безумовно, розуміє, що душа – це нематеріальна, духовна частина людської істоти, тому «матеріалізація» її (*розкладалася на атоми*) символізує той біль і страждання, які людина відчуває фізично;

В) «Бачимо вірно, що діло організації емігрантської літератури в *стратосфері таборів*, явище позитивне, формує, розумне і його ініціаторам – честь і слава» («Плянета ДіПі: нотатки й листи», 1948) – метафора у *стратосфері таборів* завдяки детермінованій лексемі *стратосфера*, термінне значення якої «Шар атмосфери, розміщений на висоті від 8–16 до 45–55 км над рівнем моря. Земна атмосфера складається з трьох головних шарів – тропосфери, стратосфери та іоносфери» (Словник.UA), дає змогу усвідомити специфічність середовища, в якому формується емігрантська література, адже як і атмосфера, яка складається з різних шарів, середовище перебування відіграє важливу роль у житті письменника;

Г) «Це належить до заповідей нашого завдання. З цього складається наш центр життя. *Електрони й протони нашого атома*. Ми знали це і в нас не раз душа боліла» («На коні вороному», 1974) – надзвичайно глибока метафора, яку Улас Самчук витворив у наведеній цитаті, потребує певних інтелектуальних зусиль для досконалого її сприйняття: *нанаший* (батьківський) *атом*, який становить єдність позитивного й негативного (*протони й нейтрони*, з яких складається ця найдрібніша частинка речовини), становить основу, центр життя народу, нації; а поєднання діалектизму (*нанаший*) і наукового терміна (*атом*), неможливе в умовах наукового стилю мови, стає досконалим епітетом, який вносить у контекст яскраву експресію.

Д) «Вона [культурна істота – З. К.] вмирала. Але вмирала не лишень вона, *вмирала її орбіта, сузір'я, квіти, річі, повітря, атоми*. Вмирала її золото, сліпуча середина, її соняшні *спектри*, її сні та візії. Вона була тяжко хвора хворобою *епохи*, довголіттям, навершенням давності, посиленням розширенням *мозкових функцій*, згорянням *пульсу й крові...*» («На твердій землі», 1966) – сполучення дієслова *вмирати* з детермінованими лексемами (*орбіта, сузір'я, атом, спектр*) та із загально-вживаними словами (*квіти, річі, повітря, сні*), які зазвичай із цим дієсловом не поєднуються, метафорично підсилюють семи 'перестати існувати', 'безслідно зникати', а лексичний повтор, який актуалізує лексему *вмирати*, чинить виразний експресивний вплив на читача.

У наведеній вище цитаті спостерігаємо також таку важливу рису авторського стилю Уласа Самчука, як нагромадження термінів різних терміносистем в одній фразі, що супроводжується долученням їх до складу різних художніх засобів, що надає вислову особливого образного звучання та сприяє досягненню емотивного впливу на читачів. Наведимо ще кілька прикладів:

А) «Нація Гете, Бетховена, *нація*, що знайшла *стежку до атома*, що *розв'язує проблему шляхів між планетами*, що після стародавніх греків, можливо, найсильніша в *ділянці трансцендентного мислення*, – дійшла до цього ось істинно *апокаліптичного кінця*» («Чого не гоїть вогонь», 1958) – у цій цитаті виявляємо фізичні (*атом*), астрономічні (*планета*),

філософські (*трансцендентне мислення*), богословські (*апокаліптичний*) терміни, що не лише засвідчує високий інтелектуальний рівень автора, але й демонструє вдале впітання детермінованих лексем у художній контекст.

Б) «У пересиченій брудними ідеологіями атмосфері відкривалися поволи двері епохи атома, закритої еїли найменших частинок природи, яка гармонійно синхронізувалася з виступом на сцені будучи найбільших інфузорних людських мас, які заповнювали концентраційні табори, катинські ями, тисячі дивізій армій в ім'я безконечного щастя майбутнього і, безконечного нещастя сучасного» («На білому коні», 1965) – до складу художніх засобів, якими насичено цей уривок, увійшли фізичні, біологічні, політичні, театральні терміни, які посилюють інтелектуальність художньої мови, завдяки виразним семантичним трансформаціям вони актуалізують за задумом автора певні семи і чинять значний експресивний вплив на читача.

Часте використання детермінацій в художньому дискурсі може спричинювати появу типових словосполук, притаманних і для стилю певного автора, і для мововжитку загалом. Приміром, авторський стиль Уласа Самчука характеризують такі часто повторювані словосполучення з детермінованими лексемами: *епоха атому* («Кінчалася епоха пороку і надходила епоха атому» («Живі струни», 1976); «Гряде епоха атому» («П'ять по дванадцять», 1954)); *доба атому* («Це доба атому, Фау-3, Об'єднаних Націй, глобальних воєн, надглобальних проєктів» («Плянета ДіПі: нотатки й листи», 1948); «Але Лесич вартий уваги. Поет думки, часто трагічної, як ось в «Напередодні», насиченої знаками апокаліпсису *добы атому*» («Плянета ДіПі: нотатки й листи», 1948)); *пульс життя* («Може це справді окам'янілі спільваки п'яного матроса, які посувають у невідкриту будучу свідчення того, «що гордо збільшує чоло», що розвіває «соняшно-пурпуровими», що в згарі кривого неба махає жорстоке своє перо і на скронях, б'ючих *пульсом живого життя*, скронях нашої плянети, виписує правду «гордо піднятим чолом»» («Кулак», 1935); «Шруби, крани, шестерні, молоти. – «Візьмемо, – каже, – буран революції СРСР, вложимо *пульс життя* Америки і зробимо над дорученою роботою, як хронометр!»» («Темнота», 1955)); *виробити імунітет* («Ваш дядько виробив собі там [у спілці письменників – З. К.] особливий *імунітет*» («Втеча від себе», 1982); «Як я вже описала зрозуміла, *виробив* не лише *імунітет*, а й особливу спритність поведінки ... Гостре відчуття у коливанні він ліній партії, вождів, а головне – головного, від якого залежало шкірне дихання» («Втеча від себе», 1982)) та інші.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу досягнення інтелектуалізації авторського стилю Уласа Самчука завдяки використанню детермінованих лексем, наголосимо, що письменник частотно долучає до тексту своїх художніх творів наукові терміни, які можна вважати прикметою епохи, позаяк вони відображають особливості технічного прогресу. Деякі взяті до аналізу терміни виявлено поодинокі, а інші повторюються в різних творах у кількох десятках цитат з різним семантико-стилістичним наповненням. У нашій вибірці найчастотнішими є терміни *атом*, *енергія*, *пульс*, *стратосфера*.

Досліджуваний матеріал дає змогу виявити детерміновані лексеми трьох рівнів: функційні, лексико-семантичні й семантико-стилістичні. Функційні детермінації відображають актуальні для того часу наукові поняття, сприяючи інтелектуалізації мовлення, виконують певні художні завдання й спричинюють емотивний вплив на читача. Відтак вони мають здатність чинити покладений на них авторським задумом стилістичний ефект.

Детермінації лексико-семантичного рівня демонструють проникнення терміна в нове тематичне поле, найчастіше в суспільно-політичний контекст. Внаслідок цього детермінована лексема поширює свою семантику, що відображено в загальномовних словниках. Проте матеріали дослідження свідчать, що розуміння термінового значення слова в контекстах лексико-семантичного детермінування увиразнює зміст повідомлення, дає змогу читачеві точніше збагнути глибоку думку автора.

Семантико-стилістичні детермінації, вжиті в художніх текстах Уласа Самчука, суттєво трансформують своє лексичне значення, виступають поза межами наукового стилю літературної мови в словосполученнях зі стилістично маркованими лексемами (діалектизмами, розмовними словами), набувають нових стилістичних відтінків й створюють особливу образність вислову.

Констатуємо, що в контексті нашого дослідження авторський стиль Уласа Самчука характеризують такі специфічні ознаки, як нагромадження в одній фразі термінів різних термінологічних систем, що супроводжується долученням їх до складу різних художніх засобів, використання часто повторюваних, «улюблених» словосполук: *епоха атому*, *доба атому*, *пульс життя*, *виробити імунітет* та інших.

Виявлені в аналізованому матеріалі детермінації органічно входять у художній контекст, відтворюють інтелектуальний рівень епохи і стають важливим компонентом індивідуального авторського стилю Уласа Самчука.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному опрацюванні художніх засобів у творах Уласа Самчука, аналізі семантико-стилістичних детермінацій у їхньому складі, а також у вивченні під цим кутом зору творів сучасних українських письменників.

Література:

1. Генеральний регіонально анований корпус української мови. GRAC. URL: <https://www.uacorporus.org/Kyiv/ua>.
2. Городиловська Г. Медичні терміни як складова ідіостилу Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 2016. № 842. С. 115–119.
3. Дубинець О. Військова лексика в романі Р. Іваничука «Мальви». *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Серія: *Філологія*, 2015. № 73. С. 169–172.
4. Карпова В. Термін і художнє слово. Київ: Наукова думка, 1967. 132 с.
5. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. *Studia Linguistica*, 2009. Вип. 3. С. 100–107.
6. Куньч З. Й. Детермінування як джерело семантичних модифікацій. *Wroclawska ukrainistyka. Lingua. litterae. Sermo II*. Siedlce: IKR[i]BL, 2024. С. 133–148.
7. Куньч З. Й. Детермінування як чинник інтелектуалізації українського мовного простору. *Український смисл: збірник наукових праць* / І. С. Попова (гол. ред), 2024. Вип. 1. С. 86–94. DOI: <https://doi.org/10.15421/462409>.
8. Куньч З. Й. Стилістична роль детермінованої лексики в публіцистичному стилі (на матеріалі статті Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2024. No 1 (27). С. 206–219. DOI: <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2024-1-27-14>.
9. Куньч З. Й. Стилістична роль детермінологізмів у складі порівнянь (на матеріалі повісті Богдана Лепкого «Мотря»). *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2023. № 1 (25). С. 191–204. DOI: <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2023-1-25-14>.

10. Наконечна Г. В. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна : конкретизація лексико-семантичних парадигм : монографія* / З. Й. Куньч та ін. Львів: Галицька видавнича спілка, 2018. С. 11–37.
11. Панасюк К. Військова термінологія в романі Юрія Щербака «Зброя судного дня». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 2018. № 890. С. 66–69.
12. Пігур М. В. Детермінологізація лексики в художньому тексті (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Science and Education a New Dimension. Philology*, 2020. No VIII(65), Issue 217. С. 59–61.
13. Словник.UA. URL: <https://slovnuk.ua/index.php>.
14. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм : монографія / З. Й. Куньч, Г. В. Наконечна, О. Р. Микитюк, С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець. Львів: Галицька видавнича спілка, 2018. 180 с.
15. Термінологічна актуалізація української мовної дійсності : монографія / І. Д. Фаріон, З. Й. Куньч, І. П. Васишин, О. Р. Микитюк, І. Б. Ментинська. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.
16. Тиха Л. Термінологічна лексика як компонент метафоричних конструкцій (на матеріалі поезій Івана Драча). *Вісник Львівського університету*, 2004. Вип. 34. Ч. І. С. 493–498.
17. Українська реальність крізь призму терміна : монографія / З. Й. Куньч, І. Д. Фаріон, О. Р. Микитюк, Г. П. Городиловська, Л. В. Харчук. Львів : Львівська політехніка, 2019. 232 с.
18. Шевченко Л. І. Концепти теорії інтелектуалізації літературної мови в контексті розвитку стилю масової інформації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 2003. Вип. 7. С. 3–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2003_7_3.
19. Яценко Н. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко. *Дивослово*. 2000. № 3 (517). С. 30–32.
20. Kharchuk L., Kunch Z., Hnatyuk M. Research of Medical Terms-substantives in O. Zabuzhko's Artistic Works on the Basis of the Text Corpus. *CEUR Workshop Proceedings*, 2023. Vol. 3396. P. 359–372.

References:

1. Dubynets', O. (2015). Viys'kova leksyka v romani R. Ivanychuka «Mal'vy» [Military vocabulary in R. Ivanichuk's novel «Mallows»]. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Philology*, 73, 169–172 [in Ukrainian].
2. Farion, I. D., Kun'ch, Z. J., Vasylyshyn, I. P., Mykytiuk, O. R., Mentynska, I. B. (2020). Terminolohichna aktualizatsiia ukrains'koi movnoi dijsnosti [Terminological actualization of the Ukrainian linguistic reality]. Lviv, Halytska Vydavnycha Spilka Publ. [in Ukrainian].
3. Heneral'nyy rehional'no anotovanyy korpus ukrayins'koyi movy [General regionally annotated corpus of the Ukrainian language]. GRAC. URL: <https://www.uacorporus.org/Kyiv/ua>.
4. Horodylovs'ka, H. (2016). Medychni termini yak skladova idiostylu Romana Ivanychuka [Medical terms as a component of Roman Ivanichuk's idiosyle]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika». Seriya «Problemy ukrayins'koyi terminolohiyi»* [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of Ukrainian Terminology»], 842, 115–119 [in Ukrainian].
5. Karpova, V. (1967). *Termin i khudozhnye slovo* [The term and artistic word]. Kyiv: Naukova dumka Publ. [in Ukrainian].
6. Kharchuk, L., Kunch, Z., Hnatyuk, M. (2023). Research of Medical Terms-substantives in O. Zabuzhko's Artistic Works on the Basis of the Text Corpus. *CEUR Workshop Proceedings*, 3396, 359–372 [in English].
7. Klymenko, N. F. (2009). Terminuvannya i determinuvannya v protsesakh intelektualizatsiyi suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Termination and determination in the processes of intellectualization of the modern Ukrainian language]. *Studia Linguistica*, 3, 100–107 [in Ukrainian].
8. Kun'ch, Z. Y. (2023). Stylistychna rol' determinolohizmiv u skladi porivnyan' (na materialy povisti Bohdana Lepkoho «Motrya») [The stylistic role of determinologisms in the composition of comparisons (on the material of Bohdan Lepky's story "Motrya")]. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, № 1 (25), 191–204. DOI: <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2023-1-25-14> [in Ukrainian].
9. Kun'ch, Z. Y. (2024). Determinuvannya yak chynnyk intelektualizatsiyi ukrayins'koho movnoho prostoru [Determination as a factor of intellectualization of the Ukrainian language space]. *Ukrayins'kyi smysl: zbirnyk naukovykh prats'* [Ukrainian meaning: a collection of scientific papers]. Popova I. S. (hol. red), 1, 86–94. DOI: <https://doi.org/10.15421/462409> [in Ukrainian].
10. Kun'ch, Z. Y. (2024). Determinuvannya yak dzherelo semantichnykh modifikatsiy [Determination as a source of semantic modifications]. *Wroclawska ukrainistyka. Lingua. litterae. Sermo II*. Siedlce: IKR[i]BL, 133–148 [in Ukrainian].
11. Kun'ch, Z. Y. (2024). Stylistychna rol' determinovanoyi leksyky v publitsystychnomu styli (na materialy staty Liny Kostenko «Humanitarna aura natsiyi, abo Defekt holovnoho dzerkala») [The stylistic role of deterministic vocabulary in journalistic style (based on the material of Lina Kostenko's article «The humanitarian aura of the nation, or the Defect of the main mirror»). *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 1 (27), 206–219. DOI: <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2024-1-27-14> [in Ukrainian].
12. Kun'ch, Z. Y., Farion, I. D., Mykytiuk, O. R., Horodylovs'ka, H. P., Kharchuk, L. V. (2019). *Ukrayins'ka real'nist' kriz' pryzmu termina* [Ukrainian reality through the prism of the term]. L'viv: L'viv's'ka politekhnika Publ. [in Ukrainian].
13. Kun'ch, Z. Y., Nakonechna, H. V., Mykytiuk, O. R., Bulyk-Verkhola, S. Z., Tehlivets', Yu. V. (2018). *Teoriya termina: konkretizatsiya leksyko-semantichnykh paradyhm: monohrafiya* [Term theory: specification of lexical-semantic paradigms: monograph] L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka Publ. [in Ukrainian].
14. Nakonechna, H. V. (2018). Terminolohizatsiya i determinolohizatsiya: stupin' opratsyuvannya y vektory rozvytku. [Terminologicalization and determinologicalization: the degree of development and vectors of development]. In Kun'ch, Z. J., Nakonechna, H. V., Mykytiuk, O. R., Bulyk-Verkhola, S. Z., Tehlivets', Yu. V. (2018). *Teoriia termina: konkretizatsiya leksyko-semantichnykh paradyhm* [Term theory: specification of lexical-semantic paradigms] (s. 11–37). Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka Publ. [in Ukrainian].
15. Panasyuk, K. (2018). Viys'kova terminolohiya v romani Yuriya Shcherbaka «Zbroya sudnoho dnia» [Military terminology in Yuriy Shcherbak's novel «Doomsday Weapons»]. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of Ukrainian Terminology»*, 890, 66–69 [in Ukrainian].
16. Pihur, M. V. (2020). Determinolohizatsiya leksyky v khudozhn'omu teksti (na materialy tvoriv Liny Kostenko) [Determinologicalization of vocabulary in the artistic text (based on the works of Lina Kostenko)]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VIII(65), 217, 59–61 [in Ukrainian].
17. Shevchenko, L. I. (2003). Kontsepty teoriiy intelektualizatsiyi literaturnoyi movy v konteksti rozvytku stylu masovoyi informatsiyi [Concepts of the theory of intellectualization of the literary language in the context of the development of mass information style]. *Aktualni problemy ukrainskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka* [Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice], 7, 3–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2003_7_3 [in Ukrainian].
18. Slovnuk.UA. URL: <https://slovnuk.ua/index.php> [in Ukrainian].
19. Tykha, L. (2004). Terminolohichna leksyka yak komponent metaforychnykh konstruktiv (na materialy poeziy Ivana Dracha) [Terminological vocabulary as a component of metaphorical constructions (based on Ivan Drach's poems)]. *Visnyk L'viv's'koho universytetu* [Bulletin of Lviv University], 34, I, 493–498 [in Ukrainian].
20. Yatsenko, N. (2000). Viys'kova leksyka v istorychnykh romanakh Liny Kostenko [Military vocabulary in Lina Kostenko's historical novels]. *Dyvoslovo* [Miraculous], 3, 517, 30–32 [in Ukrainian].

Отримано: 30 травня 2025 року

Прорецензовано: 12 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: galynka111@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3241-1889>

Researcher ID: NNG-1531-2025

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-135-138](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-135-138)

Мартинюк Г. В. Фронтір і трансформація героя в романі Уласа Самчука «Куди тече та річка». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 135–138.

УДК: 821.161.2.09

Мартинюк Галина Володимирівна,кандидатка філологічних наук, докторантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки**ФРОНТИР І ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕРОЯ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА
«КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА»**

У статті досліджується роман Уласа Самчука «Куди тече та річка» як зразок фронтірної прози, в якій простір, ідентичність та моральна свідомість героя формуються в умовах перехідного стану. Простір Волині в романі виступає не лише географічною, а й символічною межею між традиційним і модерним світами. Простежено, як фронтір впливає на трансформацію героя: через мовні, моральні та просторові конфлікти, через переїзд, а також через предмети дому – піч, скриню, хату – як маркери первинної ідентичності. Розглянуто тему війни як майбутнього фронтіру, який присутній у свідомості персонажів ще до її початку. Володька змальовується як герой на межі – між селом і містом, між дитинством і дорослістю, між мовами, цінностями, системами. Особлива увага приділена внутрішньому фронтіру героя – його моральним виборам, кризі ідентичності, розчиненні зв'язку з родом. Доведено, що роман Самчука моделює не статичний образ героя, а процес становлення суб'єкта у фронтірному середовищі, що робить твір релевантним у сучасному літературознавчому дискурсі.

Ключові слова: фронтір, трансформація героя, Самчук, Волинь, ідентичність, культурна межа, хата, війна.

Halyna Martyniuk,

Candidate of Philological Sciences,

Doctoral Student at the Department of Literary Theory and World Literature,
Lesya Ukrainka Volyn National University**THE FRONTIER AND THE TRANSFORMATION OF THE HERO IN ULAS SAMCHUK'S NOVEL
«WHERE THE RIVER FLOWS»**

This article explores Ulas Samchuk's novel «Where the River Flows» as an example of frontier prose, in which space, identity, and moral consciousness of the protagonist are shaped under conditions of transition. The Volyn region in the novel is depicted not only as a geographical location but also as a symbolic boundary between traditional and modern worlds. The analysis traces how the frontier influences the transformation of the protagonist – through linguistic, moral, and spatial conflicts, through relocation, as well as through domestic objects such as the stove, chest, and house, which serve as markers of primary identity. The theme of war is examined as a future frontier that exists in the characters' consciousness even before it begins. The protagonist, Volodka, is portrayed as a liminal figure – between village and city, childhood and adulthood, languages, values, and social systems. Particular attention is given to his inner frontier: moral choices, identity crisis, and the dissolution of ancestral connection. The study concludes that Samchuk's novel presents not a static image of a hero but a dynamic process of subject formation within a frontier environment, making the text highly relevant in the context of contemporary literary studies.

Keywords: frontier, hero's transformation, Samchuk, Volyn, identity, cultural boundary, house, war.

Постановка проблеми. Роман «Куди тече та річка» – перша частина трилогії «Волинь» Уласа Самчука – є однією з найбільш виразних спроб художньо осмислити становлення українського суб'єкта у ХХ столітті, коли процес формування ідентичності відбувався в умовах історичних зламів і динамічних культурних меж. Волинський простір у творі постає як багатовимірне пограниччя – простір зустрічі культур, традицій, політичних систем, у якому герой опиняється перед екзистенційними, національними та цивілізаційними викликами.

Попри активне дослідження творчості Уласа Самчука, зокрема з погляду національного самоствердження, автобіографічності, філософії дії, фронтірна інтерпретація його прози залишається малорозробленою або відсутньою. Водночас поняття «фронтіру» як динамічного простору взаємодії, конфлікту та зміщення меж відкриває нові можливості для прочитання «Волині». Такий підхід дає змогу виявити, яким чином рухомість кордону (територіального, культурного, психологічного) стає визначальною ознакою твору та ключем до розуміння особистості героя й наративної логіки Самчукової саги. Зрештою, життя Уласа Самчука визначалося саме кордоном (як рухомим, так і сталим) – адже перетинав він його безліч разів, і тричі – нелегально. Ба більше, перспективність застосування категорії фронтіру зростає і з огляду на тривалість воєнних дій, а відтак – змін і змінності кордонів у теперішньому часі, появи перехідних і буферних зон, закріплення явищ міграції, зростання ролі прикордоння (Бондарева, 2022; Ідентичності, 2023). Давно на часі й уточнення дефініцій «волинський»/«волинсько-поліський текст», у чому також сприятиме фронтірний погляд на творчість автора (Моклиця, 2017).

Аналіз досліджень і публікацій. Знаковими для розуміння можливостей теорії фронтіру на українському ґрунті є дискусія групи дослідників, опублікована в «Україні Модерній» ще в 2011 році (Каппелер, Кравченко, Вульф, Плохій та ін., 2011). У цьому випуску була вперше надрукована українською мовою і доповідь автора теорії, американського історика Фредерика Тернера «Значення фронтіру в американській історії» (1893). За цей час вивчення фронтіру вийшло за межі історичних студій і наблизилося до трактування цієї теорії як соціокультурного феномена (Колінько, 2017), хоч і водночас

ускладнилося появою обширної і не завжди конкретизованої методології. Так, «умовна географія» і «символічне освоєння простору» є предметом мистецьких розвідок Ярослава Поліщука (Полішук Я., «Гібридна топографія», 2018; «Фронтирна ідентичність. Одеса ХХ століття», 2019). Однак в українському літературознавстві фронтирна проблематика залишається опрацьованою фрагментарно (Кулакевич, 2019), хоч і перші тексти, в яких започатковане «художнє осмислення фронтиру» почали з'являтися вже в 20-30х рр. ХХ ст.

Деякі дослідники звертали увагу на роль пограниччя в українській літературі, зокрема, в контексті творчості Уласа Самчука. Зокрібно, у статті «Між хутором і світом: трикнижка «Ost» Уласа Самчука» В. Василенко розглядає жанрову природу трилогії «Ost» у взаємозв'язку з концепцією «великої літератури» та ідейно-естетичними поглядами автора (Василенко, 2020).

Мета цієї розвідки – простежити, як фронтір – просторовий, культурний, екзистенційний – впливає на формування і трансформацію героя в романі «Куди тече та річка».

Виклад основного матеріалу. Як зауважує О. Бондарева, метафори «сірої зони» та «лінії розмежування» стають визначальними для формування нових літературних універсалій, перетворюючи ці метафоричні зони на реальні місця розгортання новітньої дистопії та одночасно на майданчики культурної дипломатії (Бондарева, 2022: 20). Такою новою універсалією став і фронтір – як територія рухомого кордону, який, згідно зі спостереженнями М. Колінько, може бути хаотичним, нерегламентованим і навіть чужорідним (Колінько, 2017: 99).

У літературознавчому переосмисленні фронтиру базовим залишається аналіз просторових характеристик: межі, рух, контактні зони, де відбувається взаємодія різних культур та ідентичностей, тобто з'ясування *топології фронтиру*. Ще один важливий елемент – його *герой*, тобто персонаж, який перебуває на межі двох (або більше) світів, середовищ, часто виступаючи як посередник між ними. Як наслідок, відбувається формування специфічної *ідентичності* персонажа – через взаємодію з іншими культурами та середовищами.

У трилогії «Волинь» простір виступає не просто тлом для подій, а самодостатнім структурним елементом, який формує життєвий світ героя, впливає на його ідентичність і фіксує ключові історичні злами. Волинь у романі – це типове фронтирне, тобто рухоме в усіх сенсах прикордоння, яке акумулює як конфлікти, так і потенційні трансформації: між Заходом і Сходом, між католицизмом і православ'ям, між традиційною селянською культурою та модерністськими й урбаністичними імпульсами початку ХХ століття та ін.

Автор детально змальовує географію Волині (де-факто – Малого Полісся), створюючи її фізичний образ. Тож у тексті регулярно з'являються ліси, річки, поля, дороги, населені пункти з їх точними назвами, розташуваннями і навіть найвідомішими локаціями, урочищами, описані кліматичні умови. Така топографічна конкретність створює ефект майже документального відтворення. Однак у цьому описі простору прочитується й інша, екзистенційна та ідеологічна «географія»: місце, де розгортаються події трикнижки, є простором вічного переходу; спробою втримати, зберегти безпечне місце в часи втрати, адже прикордоння – це не лише територія контакту, а й зона історичної пам'яті та конфлікту.

Тож фронтір Волині вже навіть у першій книзі «Куди тече та річка» – це ще й місце зіткнення колоніальних практик (польських, радянських, австро-угорських і навіть німецьких) та неопору українців. Простір роману пронизаний напругою між селянами і представниками державної, фактично окупаційної влади. Показовий епізод у цьому контексті – купівля землі селянами в поміщика або ж контакт із чужими – москалями чи німецькою розвідкою, євреями. Саме територіальна локалізація подій та зіткнення з чужинським «іншим» уможлиблює прочитання Волині як простору конфлікту. Різні культурні і політичні вектори (український, польський, радянський) зіштовхуються й актуалізують питання: «Хто я?», «Де я?» і «На чьому я бої?». Так виникає фронтирна напруга – коли «свій» простір мусить захищатися або трансформуватися, щоб вистояти: «*Усе то було сказано, звичайно, по-російськи, по-панськи*». Панок інакше говорити не може, але дядьки до такого, звісно, давно звикли. Де ж є такі пани, щоб говорили по-людськи» (Самчук, 1932). Відбувається і лінгвістичне зіткнення: мовна непроникність, відчуження, приниження. Те, що для родини Довбенків «нормальне» – українська мова, земля, звичай, – це виявляється нижчим у чужій ієрархії.

Фронтирний простір зчитується вже в назві першої частини трилогії «Куди тече та річка». Природна межа, яка має дещо містичний характер, відіграє роль «границі», за якою в уяві дітей відбувається щось таємниче. Малий Володька часто запитує, куди вона тече, а дорослі розповідають історії, зрощуючи реальне з вигаданим. Бажання Володьки побачити, куди тече річка, дійти до моря, в яке вона впадає – це своєрідна ініціація і спосіб дорослішання через пізнання світу за межею: «*а що, коли б отак піти за водою? Отак усе лугом та лугом... І куди б зайшов?*» (Самчук, 1932).

Особлива локація для героїв Самчука – це дім, який наділений силою і захистом. І водночас це те місце, де формується ідентичність. Простір хати, подвір'я, хутора – це внутрішній континуум, що протистоїть усьому «великому світу». Герої часто вертаються до образу дому як до осердя стабільності. У такому розумінні домашній простір – це «внутрішній фронтір», що зберігає національну ідентичність у часи змін. Хата, піч, скриня – його маркери безпеки, незважаючи на те, що саме там дітей чекає суворе батьківське виховання, недоїдання і бідність. Саме біля печі Володька слухає казки, історії, мовчки споглядає дідову постать, а в маминій скрині – разом із братом знаходить книжки, отримуючи в такий спосіб перші культурні коди: «*він знов лізе до маминої скрині і знаходить там купу «Листів Почаївських», а при тому «Життя святих», преподобного Іова Залізо Почаївського, що чуда творив...*» (Самчук, 1932). Безпечним є і ліс, де проводять свій час діти: «*ліс для них, що бур'ян для курчат*», його навіть називають своїм: «*так ото посунуться, як сказано, в той їх ліс*» (Самчук, 1932), хоч і водночас – це територія досвіду, ризику й посвячення. Особливим топосом є і поле, яке постає і як місце праці, а, отже, як джерело життя, і як утілення зв'язку поколінь. Усі ці топоси наділені екзистенційною глибиною та функціонують не лише як маркери фронтирності: вони надають простору Волині сакрального звучання і наближують цей текст не так до волинської, як до волинсько-поліської його природи.

У центрі Самчукового фронтиру знаходиться герой із особливим екзистенційним досвідом – дорослішання в умовах культурної, соціальної та національної нестабільності. Спершу Володька Довбенко – свідок протистояння і змін між світом людини й природи («*Колись тією долиною текла річка, та висохла. Вирубали ліс, висохла і річка...*») (Самчук, 1932). Тут Володька ще не рефлексує над ідентичністю, не вибирає, а належить – світові, ще не розірваному між полюсами. Його

буття – це єдність із природою, землею, звуками і ритмами села, а світ вимірюється тим, кому належать поля: «*Їдуть так далі і далі, минають поля, Володько знає, кому котре належить, це ось Михалкове, то знов Григорчукове, далі Михтодове. Межі зарослі різним квіттям, далі нижче луг, трава скошена, зеленіє нова, туман криє те місце, де тече річка, пахне болотом, в'ялою лепехою, диким коситинем. Деся там попід заставською сосниною кричать качки...*» (Самчук, 1932).

Однак фронтір як простір уже починає діяти: крізь погляди, через чужу мову, через зацікавленість і страх перед паном чи солдатом у місті: «*І чим воно ближче до міста, тим більше несподіванок. Ось вже почали не лише люди, але й пани появлятися*» (Самчук, 1932). Володька мріє про місто як про джерело культури і знання, чогось незвичайного, тому поїздка в Острог – це «найбільше щастя» (за назвою розділу) для дитини: «*Місто. Скільки тут привабливого і цікавого. Як тут, мабуть, приємно ходити по тих рівних доріжках, а які тут хати, які он балкони, які вікна, які двері. І скрізь якісь образки, папери, скрізь щось написано*». (Самчук, 1932) Після поїздки на острозький базар хлопець почуває себе «розумним неймовірно». Однак захоплення межує зі страхом і соромом перед невідомим, що стає першими тріщинами в безпечному хутірному світі Володьки. Уява про іншого й те, як влаштований світ за межами хутора – важливий концепт фронтірного персонажа. «*Не наша, кажу вам культура, народ невзрачний, самі вам лапті*», – так описує росіян Матвій після поїздки у «кацапію».

Однак уперше головний герой стикається зі серйозним фронтірним викликом, коли родина переїжджає до Тиллявки: «*помітив Володько, що тут усе не так. І хати не такі, як у Дермані, і вози трохи інші, і зовсім інші плуги, і відмінні борони, і люди багато інакше виглядають... Володькові куди більше подобається Дермань*» (Самчук, 1932). Виклик посилюється школою, в якій треба читати про «царя-асвабодітеля», мити підлоги разом з учителями і переходити на російську. Мовна асиміляція, нехай і ситуативна, іноді комічна, стає способом проходження через фронтір. Але Самчук не романтизує цю адаптацію – він показує її як болісну втрату самототожності, як ціну за можливість бути почутим. Єдина «свята річ», яка допомагала хлопцеві зберегти свою ідентичність – це те, що він тепер міг ходити до церковного хору. Так фронтір у згаданому епізоді стає внутрішнім конфліктом: герой опиняється між рідним і соціально значущим, між автентичністю і бажанням бути прийнятим.

У романі земля і праця на ній – це те, що лишалося незмінним, зберігало свою цінність і давало розуміння, хто він є. Тут присутній і розвиток «духу індивідуалізму» (за Тернером), який вдало окреслює спосіб існування і самоідентифікації українців: бажання мати землю, бути незалежним, втілити власну, «українську мрію» про ідилічне хутірне життя, на що кладе своє життя старий Матвій. Водночас Володьці вже не достатньо самої землі, аби усвідомити себе цілком; це вже модерний герой, який ще не усвідомлює своєї національної сутності, але має прагнення до неї, що й надає романові динамізму.

Окремий вимір фронтіру в романі – це війна, якої ще немає, але яка вже присутня у свідомості героїв як передчуття лиха, що зруйнує світ дитинства і звичних координат. Володька, як і багато інших персонажів, опиняється на порозі тривожної відкритості історії, яка вже відома читачеві й через що психологізм цієї лінії лише зростає. Втім, у першій книжці трилогії про війну знають лише з чуток і переказів про минулі воєнні акції Російської імперії («*Володько й собі міркує: раз руский цар і шведа побив, і Наполеона, і турків, то що йому якийсь германець*» (Самчук, 1932)). Чутки доповнюються есхатологічними віруваннями і – що найголовніше – усвідомленням своєї фронтірної долі: «*Вечорами довго гуторили про огненні стовпи. З хати до хати йшла чутка: Буде війна! Нічого не поробиш. – А тут ще й границя під боком. Як пічнеться – одразу на нашу голову*» (Самчук, 1932).

Зрештою, волинський дитячий світ Володьки – той самчуківський «центр центрів на планеті» – руйнується (прикметно, що герой у всіх книгах так і лишається Володькою і не стає Володимиром). У двох наступних частинах трилогії – «Війна і революція», «Батько і син» фронтірна пригода із романтичної, дещо навіть фентезійної і дитячої версії стає реальною і загрозливою, травмівною для героїв. Життя героїв більше залежить не від зміни календарного циклу свят, не від природних явищ, а від соціальних ситуацій і потрясінь. Перша світова війна, визвольні змагання, загибель брата, розпад старої імперії та поява нової – срср, зрештою перехід Волині під Польщу. Володька починає усвідомлювати національну складову своєї ідентичності не лише як емоційний досвід, а як етичну позицію. Це фронтір внутрішнього вибору вже дорослої людини, яка проходить внутрішнє прийняття себе: він українець, але хоче бути більше, ніж просто селянином, хоче бути людиною, яка знає, хто вона.

Висновки. Самчукова фронтірна Волинь – це «внутрішній космос», в якому постає новий герой української літератури – модерний, свідомий, зв'язаний з землею, але і з пошуком власної ідентичності, висхідною точкою якої є безпечний простір села, природи, сім'ї. Герой Володька Довбенка проходить низку ініціаційних «порогів» – з дитинства у дорослість, від слухняності до самостійності, з родового (хутірною) способу буття до особистої автономії. Війна фігурує в романі як тінювий фронтір, який задає тривожний настрій і порушує екзистенційні питання. Таким чином, роман «Куди тече та річка» демонструє, що герой у фронтірному світі не «стає кимось» остаточно – він перебуває в становленні, відкритому, суперечливому, болісному, що робить текст Самчука актуальним для подальших фронтірних студій.

Література:

1. Бондарева О. Нова українська версія фронтірної ідентичності: подорожі у «сіру зону» та на «лінію розмежування». *Художні феномени в історії та сучасності («Дискурс подорожі»): тези доп. VIII Міжнар. наук. конф.* (Харків, 2022). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2022. С. 20–22.
2. Василенко В. Між хутором і світом: трикнижжя «Ost» Уласа Самчука. *Слово і час*. 2020. № 1. С. 3–28. DOI: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.3-28>
3. Ідентичності в умовах пограниччя: матеріали II Міжнар. наук. конф. (Ужгород, 9–10 лют. 2023 р.) / за заг. ред. П. Леньо. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. 256 с.
4. Каппелер А., Кравченко В., Вульф Л., Плохий С., Браун К., Леп'явко С., Куцмані Б. «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження. *Україна Модерна*. 2011. № 18. С. 47–78.
5. Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies. *Cxiid*. 2017. № 2. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15 (дата звернення: 01.06.2025).
6. Кулакевич Л. Художні особливості повісті про український фронтір «Зруйноване гніздо» А. Кашенка. *Наукові праці. Чорноморський національний університет імені Петра Могили*. 2019. Т. 325, вип. 313. С. 61–66.

7. Моклиця М. Романтична міфомодель повісті Юрія Покальчука «Озерний вітер» (до питання про «волинський текст»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2017. Вип. 65. С. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2017_65_14 (дата звернення: 03.06.2025).

Самчук У. Куди тече та річка. Частина перша трилогії «Волинь». *Мислене древо*. 1932. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Samchuk/Volyn/1.html> (дата звернення: 01.06.2025).

References:

1. Bondareva, O. (2022). Nova ukrainska versiia frontyrnoi identychnosti: podorozhi u «siru zonu» ta na «liniiu rozmezhuвання» [A New Ukrainian Version of Frontier Identity: Journeys to the «Grey Zone» and to the «Contact Line»] *Khudozhni fenomeny v istorii ta suchasnosti («Dyskurs podorozhi»): tezy dopovidei VIII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [In Artistic Phenomena in History and Modernity («Travel Discourse»)]. *Proceedings of the 8th International Scientific Conference*. (Kharkiv, 2022), S. 20–22. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian].
2. Vasylenko, V. (2020). Mizh khutorom i svitom: tryknyzhzhia «Ost» Ulasa Samchuka. [Between the Farmstead and the World: the trilogy «Ost» by Ulas Samchuk]. *Slovo i chas [Word and time]*, (1), S. 3–28. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.3-28> [in Ukrainian].
3. Identychnosti v umovakh pohranychchia: Materialy II-yi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uzhhorod, 9–10 liutoho 2023 r.) [Identities in Borderland Conditions: Proceedings of the 2nd International Scientific Conference, Uzhhorod, February 9–10, 2023]. / Za zah. red. P. Leno. (2024). Uzhhorod: TOV «RIK-U». 256 s. : il. [in Ukrainian].
4. Kappeler, A., Kravchenko, V., Vulf, L., Plokhii, S., Braun, K., Lepiavko, S., Kutsmani, B. (2011). «Poverkh kordonu»: kontseptsiiia prykordonnia yak ob'iekt doslidzhennia. [Across the Border: The Concept of Borderland as a Research Object]. *Ukraina Moderna [Ukraina Moderna]*, № 18, S. 47–78. [in Ukrainian].
5. Kolinko, M. (2017). Rozvidky kulturnoho porubizhzhia: border, boundary, frontier studies. [Research on the Cultural Borderland: border, boundary, frontier studies] *Skhid [East]*, № 2, S. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15 (data zvernennia: 01.06.2025). [in Ukrainian].
6. Kulakevych, L. (2019). Khudozhni osoblyvosti povisti pro ukrainskyi frontyr «Zruinovane hnizdo» A. Kashchenka. [Artistic Features of the Ukrainian Frontier Story «Ruined Nest» by A. Kashchenko]. *Naukovi pratsi. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyla, [Scientific papers. Petro Mohyla Black Sea National University]* T. 325, Vyp. 313, S. 61–66. [in Ukrainian].
7. Moklytsia, M. (2017). Romantychna mifomodel povisti Yurii Pokalchuka «Ozernyi viter» (do pytannia pro «volynskyi tekst»). [The Romantic Myth-Model in the Story «Lake Wind» by Yurii Pokalchuk (Toward the Concept of the «Volyn Text»)] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Filolohichna, [Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series]* Vyp. 65, S. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2017_65_14 (data zvernennia: 03.06.2025). [in Ukrainian].
8. Samchuk, U. (1932) Kudy teche ta richka. [Where the River Flows] Chastyna persha trylohiï «Volyn» [Part I of the trilogy «Volyn»]. Elektronna versiia: Myslene drevo. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Samchuk/Volyn/1.html> (data zvernennia: 01.06.2025). [in Ukrainian].

Отримано: 30 травня 2025 р.

Прорецензовано: 12 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: omelanchuk.svitlana2015@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6532-4834>

Researcher ID: KIH-4382-2024

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-139-141](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-139-141)Омелянчук С. О. На перетині сюжетних доріг: Кременець і Рівне в романі «Кулак» Уласа Самчука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 139–141.

УДК: 82-31: 94

Омелянчук Світлана Олегівна,*аспірантка відділу української літератури XX століття та сучасного літературного процесу,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

НА ПЕРЕТИНІ СЮЖЕТНИХ ДОРІГ: КРЕМЕНЕЦЬ І РІВНЕ В РОМАНІ «КУЛАК» УЛАСА САМЧУКА

Стаття присвячена аналізу міських просторів, до яких наразі зростає зацікавленість у сучасній українській гуманітаристиці, зокрема. Умови теперішніх викликів, пов'язаних із війною та досвідом екзистенційної загрози підсилюють увагу до дослідження власних міст, місць і персональної ідентичності в них. У цьому контексті творчість Уласа Самчука пропонує широкий матеріал для вивчення *genius loci* в літературному творі. Особливої уваги заслуговують волинські місця, котрі займають чільне місце в житті й творчості письменника. Мета статті – на матеріалі першого роману Уласа Самчука «Кулак» проаналізувати репрезентації образів міст Кременця й Рівного. У науковій розвідці використано методологію геопоетики; розроблена Кеннетом Уайтом і розвинена у працях європейських та українських дослідників, вона дозволяє виявити глибші зв'язки між простором і сюжетом твору. У дослідженні зіставлено текстові фрагменти «Кулака» з документальною прозою автора «На білому коні. На коні вороному» й романом «Юність Василя Шеремети», визначено ключове значення Кременця як головного міського простору в романі. Проаналізовано особливості зображення Кременця, як провінційного, втім багатокультурного й динамічного міста, риси якого автор передає із властивим йому реалізмом. Натомість Рівне постає як місто на перетині доріг, репрезентація якого значною мірою пов'язана з подієвим розвитком та темпом сюжету роману. Місто не характеризується розгорнутими топографічними описами, проте його епізодична присутність пов'язана з ключовими поворотами в житті головного героя – Лева Бойчука.

Ключові слова: Улас Самчук, геопоетика, *genius loci*, ландшафт, міський простір, Кременець, Рівне.

Svitlana Omelanchuk,*Postgraduate student of Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Department of Ukrainian Literature of the XX century and Contemporary Literary process*

AT THE INTERSECTION OF PLOT PATHS: KREMENETS AND RIVNE IN THE ULAS SAMCHUK'S NOVEL "KULAK"

The article is devoted to the analysis of urban spaces, which are currently of growing interest in contemporary Ukrainian human sciences, in particular. The conditions of current challenges related to war and the experience of existential threat increase attention to study of one's own cities, places and personal identity in them. In this context, creativity of Ulas Samchuk offers extensive material for the study of *genius loci* in a literary work. Volyn places, which hold a prominent place in the life and literary creativity of the author, deserve special attention. The purpose of the article is to analyze the representations of the images of the cities of Kremenets and Rivne using the material of Ulas Samchuk's first novel «Kulak». The scientific investigation used the methodology of geopoetics; created by Kenneth White and developed in the works of European and Ukrainian researchers, it allows us to reveal deeper connections between space and the plot of the literary work. The article compares text fragments of «Kulak» with the author's documentary prose «On a White Horse. On the Black Horse» and the novel «The Youth of Vasyl Sheremeta», the key importance of Kremenets as the main urban space in the novel is determined. The features of the image of Kremenets as a provincial, yet multicultural and dynamic city, the features of which the author conveys with his inherent realism, are analyzed. Instead, Rivne appears as a city at the crossroads, the representation of which is largely connected with the development of events and the pace of the novel's plot. The city is not characterized by detailed topographical descriptions, but its episodic presence is associated with key turning points in the life of the main character – Lev Boychuk.

Keywords: Ulas Samchuk, geopoetics, *genius loci*, landscape, urban space, Kremenets, Rivne.

Наразі в українській гуманітаристиці спостерігаємо посилену увагу до вивчення міст і місць як в літературі, так і в кіно, музиці, живописі тощо. Фокус на локальному, а не глобальному просторі можна пояснити викликами реальності, в якій тривання життя крокує пліч-о-пліч зі щоденною загрозою життю, і тому, коли як не зараз досліджувати свої міста, місця й себе в них. *Genius loci* художнього світу Уласа Самчука пропонує широкі обрії для вивчення географічних просторів у літературі. Як зазначає Роман Гром'як: «Самчук у центр своєї світобудови постійно ставив батьківщину (Дермань – Тилявку – Волинь) і Батьківщину-Україну в колі слов'янських народів. Відповідно система його персонажів розросталася в міру того, як сам автор віддалявся від отчого порогу, рідного села, волинського краю, українських теренів; знову повертався до них та й, зрештою, повторно і назавжди залишав їх як фізичні величини, несучи їх образ у душі» (Гром'як, 2000; 8). Творчість Уласа Самчука у світлі різних підходів неодноразово вивчали Ірина Руснак, Світлана Бородіца, Олександр Подвишений, Наталія Плетенчук, Роман Гром'як, Людмила Скорина, Наталія Лисенко та інші. У масштабі національної літературної мапи такі міста, як Кременець і Рівне ставали об'єктами досліджень вкрай рідко. Тому вважаю доцільним проаналізувати репрезентацію образів цих міст у знаковому творі Уласа Самчука, його першому романі «Кулак», корпус літературознавчої рецепції якого ще недостатньо напрацьований.

У літературознавстві, в контексті розвідок про окремі міста й простори, прийнято використовувати вже досить усталене поєднання – означення, що називає певне місто, регіон + іменник «текст», – локативний текст. Себто, «київський текст», «харківський текст», «львівський текст», «волинський текст» тощо. Це, насправді, зручний підхід до творення термінології,

що значно розширює поле для дослідження, адже за суттю своєю дає змогу окреслити всі особливості авторської поезики в репрезентації тих чи тих локусів художнього твору. Тому таке часте послугування цього поєднання закономірне, але, на мою думку, коли йдеться про дослідження зображення міських, але, скажімо, менш поширених ландшафтів у літературі, то такий підхід до аналізу використовувати не варто, адже покликаний локалізувати, він, глобалізує. Натомість засадничою в цій розвідці стала міждисциплінарна методологія геопоетики й геопоетичної інтерпретації, крізь оптику якої можна досліджувати різні взаємозв'язки між літературою та географічним простором. Термін «геопоетика» вкоринив у гуманітаристиці Кеннет Уайт, концепція якого певною мірою ґрунтується на геофілософії та номадизмі Жилья Дельоза. На думку Уайта, геопоетика не стає на бік ані багатонаціонального глобалізму, ані локалізму, орієнтованого на ідеологію ідентичності, вузький націоналізм, провінційне самовдоволення (White, 2011). Дослідник також застерігає не сплутувати геопоетику з геополітикою, оскільки вважає першу глибшою та радикальнішою (White, 2011). Втім, слушно тут буде думка представниці польських геопоетичних студій Ельжбети Рибіцької, яка вважає, що геопоетика стала «мандрівним поняттям, яке, переміщуючись Європою та далі (Франція, Шотландія, Україна, Польща, Італія, Іспанія, Бразилія), змінює значення під час своєї подорожі та, можна сказати, щоразу набуває локального відтінку» (Rybicka, 2014: 51). Так, в українському літературознавстві, під час геопоетичної інтерпретації важко не враховувати або ж повністю ігнорувати геополітичні реалії, адже часто суспільно-політичний, історичний контексти є необхідними для аналізу тих чи тих міських просторів та їхньої ролі в розвитку сюжету твору.

Роман «Кулак» Уласа Самчука, власне, і є зразком того твору, хронотоп якого зрозуміти без історичного контексту вкрай складно. Роман розпочинається розділом із промовистою назвою «На кордоні»: головний герой Лев Бойчук разом із товаришами намірений перетнути кордон, аби з території України, підконтрольній Польській Республіці потрапити на «землю обітовану» (Самчук, 1937: 15) – ту частину України, що була в складі Радянського Союзу. Головний герой вбачає у соціалістичній країні можливості для реалізації, адже там нібито «...усі вільні, всі рівні, всі повноправні горожани міцного, єдиного союзу» (Самчук, 1937: 15). Втім, шлях до омріяної землі переривається: схоплені польськими жандармами на кордоні, герої опиняються у в'язниці. Розлогі описи простору в'язниці та історії її в'язнів Улас Самчук робить визначальними у першому розділі свого роману. Дослідниця Світлана Бородіца, вивчаючи хронотоп роману «Кулак», зауважує: «Кожний з визначених у романі моделей простору відповідає своє відчуття часу, притаманні тільки їй часові координати, і цей аспект сюжету виступає як структурний момент» (Бородіца, 2000: 16).

Місто ж автор вводить у хронотоп твору вже після звільнення Лева: із в'язниці головний герой потрапляє у вир провінції, з якої розпочинається новий сюжетний виток і, власне, нове життя Лева. Варто додати, що Улас Самчук, випробовує свого героя і наприкінці першої частини роману розгортає невеликий епізод із поверненням Лева до села: «За годину місто далеко за плечима. Спереди поля. Ех, поля! Рідні мої розлогі поля! Ступаю по вас ваш ентузіаст, ваш дикий син. Привітайте!» (Самчук, 1937: 128). Простір села постає тут новим початком, Лев повертається в батьківський дім, щоб вкотре покинути його: «Ні. Лев кидає своє село. Кидає на віки. Його тягне місто. Він бачить там свою будучину. Йти на місто. В похід на місто. Перемогти його й підпорядкувати своїй волі. Він син села й землі. Син неволі і ганьби. Вперед до могутності, до слави!» (Самчук, 1937: 128). Перший розділ другої частини роману має назву «Місто і Марія».

Назву цього міста, на відміну від інших (Києва, Львова, Рівного), автор не називає, втім за всіма характеристиками в ньому можна впізнати Кременець, або ж Крем'янець, в якому навчався, а опісля неодноразово перебував Улас Самчук. Деякі спогади про Кременець він залишив у своїй документальній прозі «На білому коні. На коні вороному», як-от: «І той самий Крем'янець — коліска мого юнацтва, захований в долині, як якийсь скарб, з його маленьким залізничним двориком, з якого я не раз кудись виїжджав і останній раз виїхав одного сьомого березня. [...] А далі вже Крем'янець, вузька вулиця, яка звалась Широкою, низенькі будиночки, все постаріле, все мале, все сіре. Куди далі? Просто! На Костельну вулицю, де було моє останнє мешкання» (Самчук, 2023: 198). Вулиця з назвою «Широка» неодноразово з'являється й у автобіографічному романі Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети», події якого розгортаються саме в Кременці. На таке ж найменування вулиці натрапляємо і в романі «Кулак»: «Йде поки що далі вулицями, вуличками. Невеличкі будиночки, майданчики. Все своє, знайоме. Он там той знаний пекелок, де продають старі величезні оселедці, шмаровидлю, дешеве мило, поганий юхт та чоботи. Далі ринок і будинок Маріїного батька. Зайшов до «Грузина», з'їв канапку з ковбасою й подався на Широку. Тут більше людей. [...] Він чомусь не вдоволений Широкою. Краще зійде на бік та почне розшуки за Павловським. Дивно, що до цього часу він не дав нічого про себе знати. Але все-таки не наважився лишити Широку, а ходив тут далі. Він не думав, але бажав зустріти Марію» (Самчук, 1937: 117), «Повертає на Широку, розмахав ноги й подався» (Самчук, 1937: 127). На те, що сюжет роману «Кулак» розвивається саме в Кременці вказують й інші особливості зображення простору: вапнякові породи, руїни замку, що височіють на горі, з якої видно місто («Перед містом навмисне звернув з великого шляху й подався бічною вулицею попід горою з руїнами замку. Звідси місто лежить перед очима, мов чудесний поліп витягнений з дна великого моря, що розлилося навкруги. [...] Під самою горою дорога крутим завертом оминає провалля й сани дядьків біжать у затоки аж до палів над прірвою. В ній звірвано порядний шмат морога, оголено кам'яну рінь, плити пісководатого вапняку, по якому розтрушено білі снігові шапки» (Самчук, 1937: 130).

Властивий Самчукові реалізм дозволяє зануритися в життя провінційного міста початку 1930-х рр, розташованого на заході України. Кременець у романі «Кулак» зображено динамічним, мультикультурним містом (йдеться про згадку будинка з «шостикутнею зорею», низку закладів, котрими володіють євреї, а також про дзвіниці й костели) із розвиненою торгівлею (як тільки Лев потрапляє до міста, воно ярмаркує, а також збирає до себе підводи зі збіжжям) та інфраструктурою (готелем, фабрикою, шинком, банком, млином, залізницею). Автор порівнює місто то з «кублом павука», що «п'ятьма шляхами до обрію прип'яте» (Самчук, 1937: 129), то з чудесним поліпом, «витягнутим з дна великого моря, що розлилося навкруги» (Самчук, 1937: 130). Це місто постає важливим сюжетним перетином, оскільки воно зіграло ролі простору, де головний герой починає новий етап свого життя й де згодом із ним відбувається низка визначальних для твору подій: віднайдення товариша по в'язниці Павловського, возз'єднання з коханою Марією, робота й перші серйозні можливості.

Особливої уваги варта репрезентація іншого міста, теж знакового для Уласа Самчука, – Рівного, котрего він в «Кулаці» позбавляє різноманітних описів, але неодноразово вбудовує в текст згадку про нього таким чином, що додає динамічності

сюжетові. Лев Бойчук їде до Рівного на робочу зустріч, втім там перетинається із в'язничним товаришем – Йордановим: епізодична роля міста тут вкрай важлива для розвитку подальших подій. Після цієї зустрічі лет життя головного героя набуває швидкості: «Тобі везе, мов байстрюкові. Тут ось і купець тебе згадав. Пошта Рівне. Поки не везло, то не везло, тепер просто криголом!» (Самчук, 1937: 166). Із Рівного Лев Бойчук отримує лист, що різко змінює його життя, після цього мапа перебування головного героя значно розширюється, він мандрує містами Європи. Символічно, що Улас Самчук поступово масштабує міста рівночасно зі зростанням Лева Бойчука: його особистісні досягнення відповідають просторам, в яких він перебуває.

Рівне – місто на перетині доріг, і в «Кулаку» автор зображує його важливим транспортним вузлом: «Останню ніч він ночував у Рівному, а сьогодні до самого вечора мав бути в лісі. Завтра рано мав знов від'їхати до Рівного, щоб швидким ранішнім потягом від'їхати до Львова» (Самчук, 1937: 218), «Після від'їзду Гільди одразу від'їхав і Лев. Спочатку до Рівного, а після до Львова» (Самчук, 1937: 226). Рівне повсякчас згадується поряд із образом дороги, що підсилює функцію міста безпосередньо бути на перетині: доріг транспортних та доріг сюжетних. Серед іншого, Улас Самчук додає й просторових деталей Рівному. Йдеться про фрагмент перебування Лева в місцевому ресторані-каварні, в якому автор описує публіку (артистів місцевого театру, панів, які голосно реготали), «сальонову оркестру» (Самчук, 1937: 146), розкидані столами реклами, що «прибув якийсь цирк, чи щось таке» (Самчук, 1937: 146).

Передкульмінаційний момент сюжету роману теж відбувається в Рівному: головні герої приїжджають до міста, щоб вкотре його покинути уже іншими. Останній ранок у місті автор описує так: «Осінній ранок зводився поволі, але люди, бюро й усе, що виповняло довкілля, швидко рухалось, говорило, метушилось» (Самчук, 1937: 262).

Тож, міські простори в романі «Кулак» Улас Самчук зображує такими, що мають непересічне значення у сюжетних ви-
тках. Проаналізувавши низку авторських деталей, порівнявши фрагменти тексту спогадів документальної прози автора «На білому коні. На коні вороному» та роману «Юність Василя Шеремети», визначено, що і межею в структурі роману, й одним із головних його хронотопів є Кременець початку 1930-х років. Письменник зобразив його багатокультурним, з властивим йому реалізмом він передав також географічні особливості міста. Поетика образу Рівного нерозривно пов'язана з дорогами, а також із важливими епізодичними подіями, що зрештою кардинально змінювали рух сюжету.

Література:

1. Бородица С. Особливості часо-простору в структурі роману «Кулак» У. Самчука. Наукові записки. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Вип. VI. С. 16–21.
2. Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука. Наукові записки. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Вип. VI. С. 6–16.
3. Самчук У. Кулак. Чернівці, 1937. 280 с.
4. Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. 838 с.
5. Rybicka E. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Znak, 2014. 289 p.
6. White K. An Outline of Geopoetics. The International Institute of Geopoetics. 2011. URL: <https://www.institut-geopoetique.org/en/articles-en/37-an-outline-of-geopoetics> (дата звернення: 17.05.2025).

References:

1. Boroditsa, S. (2000). Osoblyvosti chaso-prostoru v strukturi romanu «Kulak» U. Samchuka [Features of time and space in the structure of the novel «Kulak» by U. Samchuk]. *Naukovi zapysky [Scholarly Notes]*. Ternopil: TDPU. VI. 16–21. [in Ukrainian].
2. Hrom'yak, R. (2000). Pro svoyeridnist' khudozhn'oho svitu Ulasa Samchuka [On the originality of the artistic world of Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky [Scholarly Notes]*. Ternopil: TDPU, VI. 6–16. [in Ukrainian].
3. Samchuk, U. (1937). *Kulak [Kulak]*. Chernivtsi, 280 p. [in Ukrainian].
4. Samchuk, U. (2007). *Na bilomu koni. Na koni voronomu* [«On a White Horse», «On a Black Horse»]. Kharkiv: Folio, 838 p. [in Ukrainian].
5. Rybicka, E. (2014). *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich [Geopoetics: Space and Place in Contemporary Literary Theories and Practices]*. Kraków: Znak, 289 p. [in Polish].
- White, K. (2011). An Outline of Geopoetics. The International Institute of Geopoetics. URL: <https://www.institut-geopoetique.org/en/articles-en/37-an-outline-of-geopoetics> (accessed: 17.05.2025).

Отримано: 29 травня 2025 року

Прорецензовано: 9 червня 2025 року

Прийнято до друку: 13 червня 2025 року

email: iryna.smetana@hneu.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2974-3348>

Researcher ID: LKJ-7833-2024

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-142-146](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-142-146)Сметана І. І. Вербалізація екзистенційних мотивів у прозі Уласа Самчука.
Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія
«Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 142–146.

УДК: 81'37:82-3

Сметана Ірина Ігорівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та історії,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ МОТИВІВ У ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА

У статті проаналізовано лексико-синтаксичні особливості репрезентації мотивів самотності, смерті та смутку в романах «Марія» та «Гори говорять» Уласа Самчука. З'ясовано, що глибину й виразність аналізованих мотивів відображає не тільки багатство авторського словника, а й майстерне поєднання слів, використання художніх засобів. Провідні екзистенційні мотиви у творах письменника розкриваються як експліцитно, за допомогою лексем, що мають різну частинимовну належність, так й імпліцитно.

Досліджено, що мотиви самотності, смерті та смутку виступають наскрізними художніми домінантами, які формують емоційну та змістову основу досліджуваних творів і виконують ключову функцію в репрезентації як національного трагічного досвіду, так і глибоко особистісного страждання персонажів. Для художньої реалізації зазначених мотивів автор застосовує різноманітні лексичні, синтаксичні й стилістичні засоби, за допомогою яких акцентує психологічну вразливість і внутрішню напругу героїв на тлі драматичних історичних подій.

З'ясовано, що самотність у текстах постає не лише як фізичний стан, а як глибоко екзистенційне й психологічне переживання, тісно пов'язане з історичною катастрофою, смерть — як невідворотна межа людського буття, яка, символізуючи його завершення, водночас виявляє духовний сенс життя, а смуток — як художній засіб репрезентації індивідуального та національного болю, що органічно вплетений у тканину наративу та тісно пов'язаний із трагізмом української історії. Зазначені мотиви набувають не лише сюжетної функції, а й концептуального значення, формуючи глибинний філософсько-емоційний вимір художнього тексту.

Ключові слова: ідіостиль, мотив, лексичні засоби, синтаксична організація.

Iryna Smetana,
PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and History,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

VERBALIZATION OF EXISTENTIAL MOTIVES IN THE PROSE OF ULASA SAMCHUK

The article analyzes the lexical and syntactic features of the representation of the motifs of loneliness, death and sadness in the novels «Maria» and «The Mountains Speak» by Ulas Samchuk. It is found that the depth and expressiveness of the analyzed motifs is reflected not only by the richness of the author's vocabulary, but also by the skillful combination of words and the use of artistic means. The leading existential motifs in the writer's works are revealed both explicitly, with the help of lexemes that have different linguistic affiliations, and implicitly. It is studied that the motifs of loneliness, death and sadness act as pervasive artistic dominants that form the emotional and content basis of the studied works and perform a key function in the representation of both the national tragic experience and the deeply personal suffering of the characters. For the artistic realization of the above-mentioned motifs, the author uses various lexical, syntactic and stylistic means, with the help of which he emphasizes the psychological vulnerability and internal tension of the characters against the background of dramatic historical events.

It has been found that loneliness in the texts appears not only as a physical state, but as a deeply existential and psychological experience, closely connected with the historical catastrophe, death – as an inevitable limit of human existence, which, symbolizing its completion, at the same time reveals the spiritual meaning of life, and sadness – as an artistic means of representing individual and national pain, which is organically woven into the fabric of the narrative and closely connected with the tragedy of Ukrainian history. The above-mentioned motifs acquire not only a plot function, but also a conceptual meaning, forming a deep philosophical and emotional dimension of the artistic text.

Keywords: idiosyle, motif, lexical means, syntactic organization.

Улас Самчук – визначний український письменник, журналіст і громадський діяч, який належить до провідних представників української еміграційної літератури ХХ століття. Його постать посідає помітне місце в історії української прози, а творчий доробок має вагоме значення для розвитку національної літератури, культурної самосвідомості та формування історичної пам'яті українського народу.

Наукову увагу до творчої спадщини Уласа Самчука виявили такі дослідники, як С. Бородіца, І. Бурлакова, М. Гон, А. Жив'юк, М. Жулинський, С. Каленюк, С. Пінчук, І. Руснак, М. Стасик та ін., які у своїх працях ґрунтовно проаналізували його літературний доробок.

Прозі Уласа Самчука властиве багатоманіття мотивів, однак, на наш погляд, найбільш виразно в ній виявляються мотиви самотності, смерті та смутку. Пріоритетність зазначених мотивів пояснюється особливостями його індивідуального художнього мовомислення.

Лексико-синтаксичні засоби вираження екзистенційних мотивів у прозових текстах Уласа Самчука досі не були предметом окремого наукового аналізу, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою статті є окреслення семантико-синтаксичних особливостей репрезентації екзистенційних мотивів у прозі Уласа Самчука. Для досягнення цієї мети передбачено виконання таких завдань: проаналізувати способи вербалізації зазначених

мотивів та з'ясувати, які лексико-синтаксичні засоби слугують їх розкриттю й стилістичному увиразненню в прозовому творі письменника. Об'єктом дослідження є романи «Марія» та «Гори говорять».

Названі мотиви виражаються лексичною та синтаксичною організацією контекстів, які їх репрезентують. Їхня вербалізація може здійснюватися безпосередньо через ключові слова, пов'язані з відповідною тематичною групою, або прочитуватися в підтексті. У процесі аналізу мотивів самотності, смерті й смутку усвідомлюємо умовність їх виокремлення та можливий зв'язок у прозі з іншими мотивами, які їм підпорядковані або дотичні до них.

Художня реалізація мотиву самотності перебуває в лексико-синтаксичній площині, що відображає своєрідність індивідуального мовомислення автора. Глибину й експресивність досліджуваного мотиву відтворює не тільки багатство авторського мовлення, а й майстерне поєднання слів, використання широкого спектра художніх засобів.

У центрі авторської уваги перебуває життєвий шлях головної героїні – Марії з однойменного роману. Письменник послідовно розкриває внутрішній стан персонажа, починаючи з її раннього переживання самотності після смерті батьків. Послугуючись однорідними присудками емоційної семантики, мовленнєвої діяльності та руху, автор зображує почуття самотності маленької героїні в просторі та часі: *Минуло багато днів. Кожного з них Марія кликала й чекала маму, але сходило сонце, Марія лягала спати, вставала – нема її нема* (Самчук, 2009: 9).

Мотив самотності простежується й протягом усього дорослого етапу життя Марії, виступаючи наскрізним елементом її екзистенційного досвіду. Уклавши шлюб із чоловіком, до якого не відчуває глибокої емоційної прив'язаності, вона опиняється в стані психологічної ізоляції та внутрішньої самотності. І лише з моменту усвідомлення вагітності в її світоглядному сприйнятті відбувається перелом – вона починає відчувати себе неодиноким: *Тепер хоч не буде сама. Тепер має хоч про що думати* (Самчук, 2009: 32). Анафоричні обставини часу *тепер*, винесена в предикат лексема *сама* із заперечною часткою *не* та синтаксична конструкція *має про що думати*, засвідчує трансформацію її емоційного стану та зміну екзистенційного самовідчуття.

У подальшому розвитку сюжетної лінії мотив самотності набуває нових смислових нашарувань, пов'язаних із трагічними обставинами особистого життя героїні: втрата дітей, мобілізація чоловіка Корнія до війська, репресивний тиск з боку радянської влади – усе це поглиблює стан екзистенційної та соціальної ізоляції Марії. Досліджуваний мотив артикулюється в епізоді, коли після відправлення Корнія на фронт героїня залишається сам на сам із дітьми та домашнім господарством: *Не можу сама впоратися, і, певно, прийдеться взяти хлопця* (Самчук, 2009: 65). Використаний предикатний центр з лексемою аналізованого мотиву підкреслює стан фізичної виснаженості, безпорадності та надмірного навантаження героїні в умовах відсутності підтримки.

Яскраво репрезентується мотив самотності й у фінальній частині життєвого шляху героїні: *Тридцять днів гаснула сама Марія – покинута, одинока* (Самчук, 2009: 130). Автор наголошує на її внутрішньому стані через використання виразних стилістичних засобів. Відокремлене означення *одинока* в поєднанні з дієприкметником *покинута* створюють семантичну й емоційну характеристику дійової особи в останні дні її життя. Така мовна організація контексту забезпечує глибину художнього образу, підсилює його експресивність і психологічну насиченість.

Особливу роль у романі «Марія» відіграє й образ Гната, крізь який Улас Самчук розкриває мотив смутку, надаючи йому індивідуально-психологічного та екзистенційного звучання. Через внутрішню драму персонажа – нерозділене кохання, емоційну ізоляцію та втечу від реальності – автор демонструє, як особистісна самотність формується під впливом глибокого душевного болю й нездатності адаптуватися до змін у міжлюдських стосунках. Досліджуваний мотив експліковано через просторові категорії, зокрема за допомогою опису хати: *Тоді сидів Гнат чорний дома у своїй порожній, непривітній хаті* (Самчук, 2009: 43). Однорідні означення *порожня*, *непривітна* експресивно відображають стан самоти.

Самотність для Гната постає не лише як стан ізоляції, але і як своєрідна форма психологічного захисту. У відповідь на суспільний осуд та моральне приниження, пов'язані з поведінкою Марії, герой шукає втіху в усамітненні. Символічним простором його внутрішньої втечі стає сад – місце, де він може зануритися у свої думки: *Куди ж дінеться вечорами Гнат? <...> Тоді йшов собі в садок, у лішник. Тут зовсім присмко. І тихо, і нікого з людей перед очима* (Самчук, 2009: 43). Використання риторичного запитання, лексем *присмко*, *тихо*, *нікого з людей* підкреслює комфортний стан героя на самоті, яка в цьому випадку набуває позитивного відтінку.

Мотив самотності проходить наскрізно й у романі Уласа Самчука «Гори говорять». Він розкривається, зокрема, через внутрішній світ Кіті – героїні, чуттєвої та глибоко емоційної. Відсутність коханого, який перебуває на війні, тривожне очікування й невизначеність його долі поглиблюють стан душевної ізоляції. В одному з епізодів Кіті усамітнюється, щоб перечитати листа від Дмитра: *І тут ще раз виймає листа. Тільки тут читати такі листи. Тут, де можна кричати, сміятися, ридати* (Самчук, 2009: 211). Уживаний трічі локативний прислівник *тут* слугує засобом виразного стилістичного наголосу на місці дії, підкреслює значущість простору, у якому героїня відчувається внутрішньо вільною, захищеною й емоційно відкритою. Послідовне використання однорідних присудків *кричати*, *сміятися*, *ридати* не лише розкриває емоційний спектр переживань Кіті, а й акцентує увагу на глибині її душевного стану, що набуває максимальної виразності саме в умовах усамітнення серед природи. У наступному фрагменті Улас Самчук посилює емоційний вплив через контраст між внутрішнім криком героїні й байдужістю довкілля: *Кіті всміхнулася. Обернулася, глянула навколо. Все спокійне, байдуже. Скрикнула. Ніодна гілка не ворохнулася, ніодна комашка не прискорила своєї ходи. Все байдуже й спокійне. Природо! Ти ж чуєш болі мої! Засумуй, засмійся, викрикну! Ні. Це так їй байдуже* (Самчук, 2009: 212). Повторювані синтаксичні конструкції *все спокійне, байдуже*; *все байдуже й спокійне* створюють ритмічну симетрію, яка підкреслює незмінність і байдужість навколишнього світу до душевного стану героїні. Поглиблюють відчуття самотності й риторичне звернення до природи, яка могла б відгукнутися, але мовчить. А повтори із заперечною часткою підсилюють ефект відсутності реакції світу на біль героїні, створюючи атмосферу глухої ізоляції.

Використовуючи непоширені номінативні речення зі значенням темпоральності та внутрішнього стану, Улас Самчук створює візуально й емоційно насичену картину суб'єктивного сприйняття героїнею часу та простору: *Ранок, день, самота* (Самчук, 2009: 275). Такі односкладні конструкції надають опису лаконізму, експресивності та художньої узагальненості.

У цьому випадку слова *ранок, день, самота* не лише позначають часові межі чи психологічний стан, а й функціонують як емоційні домінанти, що підкреслюють ізоляцію Кіті в її чеканні, тривозі та відчуженні від зовнішнього світу.

Мотив самотності в романі Уласа Самчука «Гори говорять» виявляється також у зображенні внутрішнього стану Дмитра Цокана: *Не видержу самоти* (Самчук, 2009: 293). У цьому простому реченні акумульовано глибоке відчуття внутрішньої порожнечі та психологічної втоми. Вислів героя фіксує критичну точку його душевного стану, в якій самотність перестає бути станом тимчасового усамітнення й постає як нестерпна духовна ізоляція, що загрожує цілісності особистості. Таким чином, автор використовує стислість і афористичність фрази як засіб психологічної виразності.

Провідне місце в художній структурі романів «Марія» та «Гори говорять» Уласа Самчука посідає також мотив смерті, відіграючи ключову роль у концептуалізації історичної трагедії українського народу. У творі «Марія» цей мотив реалізується через художнє осмислення голодомору 1932–1933 років на теренах Центральної та Східної України, що постає як символ національного геноциду та духовного винищення. Натомість у романі «Гори говорять» смерть пов'язана з подіями на Закарпатті – боротьбою гуцулів проти угорської окупації, де воєнне протистояння супроводжується втратою людських життів, зруйнованими долями та глибокими морально-психологічними потрясіннями. В обох творах мотив смерті виконує не лише сюжетну, а й світоглядну функцію, репрезентуючи граничні стани буття.

Смерть супроводжує головну героїню роману «Марія» протягом усього її життя: ще з раннього дитинства вона втрачає батьків і залишається сиротою, а згодом, народивши первістка, знову стикається з невимовним горем: *В той час дитина перестала сіпатися, зів'яла* (Самчук, 2009: 37). У момент смерті дитини автор використовує низку художньо виразних засобів, зокрема однорідні присудки *перестала сіпатися, зів'яла*, що послідовно фіксують процес згасання життя. Завершальним акордом цього епізоду є просте, лаконічне, непоширене речення: *Хлопчик був мертвий* (Самчук, 2009: 37). Лексема *мертвий*, що функціонує в предикаті, чітко вербалізує мотив смерті та підсилює його емоційно-психологічний ефект. Така синтаксична структура забезпечує виразну семантичну кульмінацію й водночас створює ефект художньої стриманості, що лише підсилює драматизм зображуваного.

Потужною художньою реалізацією мотиву смерті у творі є епізод, де описується спалах тифу та скарлатини, що охоплює село та спричиняє масову загибель населення: *Посипалися люди, мов мухи восени. Кожний день десятками відвозили на місце вічного відпочинку* (Самчук, 2009: 47). Використана порівняльна конструкція в першому прикладі *мов мухи восени* яскраво передає безпорадність і крихітність людського життя перед обличчям хвороби. А вживання іменника у формі множини *десятками* в сполученні з дієсловом *відвозили* підкреслюють масштабність трагедії та вражаючу кількість смертей. Посилює атмосферу катастрофічності й опис довкілля: *На село наліг смуток, відчай, плач. Темними морозними ночами виють голодні собаки* (Самчук, 2009: 47). У першому реченні використані однорідні підмети *смуток, відчай, плач* створюють емоційно-експресивне поле та відображають загальний психоемоційний стан громади. У другому – предикативна пара *виють собаки* має символічне навантаження, адже в народній уяві собаче виття асоціюється зі смертю. Кульмінацією цього фрагмента є речення: *Вони чують, як шестує з подвір'я на подвір'я жорстока смерть і косить, не минаючи ні старого, ні малого* (Самчук, 2009: 47). Тут підмет на означення досліджуваного мотиву в поєднанні з однорідними присудками *шестує, косить* створює образ всепоглинальної, неблаганної сили, що безжалюдно знищує людське життя незалежно від віку чи становища. Така мовна організація підкреслює загальне відчуття фатальності, приреченості та абсолютної влади смерті.

Тотальність завершення життя підкреслюється й через використання тричі повтореної лексеми *смерть*, де остання вживається з обмежувальною часткою *тільки*: *Зрештою, навколо смерть, смерть і тільки смерть*. (Самчук, 2009: 47). Така синтаксична конструкція створює ефект нагромадження, що підсилює відчуття безвиході, абсолютної приреченості та гнітючої реальності, у якій опинилися герої. Обмежувальна частка *тільки* підкреслює виключність і невідворотність смерті як єдиної присутньої сили. Риторичні запитання: *Де ж життя? Коли ж почнеться життя? <...> Чого вмирають люди? Чому не живуть?* (Самчук, 2009: 47) виконують функцію екзистенційного протесту, відображаючи розпач і прагнення бодай мінімального сенсу в умовах абсурдності буття. А прислівники *навколо* та *поколом* у реченні *Навколо поколом люди* (Самчук, 2009: 47) конкретизують просторовий масштаб трагедії, вказуючи на її всепроникність та масовість. Таким чином, автор досягає високого емоційного напруження, передаючи атмосферу тотальної смерті й духовного спустошення.

Фінал роману «Марія» Уласа Самчука становить кульмінацію мотиву смерті, утіленого в деталізованому змалюванні останніх днів життя головної героїні: *Довго, довго виривалася з життя Марія. Перетинається окремо кожний нерв. Мідяне холодне сьйво місяця облило холодом роздуті з розчепіренними пальцями ноги... З напруженням рветься останній нерв. Гасне поволі місяць, зникають одна за другою з голови думи, зливаються у чорну пляму, без початку і кінця... Плющуються і грухнуть очі, холонуть засохлі уста, западають груди, серце робить останній удар... Марії не стало...* (Самчук, 2009: 130). У першому реченні автор, використовуючи повторований прислівник часу *довго*, який виконує функцію стилістичного маркера боротьби між життям і смертю, підкреслює тривалість і муки процесу вмирання. Особливу увагу письменник зосереджує на поступовому згасанні життєвих функцій через лексеми на позначення тілесного розпаду: *перетинається кожний нерв, рветься останній нерв*. Така деталізація на рівні фізіології репрезентує смерть як процес, що охоплює тіло поступово, не одразу. Додаткового емоційного напруження додає астральний образ *місяця*, сьйво якого окреслюється епітетами *мідяне* та *холодне*. Такі означення не лише формують зорову й чуттєву образність, а й слугують засобом передавання мінорного настрою. А лексеми *облило холодом роздуті з розчепіренними пальцями ноги* не лише підкреслюють фізичну трансформацію тіла, а й натякають на голодний смерті. Низка безсполучникових складних речень з експресивними предикативними центрами (*гасне місяць, думи зникають, зливаються, плющуються і грухнуть очі, холонуть уста, западають груди, серце робить останній удар*) відтворюють послідовність вмирання, яка посилює враження реалістичності й трагізму. Завершується епізод лаконічним безособовим реченням, що виконує функцію семантичного й емоційного підсумку, остаточно фіксуючи факт смерті.

У романі «Гори говорять» мотив смерті, як уже зазначалося, супроводжується втратою людських життів через воєнне протистояння, а також виступає перешкодою для реалізації почуттів між персонажами. Зокрема, постає як бар'єр у стосунках між Кіті та Дмитром, адже останній, перебуваючи у структурі визвольного руху, був змушений підписати вирок на страту батька Кіті: *Смерть між нами! Між нами границя смерті, й переступити її не смію* (Самчук, 2009: 293). Для

посилення драматизму ситуації автор використовує лексему *смерті* в називному реченні, а також виносить її в позицію додатка в наступному висловлюванні, супроводжуючи повтором фрази *між нами*. Така синтаксична організація підкреслює наявність непереборної межі, що унеможливило особисте щастя персонажів.

Підсилюється мотив смерті й у подальшому епізоді, коли виснажена та розгублена Кіті, відповідаючи на прохання Дмитра вирушити в розвідку, вимовляє: «... *Смерть, смерть і смерть... Де ж життя? Дмитрику!...*» (Самчук, 2009: 295). Для змалювання трагізму історичного періоду письменник вдається до трикратного повторення лексеми досліджуваного мотиву, уведеної у називне непоширене речення, що виконує функцію емоційного узагальнення й художнього наголосу. Водночас риторичне запитання відтворює екзистенційну кризу героїні, наголошуючи на руйнівному впливі драматичних обставин на людину й її світовідчуття. Така мовна організація підкреслює безвихідь, зумовлену тотальним пануванням смерті.

Домінантним у прозі Уласа Самчука є і мотив смутку. Зображення трагічних історичних подій – воєн, голоду 1932-1933 рр., визвольної боротьби гуцулів – формує художній контекст, позбавлений радості та оптимізму, натомість наповнений відчуттям смутку, втрати й тривоги.

Досліджуваний мотив яскраво простежується в сценах роману «Марія», присвячених зображенню захворювань, які призводять до смерті персонажів. Особливо виразно цей мотив реалізується в епізоді, де змальовано хворобу та смерть маленької дитини: *У Кухарчуків великий смуток* (Самчук, 2009: 35). *Тяжко і сумно стає на душі, сумно, бо відходить у вічність жива людина, яка тільки розквітала до життя* (Самчук, 2009: 38). *І коли тільки змогла Марія звестися на ноги, одразу йшла на могилки. Там [на цвинтарі] тихо й сумно* (Самчук, 2009: 39). У першому реченні ключова лексема *смуток*, винесена в позицію підмета, акцентує увагу на емоційному домінантному стані персонажів. А епітет *великий* підсилює семантичне навантаження слова, відображаючи глибину тривоги та внутрішнього потрясіння батьків перед загрозою втрати дитини. У другому – слова категорії стану, виконуючи роль предикатів, прямо позначають пригнічений стан персонажів. У третьому прикладі засобом вираження інтенсивності почуття стають однорідні присудки безособового речення, які посилюють емоційне звучання. Крім того, у наведеному фрагменті простежується переплетення мотивів смутку, смерті й тиші, що підсилює атмосферу скорботи та завершеності.

Створюючи глибоко психологізовані образи, автор майстерно передає внутрішні переживання персонажів, сповнені тугою за коханим, який перебуває на війні, та через смерть дітей: *У неї лиш смуток...* (Самчук, 2009: 68). *У його [Корнія] великих втомлених очах повно смутку* (Самчук, 2009: 83). Виносячи лексеми досліджуваного мотиву в позиції підмета та додатка, а також підсилюючи їх обмежувальною часткою *лиш* і кількісно-означальним прислівником *повно*, автор акцентує увагу на всеохопному емоційному стані персонажів, підкреслюючи глибину їхнього внутрішнього драматизму.

Через змалювання часових та просторових понять автор експлікує мотив смутку: *Зима, великий піст, смуток...* (Самчук, 2009: 75). *У селі тиша і смуток* (Самчук, 2009: 85). Зображуючи трагічність історичних подій, Улас Самчук у першому прикладі використовує номінативне речення, а в другому – неповне двоскладне, виносячи семи досліджуваного мотиву в однорідні підмети. Такі синтаксичні конструкції увиразнюють емоційне тло ситуації та створюють напружену психологічну атмосферу.

Міnorне емоційне тло зображуваних подій простежується й у романі «Гори говорять»: *У нашій родині смуток* (Самчук, 2009: 167). *Лиш порою, здавалося, набігав на них якийсь смуток і вони падали невидимим, але чуйним гнівом* (Самчук, 2009: 168). В обох прикладах письменник виносить лексеми на позначення смутку в позицію підмета, що надає зображеному психологічній глибини та визначає внутрішній стан персонажів.

У досліджуваних контекстах мотив смутку перегукується й з мотивом смерті, що є логічним з огляду на саму природу зображуваного явища: завершення життя не є ознакою піднесеного настрою. Так, наприклад, у реченнях: *Але мені все таки сумно...* *Сумно, що повісять його* (Самчук, 2009: 291) – для змалювання тривожного, журливого стану героїні автор двічі виносить прислівник *сумно* в предикат, чим посилює емоційне звучання репліки та репрезентує тривогу й журбу як домінантні настрої.

Використовуючи лексеми на позначення досліджуваного мотиву, автор наділяє деяких персонажів рисами, що відображають їхній емоційний стан як внутрішньо пригнічений і позбавлений радості: *Ганна залишила сумного Гната і пішла помагати застеляти стіл та носити страви* (Самчук, 2009: 23). *Марія сумна, їла мало, не пила зовсім. <...> Але вона все-таки сумна* (Самчук, 2009: 30). *Ходив чогось сумрачний і навіть менше тручався до політики* (Самчук, 2009: 262). *На постелі, з мисочкою на колінах, сидить сумрачна, закутана в хустку, жінка й голосно сьорбає дерев'яною ложкою якусь траву* (Самчук, 2009: 276). За допомогою емоційно маркованих прикметників автор створює узагальнене враження психологічної спустошеності персонажів, що перебувають у постійному стані внутрішнього тиску, журби й безнадії.

Отже, мотиви самотності, смерті та смутку в романах Уласа Самчука «Марія» та «Гори говорять» є наскрізними художніми домінантами, які формують змістову основу досліджуваних творів і відіграють ключову роль у репрезентації національної трагедії та особистісного болю. Автор використовує різноманітні лексичні, синтаксичні та стилістичні засоби для художнього втілення зазначених мотивів, підкреслюючи психологічну вразливість своїх персонажів на тлі історичних подій. Самотність постає як екзистенційне випробування, смерть – як невідворотна межа буття, що не лише символізує кінець, а й акцентує увагу на духовному сенсі людського існування, а смуток – як емоційне тло, яке передає внутрішнє переживання героїв. Ці мотиви набувають не лише сюжетної, а й концептуальної ваги, формуючи глибинний філософсько-емоційний вимір творів. Аналіз семантико-синтаксичної організації прозового доробку Уласа Самчука дає змогу глибше розкрити особливості його мовомислення й тому є перспективним.

Література:

1. Бородіца С. В. Жанрова структура романів Уласа Самчука в контексті західноукраїнської романної прози 30–40-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2000. 18 с.
2. Бурлакова І. В. Творчість Уласа Самчука. Проблеми індивідуального стилю : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2001. 19 с.

3. Жив'юк А. А. Вплив громадсько-політичної та літературної діяльності Уласа Самчука на розвиток української національної свідомості (1920-і – 1990-і роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12. Київ, 2002. 20 с.
4. Жулинський М. Улас Самчук. *Слово і доля*. Київ, 2006. С. 490–510.
5. Каленюк С. О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 18 с.
6. Руснак І. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2007. 36 с.
7. Самчук У. Марія : повість. Київ : Школа, 2009. 320 с.
8. Стасик М. В. Епічні стиліові доміанти художньої прози Уласа Самчука : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2006. 21 с.

References:

1. Boroditsa S. V. (2000). Zhanrova struktura romaniv Ulasa Samchuka v konteksti zakhidnoukrayins'koyi romannoyi prozy 30 – 40-kh rr. XX st.: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 [Genre structure of Ulas Samchuk's novels in the context of Western Ukrainian novel prose of the 1930s and 1940s of the XX century: PhD thesis: 10.01.01]. Kyiv, 18 p. [in Ukrainian].
2. Burlakova I. V. (2001). Tvorchist' Ulasa Samchuka. Problemy indyvidual'noho stylu: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01. [The work of Ulas Samchuk. Problems of individual style: PhD thesis: 10.01.01]. Kharkiv, 19 p. [in Ukrainian].
3. Zhyv'yuk A. A. (2002). Vplyv hromads'ko-politychnoyi ta literaturnoyi diyal'nosti Ulasa Samchuka na rozvytok ukrayins'koyi natsional'noyi svidomosti (1920-i – 1990-i roky): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 09.00.12. [The influence of Ulas Samchuk's socio-political and literary activities on the development of Ukrainian national consciousness (1920s – 1990s): PhD thesis: 09.00.12]. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
4. Zhulyns'kyi M. (2006). Ulas Samchuk [Ulas Samchuk]. *Slovo i dolya [Word and fate]*. Kyiv, 490–510 [in Ukrainian].
5. Kalenyuk S. O. (2007). Leksyka tvoriv Ulasa Samchuka: narodnorozmovni dzherela, semantychna struktura ta stylistychni funktsiyi: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. [The vocabulary of Ulas Samchuk's works: vernacular sources, semantic structure and stylistic functions: PhD thesis: 10.02.01]. Kyiv, 18 p. [in Ukrainian].
6. Rusnak I. (2007). Khudozhnya modyfikatsiya natsional'noyi istoriosofiyi v prozi Ulasa Samchuka: avtoref. dys. ... doktora filol. nauk: 10.01.01. [Artistic modification of national historiography in the prose of Ulas Samchuk: PhD thesis: 10.01.01]. Kyiv, 36 p. [in Ukrainian].
7. Samchuk U. (2009). Mariya: povist' [Maria: a story]. Kyiv: Shkola, 320 p. [in Ukrainian].
8. Stasyk M. V. (2006). Epichni styl'ovi dominanty khudozhn'oyi prozy Ulasa Samchuka: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 [Epic stylistic dominants of Ulas Samchuk's literary prose: PhD thesis: 10.01.01]. Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].

Отримано: 26 травня 2025 року

Прорецензовано: 11 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: viktoriya.suhenko@hneu.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8775-6999>

Web of Science Researcher ID: HJY-7734-2023

Scopus ID: 59699032700

email: liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0063-1956>

Web of Science Researcher ID: Q-9498-2017

Scopus ID: 57816719000

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-147-150](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-147-150)

Сухенко В. Г., Харчук Л. В. Особливості лексико-семантичної репрезентації концепту голодомор в ідіостилі Уласа Самчука. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острого : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 147–150.

УДК: 81'373.612.2:82-94:316.4](=161.2) Самчук

Сухенко Вікторія Григорівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
Харчук Лілія Валеріївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ГОЛОДОМОР В ІДІОСТИЛІ УЛАСА САМЧУКА

У статті проаналізовано концепт голодомору у творчості Уласа Самчука – письменника, який правдиво відобразив картини страшної трагедії, бо не мав ілюзій щодо радянської влади. Визначено особливості лексико-семантичної репрезентації досліджуваного концепту в ідіостилі митця, що полягають у віддзеркаленні особливостей авторського світосприйняття й відображення дійсності навіть без уживання письменником однойменної лексеми «голодомор» та реалізації змістового наповнення у виокремлених лексико-семантичних групах (жахливості й страждання, хвороби й біль, політика й геноцид).

Головною лексемою-вербалізатором досліджуваного концепту у творчості Уласа Самчука є лексема «голод». Однак репрезентація концепту дієсловами (заморити, виморити, катувати, голодувати), іменниками (звірства, кати, зараза, жорстокість); прикметниками (штучний, жахливий, жорстокий, нужденний, безправний), метафорами й перифразами розкриває смисловий потенціал і передає інформацію про зміст концепту голодомор як штучно створений масовий голод з метою знищення українців, геноцид української нації, державний терор голодом, але не відсутність чи нестача їжі через природні катаклізми.

Актуальність дослідження полягає в тому, що розуміння змістового наповнення концепту голодомор сприяє кращому розумінню минулих та сучасних конфліктів, а також їхніх наслідків для людства. Правдивість відображення Уласом Самчуком трагедії українського народу, аналіз лексико-семантичної репрезентації досліджуваного концепту у творчості письменника дають змогу висвітлити різні аспекти Голодомору, охоплюючи й політичні питання, та сприяють усвідомленню причин війни проти України на сучасному етапі й необхідності українцям вибороти свободу, незалежність та зберегти українську націю, яку країна-терорист одвічно намагається знищити.

Ключові слова: концепт голодомор, лексико-семантичні групи, метафори, перифрази, творчість Уласа Самчука, геноцид, штучний голод.

Viktoriia Sukhenko,
PhD in Philology, Associate Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Liliia Kharchuk,
PhD in Philology, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University

FEATURES OF THE LEXICAL-SEMANTIC REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF HOLODOMOR IN THE IDIOSTYLE OF ULAS SAMCHUK

The article analyzes the concept of HOLODOMOR in the work of Ulas Samchuk, a writer who truthfully depicted the pictures of a terrible tragedy, because he had no illusions about the Soviet government. The peculiarities of the lexical-semantic representation of the studied concept in the artist's idiosyle are determined, which consist in reflecting the peculiarities of the author's worldview and reflecting reality even without use of the eponymous lexeme «holodomor» by writer and implementing the content in emphasized lexical-semantic groups (horror and suffering, illness and pain, politics and genocide).

The main lexeme-verbalizer of the studied concept in the work of Ulas Samchuk is the lexeme «hunger». However, the representation of the concept by verbs (will starve, will famish, tortured, will undernourish), nouns (atrocities, executioners, infection, cruelty); adjectives (artificial, terrible, cruel, needy, disenfranchised), metaphors and periphrases reveal the semantic potential and convey information about the content of the HOLODOMOR concept as an artificially created mass famine to destroy Ukrainians, genocide of the Ukrainian nation, state terror by means of hunger, but not the absence or shortage of food due to natural disasters.

The relevance of the study lies in the fact that understanding the content of the concept HOLODOMOR contributes to a better understanding of past and modern conflicts, as well as their consequences for humanity. The truthfulness of Ulas Samchuk's reflection of the tragedy of the Ukrainian people, the analysis of the lexical-semantic representation of the studied concept in the writer's work make it possible to highlight various aspects of the Holodomor, including political issues, and contribute to the awareness of the reasons for Russia's

war against Ukraine at the present stage and the need for Ukrainians to win freedom, independence and preserve the Ukrainian nation, which the terrorist country has been trying to destroy forever.

Keywords: the concept of HOLODOMOR, lexical-semantic groups, metaphors, periphrases, Ulas Samchuk's work, genocide, artificial famine.

Улас Самчук – людина правди, найвидатніший письменник ХХ століття – створив першокласні зразки високохудожньої прози, змалював багатогранну українську національну історію та показав світові безмежні можливості української образної мови. Його твори забороняли десятиліттями, тож вони виходили друком в усіх країнах, де проживали українці, окрім рідної України. Улас Самчук був одним із перших, хто правдиво розкрив жакливе обличчя комунізму та трагічні картини голодомору як геноциду української нації.

Ідіостиль письменника в контексті загальнонаціональної мови відображає особистий світогляд митця і його світовідчуття через специфічні мовні засоби чи оригінальне авторське використання лексем. Необхідність умістити в слово важливі особистісні, асоціативні та оцінні значення змушує автора ретельно добирати мовні одиниці та систематизувати їх у тексті. Тому дослідження лексики автора є важливим, адже кожен елемент художнього тексту має естетичне значення й кожна мовна одиниця відображає авторський задум. Мова художнього твору має індивідуальний характер і становить науково-пізнавальний інтерес насамперед на рівні ідіостилу.

Специфіка авторського світобачення впливає на формування ментальних явищ, які відображаються у формі художніх концептів, що формуються на основі жанрової специфіки твору, понять, уявлень, емоцій, мовної картини світу автора. Незважаючи на те, що художній концепт характеризується можливістю поповнюватися, змінюватися та відображати людський досвід, у конкретному художньому творі він залишається цілісним утворенням та відображає знання про навколишній світ, асоціації, переживання людини, містить культурний, колективний, індивідуальний зміст (Хома, 2019: 146). Концепт – це ментальна категорія, що є частиною свідомості. Він виконує роль сполучної ланки між об'єктивною дійсністю й мовою, акумулюючи та структуруючи культурну інформацію.

Різномасштабним дослідженням концепту присвячені праці Т. Вільчинської, К. Голобородька, А. Загнітка, Л. Лисиченко, Н. Мех, Т. Радзівської, О. Селіванової, М. Скаб, Н. Слухай, І. Чернишенко, Г. Яворської та ін. Низка наукових розвідок в сучасній лінгвістиці спрямована на дослідження концептів та їхньої вербалізації в поетичних та прозових творах, адже концептуальний аналіз є одним із варіантів дослідження творчості письменника й передбачає розуміння індивідуально-авторського уявлення про дійсність. У лінгвоконцептологічних студіях значну увагу приділено дослідженню таких концептів, як *війна, зло, життя, правда, смерть, страх, любов, людина, культура, Україна, земля, мова, слово* тощо.

Осмисленню доробку Уласа Самчука крізь систему концептів, покладених в основу його творів, декодуванню та дешифруванню авторських сенсів, присвячені праці Г. Вишневської «Концепт «голод» у творчості Уласа Самчука», Ю. Артемової «Семантичне наповнення концепту «земля» в романах Уласа Самчука «Марія» і «На твердій землі»», Н. Плетенчук «Самобутність авторської моделі світу в романістиці Уласа Самчука» тощо.

Сьогодні ми можемо голосно говорити про трагічну сторінку життя українського народу, оскільки знаємо передісторію Голодомору. 22 листопада 2003 року в Україні вперше на офіційному рівні відзначено скорботну дату – День пам'яті жертв голодоморів. Спланована проти українського селянства акція мала знищити основу української нації та національного відродження, зробити неможливим опір радянській владі. Оприлюднення масштабів загиблих внаслідок штучного голоду, усвідомлення причин трагедії, деталізація та розкриття правдивої інформації сприяють морально-психологічному зміцненню українства, посиленню національної ідентичності.

Улас Самчук – письменник, який розповів світові про Голодомор, хто чи не вперше порушив мовчанку щодо трагедії 1932–1933 років та відобразив жорстоку правду про становище українського селянства. **Мета** статті полягає в аналізі творів Уласа Самчука з погляду виокремлення концепту *голодомор*, дослідженні засобів його вербалізації та розкритті взаємодії загальної системи знань письменника про світ і її відображення в авторському ідіостилі. **Завданнями** для досягнення цієї мети є проаналізувати концепт *голодомор* у творах Уласа Самчука, визначити особливості його лексико-семантичної репрезентації в мовній картині світу митця.

З метою виявлення ключових ознак визначуваного поняття, предмета або явища науковці вдаються до методу аналізу словникових дефініцій лексем, які вербалізують концепт, що дає змогу представити його у вигляді стислих логічних визначень. Так, у Словнику української мови у 20 томах лексема *голодомор* репрезентована як «Штучно створений масовий голод із метою винищення населення внаслідок голодної смерті. // Масовий, навмисно зорганізований голод 1932–1933 років, що призвів до багатомільйонних людських втрат у сільській місцевості на території України та Кубані» (Словник, 2012: 678); у Великому тлумачному словнику сучасної української мови – як «Штучний голод, організований у величезних масштабах злочинною владою населення проти власної країни» (Великий, 2005: 251).

Улас Самчук у романі «Марія» – першому в українській літературі творі про насильницьку колективізацію та Голодомор 1932–1933 років – розкриває трагедію не лише окремої особистості, а всього українського народу. Він ніколи не був радянським письменником, «європейськість Самчука визначила принципове неприйняття ним «руського міра», виявом якого він вважав також більшовизм і радянську владу. Письменник стверджував, що російська культура й політика російських правителів є антиєвропейськими» (Кралоук, 2024). Улас Самчук відверто виступав проти сталінського режиму, правдиво відображав трагедію Голодомору, організованого сталінсько-більшовицькою системою, що призвів до зменшення українців на одну п'яту (сучасні дослідники визначають кількість жертв 7,5–8 мільйонів).

Але згадки про штучний голод (звірство сталінської влади) простежуються і в інших творах письменника, який понад 250 разів уживає лексему *голод*, відображаючи нестачу/відсутність їжі не через природні катаклізми (посухи, неврожай, псування зерна хворобами чи шкідниками), а саме як штучний голод, державний терор голодом, технологію вбивства цілої нації, злочин, акт геноциду, спланований кремлівською владою. Тож уважаємо за доцільне дослідити зміст концепту *голодомор* у творчості Уласа Самчука, розкриваючи сукупність смислів і понять, що виникають у процесі вербалізації й осмислення мовної одиниці, а також унаслідок свідомого чи несвідомого сприйняття й асоціювання.

Аналізуючи вербальну репрезентацію концепту *голодомор* у творчості письменника, зазначимо, що образно-ціннісний складник концепту реалізується в таких лексико-семантичних групах:

1. Жажіття й страждання:

• «Як же та сердобольна вразлива юрба може байдуже щодня вислухувати про звірства червоних катів, які там, у його батьківщині, щодня нищать, морять голодом, морозять в снігах півночі не собак, не телят і півників, а живих людей» («Авс-фін»).

• «Країну роз'їдала жахлива зараза, Голод. Гомін цього слова розлігся по цілій планеті. ... Виходив професор на підвищення, доказував: «Там голод! Ось цифри. Ось два рази два. Там дійсно голод. Там гинуть сотнями тисяч, там матері з'їдають своїх дітей»» («Авс-фін»).

• «Посипалися люди, мов мухи восени. Кожний день десятками відвозили на місце вічного відпочинку. На село наліз смуток, відчай, плач. Темними морозними ночами виють голодні собаки» («Марія»).

• «Найстрашніша смерть – це смерть від голоду. Не дай Бог навіть ворогові вмирати такою смертю...» («Марія»).

• «– Дайте, людоньки добрі, хоч жменьку ячменю. Голод. Рятуйте нас від голодної смерті. Дома дітки наші мруть. Ні хати, ні хліба. Смерть одна...» («Волинь»).

Жорстокі репресії сталінської системи на селі, катування деморалізовували суспільство, створювали гнітючу атмосферу донесень та постійного страху. У закатованих, фізично виснажених людей частими були зрушення психіки: від самогубств до повного руйнування особистості й несприйняття реальності. Одвічні моральні цінності влада відкидала як ворожі, а знущання, розбій, свавілля, вбивства, підкуп, залякування, донесення заохочувала, бо це слугувало диктатурі партії.

2. Хвороби й біль:

• «Там шлунок запанував над душою, голодний висушений шлунок» («Авс-фін»).

• «– Дайте хліба шматочок, муркала, й тикала сіпком немиту ручку, яку зараз же шарпала назад, немов боячись, що по ній шмигне хто ломакою. А ручка та худа-а! Лиш сухожили та кістки» («Бронзова дівчина»).

• «А коли голод притискав Марині черево, вона зганяла копняком свого виплодка...» («Бронзова дівчина»).

• «Та прийшов час, коли їй усі відмовили всього. До дому не принесла вона навіть гнилої бараболі, а мати пухла на печі» («Бронзова дівчина»).

• «Чого мати так довго сплять на столі і нащо горять свічки? У них щільно заплющені очі, міцно затиснуті тонкі уста і зовсім жовті лиця» («Марія»).

• «Сходилися на нараду кістяки з розчухраними головами, вгрузлими безбарвними очима, вставали, ніби мертвяки з могил...» («Марія»).

«Сільське населення ... опинилося в епіцентрі Голодомору, жертвами якого стали 1,1 млн померлих у 1932 р. та 6,4–7,4 млн осіб у 1933 р., враховуючи мінімальні та максимальні коефіцієнти порайонної смертності. А так звані «живі» жертви Голодомору зазнали психофізичних травм, упродовж десятиліть перебували під тиском посттравматичного синдрому (страх, пригнічений моральний стан, біль, почуття ненависті до кривдників тощо)» (Марочко, 2017: 44).

3. Політика й геноцид:

• «Тоді ж роззорвав свій кривавий прапор большевизм. Тоді ж з'явилися всі його атрибути – чека, голод, колективізація. Тоді ж Європа вперше була загрожена прямим ударом Москви червоної, большевицької» («Крути»).

• «Настав голод. Вояки чужої, ворожої нації блукали в мертвому селі й робили реквізиції масла й сметани, яка мабуть дорожчою була і рідшою від радію. Вони обшарпували останні лахи нужденних і безборонних тіл, які снували мов голодні пси, мов ті могильні тіни» («Бронзова дівчина»).

• «Після цього, до трьох зненавиджених мною «геніїв людства» – Маркса, Леніна, Сталіна, додано Гітлера. Тих перших я зненавидів за голод в Україні, спричинений колективізацією, який забрав сім мільйонів невинних жертв, а цього останнього за гекатомби інших невинних...» («На коні вороному»).

• «Цього не бачив Гітлер в Берліні, цього не бачив Рузвельт у Вашингтоні, і сталося так, що найбільше з цього «ура» дісталось Сталіну... А той чорт та причаїв... Коли б ви їх тепер бачили... Триста мільйонів... Від Одри до Камчатки... Голод, голод і голод. Це, кажуть вам, досягнення гідне подиву і та там мумія на Червоній площі Москви заслуговує ті черги цікавих цілого світу, що хочуть таке диво бачити» («Втеча від себе»).

• «І до Цар-Пушки та Цар-Дзвону, додається ще один Цар-Голод. Найефектніший здобуток Жовтня, яким вони прагнуть ошчасливити всі п'ять континентів світу» («Втеча від себе»).

• «Хай там не думають, що голод, який червона Москва вчинила на наших землях в роках 1932–33 не заважив на долі тієї держави. Заважив і важить зараз» («На коні вороному»).

Голодомор (убивство голодом) здійснювався як один з етапів спецоперації проти української нації, яка була здатна чинити опір сталінській системі. Улас Самчук відверто критикував радянську владу, демонстрував протистояння українців більшовикам, застосовуючи не тільки елементи історичної правди, але й широкий арсенал художньо-стилістичних засобів.

Поширеним лексичним репрезентантом досліджуваного концепту у творчості Уласа Самчука, звісно, виступає ключове слово *голод*. Семантичний склад концепту актуалізується за рахунок дієслів *гинуть*, *заморить*, *виморено*, *катували*, *вмерла*, *голодуватимуть*; іменників *звірства*, *кати*, *зараза*, *жорстокість*, *голод*, *смерть*, *божевілля*; прикметників *штучний*, *жахливий*, *жорстокий*, *мертвий*, *нужденний*, *могильний*, *лютий*, *роз'ярений*, *знесиленний*, *безправний* та увіразнює зміст концепту *голодомор* як акт геноциду, штучний голод, знищення українців, терор голодом, замах на українську націю. Улас Самчук практично не використовує лексему *голодомор*, оскільки вперше цей термін згадується 17 серпня 1933 року в чеському часописі «Večerník P.L.», який розмістив інформацію «Hladomor v SSSR». Подвійний слов'янський іменник *goldomorъ* складений з коренів *goldъ* і *morъ* має значення «мор, викликаний голодом, страждання від голоду, голодування» (Голодомор, 2020). Однак семантика досліджуваного концепту увіразнюється за допомогою метафор та перифраз *бушував лютий, роз'ярений голод*; *мертве село*; *могильні тіні*; *голодна смерть*; *безжалісні удари коси смерті* («Бронзова дівчина»); *шлунок запанував над душою*; *жахлива зараза*; *голодний висушений шлунок* («Авс-фін»); *видумали оте божевілля*; *витравлювані голодом*; *мором*; *крилатий жак*; *голодна рілля*; *голодові роки* («Марія»); *людоджерський голод* («На білому коні»); *видушують людей голодом* («Моя осінь»); *універсальна голодівка* («На коні вороному»); *універсальний голод*; *великий голод*; *масові ліквідації*; *ленінський голод* («Втеча від себе»). Такі промовисті деталі у творах Уласа Самчука дають змогу досягнути сутності концепту *голодомор* як ціннісної домінанти авторської картини світу та особливості світобачення митця.

Наслідком Голодомору – цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом – стала «смерть через голод» (Голодомор, 2020), а відповідно йшла страшна боротьба за виживання. Ключова лексема *голод*, що передає план змісту концепту *голодомор* у творах Уласа Самчука, об'єднує всі слова, які його відображають та розкривають. Тож на основі конотацій та асоціацій виділяємо бінарну опозицію *життя – смерть*. Зазначимо, що у філософсько-ідеологічному романі про Голодомор «Марія» у різних граматичних формах іменник *життя* автор уживає 42 рази, прикметник *живий* – 16, дієслово *жити* та його форми – 74, а також лексеми *розжиття*, *відживлення* тощо; іменник *смерть* – 23 рази, прикметник *мертвий* – 10, різні форми дієслова *вмирати* – 16 та слова *мрець*, *мертвяк* тощо. Улас Самчук, розкриваючи страшні картини Голодомору, надає твору ритм життя та боротьби за існування. Узагальнюючи частотність уживання відповідних лексем у творі (понад 130 разів письменник згадує про життя та понад 50 разів – про смерть), убачаємо авторський вітаїзм, що полягає в утвердженні торжества життя, навіть коли над ним панує смерть, спричинена штучним голодом – «зброєю масового біологічного знищення українців» (Голодомор, 2020).

Висновки. Процеси світосприйняття та концептуалізації дійсності письменником відображаються в концептах, що як умовно ментальні одиниці об'єктивуються художньо-образними засобами та оригінальним авторським використанням лексем. Як один із ключових концептів у творчості Уласа Самчука виокремлюємо концепт *голодомор*, який вербалізований за допомогою метафор, перифраз й номінований відповідними іменниками, прикметниками, дієсловами без використання письменником однойменної лексеми. Аналізований концепт має ідейне наповнення, реалізується в таких лексико-семантичних групах, як *жахиття й страждання*, *хвороби й біль*, *політика й геноцид*, та репрезентує емоційні враження письменника.

Реалістичний опис трагедії українського народу Уласом Самчуком, а також аналіз лексико-семантичної репрезентації досліджуваного концепту у творчості письменника дають змогу відобразити різні аспекти Голодомору 1932–1933 років та зрозуміти причини повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року, усвідомити необхідність українцям сьогодні виборювати свободу, незалежність та відстоювати українську націю, яку країна-терорист намагається знищити упродовж багатьох століть.

Перспективним, на наш погляд, видається подальше дослідження концептів у мовній картині світу Уласа Самчука як одного з неперевершених прозаїків ХХ століття, «літописця українського простору в добі, яку сам бачив, переживав».

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голова. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Голодомор: причини та наслідки. *Посольство України у Федеративній Республіці Німеччина*. 12.02.2020. URL : <https://germany.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/golodomor-v-ukrayini-1932-1933-rokiv/golodomor-prichini-ta-naslidki>. (дата звернення: 10.03.2025).
3. Крالیук П., Кушнірчук Н. Улас Самчук – літописець України крізь війни, табори, голод і екзил. *Читомо*. 30.10.2024. URL : <https://chytomo.com/ulas-samchuk-litopysets-ukrainy-kriz-vijny-tabory-holod-i-ekzyl/>. (дата звернення: 10.04.2025).
4. Марочко В. Статистика жертв Голодомору 1932–1933 років: історично-демографічний дискурс. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації» (Київ, 4 жовтня 2016 року)*. Київ, 2017. С. 25–46.
5. Словник української мови: У 20 т. Т. 3 / Голов. наук. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 2010. 911 с.
6. Самчук Улас. Авс-фін. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74444/>. (дата звернення: 10.05.2025).
7. Самчук Улас. Бронзова дівчина. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74445/>. (дата звернення: 10.05.2025).
8. Самчук Улас. Волинь. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74457/>. (дата звернення: 10.05.2025).
9. Самчук Улас. Втеча від себе. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74458/>. (дата звернення: 10.05.2025).
10. Самчук Улас. Круті. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74442/>. (дата звернення: 10.05.2025).
11. Самчук Улас. Марія. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74446/>. (дата звернення: 10.05.2025).
12. Самчук Улас. Моя осінь. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74447/>. (дата звернення: 10.05.2025).
13. Самчук Улас. На білому коні. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74449/>. (дата звернення: 10.05.2025).
14. Самчук Улас. На коні вороному. URL: <https://osvita.ua/school/literature/s/74451/>. (дата звернення: 10.05.2025).
15. Хома В. До проблеми концепту в тексті художнього твору. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 24. Т. 2. С. 143–147. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176838>. (дата звернення: 10.04.2025).

References:

1. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Comprehensive Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with additions and amendments)]. Kyiv; Irpin : VTF 'Perun' (In Ukrainian).
2. *Holodomor: prychny ta naslidky* [Holodomor: Causes and Consequences]. (2020, February 12). Posol'stvo Ukrainy u Federatyvnyi Respublitsi Nimechchyna [Embassy of Ukraine in the Federal Republic of Germany], from <https://germany.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/golodomor-v-ukrayini-1932-1933-rokiv/golodomor-prichini-ta-naslidki> (In Ukrainian).
3. Kraliuk, P., & Kushnirchuk, N. (2024, October 30). Ulas Samchuk – litopysets Ukrainy kriz viiny, tabory, holod i ekzyl [Ulas Samchuk – Chronicler of Ukraine through Wars, Camps, Famine, and Exile]. *Chytomo [Readable]*, from <https://chytomo.com/ulas-samchuk-litopysets-ukrainy-kriz-vijny-tabory-holod-i-ekzyl/> (In Ukrainian).
4. Marochko, V. (2017). Statystyka zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv: istorychno-demohrafichnyy dyskurs [Statistics of the Victims of the Holodomor 1932–1933: Historical and Demographic Discourse]. In *Holodomor 1932–1933 rokiv: Vtraty ukrainskoi natsii: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, October 4, 2016) (pp. 25–46). Kyiv (In Ukrainian).
5. Rusanivskiy, V. M. (Ed.). (2010). *Slovnyk ukrainskoi movy: U 20 t. T. 3* [Ukrainian Language Dictionary: In 20 Volumes. Vol. 3]. Kyiv: Naukova dumka (In Ukrainian).
6. Samchuk, U. (n. d.). *Avs-fin* [Avs-fin]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74444/> (In Ukrainian).
7. Samchuk, U. (n. d.). *Bronzova divchyna* [The Bronze Girl]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74445/> (In Ukrainian).
8. Samchuk, U. (n. d.). *Volyn* [Volyn]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74457/> (In Ukrainian).
9. Samchuk, U. (n. d.). *Vtecha vid sebe* [Escape from Oneself]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74458/> (In Ukrainian).
10. Samchuk, U. (n. d.). *Kruty* [Kruty]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74442/> (In Ukrainian).
11. Samchuk, U. (n. d.). *Mariia* [Maria]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74446/> (In Ukrainian).
12. Samchuk, U. (n. d.). *Moya osin'* [My autumn]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74447/> (In Ukrainian).
13. Samchuk, U. (n. d.). *Na bilomu koni* [On a white horse]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74449/> (In Ukrainian).
14. Samchuk, U. (n. d.). *Na koni voronomu* [On a Black Horse]. Osvita.ua. <https://osvita.ua/school/literature/s/74451/> (In Ukrainian).
15. Khoma, V. (2019). Do problemy kontseptu v teksti khudozhnoho tvoruv [On the Problem of the Concept in the Text of a Literary Work]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current issues in the humanities]*, 24(2), 143–147. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176838>. (In Ukrainian).

Отримано: 21 березня 2025 року

Прорецензовано: 31 березня 2025 року

Прийнято до друку: 7 квітня 2025 року

email: n_shulzhuk@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6177-3336>DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-151-155](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-151-155)Шульжук Н. В. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису в мовотворчості У. Самчука (на матеріалі роману-трилогії «Волинь»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 151–155.

УДК: 811.161.2'367:821.161.2-31

Шульжук Наталія Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Рівненський державний гуманітарний університет

ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В МОВОТВОРЧОСТІ У. САМЧУКА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ-ТРИЛОГІЇ «ВОЛИНЬ»)

У статті на засадах вивчення речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці схарактеризовано структурно-семантичні особливості парцельованих конструкцій у романі «Волинь» У. Самчука, що функціують як самостійні синтаксично-інтонаційні структури, проте не втрачають семантичного і структурного зв'язку із базовою реченнєвою одиницею. Автор статті стилістичний ефект цих конструкцій коментує як результат зіткнення семантики синтаксичної форми з лексичною семантикою, що її наповнює, в результаті чого реченнєва одиниця в художньому мовленні якнайповніше реалізує свою багатоаспектність, пов'язану із його стильовими домінантами – образністю й експресивністю. Останні допомагають автору художнього тексту презентувати своє світобачення та ідейно-художній задум.

Якщо на синтаксичному рівні парцельовані конструкції у романі «Волинь» – ефективний прийом створення експресії, то на комунікативному ці реченнєві одиниці є формою втілення складних мовленнєвих актів та дієвим засобом актуального членування висловлювання. Парцеляти – стилістично вмотивований засіб у мовотворчості У. Самчука, оскільки по суті доповнюють, уточнюють і комунікативно виражають зміст базових структур, допомагають виписати спонтанні живомовні репліки персонажів, точно відтворити їх психоемоційний стан та посилюють інформативність великого за обсягом прозового тексту, нерідко створюючи прийом синтаксичної градації. Як виразна ознака ідіостилію У. Самчука, який формують не лише суб'єктивні чинники, а й об'єктивні (загальнонаціональні), парцельовані конструкції глибоко вкорінюють у романі «Волинь» такі ментальні риси українського етносу, як релігійність, прив'язаність до землі, яка для українців завжди мала сакральне значення і була не лише умовою матеріального існування, а й внутрішньою потребою.

Ключові слова: речення, стилістичне значення, експресивний синтаксис, парцельовані конструкції, парцеляти, ідіостиль, експресивність, художнє мовлення.

Natalia Shulzhuk,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Department of the Ukrainian Language,
Rivne State University of the Humanities

PARCELLATION AS A MEANS OF EXPRESSIVE SYNTAX OF WORD FORMATION IN U. SAMCHUK (BASED ON THE NOVEL-TRILOGY «VOLYN»)

Based on the study of the sentence as a multi-aspect syntactic unit, the article characterizes the structural-semantic features of parcellated constructions in U. Samchuk's novel «Volyn». These constructions function as independent syntactic-intonational structures, yet they do not lose their semantic and structural connection with the basic sentence unit. The author of the article comments on the stylistic effect of these constructions as a result of the collision between the semantics of the syntactic form and the lexical semantics that fills it, as a result of which the sentence unit in artistic speech most fully realizes its multi-aspect nature, associated with its stylistic dominants – imagery and expressiveness. These elements help the author of the artistic text present their worldview and ideological-artistic intent.

At the syntactic level, parcellated constructions in the novel «Volyn» are an effective technique for creating expression, while at the communicative level, these sentence units are a form of expressing complex speech acts and a powerful means of topical segmentation of the utterance. Parcellation is a stylistically motivated device in U. Samchuk's linguistic creativity, as it essentially complements, clarifies, and communicatively intensifies the meaning of basic structures, helps to depict spontaneous colloquial remarks of characters, accurately reproduces their psycho-emotional state, and enhances the informativeness of a large prose text, often creating a technique of syntactic gradation. As a distinctive feature of U. Samchuk's idiolect, formed by both subjective and objective (national) factors, parcellated constructions deeply root in the novel «Volyn», such mental traits of the Ukrainian ethnicity as religiosity, attachment to the land, which for Ukrainians always had a sacred meaning and was not only a condition for material existence but also an internal necessity.

Keywords: sentence, stylistic meaning, expressive syntax, parcellated constructions, parcellation, idiolect, expressiveness, artistic speech.

Постановка проблеми. Синтаксис – це «основна частина, серце граматики будь-якої мови» (Загнітко, 2007: 11), тому предметом його вивчення є одиниця, що уможливило реалізацію комунікативної функції мови, – речення, з-поміж основних ознак якого А. Загнітко (Загнітко, 2009: 20) виокремлює такі, як-от: предикативність (відношення змісту речення до об'єктивної дійсності), відтворюваність (речення утворюється за усталеним зразком), порядок слів (властивий усталений порядок слів), інтонаційне оформлення, членованість (членується на окремі компоненти, крім нечленованих), смислова завершеність, структурна організованість, модальність.

Різні підходи до вивчення речення (ситуативний, генеративний, формальний, позиційно-граматичний, семантичний, рівневий, функційний, компонентний, логічний та ін.) відображають дві основні тенденції – конструктивний синтаксис (вивчає будову речення) та комунікативний (вивчає функціонування речення).

Аналіз наукових досліджень і публікацій. З-поміж аспектів вивчення речення в українській синтаксичній науці (праці К. Шульжука, І. Вихованця, А. Загнітка, М. Мірченка та ін.) виокремлюють формально-синтаксичний, орієнтований на структурну схему – «синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за яким має бути побудоване

речення» (Шульжук, 2004: 48), семантико-синтаксичний, що «враховує взаємозв'язок формальної будови і значення синтаксичних одиниць» (Шульжук, 2004: 8), та комунікативний, або функційний, «спрямований на з'ясування специфіки вияву співвідношення речення із ситуативно-актуалізованими завданнями мовлення і реалізації в ньому вже відомого (даного) та нового, заради чого воно реалізується» (Загнітко, 2009: 10), що уможливило кваліфікацію речення як мінімальної комунікативної одиниці, яка «оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки» (Шульжук, 2004: 41).

Синтаксичні моделі у мові, на думку А. Загнітка, є абстрактними, тоді як «їхнє конкретне наповнення тим чи іншим лексичним матеріалом залежить від мовленнєвих умов, ... зумовлюється змістом висловлення, наміром мовця» (Загнітко, 2007: 14), тобто вимогами комунікації. У конкретному лексичному наповненні речення, у вживанні стилістично вагомих морфологізованих класів слів виявляється його стилістичне значення як компонент загальної семантики синтаксичної конструкції. Стилiстичний ефект виникає у результаті зіткнення семантики синтаксичної форми з лексичною семантикою, що її наповнює. У зв'язку з цим у синтаксичній науці послуговуються такими поняттями, як «стилiстичний синтаксис» та «експресивний синтаксис». Якщо на лексичному рівні розрізняють емоційно забарвлені одиниці незалежно від контексту та умов їх функціонування, й одиниці, що набувають конотативних значень в умовах конкретної ситуації мовлення, то характер стилістичних значень синтаксичних одиниць, як слушно зауважує С. Єрмоленко (Єрмоленко, 1982), виявляється у відповідному контексті при наповненні їх відповідною лексикою. Інакше кажучи, з погляду мови ми вивчаємо речення поза контекстом, тому його функції розглядаємо як синтаксичні способи вираження ним свого типового значення. У мовленні ж воно набуває додаткових функцій, оскільки є частиною цілого, тому може зазнавати трансформацій стандартних схем, що й закладає у мові можливість вибору співвідносних (синонімічних) синтаксичних конструкцій – семантичних варіантів, якими послуговуються мовці для найадекватнішого вираження певного змісту.

Отже, стилістичні значення «нашаровуються на смислові відтінки синтаксичних одиниць або фактично входять у ці відтінки як компоненти, ... народжені в єдності об'єктивного та суб'єктивного факторів при використанні тієї чи іншої конструкції» (Єрмоленко, 1982: 46), лінгвостилістичний аналіз якої здебільшого визначає її лексичне наповнення. З-поміж явищ стилістичного синтаксису більшість мовознавців називає і парцельовані конструкції, які функціонують як самостійні синтаксично-інтонаційні структури, проте не втрачають семантичного і структурного зв'язку із базовим реченням. Подібні трансформації реченнєвої одиниці особливо виразно виявляються в художньому мовленні, де вона якнайповніше реалізує свою багатоаспектність, пов'язану із його стильовими домінантами – образністю й експресивністю, що допомагають автору художнього тексту презентувати своє світобачення та ідейно-художній задум. Тому мовотворчість видатних майстрів українського слова – актуальна проблема антропологізованої лінгвістики, вивчення якої уможливило висновки щодо стану й динаміки розвитку стилістичної системи національної мови.

Не є винятком і роман-трилогія «Волинь» Уласа Самчука, своєрідність індивідуально-авторської манери письма якого намагалися збагнути як українські літературознавці (Л. Зелінська (Зелінська, 1999), О. Пастушенко (Пастушенко, 1999), М. Гон (Гон, 1997), Р. Гром'як (Гром'як, 2005), С. Пінчук (Пінчук, 1995) та ін.), так і мовознавці (С. Каленюк (Каленюк, 2002; Каленюк, 2007; Каленюк, 2005; Каленюк, 2007), В. Стецій (Стецій, 2003), Г. Горох (Горох, 1995) та ін.), щоб повернути славетне ім'я нашого земляка читачеві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дисертації Н. Конопленко (Конопленко, 2007), Л. Конюхової (Конюхова, 1999), Т. Шевченко (Шевченко, 2007) та науковий доробок таких мовознавців, як О. Зверєва, А. Загнітко, М. Кравченко, С. Марич, Н. Плющ, засвідчують, що парцеляція – явище багатоаспектне (фонетичне, структурно-семантичне, комунікативне, стилістичне), на позначення якого використовують і поняття «приєднувальні конструкції» (М. Шафіро, В. Рінберг, Н. Шведова та ін.). Нам імпонує наукова кваліфікація парцельованої конструкції як прийому стилістичного синтаксису, що «полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення» (Мацько, 2003: 369) у зв'язку з певною комунікативною ідеєю.

Парцеляція як вияв стилістичного синтаксису в романі «Волинь» не була предметом спеціального лінгвістичного опису, що й актуалізує нашу наукову розвідку, **мета** якої – характеризувати структурно-семантичні особливості парцельованих конструкцій у романі «Волинь» та з'ясувати їх функційно-стильове призначення в художньому мовленні У. Самчука.

У науковій літературі натрапили на різні підходи до класифікації парцельованих конструкцій. Так, дослідник А. Загнітко в основу їх класифікації пропонує покласти тип парцельованої одиниці (парцельована предикативна частина (частини), парцельований член речення та ін.) (Загнітко, 2005). Окремі мовознавці за основу беруть тип ускладнювального компонента-парцелята (Ю. Ванников). У нашій науковій розвідці в основу систематизації матеріалу джерельної бази (картотека парцельованих конструкцій, укладена шляхом їх вибірки із тексту роману «Волинь» У. Самчука) покладено структурну й семантичну ознаки.

Парцельовані конструкції на базі простого речення у романі «Волинь» виявилися центральною синтаксичною одиницею. Щодо парцеляції головних членів у таких реченнєвих одиницях, то привертають увагу передусім присудки-повтори, які посилюють категоричність реплік в художніх діалогах У. Самчука та насажують їх емоційно: «Ну, то **я не візьму ягід. Не візьму**» (с. 215); «**Володько лишає Дермань. Лишає дядька, своїх приятелів**» (с. 306); «**Якось би хотілося не так. Хотілося б по-людськи**» (с. 302). Ряди однорідних присудків-парцелятів стають вдалим стилістичним прийомом динамізації викладу в романі «Волинь», як у таких прикладах: «**А роти виходять зі села, мов ограбовані. Відходять і не вертаються**» (с. 249); «**Тут чай на столі. Парує, димить**» (с. 262); «**П'ять-шість людей приходило... Сиділи, слухали, дивились**» (с. 471).

Парцеляцію другорядних членів речення у досліджуваному тексті визначають переважно емоційно-психологічні чинники, особливо однорідних узгоджених («**Ні, він ніколи, ніколи не перестане любити життя. Болюче, розкішне, соковите!**» (с. 107); «**Хмари по небу пліли гуртами, горами. Вайлуваті, сірі, потужні**» (с. 470); «**Бачив її обличчя з близька. Схвильоване, поважне й щасливе**» (с. 516)) та неузгоджених («**Подумати тільки яка земля. Підсоння, новина, вигноєна, вироблена, без пнів**» (с. 29); «**Прийшла дівчинка. Маленька, щупла, років дванадцять...**» (с. 214)) означень. Фокусують увагу читача й парцельовані означальні конструкції прикладкового типу, які увиразнюють розповіді У. Самчука про

родинні стосунки, соціальний статус персонажів, а також вказують на їх характерні риси. Наведемо приклади: «*А таки здоровило був... Рудуватий, міцний карк зі срібними волосинками. Великий хвалько...*» (с. 204); «*Комаров! Брехун, самозванець проклятий!*» (с. 331).

Виявили у романі «Волинь» і парцеляти-повтори, увиразнені атрибутивними поширювачами як комунікативно-вагомими сегментами в художньому мовленні У. Самчука, наприклад: «*До того там оті суші. Страшні суші!*» (с. 22); «*Праця то неабияка. Справжня праця, не робота*» (с. 76); «*З них буде діло. Велике буде діло*» (с. 323).

Виразною ознакою мовотворчості Уласа Самчука є парцеляти-обставини міри та ступеня («*Матвій ніс тягар, ніби на нього сто пудів наложили. Аж угинався*» (с. 133)), місця («*Він купить собі добрі чоботи і поїде далеко-далеко. За море десь і ще далі*» (с. 82); «*Кинь ту гімназію! Вали до нас... В гімназію*» (с. 411)), способу дії («*Взяв і пішли ходором навколо. Легко, свobodно*» (с. 366); «*Значить, можна її пригорнути й загорітись... Огнем, сйвом, щастям...*» (с. 516)), порівняльні («*Катерина ж справді на диво хороша видалась. Як панночка*» (с. 84)).

Зауважимо, що категорія однорідності, реалізована за допомогою парцелятивів, – не лише засіб комунікативно-естетичного перетворення реченнєвих одиниць у художньому мовленні У. Самчука, а й вдалий репрезентант української ментальності, етнокультурну вкоріненість якої демонструють персонажі «Волині» як відтворювачі відповідного способу світосприймання та свідки неодноразової української історії, наприклад: «*За стіл до куті всі сідають, як і колись. Урочисто, поволі, побожно*» (с. 487); «*Багато років бурхливого, кипучого життя... Любові, щастя, радощів, гріху й страждання*» (с. 612).

Такі парцеляти, як однорідні присудки, обов'язкові другорядні члени речення, що виконують у досліджуваному тексті роль поширювачів, уточнювачів смислу реми базового речення, А. Загнітко називає «вторинною тематизацією», суть якої – винесення за межі базового речення (в постпозицію) «певних сегментів висловлення, які дорівнюють за метою висловлення, за функцією другій ремі, що розвиває значення нового першої реми» (Загнітко, 2007: 48).

Виявили в романі «Волинь» не лише парцеляти-члени речення, а й предикативні частини складних синтаксичних конструкцій різних типів: складносурядних («*Нікий лопотить безупинно, розмахує товстючою своєю палюгою і готовий з копита кинутися в бій. Але Володько ні*» (с. 186); «*Я переговорю з управителем. А ти завтра приходи туди*» (с. 295)), складнопідрядних («*Розібрали маєтки. Бо війна прийшла*» (с. 311); «*Ей, бідна вона, бідна... Коби ще не війна...*» (с. 352); «*Ах, скільки я там передумав. Коли б міг все це виказати*» (с. 417); «*Він тільки цю справу любить і в неї вірить... Хоча самої віри для цього мало*» (с. 562)) та безсполучникових («*Він мужчина. Йому не личать пестоці*» (с. 38); «*Дівчата змовляються йти до річки купатися під місяцем. Вечором вода тепліша, ніж удень*» (с. 115); «*Це впливає на Матвія, як трунок. Він тратить зовсім розум*» (с. 238); «*Від цього часу Матвій занехтує думку про нову купівлю землі. Він весь стурбований*» (с. 312); «*Володько любить свої коні. Нема причини їх не любити*» (с. 314)). Такі конструкції помітно по-жвавляють розмовно-побутове мовлення героїв роману, вдало відображаючи специфіку усного спонтанного діалогу.

Своєрідність індивідуально-авторського стилю Уласа Самчука становлять парцеляти-присудки в головній частині складнопідрядного речення, які розташовані дистантно, оскільки базову структуру (головну предикативну частину) і її парцелят (присудок) «розриває» підрядна частина, наприклад: «*Думав, що це змусить його співгромадян виконати свою настанову. Однак помирився*» (с. 157); «*Володько з Хведом заснули на двох розстелених міхах, кропивниках, що в них везли коням обрік. І спали добре*» (с. 150).

Нашу дослідницьку увагу в романі «Волинь» привернули парцеляти, базовою структурою для яких є головна предикативна частина складнопідрядного речення і які формують такий засіб художньої виразності, як синекдоха, в основі якої кількісне зіставлення предметів (заміна цілого частиною): «*Коли дійшли до парку, там роїлося вже безліч люду. Кожухи, сіряки, свитки*» (с. 58).

Влучним засобом додаткової експресії в мовотворчості У. Самчука виявились однорідні підрядні предикативні частини-парцеляти у складі складної багатокомпонентної конструкції («*Краще хай провалиться, щоби море стало з хвилями. Щоби буревій, щоби рокіт хвиль і вітру отак вдарив і відбився, вдарив і знов відбився*» (с. 400); «*Я хочу, щоби почалося нове життя. Щоб покоління наші не тратились, щоби не западали в землю, не зникали, мов худоба*» (с. 464)), ускладнені повторами, однорідними членами й порівняльними зворотами, а також побудовані за принципом послідовної підрядності («*Чарівник! Розуміється, чарівник. Бо ось він вичарував з нічого сливе все те, що іншим ніяк не дається...*» (с. 94); «*Ліпше не чекати на щось більше. Бо хіба ж ви не бачите, як виглядає сьогодні «наш батько»*» (с. 235), що посутньо розширюють інформаційний та стилістичний потенціал таких конструкцій за рахунок структурної деформації.

Отже, парцеляція – не лише засіб текстотворення в художньому мовленні У. Самчука, а й вдалий стилістичний прийом його комунікативного увиразнення, який підтверджує слушність міркувань українських синтаксистів: «Сучасний синтаксичний аналіз тієї чи іншої структурної схеми передбачає не тільки опис її компонентів, але й розгляд того, як ця абстрагована структура співвідноситься з іншими, яке місце займає в системі. Звідси речення тлумачиться не як застиглий конструкт, а як така структурна схема, що допускає варіювання смислу або експресивно-стилістичного забарвлення» (Загнітко, 2007: 26).

У романі «Волинь» парцеляція спрямована на смислове поглиблення й експресивне виділення комунікативно вагомої інформації («*А там і жнива... Перші жнива на новому місці*» (с. 161); «*То місто таке. Дуже велике місто і гарне*» (с. 40)), на конкретизацію змісту базової структури («*А батько коли вже в'язав в'язку, то в'язав. Як камінь*» (с. 55); «*Той тобі будь-якого пана навколо пальця обвине. І показний, і розважний, і толк знає*» (с. 59), на відтворення психоемоційного стану персонажів («*Володько весь перейнявся новою думкою. Конче захотілося й собі грати на скрипці. Але як, але де, але на чому?*» (с. 155)).

Останню з названих функцій парцеляції успішно реалізує У. Самчук, використовуючи структуру складного речення, предикативні частини якого часто незавершені (обірвані) й ускладнені однорідними членами та повторами, наприклад: «*Де там доженеш машину... То сила... То сила... То, чуєте, страшна сила*» (с. 206); «*Пальто! І яке гарне! Тепле! На ваті! Підшивка яка!*» (с. 176); «*Жийте тут далі! Не кидайте цих місць! Чуєте? Не кидайте тепер... Не кидайте, навіть коли б вас знали нагаями*» (с. 238).

Наведені приклади засвідчують, що парцеляція – виразна ознака ідіостилю У. Самчука, який формують не лише суб'єктивні чинники, а й об'єктивні (загальнонаціональні). Останні визначає ментальність етносу, з яким себе ідентифікує майстер українського слова. З-поміж виразних ознак української ментальності М. Шегута виокремлює емоційність, м'який гумор, делікатність у стосунках з іншими людьми, релігійність (Шегута, 2000). А ще прагнення єдності з природою, прив'язаність до землі, яка для українців в усі часи мала сакральне значення і була не лише умовою матеріального існування, а й внутрішньою потребою. Ця ідея глибокого вкоріненя у «Волині» і за допомогою парцельованих конструкцій: «І приходять на думку Матвієві – чи не кинути все то та йти у світ шукати для себе іншого місця. **Землі треба! Простору!**» (с. 99); «Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. **Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля**» (с. 181); «**Без Бога мужик порожнеча. Як ото клуня без снопів чи засіки без зерна**» (с. 30); «**Чи ж бо ми покинули наш край та й повоклися б кудись, мов цигани, у світ за очі? І церкву, і рідню, і могили**» (с. 99).

Висновки. Реалізація мовної моделі речення в умовах конкретної мовленнєвої ситуації супроводжується різноманітними видозмінами і перетвореннями, семантичними нашаруваннями, зумовленими комунікативним наміром мовця, його індивідуально-авторською манерою викладу. Образне відтворення дійсності в художньому мовленні зорієнтоване на естетизацію синтаксичних одиниць і закріплення за ними відповідного стильового й стилістичного значень.

Одним із найкolorитніших засобів увиразнення, що уможливило синтаксичний перерозклад реченнєвої одиниці та варіювання стилістичних відтінків її значень внаслідок образно-естетичної конкретизації й індивідуалізації змістових відрізків, є парцеляція. У романі «Волинь» парцельовані конструкції – ефективний прийом створення експресії на синтаксичному рівні, на комунікативному ж вони є формою втілення складних мовленнєвих актів та дієвим засобом актуального членування висловлювання, яке створює комунікативне напруження між базовою частиною реченнєвої одиниці і парцелятами. Останні – стилістично вмотивований засіб у мовотворчості У. Самчука, оскільки посутньо доповнюють, уточнюють і комунікативно увиразнюють зміст базових структур, допомагають виписати спонтанні живомовні репліки персонажів, точно відтворити їх психоемоційний стан та посилюють інформативність великого за обсягом прозового тексту, нерідко створюючи прийом синтаксичної градації.

Перспективу подальших досліджень пов'язуємо із більш докладним вивченням категорії однорідності як засобу експресивного синтаксису в романі Уласа Самчука «Волинь».

Література:

1. Гон М. Я. Роман Уласа Самчука «Волинь». *Слово і час*. 1997. № 8. С. 72–75.
2. Горох Г. В. Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Чернівці, 1995. 23 с.
3. Гром'як Р. Розпросторення духовного світу Уласа Самчука. *Слово і час*. 2005. № 7. С. 3–14.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.
5. Загнітко А. П. Парцеляція як засіб емотивної експресії в текстовій організації мовленнєвого масиву. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Донецьк : ДонНУ, 2005. Вип. 13. С. 364–369.
6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
7. Загнітко А. П. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
8. Зелінська Л. Улас Самчук : волинські паралелі його шляху й епосу. *Українська мова та література*. 1999. № 3. С. 1–5.
9. Каленюк С. О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – українська мова. Миколаїв, 2007. 18 с.
10. Каленюк С. О. Порівняння як елемент ідіостилю У. Самчука. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. пр. Київ : Тов. «Знання», 2002. С. 160–164.
11. Каленюк С. О. Стилістичні можливості суфіксів суб'єктивної оцінки у творах Уласа Самчука. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. Вип. 11, т. 2. С. 29–39.
12. Каленюк С. О. Функціонування власних назв у творах Уласа Самчука. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія: Філологічні науки. Теоретична і практична поетика*. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2007. Вип. 14. С. 44–54.
13. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2007. 24 с.
14. Конюхова Л. І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 – українська мова. Львів, 1999. 17 с.
15. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови : підручник. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
16. Пастушенко О. Жіночі образи в трилогії Уласа Самчука «Волинь». *Українська мова та література*. 1999. № 3. С. 7–8.
17. Пінчук С. Улас Самчук. *Слово і час*. 1995. № 2. С. 11–17.
18. Стецій В. Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – українська мова. Донецьк, 2003. 18 с.
19. Шевченко Т. В. Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
20. Шегута М. А. Український менталітет: історія і сучасність. *Гуманітарний вісник* : зб. наук. пр. Запорізької державної інженерної академії. 2000. С. 44–46.
21. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 408 с.

Використані джерела:

Самчук У. О. Волинь : роман : у 3 ч. Острого : Вид-во НаУОА; Львів : Сполом, 2005. 628 с.

References:

1. Hon, M. Ya. (1997). Roman Ulasa Samchuka «Volyn» [The novel *Volyn* by Ulas Samchuk]. *Slovo i chas* [Word and Time], 8, 72–75 [in Ukrainian].
2. Horokh, H. V. (1995). Leksychna synonymika u tvorakh Ulasa Samchuka (sproba semantyko-funktsionalnoho analizu) [Lexical Synonymy in the Works of Ulas Samchuk (An Attempt at Semantic-Functional Analysis)] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Chernivtsi, 23 s [in Ukrainian].

3. Hrom'iak, R. (2005). Rozprostorennia dukhovnoho svitu Ulasa Samchuka [Expanding the spiritual world of Ulas Samchuk]. Slovo i chas. [Word and Time], 7, 3–14 [in Ukrainian].
4. Yermolenko, S. Ya. (1982). Syntaksys i stylistychna semantyka [Syntax and Stylistic Semantics]. Kyiv : Nauk. dumka, 210 s [in Ukrainian].
5. Zahnitko, A. P. (2005). Partseliatsiia yak zasib emotyvnoi ekspresii v tekstovii orhanizatsii movlennievoho masyvu [Parcellation as a Means of Emotive Expression in the Textual Organization of the Speech Array]. Linhvistychni studii [Linguistic Studies] : zb. nauk. pr. Donetsk : DonNU, 13, 364–369 [in Ukrainian].
6. Zahnitko, A. P. (2007). Teoriia suchasnoho syntaksysu [The Theory of Modern Syntax] : monohrafiia. Donetsk : DonNU, 294 s [in Ukrainian].
7. Zahnitko, A. P. (2009). Ukrainskyi syntaksys : teoretyko-prykladnyi aspekt [Ukrainian Syntax: Theoretical and Applied Aspects]. Donetsk, 137 s [in Ukrainian].
8. Zelinska, L. (1999). Ulas Samchuk : volynski paraleli yoho shliakhu y eposu [Ulas Samchuk: Volyn Parallels of His Path and Epic]. Ukrainska mova ta literatura [Ukrainian Language and Literature]. 3, 1–5 [in Ukrainian].
9. Kaleniuk, S. O. (2007). Leksyka tvoriv Ulasa Samchuka: narodnorozmovni dzherela, semantychna struktura ta stylistychni funktsii [The Lexicon of Ulas Samchuk's Works: Folk Conversational Sources, Semantic Structure, and Stylistic Functions] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. – ukrainska mova. Mykolaiv, 18 s [in Ukrainian].
10. Kaleniuk, S. O. (2002). Porivniannia yak element idiosyliu U. Samchuka [Comparison as an Element of U. Samchuk's Idiolect]. Systema i struktura skhidnoslov'ianskykh mov [The System and Structure of East Slavic Languages]: zb. nauk. pr. Kyiv : Tov. «Znannia», 160–164 [in Ukrainian].
11. Kaleniuk, S. O. (2005). Stylistychni mozhlyvosti sufiksiv sub'iektyvnoi otsinky u tvorakh Ulasa Samchuka [Stylistic Possibilities of Suffixes of Subjective Evaluation in the Works of Ulas Samchuk]. Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky [Scientific Works of Kamianets-Podilskyi State University. Series: Philological Sciences]. Kam'ianets-Podilskyi : Abetka-NOVA, 11, 2, 29–39 [in Ukrainian].
12. Kaleniuk, S. O. (2007). Funktsionuvannia vlasnykh nazv u tvorakh Ulasa Samchuka [The Functioning of Proper Names in the Works of Ulas Samchuk]. Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky. Teoretychna i praktychna poetyka [Scientific Works of Kamianets-Podilskyi State University. Series: Philological Sciences. Theoretical and Practical Poetics]. Kam'ianets-Podilskyi : Abetka, 14, 44–54 [in Ukrainian].
13. Konoplenko, N. A. (2007). Tekstotvirnyi potentsial partselovanykh konstruktiv [The Text-Creating Potential of Parcellated Constructions] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Zaporizhzhia, 24 s [in Ukrainian].
14. Koniukhova, L. I. (1999). Yavyshche partseliatsii v movi suchasnykh zasobiv masovoi komunikatsii [The Phenomenon of Parcellation in the Language of Modern Mass Media] : avtoref. dys. ... kand. filoloh. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Lviv, 17 s [in Ukrainian].
15. Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., Matsko, O. M. (2003). Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian Language] : pidruchnyk. Kyiv : Vyshcha shk., 462 s [in Ukrainian].
16. Pastushenko, O. (1999). Zhinoche obrazy v trylohii Ulasa Samchuka "Volyn'" [Female images in Ulas Samchuk's trilogy Volyn]. Ukrainska mova ta literatura, (3), 7–8. [in Ukrainian].
17. Pinchuk, S. (1995). Ulas Samchuk [Ulas Samchuk]. Slovo i chas, (2), 11–17. [in Ukrainian].
18. Stetsii, V. F. (2003). Movna osobystist' Ulasa Samchuka (svitohliadna oriantatsiia i movotvorchist') [Linguistic personality of Ulas Samchuk (worldview orientation and language creativity)] (Author's abstract of the Candidate's thesis in Philology, Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language). Donetsk. 18 s. [in Ukrainian].
19. Shevchenko, T. V. (2007). Partseliatsiia v ukrains'komu poetychnomu movlenni druhoi polovyny XX stolittia [Parcellation in Ukrainian poetic discourse of the second half of the 20th century] (Author's abstract of the Candidate's thesis in Philology, Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language). Dnipropetrovsk. 20 s. [in Ukrainian].
20. Shehuta, M. A. (2000). Ukrains'kyi mentalitet: istoriia i suchasnist' [Ukrainian mentality: history and modernity]. Humanitarnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii, 44–46. [in Ukrainian].
21. Shul'zhuk, K. F. (2004). Syntaksys ukrains'koi movy [Syntax of the Ukrainian Language] : pidruchnyk. Kyiv : Akademiia. 408 s. [in Ukrainian].

Отримано: 26 травня 2025 року

Прорецензовано: 3 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: yunosova@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6178-1291>

Researcher ID: MSV-4900-2025

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-156-159](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-156-159)Юносова В. О. Відмінкові форми іменників у романі Уласа Самчука «Марія» та сучасні граматичні норми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 156–159.

УДК: 81'367.622:821.161.2'06

Юносова Валентина Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та журналістики,
Бердянський державний педагогічний університет

ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «МАРІЯ» ТА СУЧАСНІ ГРАМАТИЧНІ НОРМИ

У статті досліджено відмінкові форми іменників у романі Уласа Самчука «Марія» з погляду сучасних мовних норм. В останні десятиріччя у вживанні відмінкових закінчень іменників сучасної української мови спостерігаємо значну варіантність, зумовлену відновленням або активізацією багатьох давніх форм. Саме для підтвердження тягlosti граматичної традиції було обрано роман «Марія» видатного українського письменника Уласа Самчука, написаний 1933 року.

У пропонованому дослідженні розглянуто відмінкові форми давального, знахідного, місцевого та кличного відмінків. З'ясовано, що більшість зафіксованих у романі відмінкових форм іменників є нормативними й сьогодні: закінчення давального відмінка іменників чоловічого роду **-ові, -еві (-єві)**, які, активно витісняючи закінчення **-у(-ю)**, все ширше проникають у систему іменників середнього роду; значне поширення форм родового відмінка у функції знахідного в іменниках – назвах неістот; варіантні форми місцевого відмінка (іменників чоловічого та середнього роду) на **-у** та **-і** в конструкціях із прийменником **по**; послідовне використання у звертаннях форм кличного відмінка; чергування приголосних **з, к, х** у місцевому та кличному відмінках. Деякі відмінкові форми іменників, спостережені в аналізованому романі, у сучасній мовній практиці вживають рідше, інші ж кваліфікують як діалектні. Зроблено висновок, що відмінкові форми іменників, ужиті в романі Уласа Самчука «Марія», відбивають граматичні норми української мови I половини ХХ ст., багато з яких упродовж наступних десятиріч було штучно наближено до норм російської мови або віднесено на периферію мовної системи через суспільно-політичну ситуацію. «Український правопис» 2019 р., повернувши до життя деякі особливості правопису 1928 р., поновив українську орфографічну традицію, яку виразно засвідчує творчість Уласа Самчука.

Ключові слова: іменник, відмінок, відмінкова форма, відмінкове закінчення, варіантні форми, нормативні форми.

Valentyna Yunosova,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Journalism,
Berdiansk State Pedagogical University

CASE FORMS OF NOUNS IN ULAS SAMCHUK'S NOVEL «MARIA» AND MODERN GRAMMATICAL NORMS

The article examines the case forms of nouns in Ulas Samchuk's novel «Maria» from the perspective of modern linguistic norms. In recent decades, we have observed significant variability in the use of case endings of nouns in the modern Ukrainian language, due to the restoration or activation of many ancient forms. The novel «Maria» by the prominent Ukrainian writer Ulas Samchuk, written in 1933 was chosen exactly for confirmation of the continuity of the grammatical tradition.

The proposed study examines the case forms of the dative, accusative, locative, and vocative cases. It was found that the most of the case forms of nouns recorded in the novel are normative even today: the ending of the dative case of masculine nouns **-ovі, -evі (-єvі)**, which actively displace the ending **-у(-ю)**, are increasingly penetrating the system of neuter nouns; a significant spread of genitive case forms in the function of the accusative in nouns – names of non-beings; variant forms of the local case (masculine and neuter nouns) in **-у** and **-і** in constructions with the preposition **по**; consistent use of vocative case forms in appeals; alternation of consonants **з, к, х** in the local and vocative cases. Some case forms of nouns observed in the analyzed novel are used less frequently in modern linguistic practice, while others are qualified as dialectal. It is concluded that the case forms of nouns used in Ulas Samchuk's novel «Maria» reflect the grammatical norms of the Ukrainian language of the first half of the 20th century, many of which were artificially brought closer to the norms of the Russian language in the following decades or relegated to the periphery of the language system due to the socio-political situation. «Ukrainian Spelling» 2019, by bringing back to life some features of the spelling of 1928, renewed the Ukrainian orthographic tradition, which is clearly evidenced by the work of Ulas Samchuk.

Keywords: noun, case, case form, case ending, variant forms, normative forms.

Актуальність теми. Мова – складна динамічна система, яка постійно розвивається, адже її творять мільйони людей. Зміни охоплюють усі рівні мовної системи. Як відомо, граматична система мови найбільш стійка щодо будь-яких змін, проте і в ній відбуваються зрушення норми, з'являються нові тенденції тощо. Тому морфологічна норма потребує дослідження та адекватної кодифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча науковий доробок українських мовознавців, у якому висвітлюються особливості граматичної системи мови, вагомий (праці І. Огієнка, Є. Тимченка, О. Синявського, О. Курило, М. Наконечного, І. Вихованця, К. Городенської, І. Матвіяса, А. Загнітка, Л. Колібаби та ін.), усе ж доцільним видається простежити формування мовної норми в межах морфології, зокрема у відмінковій системі.

У вживанні відмінкових закінчень іменників сучасної української мови спостерігаємо значну варіантність, зумовлену відновленням або активізацією багатьох давніх форм. Саме для підтвердження тягlosti граматичної традиції було обрано роман «Марія» видатного українського письменника Уласа Самчука, написаний 1933 року.

Мета дослідження – схарактеризувати відмінкові форми іменників у романі У. Самчука «Марія» з проєкцією на сучасний правопис.

Виклад основного матеріалу дослідження. У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають закінчення *-ові* (*-еві*, *-єві*) та *-у(-ю)*, що історично походять від окремих груп іменників, які належали до різних основ. Випадки змішування, взаємозаміни закінчень були відомі здавна. Продуктивність варіювання форм давального відмінка з плином часу зазнавала змін. Автор першої української граматики О. Павловський зазначав, що закінчення *-ові* (*-еві*, *-єві*) в давальному відмінку рідко вживане в назвах істот, ще рідше – в назвах неістот (Павловський, 1818: 6). Проте укладачі українських граматик XIX – початку XX ст., зокрема Є. Тимченко, М. Наконечний, О. Синявський та ін. визнавали його таким, що переважає в українській літературній мові (Тимченко, 1917: 96; Наконечний, 1928: 106–107; Синявський, 1930: 23). Цю традицію вживання закінчення *-ові* (*-еві*, *-єві*) відбиває мовна практика У. Самчука. Автор послідовно вживає його в усіх іменниках чоловічого роду, а саме: у власних іменах людей: *Гнатіві, Романові, Михайлові, Корнієві, Максимові, Демкові, Лаврінові*; у загальних назвах на позначення людей: *синові, батькові, татові, дядькові, мужикові, ворогові, німцєві, жи-дові, більшовикові, матросові, борцєві, кушніреві, справникові, школярєві*; у назвах тварин, птахів: *левові, веприкові, псові, голубові*; у назвах неістот: *світові, сходові, ростові, снові, народові*; у топонімах: *Содомові*. Пор.: *Корнієві не раз приходилося вислухувати від сусідів за Максимові вчинки, але після діставалося і самому справникові досить* (Самчук, 1933: 16); *Рівно ж осуджую, пятнюю і вимагаю суворої кари своєму бувшому братові Лаврінові, який став до послуг петлюрівської контрреволюції і своєю злочинною діяльністю свідомо шкодив ростові союбудівництва нашої країни* (Там само: 23); *І нема милості ні лєвові, ні голубові. Підем, люди!.. Віддамо тіло снові. Ніч пізня. Пора* (Там само: 24); *Тяжке, золоте колосся гнеться уклоном сходові* (Там само: 11); *Кажу вам правду велику: краще буде Содомові й Гоморрі в день страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою!..* (Там само: 26).

На сучасному етапі розвитку нашої мови спостерігаємо тенденцію до активного вживання в іменниках чоловічого роду флексії *-ові*, яка в художньому, публіцистичному та деяких різновидах наукового дискурсу витісняє з ужитку флексію *-у*.

Іменникам середнього роду здавна було притаманне закінчення *-у*. Проте вже у творах письменників XIX – початку XX ст., у мові публіцистики цього періоду спостерігаємо вживання варіантних закінчень *-у* та *-ові*. «Український правопис» 1929 р., визначаючи нормативним для іменників середнього роду закінчення *-у(-ю)*, допускає вживання закінчення *-ові* (*-еві*, *-єві*) в деяких іменниках, як-от: *теляткові, лихові, серцєві, військові, святкові, сонцєві* (Український правопис, 1929: 36).

У творчості У. Самчука також спостережено форми іменників середнього роду із закінченням *-ові* (*-еві*, *-єві*): *Встає раненько селянин, хреститься на схід сонцєві і плужиться на ниву* (Самчук, 1933: 9); *Земля віддавалася сонцєві й мужикові* (Там само: 20); *Лиснув чарчину, очі полізли рогом, а закуски і душі, і тілові є* (Там само: 2).

Українські правописи різних років видання подавали обмежену кількість іменників середнього роду, які в давальному відмінку можуть мати варіантні закінчення. Зокрема, в «Українському правописі» 1933 р. закінчення *-ові* зафіксовано лише у двох іменниках – назвах істот (*дитяткові, немовляткові*), в усіх інших пропонувалося вживати закінчення *-у*. Правописи 1946, 1960 рр., крім іменників – назв істот, подають лише два іменники, які можуть набувати варіантних закінчень (*лиху* і *лихові, серцю і серцєві*), 1993 р. – три (*лихо, місто, серце*), 2019 р. – чотири (*лихо, місто, озеро, серце*). Однак сучасна мовна практика засвідчує, що закінчення *-ові* охопило ширше коло іменників середнього роду. Зокрема, у мові художньої літератури, публіцистики, а інколи й у науковому дискурсі спостерігаємо такі форми, як *тілові, літові, дзеркалові, яблукові, колесові, правиліві* тощо, пор.: *Важливо знати, що саме потрібно вашому тілові* (З реклами на телебаченні); *Вважали, що Трійця відкриває дорогу справжньому літові* (Радіожурнал «Рідне слово»); *...показує собі, дзеркалові та цілому світові язика, ще раз оглядає кімнату* («Сучасність»); *...дозволено котитися колесові історії; селу політична нація ні до чого... селові багато що із модерних духовних та матеріальних здобутків може здаватися «ні до чого»; ...забезпечив перемогу українському військові, яке тоді билось з поляками проти турків* («Український засів»); *Проте це суперечить правиліві чинного «Українського правопису»...* («Дивослово»).

У знахідному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають форми називного або родового відмінка. Форми родового відмінка властиві іменникам чоловічого роду, що означають істот; іменники – назви неістот набувають ту саму форму, що й у називному. Проте сучасний правопис і нормативні курси сучасної української літературної мови визначають також певне коло назв предметів, що можуть мати в знахідному відмінку однини варіантні форми, спільні з формами або називного, або родового відмінків: *уклав акт і акта, вивчив вірш і вірша, розгорнув довідник і довідника, зрі-зав дуб і дуба, написав лист і листа, узяв ніж і ноже, поклав олівець і олівця, подарував перстень і персня, поставив плуг і плуга* (Український правопис, 2019: 120). У мові художньої літератури, у фольклорі та в усному розмовному мовленні такі випадки варіювання форм знахідного відмінка однини іменників чоловічого роду засвідчені дуже широко. Про традиційне вживання цих форм свідчать усі граматики, посібники з української мови першої половини XX ст., де основною формою знахідного відмінка для іменників чоловічого роду – назв неістот визначалася форма, спільна з формою називного відмінка. Однак скрізь зауважувалося про можливість набуття деякими іменниками також форми, спільної з формою родового відмінка (Тимченко, 1917: 96; Наконечний, 1928: 108–109; Синявський, 1930: 23). Форми знахідного відмінка, ідентичні родовому, набули значного поширення в українській мові в першій половині XX ст. Таке вживання відбиває мовна практика Уласа Самчука, пор.: *Снився дивний сон: дістала листа від Корнія* (Самчук, 1933: 13); *Бачив Марію, що скидає матросові брудного чобота...* (Там само: 10); *Чеше свого чуба, на музики збирається* (Там само: 16); *Товариш його вхопив револь-вера. Ба-ах!.. Гримнув постріл* (Там само: 17); *З незібраних піль зганяють колгоспника, знімають останнього трактора і починають молотити* (Там само: 22); *Пустии снопа – і половина зерна лишається* (Там само: 23); *Сірко підігнув хвоста і відійшов* (Там само: 26); *Хоч би, різун йому в ребра, в зуби заглянув та папера якого дав...* (Там само: 19); *Звів нагана, багнув раз, і дутий київський образ розсипався на скалки* (Там само: 18).

У сучасній мовній практиці розширюється коло іменників з новою формою знахідного відмінка. Активізація родового відмінка у функції знахідного в іменниках – назвах неістот зумовлена різними факторами, найголовнішим з яких є, на нашу думку той, що таке вживання становить одну із «специфічних рис синтаксису української мови» (Вихованець, 2004:

67). Використання варіантних форм знахідного відмінка значною мірою залежить від уподобань автора, проте загальна тенденція до розширення кола саме форм родового відмінка у знахідному виявляється досить помітною.

Зауважимо, що у функції знахідного відмінка може вживатися форма родового відмінка тільки із закінченням *-а*. Тому використання родового відмінка у цій функції виявляє певні обмеження: тут спостерігаємо здебільшого назви конкретних предметів (в аналізованому романі це такі іменники, як *трактор, наган, револьвер, сніп, лист, ніс, живіт, карбованець, кашкет, костур, чуб, віночок, віз, стіл, цобіт, тесак, хвіст, череп* тощо). Іменники, що в родовому відмінку мають закінчення *-у(-ю)*, виконуючи функцію знахідного відмінка, змінюють флексію *-у(-ю)* на *-а(-я)*. Приклади такої зміни закінчень спостерігаємо ще на початку ХХ ст. Зокрема, вони засвідчені у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (*Де мені смерті своєї дождити, альбо віка свого докоротати*), у творах В. Винниченка (*Другий пункт таємного договору вимагав...* (родовий відм.); *Того таємного договору було так складено і підписано* (знахідний відм.)), І. Огієнка (*Перша система українського правопису 1918 – 1921 років робилася наспіх, бо життя вимагало її* (родовий відм.); *Скласти правописа доручили професорам...* (знахідний відм.)). Таку заміну флексій засвідчено в романі У. Самчука «Марія», пор.: *Музики вдарили марша, Ганна спустила голову* (Самчук, 1933: 4); *Написав рецепта і мусив скорше назад* (Там само: 7); *Цар маніфеста видав, і нібито вся земля має прийти бідному народові...* (Там само: 15). Трапляється така форма й у приїменниковій конструкції: *Каже про землю, царського маніфеста* (Там само).

В українській мові кінця ХХ – поч. ХХІ ст. аналогічні випадки теж фіксуються, пор.: *На те видав декрета пан підстароста...*; *Тепер, проживши досить на світі, я того закона твердо знав; Я зітхнув і рушив на танка; При цьому я подивився на житомирського замка, що стояв на Замковій горі...* (В. Шевчук); *І ось тут мене знову тягне глибше розвинути сюжета, написати, що так воно й сталося...*; *Я знав, що неодмінно отримаю від них якогось імпульса, ковток свіжої енергії* (О. Ірванець); *Отакій увесь чорний на постаменті шанівського заскочив* (Л. Дашвар).

У сучасній українській мові варіантність форм знахідного відмінка спостерігається також в іменниках – назвах тварин усіх трьох родів у множині, напр.: *пасу коні і пасу коней; жену віви і жену овець; бачив телята і бачив телят*. Первісними є форми знахідного відмінка, що збігаються з називним: *пасу коні, корови*. Їх мали здебільшого іменники – назви свійських тварин. Ці форми переважали в українській мові в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., що виразно відбиває матеріал «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка: *Женуть воли із діброви, овеченьки з поля; Дівка пішла корови доїти; Запряжи бичечки; Будуть вартувати мої кониченьки*.

Улас Самчук у романі «Марія» послідовно вживає саме первісні форми, пор.: *Ціле літо пасла на вигоні гуси* (Самчук, 1933: 1); *Корній сам напоїв коні* (Там само: 2); *Повантажували вози різним майном, свати шугали потай Домашиному господарстві і що могли похопити, перли і пакували на підводи. Кури, гуси, якісь коноплі, стару ступу* (Там само: 6); *Підскочила Юхимова Ганна, та сама, що воли та корови має, та, що двома решетами нараз висіває* (Там само: 4); *Мартин похвалив кухарчуківські жеребиці* (Там само: 5); *Коли Гнат женився, телята пасли, а тепер парубки* (Там само: 8); *... на осінь мусить конята роздобути* (Там само: 11); *Купили собі вефрики, заводимо конята* (Там само: 22). Ці форми «належать до самотніх морфологічних особливостей української літературної мови і є ознаками народної мови. Проте з 30-х рр. ХХ ст. унаслідок «несприятливих» суспільно-політичних умов розвитку української мови їх поступово витіснили на периферію мовного вжитку, хоч зовсім вивести з мовного обігу не вдалося» (Колібаба, 2018: 62).

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. досить чітко простежується тенденція до вживання цих іменників у новішій формі знахідного, ідентичній формі родового відмінка. Проте давні форми знахідного відмінка не є архаїчними, їх затверджено як рівнозначні варіанти в «Українському правописі» 2019 р. (Український правопис, 2019: 133).

Місцевий відмінок однини є одним з найскладніших у сучасній українській мові, оскільки іменники чоловічого і середнього роду мають у ньому аж три флексії: *-і(-ї)*, *-у(-ю)*, *-ові (-еві, -єві)*. Закінчення місцевого відмінка різної давності й походження, що спричинило їх варіювання та взаємозаміну. У романі Уласа Самчука «Марія» виявлено різні форми місцевого відмінка іменників II відміни. Зокрема, іменники чоловічого і середнього роду з прийменником *по* мають варіантні флексії *-і* та *-ю*: *А дівчата-цокотухи вже давно по селі виспівують...* (Самчук, 1933: 5); *Бачив Марію-рабину, Марію, що цілує ту руку, яка її б'є по лиці; Через кілька тижднів Гнат уже знов м'є децю робити по господарстві* (Там само: 10); *По зазорілому обличчю біжить піт* (Там само: 11); *А кінь ходить по полю* (Там само: 18); *І ступав по лісі, дивився на птахів, на дерева і рослини* (Там само: 25); *Тільки те й робить, що ганяє по вигоні з хлопцями...* (Там само: 16). Такі варіантні форми є нормативними і нині, що засвідчує чинний «Український правопис» (Український правопис, 2019: 122). Іменники чоловічого і середнього роду з прийменниками *у(в)*, *на* вжито із закінченням *-у(-ю)*: *Погуляти з вами все одно що чути себе в раю на найпочеснішому місці* (Самчук, 1933: 4); *Зверху це не було темно, але в льоху була пітьма* (Там само: 17); *Надворі цвітуть сади, південь дихає пареним у цвіту вітром і жаріє над суходолами й морями повний, тяжкий місяць* (Там само: 26); *Ви жили у цьому краю, бачили його широкі простори...* (Там само: 24); *Висока гора... – Як у Межизір'ю?* (Там само: 12); *Куля посвистіла вгору і пробила крилатого херувимчика в склепінні церкви* (Там само: 17); *І я більше не хочу на таким весіллі бути...* (Там само: 19). Такі форми були широко вживані на початку ХХ ст., нині ж нормативними є закінчення іменників чоловічого роду, форми середнього роду із закінченням *-ю* сприймаються як діалектні, пор.: *В святому писанню давно сказано...* (Г. Тютюнник); *Його постаті безсмертні, бо вони на протязі століть усе відроджуються в кожному новім поколінні...* («Український засів»). В іменниках чоловічого роду вжито закінчення *-ові (-еві, -єві)*: *По рокові мусила Марія вже щось робити* (Самчук, 1933: 1); *На ранок лишилися вони розсіпані по нерівному брукові, мов потоптані лантухи* (Там само: 19); *А по тиженеві Марія йде до міста і несе на плечах клунук харчів* (Там само: 23). Чинний правопис затвердив уживання цих форм паралельно із формами на *-у(-ю)* (Український правопис, 2019: 122). У романі засвідчено чергування кінцевого з іменників чоловічого роду перед закінченням *-і* із з: *В гурті парубків оповідав про чорних муринок, як у Гамбурзі з «медьхен» гуляв. У Петербурзі справляв «афінські ночі»* (Самчук, 1933: 11). Чергування приголосних у місцевому відмінку відбивають усі сучасні правописні видання, пор.: *в Единбурзі / Единбургу, на Карадазі / Карадагу, в Нюрнберзі / Нюрнбергу* тощо.

У звертаннях Улас Самчук послідовно вживає кличний відмінок іменників, які переважно є назвами істот. Зокрема, це власні і загальні назви людей (*Маріє, Палажко, Ганно, Гапко, Архипе, Гнате, Демку, Лавріне, Романе, Сидоре, Корнію,*

Марку, Прудивусе; мамо, тату, дитино, людино, кумо, дівчино, сестро, жінко, бабо, сину, селянине, ненажеро, блазню, паршивцю, красуле, сирото, пане, сусідко), назви тварин (собако, соловейку). Виразною ознакою твору є вживання у звертаннях зменшено-пестливих форм іменників, пор.: – **Тіточко**, любя! Але ж я так люблю Корнія! (Самчук, 1933: 3); – **О мій ти цвяшечку!**. О мій **крикунчику!**.. Моє янголяточко любе!.. – **щобетала Марія**, пораючись коло дитини (Там само: 6); – **Сцо, синуню?** Сцо ти бе-бе-бе? (Там само: 7); – **А чи чули ви, куманю**, що нібито пізнали на стежці його сліди (Там само: 14); – **То, чуєте, сватуню**, вуха мені сусіди протуркали; **«Ой Гнатуню** молодий, **веди коні до води; поки коні напоїш, з Мару-сею постоїш»**, – **защобетали дружки** (Там само: 5); – **Пане! Голубчику!** (Там само: 23); – **Хлопчику мій любий!** (Там само: 8). У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка мають обидва слова, що відповідає сучасним нормам: – **Добрий вечір, дядьку Мартине!** (Там само: 2). Іменники – назви неістот у звертаннях трапляються зрідка: **Станьте на захід сонця, здійміте погляд ваш у далечінь і світові речіть: смерть тобі, світе старий** (Там само: 23); **Вся влада, український народе, у твоїх руках** (Там само: 19). Зауважимо, що при творенні форм кличного відмінка в іменниках чоловічого роду відображено чергування приголосних, як-от: – **Сіяти треба, хлопче...** (Там само: 18); **Ступай, чоловіче, по можливості легше, краще всього навишпінках** (Там само: 8); **Соромся, парубче** (Там само: 2). Такі форми кодифіковано в чинному правописі (Український правопис, 2019: 21).

Висновки. Отже, більшість зафіксованих у романі відмінкових форм іменників є нормативними й сьогодні: закінчення давального відмінка іменників чоловічого роду *-ові* (*-еві*, *-єві*), які, активно витісняючи закінчення *-у(-ю)*, все ширше проникають у систему іменників середнього роду; значне поширення форм родового відмінка у функції знахідного в іменниках – назвах неістот; варіантні форми місцевого відмінка (іменників чоловічого та середнього роду) на *-у* та *-і* в конструкціях із прийменником *по*; послідовне використання у звертаннях форм кличного відмінка; чергування приголосних *г, к, х* у місцевому та кличному відмінках. Деякі відмінкові форми іменників, спостережені в аналізованому романі, у сучасній мовній практиці вживають рідше (*пасти коні, гуси*), інші ж кваліфікують як діалектні (*на весілля, у склепінню*). Відмінкові форми іменників, ужиті в романі Уласа Самчука «Марія», відбивають граматичні норми української мови I половини ХХ ст., багато з яких упродовж наступних десятиріч було штучно наближено до норм російської мови або віднесено на периферію мовної системи через суспільно-політичну ситуацію. «Український правопис» 2019 р., повернувши до життя деякі особливості правопису 1928 р., поновив українську орфографічну традицію, яку виразно засвідчує творчість Уласа Самчука. Перспективним видається дослідження словозміни іменників на матеріалі інших творів письменника.

Література:

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
2. Колібаба Л. Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми. *Українська мова*. 2018. №2. С. 50–63.
3. Наконечний М. Ф. Українська мова. Програма-конспект з додатком про новий правопис український. Харків : Рух, 1928. 240 с.
4. Павловський А. Грамматика малороссийскаго нарѣчія. Санкт-Петербург, 1818. 115 с.
5. Самчук Улас. Марія. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=226>
6. Синявський О. Найголовніші правила української мови. (За новим правописом). Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1930. Вид. 3. 62 с.
7. Тимченко Є. К. Українська граматики. Київ : Вид-во Товариства «Час», 1917. 168 с.
8. Український правопис. Харків : Держ. вид-во України, 1929. Вид. 1. 104 с.
9. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.

References:

1. Kolibaba, L. (2018). Morfolohichni formy imennykiv u konteksti teoriiy movnoyi normy [Morphological forms of nouns in the context of the theory of linguistic norms]. *Ukrayins'ka mova* [Ukrainian Language], (2), 50–63.
2. Nakonechnyy, M. F. (1928). *Ukrayins'ka mova. Prohrama-konspekt z dodatkom pro novyy pravopys ukayins'kyi* [Ukrainian language. Program-comprehension with an appendix on the new Ukrainian spelling]. Kharkiv: Koop. vyd-vo Rukh [Cooperative Publishing House «Rukh»]. 240 p.
3. Pavlovsky, A. (1818). *Hramatyka malorossyyskaho narѣchiya* [Grammar of the Little Russian dialect]. Saint-Petersburgh. 115 p.
4. Samchuk, U. *Mariya* [Mariya]. Rezhym dostupu [access mode]: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=226>
5. Synyavs'kyi, O. (1930). *Nayholovnishy pravyla ukayins'koyi movy. (Za novym pravopysom)* [The most important rules of the Ukrainian language. (According to the new spelling)]. Kharkiv; Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrayiny [State Publishing House of Ukraine]. Vyd.3. 62 p.
6. Tymchenko, Ye. K. (1917). *Ukrayins'ka hramatyka* [Ukrainian grammar]. Kyiv: Vyd-vo Tovarystva «Chas» [Publishing House of the Society «Chas»]. 168 p.
7. *Ukrayins'kyi pravopys* [Ukrainian spelling]. (1929). Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrayiny [State Publishing House of Ukraine]. Vyd.1. 104 p.
8. *Ukrayins'kyi pravopys* [Ukrainian spelling]. (2019). Kyiv: Naukova dumka. 391 p.
9. Vykhoanets', I. R., & Horodens'ka, K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiya ukayins'koyi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language] (I. R. Vykhoanets' Ed.). Kyiv: Univ. vyd-vo «Pul'sary» [University Publishing House «Pulsars»]. 400 p.

ЗМІСТ

ЛІНГВОДИДАКТИКА ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

<i>Кlymenko Olga</i> LINGUISTIC LANDSCAPE OF THE CONTEMPORARY BRITAIN: SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS	3
<i>Кочукова Наталія Іванівна, Тендітна Надія Миколаївна</i> РОЗВИТОК МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ТРАНСФОРМОВАНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ	7

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПРАГМАТИКА

<i>Деменчук Олег Володимирович</i> СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ДІСЛІВ ЕМІСІЇ ЗАПАХУ: ЛЕКСИКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	11
<i>Мініч Лариса Степанівна, Лозюк Софія Андріївна</i> МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВОЇН» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАСМЕДІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	17
<i>Мініч Лариса Степанівна, Репак Анастасія Володимирівна</i> ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО В ІНТЕРВ'Ю ВІЙСЬКОВИХ 2024–2025 РОКІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ	22

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

<i>Могельницька Людмила Францівна</i> ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ	26
<i>Odarchuk Nataliia, Mironchuk Tetiana</i> SUBMISSIVENESS: FROM PSYCHOLOGY OF BEHAVIOUR TO LINGUISTIC REPRESENTATION	31
<i>Рогач Оксана Олексіївна, Тиводар Андрій Олександрович</i> СУЧАСНА ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДУ	37

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>Олійник Діана Борисівна, Лівановська Ірина Сергіївна</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ СТУДЕНТІВ 1-2 КУРСІВ З ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (НІМЕЦЬКОЇ) ПО ПІДРУЧНИКУ «SPEKTRUM A1»	42
<i>Шульгач Юлія Миколаївна, Сабан Олеся Василівна</i> СИНТАГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ЛЕКСЕМ РІШЕННЯ ТА DECISION: КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ	46

СТИЛІСТИКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Лось Олена Вікторівна</i> СЕСТРИНСТВО ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ Г. КІРБІ «ІНІШМОР»)	54
<i>Палькевич Олена Сергіївна</i> ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ІРОНІЇ В СКЕТЧАХ КОЛЮША ПРО ВАДИ СУСПІЛЬСТВА (НА ОСНОВІ СКЕТЧУ «LES FLICS»)	58

МОВА В ДІАЛОЗІ КУЛЬТУР

<i>Борзенко Олександра Павлівна</i> НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ	64
<i>Панєвіна Світлана Вікторівна</i> КАЛЬКУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЛЕКСИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З ТУРЕЦЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ	68

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

<i>Горда Оксана Михайлівна</i> ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «ЛЕЛЕКА»: ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ В ІНШОМОВНІЙ АВДИТОРІЇ	71
<i>Лутай Наталія Вікторівна, Бесараб Тетяна Петрівна</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ	76
<i>Малімон Леся Костянтинівна, Пилипчук Софія Михайлівна</i> ПЕРЕВАГИ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ	80
<i>Тагільцева Яніна Михайлівна, Люлька Вікторія Миколаївна, Назаренко Марина Миколаївна</i> ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК НАУКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	85

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

<i>Хавкіна Олена Миколаївна</i> ЕВОЛЮЦІЯ ТАБУЙОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВАЛЬНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ	90
---	----

МАЄСТАТ НА КРАЮ ЧАСУ: ПРОСТІР СЛОВА УЛАСА САМЧУКА (до 120-річчя від дня народження письменника)

<i>Бризгун-Соколик Оксана</i> УЛАС САМЧУК (СПОГАДИ ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	95
<i>Вірченко Тетяна Ігорівна</i> МЕЖОВІСТЬ І ХИТКІСТЬ БУТТЯ В П'ЄСІ УЛАСА САМЧУКА «ШУМЛЯТЬ ЖОРНА»: РЕЦЕПЦІЯ В ЧАСИ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	97
<i>Вісич Олександра Андріївна</i> ЛЮДИНА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ В П'ЄСАХ УЛАСА САМЧУКА ТА ІГОРЯ КОСТЕЦЬКОГО	102
<i>Моклиця Марія Василівна</i> МІФ ПРО ШЕВЧЕНКА ЯК АРХЕТИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ПУБЛІЦИСТИКА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ Й УЛАСА САМЧУКА	107
<i>Руснак Ірина Євгенівна</i> «ПРАЗЬКИЙ ТЕКСТ» УЛАСА САМЧУКА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «САБОТАЖ УВО» ТА «НА КРАЮ ЧАСУ»)	112
<i>Чик Денис Чабович</i> СУПЕРМЕН ДЛЯ БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ: РОМАН «КУЛАК» У. САМЧУКА ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ РОМАН	118
<i>Василишин Олег Васильович</i> СПІВПРАЦЯ НАУКОВЦІВ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО САМЧУКОЗНАВСТВА	123
<i>Демчук Ольга Анатоліївна</i> ПРОСТІР ВІЙНИ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ЧОГО НЕ ГОЇТЬ ОГОНЬ»	127
<i>Куньч Зоряна Йосипівна</i> ДЕТЕРМІНОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ВАЖЛИВА РИСА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ УЛАСА САМЧУКА	130
<i>Мартинюк Галина Володимирівна</i> ФРОНТИР І ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕРОЯ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА»	135
<i>Омелянчук Світлана Олегівна</i> НА ПЕРЕТИНІ СЮЖЕТНИХ ДОРІГ: КРЕМЕНЕЦЬ І РІВНЕ В РОМАНІ «КУЛАК» УЛАСА САМЧУКА	139
<i>Сметана Ірина Ігорівна</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ МОТИВІВ У ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА	142
<i>Сухенко Вікторія Григорівна, Харчук Лілія Валеріївна</i> ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ГОЛОДОМОР В ІДІОСТИЛІ УЛАСА САМЧУКА	147
<i>Шульжук Наталія Василівна</i> ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В МОВОТВОРЧОСТІ У. САМЧУКА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ-ТРИЛОГІЇ «ВОЛИНЬ»)	151
<i>Юносова Валентина Олександрівна</i> ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «МАРІЯ» ТА СУЧАСНІ ГРАМАТИЧНІ НОРМИ	156

Наукове видання

**Наукові записки
Національного університету «Острозька академія»:
серія «Філологія»**

Науковий журнал (щоквартальник)

Випуск 26(94)

Головний редактор *А. М. Архангельська*

Відповідальний редактор *І. В. Ковальчук*

Укладачі: *І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк*

Відповідальний секретар *М. А. Попчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

*За достовірність наведених фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Ідентифікатор медіа з Реєстру суб'єктів у сфері медіа R30-04858

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 18,83. Наклад 100 прим. Зам. № 23–25.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Адреса: Національний університет «Острозька академія»
Кафедра індоєвропейських мов
вул. Семінарська 2, м. Острог, Рівненська обл., Україна, 35800
Email: lingua.lab@oa.edu.ua